

**T.C
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF TARİHİ BİLİM DALI**

**ABDURRAHMAN NESİB EFENDİ, HAYATI, DİNÎ-TASAVVUFÎ KİŞİLİĞİ VE
DİVÂNI'NIN TAHLİLİ**

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Dilaver GÜRER**

**HAZIRLAYAN
Mehmet Sait MERMUTLU**

ŞANLIURFA-2010

ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Dilaver GÜRER'in danışmanlığında Mehmet Sait MERMUTLU'nun hazırladığı "Abdurrahman Nesib Efendi, Hayatı, Dinî-Tasavvufî Kişiliği ve Divânı'nın Tahlili" konulu bu çalışma 26/11/2010 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Temel İslâm Bilimleri Ana bilim Dalı'nda Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Dilaver GÜRER

Üye : Prof. Dr. Ahmet YILMAZ

Üye : Prof. Dr. H. Tekin GÖKMENOĞLU

Üye : Yrd. Doç. Ömer Faruk ALTIPARMAK

Üye : Yrd. Doç. Dr. Hüseyin KURT

Bu Tezin Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

Prof. Dr.

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Abuzer PINAR
Enstitü Müdürü

Bu Çalışma HÜBAK/DPT/TÜBİTAK Tarafından Desteklenmiştir. Proje No:

İÇİNDEKİLER.....	I-X
ÖNSÖZ.....	XI-XII
KISALTMALAR.....	XIII
GİRİŞ.....	1
I. XIX. YÜZYIL'DA SİYASÎ, KÜLTÜREL VE EDEBÎ HAYAT.....	1-5
II. XIX. YÜZYIL'DA TASAVVUFÎ HAYAT.....	6-10

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDURRAHMAN NESİB EFENDİ'NİN, HAYATI , ŞAHSİYETİ, MÜRŞİTLERİ VE ESERLERİ.....	11
I. HAYATI.....	11-12
II. ŞAHSİYETİ.....	13
II.1. DİNÎ VE TASAVVUFÎ YÖNÜ.....	13
II.1.1. Dinî Yönü.....	13-26
II.1.2. Tasavvufî Yönü.....	26-35
II.2. EDEBÎ YÖNÜ.....	35
II.2.1. Şairliği.....	35-39
II.2.2. Mûsikîşinaslığı.....	39-43
III. MÜRŞİTLERİ.....	43
IV. ESERLERİ.....	44

İKİNCİ BÖLÜM

ABDURRAHMAN NESİB EFENDİ'NİN DİVÂNINDA DİN VE TASAVVUF.....	50
I. DİN.....	50
1. İTİKAT.....	50
1.1. Allah.....	50-54
1.2. Melekler.....	55-56
1.3. Kitaplar.....	56-57
1.4. Peygamberler.....	57-58
1.4.1. Süleyman.....	58
1.4.2. Eyyûb.....	59
1.4.3. Yûsuf.....	59-61

1.4.4. Ya‘kûb.....	61
1.4.5. İbrahim.....	62
1.4.6. Muhammed.....	62-75
1.5. AHİRET VE İLGİLİ MEFHURLAR.....	75
1.5.1. Âhîret.....	75-76
1.5.2. Kıyâmet.....	76-77
1.5.3. Haşr.....	77-78
1.5.4. Amel Defteri.....	78-79
1.5.5. Cennet.....	79-82
1.5.6. Şefâat.....	82-87
1.5.7. Şefkat.....	88-89
1.5.8. Hûrî.....	89
1.5.9. Rıdvân.....	89
1.5.9. Livâü'l-Hamd.....	90
1.5.10. Cehennem.....	90-92
1.6. Kaza ve Kader Hayır ve Şer.....	92
2. İBADET.....	92
2.1. NAMAZ VE İLGİLİ MEFHURLAR.....	93
2.1.1. Tesbih, Misvak.....	93
2.1.2. Mihrâb.....	93-94
2.1.3. İmâm.....	94-95
2.1.4. Va‘âz.....	95
2.1.5. Kible.....	95
2.2. HAC VE İLGİLİ MEFHURLAR.....	97
2.2.1. Kâ‘be , Mescid-i Aksâ.....	97
2.2.2. Ravza.....	98
3. ÂYET VE HADİSLER.....	98
3.1. Âyetler.....	98-99
3.1.1. İktibâs Âyetler.....	98-102

3.1.2. Telmih- Âyetler.....	102-103
3.2. Hadisler.....	103
3.2.1. İktibâs Hâdisler.....	103-104
3.2.2. Telmih Hadisler.....	105-106
4. DİĞER DİNÎ MEFHURLAR.....	106
4.1. Mİ'RÂC VE İLGİLİ MEFHURLAR.....	106
4.1.1. Mi'râc.....	106-107
4.1.2. Burâk.....	107-108
4.1.3. Sidretü'l-Müntehâ.....	108
4.1.4. 'Arş(Kürsî)- Eflâk.....	108-110
4.2. Şeytân, İblis.....	110-112
4.3. Cin.....	112-113
4.4. Câh.....	113-114
4.5. Nûr.....	114-115
4.6. Mübârek Geceler.....	115-116
5. DİNÎ ŞAHSİYETLER.....	116
5.1. DÖRT HALİFE.....	116
5.1.1. Ebûbekir.....	116
5.1.2. 'Ömer.....	117-118
5.1.3. 'Osmân.....	118-119
5.1.4. 'Alî.....	119-120
5.2. EHL-İ BEYT.....	120-121
Hasan-Hüseyn.....	121
5.3. TÂBİ'ÎN.....	121
Veysel Karânî.....	121
5.4. SÂDÂT(SEYYİTLER).....	121
6. TARİHÎ VE EFSÂNEVÎ ŞAHSİYETLER.....	122

6.1. Leylâ.....	122
6.2. Mecnûn.....	122
6.3. Hüsrev.....	124-125
6.4. Dârâ.....	125
6.5. İskender.....	125-126
6.6. Ferhâd.....	126
6.7. Eflâtûn.....	126
7. İSLÂMİYET VE DİĞER DİNLERLE İLGİLİ MEFHÛMLAR.....	126
7.1. İmân.....	126-127
7.2. Mü'mîn, Kâfir.....	127-128
7.3. Ümmet.....	128-129
7.4. Mû'cize.....	129
7.5. Sünnet.....	130
7.6. Vahiy.....	130
7.7. Mücrim, 'Âsî, Günahkâr.....	130
7.8. Son Nefes.....	134
II. TASAVVUF.....	134
1. VAHDET-İ VÜCÛD VE TEVHÎD.....	135-140
1.1. MÂ-SİVÂ, SİVÂ.....	140-142
1.2. GÖNÛL-KALB.....	142-148
1.2.1. GÖNÛL İLE İLGİLİ BENZETMELER.....	148
1.2.1.1. Mecerûh, Hasta, Bî-dermân, Bî-çâre, Ber-murâd, Çâk.....	148-149
1.2.1.2. Mürde, İhyâ.....	149
1.2.1.3. Nîrân.....	149
1.2.1.4. Bende, Âvâre.....	149-150
1.2.1.5. Hâne, İmârethâne.....	150
1.2.1.6. Erbâb-ı Hakikat, Ehl-i Velâyet, Ehl-i Dil.....	150-151
1.2.1.7. Mesrûr, Handân, Selîm.....	151
1.2.1.8. Virân, Mahzûn, Hicrân.....	151-152
1.2.1.9. Şem', Pervâne	152

1.2.1.10. Divâne, Meyhâne, Mestâne.....	152
1.2.1.11. Bîgâne.....	153
1.2.1.12. Ney.....	153
1.3. AŞK.....	153-156
1.3.1.AŞKLA İLGİLİ BENZETMELER.....	157
1.3.1.1. Hançer, Sultan, Müjgân, Cânân, Reyhân, Bî-dermân, Hicrân, Sergerdân, Âteş-i sûzân, Nîrân, Bûryân, Mestân, Hayrân, Giryân, Şâdân	157-158
1.3.1.2. Zikr.....	158
1.3.1.3. Dert, Gam.....	158-159
1.3.1.4. Külhân.....	160
1.3.1.5. Nây.....	160
1.3.1.6. Tennûr, Âteş, Nâr, Sûz.....	160-161
1.3.1.7. Hevâ.....	161
1.3.1.8. İmdâd, Âh.....	161-162
1.3.1.9. Sırr.....	162
1.3.1.10. Bâde, Şerbet, Şarâb.....	162
1.3.1.11. Yâr.....	162
1.3.1.12. Bâğ.....	163
1.3.1.13. Aşk-ı Hakk, Aşk-ı Rabbânî.....	163-164
1.3.1.14. Aşk-ı Mecâzî.....	164
1.3.1.15. Dasitân.....	164
1.3.1.16. Câm.....	164-165
1.3.1.17. Belâ.....	165
1.3.1.18. Kadr.....	165
1.3.1.19. Meydân.....	165
1.3.1.20. Râh, Tarîk.....	166
1.3.1.21. Bârân.....	166
1.3.1.22. Zevk.....	166-167
1.3.1.23. Cânân.....	167
1.3.1.24. Dâr.....	167
1.3.1.25. Sevdâ.....	167-168
1.3.1.26. Ehl-i dil.....	168

1.3.1.27. Şâh, Pâdişâh.....	168
1.3.1.28. Mekr.....	168
1.3.1.29. Divân.....	169
1.3.1.30. Ders.....	169
1.3.1.31. Kadr.....	169
1.3.1.32. Zencîr.....	169
1.3.1.33. Firâş (Yatak-Döşek).....	170
1.3.1.34. Kabzâ, Hançer.....	170
1.3.1.35. Dîdâr.....	170
1.3.1.36. Dil.....	171
1.3.1.37. Bustân, Gülşen.....	171
1.3.1.38. Bahr.....	171
1.3.1.39. Micmer.....	171-172
1.3.1.40. Han-kâh, Tekye.....	172
1.3.1.41. Tennûr.....	172
1.3.1.42. Dûrbîn.....	172-173
1.3.1.43. Ser-hoş, Meyhâne, Sâğar, Mest, Mey, Bâde (ve diğeri).....	173-177
1.4. KEMÂL.....	178
1.5. CEMÂL.....	179-181
1.6. VUCÛD (Cisim).....	181-183
1.6.1. VÛCÛD İLE İLGİLİ BENZETMELER.....	183
1.6.1.1. Fânî.....	183
1.6.1.2. Mihr-i ‘âlem.....	183-184
1.6.1.3. Mutlak.....	184
1.6.1.4. Ayn-ı rahmet.....	184
1.6.1.5. Hâce-i ‘âlem.....	184
1.6.1.6. Mülk.....	185
1.6.1.7. Hoş-gülistân.....	185
1.6.1.8. Mümkînât.....	204
1.7. SIRR-RÂZ	185-188
1.8. TECELLÎ.....	188-189
1.9. FEYZ.....	190-191

1.10. RÛH.....	191-192
1.11. NEFS.....	192-194
1.12. CÂN.....	194-197
1.12.1.CÂN İLE İLGİLİ BENZETMELER.....	197
1.12.1.1. Nakd.....	197
1.12.1.2. Mûnis.....	197-198
1.12.1.3. Terk.....	198
1.12.1.4. Kayd.....	198
1.12.1.5. Âgâh.....	198
2. BEZM-İ EZEL.....	198-200
3. YARATILIŞ.....	200-202
4. ÂLEM.....	203-204
5. TASAVVUFÎ MERTEBELER VE KAVRAMLAR.....	204
5.1. Dört Kapı (Şer‘îat, Tarîkat, Ma‘rifet, Hakîkat).....	204
5.1.1. Şer‘îat	205
5.1.2. Tarîkat.....	206
5.1.3. Ma‘rifet.....	206-207
5.1.4. Hakîkat.....	208-209
5.2. Mazhar.....	209-211
5.3. Recâ.....	211-212
5.4. Cezbe.....	212
5.5. Himmət.....	212
5.6. Keşf.....	212
5.7. İhlâs.....	213
5.8. Velâyet.....	213-215
5.9. Tevbe, İstiğfâr.....	215-217
5.10. Hâl.....	217-220
5.11. Sekr-Serhoş, Mest.....	220-221

5.12. Vuşlat.....	222-224
5.13. Firâk, Hicrân.....	225-227
5.14. Fenâ Makamları.....	227-229
5.15. Terk.....	229-231
5.16. Nazar.....	231-233
5.17. Nâz-Niyâz.....	233-236
5.18. Kabz-Bast.....	236
5.19. Havf u Recâ.....	237-238
5.20. Sabr.....	238-240
5.21. Teslim-Tevekkül.....	240-241
5.22. Telvin-Temkin.....	241
5.23. Ma'nâ.....	242-243
5.24. Rızâ.....	243-244
5.25. 'Înâyet-İhsân-Lutuf-Kerem-'Atâ.....	244-248
5.26. Kahr.....	249-250
5.27. Kesret-Vahdet.....	250-251
5.28. Kanâ'at-İstiğnâ.....	251-252
5.29. Devrân.....	252
5.30. 'İrfân.....	253-254
5.31. Tevhîd.....	254-255
6. TARİKAT VE İLGİLİ MEFHURLAR.....	255
6.1. Zâkir.....	255-256
6.2. Pîr.....	256
6.3. Mürşid, Şeyh.....	256-259
6.4. Dervîş.....	259-261
6.5. Dergâh-Tekye.....	261-264
6.6. İstimdâd.....	264
6.7. İntisâb.....	264-265
6.8. İrşâd.....	265
6.9. İlticâ.....	265-266

6.10. Zikr.....	266-271
6.11. Kutb, Gavs, İmâmeyn.....	271-272
6.12. Evtâd.....	272
7. BAZI MUTASAVVIFLAR.....	273
7.1. Hüdâyî.....	273
7.2. Rûşenî	274
7.3. Hallâc Mansûr.....	274
7.4. Gavs-ı A‘zam (Abdulkadir Geylânî).....	275
8. ABDURRAHMAN NESİB EFENDİ’YE GÖRE BAZI TİPLER.....	275
8.1. Hâce.....	275-276
8.2. ‘Âbid.....	276-277
8.3. ‘Âşık.....	277-278
8.3.1. ‘ÂŞIK İLE İLGİLİ BENZETMELER.....	279-280
8.4. Sâdık.....	281
8.5. Zâhid.....	281
8.6. ‘Ârif.....	281-283
8.7. Âgâh.....	283-284
8.8. Ağyâr.....	284-285
8.9. Yâr.....	285-287
8.10. Dânâ-Nâdân.....	287-288
8.11. İnsân-ı Kâmil.....	288-289
8.12. Erbâb-ı Dil, Erbâb-ı Hakikat, Ehl-i Dil, Ehl-i Hakk, Ehl-i Velâyet.....	289-290
8.13. Ehl-i ‘Ukbâ.....	290
8.14. Ebdâl.....	291
8.15. Melâmet Ehli.....	291
8.16. Âşinâ.....	291-295
8.17. Tâlib.....	295-291
8.18. Sâkî.....	297
8.19. Zâhid.....	297-300
8.20. Tabîb.....	300-301

8.21. Bâý u Gedâ.....	301-303
8.22. Sâlik.....	303-304
9. AHLAKÎ VE GAYR-I AHLAKÎ UNSURLAR.....	304
9.1. AHLAKÎ UNSURLAR.....	304
9.1.1. Fazl, Fazilet.....	304-305
9.1.2. ‘İzzet.....	305-306
9.1.3. ‘Adâlet.....	306
9.2. GAYR-I AHLAKÎ UNSURLAR.....	307
9.2.1. Tûl-i emel.....	307
9.2.2. Sehv-Hata, Nisyân, Noksan.....	307-309
SONUÇ.....	310-314
BİBLİYOĞRAFYA.....	315-330

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin yıkılma dönemi olarak da kabul edilen XIX. asır, Abdurrahman Nesib Efendi'nin yaşadığı ve Osmanlı padişahlarından III. Selim (ö.1789-1807), IV. Mustafa (ö.1807-1808), II. Mahmud (ö.1808-1839), I. Abdülmecid (ö.1839-1861), Abdülaziz (ö.1861-1876), V. Murad (ö.1876-1876) ve II. Abdülhamid'in (ö.1876-1908) sırasıyla tahta çıktıkları asırdır.

Abdurrahman Nesib'in babası, Hüdâyî Âsitânesi 21. post-nişîni Şeyh Muhammed Şehabeddin Efendi'dir (ö.1234/1818). Kaynaklardan edindiğimiz bilgiler ışığında en az beşinci kuşak bir meşayihlik görevini aynı âsitânenin 22. post-nişîni olarak vefatına dek yirmi dört sene yürüten Abdurrahman Nesib, kendinden sonra iki oğlunun da aynı görevi aynı âsitânedeki üstlendiği bir ailenin ferdidir. Çocukluğundan vefatına dek yoğun bir tasavvufî hayatın içinde bulunan Nesib, Divân sahibi bir meşâyih olarak da aynı zamanda bu kültüre katkı sunmuştur.

Hakkında maalesef geniş bir bilgi kaynağından mahrum bulunduğumuz Abdurrahman Nesib, Türk Tasavvuf Tarihi'nde oldukça uzun süren bir şeyhlik görevi üstlenirken mutasavvif kişiliğiyle ortaya koyduğu dinî ve tasavvufî muhtevalı şiirleriyle de divân sahibi bir şair kimliğiyle dikkat çekmektedir. Çalışmamızın konusunu teşkil eden Abdurrahman Nesib'in Divânı'nın şimdiye kadar kapsamlı bir çalışmaya tabi tutulmamış olması, Tasavvuf Tarihi'nin bu önemli şahsiyetinin layıkıyla değerlendirilmesine mani olmuştur.

Araştırmamızda Abdurrahman Nesib'in *Divânı*'nın dinî-tasavvufî unsurlarının tahlili sistematik olarak incelenmiştir. Bu işi yaparken tespit edilmiş olan dinî ve tasavvufî kavramlar tasnif ve mukayeseye tabi tutulmuştur.

Çalışma bir "Giriş" ve iki "Bölüm"den oluşmaktadır. **Giriş kısmında** Abdurrahman Nesib'in yaşadığı dönemde Anadolu'da siyasi, kültürel ve edebî hayatla ilgili bilgilerden başka aynı yüzyılın tasavvufî hayatı anahatlarıyla değerlendirilmiş olup, bu bilgiler göz önünde bulundurularak şairin yeri ve durumu tesbit edilmeye çalışılmıştır.

Birinci Bölümde Abdurrahman Nesib'in hayatıyla birlikte şahsiyetinin, dinî ve tasavvufî cephesi; Edebî yönünü ortaya koyan, şairliği ve musikîşinâslığı ele alınmıştır. Yine aynı bölümde Mürşitleri ve Eserleri hakkında genel bilgi verilmiştir. Bu bölümde kendisine kadar aynı görevi yapmış olan babası, dedesi ve dedesinin dedesiyle birlikte, vefatından sonra

aynı âsitânedede şeyhlik yapan iki oğlu ve ayrıca damadıyla da ilgili bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın esasını teşkil eden **İkinci Bölüm**de ise Divân'ın tahlili Dinî ve Tasavvufî olarak iki bölüm halinde gerçekleştirilmiştir. Yaptığımız çalışma, divanda yer alan şiirlerin dinî ve tasavvufî yönden tahlilini esas aldığından, dinî ve tasavvufî kavramların tespiti ve bu kavramların kullanılış şekilleri ve mukayeseleriyle oluşturulan “Abdurrahman Nesib Efendi, Hayatı, Dinî-Tasavvufî Kişiliği ve Divânı'nın Tahlili” başlığını taşımaktadır.

Çalışma sürecinde yararlanılan temel kaynaklar biyografik eserler ve kataloglar başta olmak üzere tezkireler, çeşitli tarih kaynakları (siyasî, Türkiye, İstanbul ve edebiyat tarihleri) , ansiklopedik eserler, temel tasavvuf kaynakları vs.

Çalışmada referans gösterilirken, kaynaklar ilk geçtiği yerde tam künyeleriyle, daha sonraki dipnotlarda müellifin soyadı ve eserinin kısaltılmışı (a.g.e.) verilmekle yetinilmiştir. Ayrıca kişilerin vefat tarihleri, ismin ilk geçtiği yerde hicrî ve milâdî olarak verilmiştir. Araştırmada örnek olarak zikredilen beyitler divânda verilen varak ve şiir numaralarıyla birlikte gösterilmiştir.

Elimizde bulunan bu çalışmaya tez konusunun seçiminden son aşamasına kadar teşvik ve desteklerini esirgemeyen Danışman hocam Prof. Dr. Dilaver GÜRER'e özellikle teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Ayrıca Prof. Dr. H. Tekin GÖKMENOĞLU ve Prof. Dr. Ahmet YILMAZ Beyefendilere de bu çalışmanın olgunlaşmasındaki katkılarından dolayı müteşekkirim.

Şanlıurfa-2010

Mehmet Sait MERMUTLU

KISALTMALAR

AÜİFD. : Ankara Üni. İlahiyat Fak.	MEB : Milli Eğitim Bak.
a.g.e. : Adı geçen eser	nr, no : Numara
Bel. : Belediye	nşr. : Neşreden
Bkz., bkz. : Bakınız	Ö. : Ölüm
Bl., bl. : Bölüm	R.Ahir : Rebiülahir
Bs. : Baskı, Basım	S. : Sayı
Bşk. : Başkanlığı	s. : Sayfa
C. : Cilt	ss. : Sayfalar arası
D., d. : Doğum	Sad. : Sadeleştiren
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ans.	st. : Satır
Ef. : Efendi	Şrh. : Şerh eden
Fak. : Fakülte	TDK : Türk Dil Kurumu
H., h. : Hicri	TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
Haz. : Hazırlayan	Thk. : Tahkik eden
Hk. : Hakkında	Trc. : Tercüme eden
h.no : Hadis numarası	trz. : Tarihsiz
haz. : Hazırlayan	TTK : Türk Tarih Kurumu
Hz. : Hazreti	Ty. : Türkçe Yazmalar
İA. : Milli Eğitim Bak. İslâm Ansiklopedisi	Üni. : Üniversite
İSAM : İslâm Araştırmaları Merkezi	vb. : ve bunun gibi
Ktp. : Kütüphanesi	vd. : ve devamı
	Vr. : Varak
	Yay. : Yayınları
	Yk. : Yaprak
	Yy. : Yüzyıl

GİRİŞ

I.XIX. YÜZYIL'DA SİYASÎ, KÜLTÜREL VE EDEBÎ HAYAT

Bu asırda Osmanlı padişahlarından III. Selim (ö.1789-1807), IV. Mustafa (ö.1807-1808), II. Mahmud (ö.1808-1839), I. Abdülmecid (ö.1839-1861), Abdülaziz (ö.1861-1876), V. Murad (ö.1876-1876), II. Abdülhamid (ö.1876-1908) sırasıyla tahta çıkmışlardır.

Bir önceki asrın iç ve dış istikrarsızlığı her alanda kendini gösterirken Osmanlı'nın çöküşünü hazırlayan nedenlere de zemin hazırlamış oluyordu.¹

Osmanlı İmparatorluğu'nun her bakımdan en buhranlı dönemleri XVIII. ve XIX. yüzyıllardır. Bu dönemde iç huzursuzlukların yanında Rusya başta olmak üzere bir kısım dış güçlerle amansız bir mücadeleye girişilmiştir.

1699 Karlofça Antlaşması'ndan sonra 1815'e, yani ihtilal savaşlarının sonuna kadar olan devrede ise, Osmanlı İmparatorluğu yapmış olduğu savaşlarda devamlı toprak kaybederek sınırları gerilemeye başlamıştır. Bunun yanında Fransız İhtilali'nin doğurduğu Nasyonalizm akımının tesiriyle, kendi sınırları içindeki yabancı milletler birer birer bağımsızlıklarını alarak İmparatorluktan kopmuşlardır. Bu durum İmparatorluğun dağılma ve çöküşünü hızlandıran bir faktör olmuştur. Bu devreye de Gerileme Devri denir.² Osmanlı Devleti XIX. yüzyılın birinci yarısından itibaren Anadolu dışındaki topraklarını koruyamaz hale gelmiştir.³ Osmanlı Devleti'nin son yüzyılına Tanzimat veya yenilikler dönemi denilebilir. Bununla beraber yıkılma dönemi de denilebilir. Fakat hangi ad tercih edilirse edilsin kesin olan bir şey var ki, son yüzyılda Osmanlı Devleti medeniyet olarak tarif edilen gelişmelerin gerisinde kalmış ve bunun sonucu olarak da sürekli Avrupa'nın gelişmiş devletleri olan İngiltere, Fransa ve Avusturya ile Rusya'nın baskısı altında yaşamıştır.

¹ Bu konuda bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I-II, Ankara, 1995.

² Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara, 1986, ss. 41-42.

³ Durmuş Yılmaz, *Osmanlı'nın Son Yüzyılı*, Çizgi Kitapevi, Konya, 2001, s. 175.

Merkezi otoritenin zayıflığını istismar eden fırsatçılar, büyük huzursuzluklara imza atmış ve hatta padişahlara kadar bu tecavüz sınırlarını zorlamıştır. Rus tahriklerine bu asırda İngilizlerle birlikte diğer Hıristiyan devletlerin de tahrikleri eklenmiştir.

XIX. asır, Osmanlı Türkleri'nin; yaşayabilmesi için; Avrupa medeniyetine dehalet mecburiyetinde kaldıkları asırdır.⁴ Bir yandan Avrupa'daki kuvvet dengesinin şartları ve unsurları büyük değişme geçirmiş, bir yandan da Osmanlı Devleti'nin kendisi zayıflamıştır. İşte bu durum karşısında Osmanlı Devleti dışarıdan yönelen tehdit ve tehlikelere karşı, yânına bir büyük devlet olan İngiltere'yi almak istemiştir. Bu dönem Rusya'ya karşı Osmanlı'nın İngiltere'ye dayandığı bir dönemdir. İngiltere'nin bu politikası, Osmanlı İmparatorluğu'nun artık çok zayıflaması üzerine değişmiş ve bu yıkımı hızlandırma çabası içerisine girmiştir. Anadolu'daki Ermeni Devleti'ni Rusya'ya karşı kullanma arzusu ve baskı neticesinde Kıbrıs'a yerleşme çabaları, hem İngiltere hem de Rusya Osmanlı Devleti'ni yıkmaya çalışmaları dolayısıyla, İmparatorluk için tehdit teşkil etmekteydi.⁵ Rusya 1877'de savaş ilan ederek Osmanlı topraklarına saldırdı. Sonuçta Osmanlı mağlup olup toprakları işgal edildi. Ruslar Batı ve Doğu'dan Anadolu'nun içlerine kadar girdiler. 1878'de yapılan Ayastefanos Antlaşması'yla Osmanlı Devleti toprak kaybına uğradı. Aynı tarihte gerek Ali Suâvî tarafından çıkarılan kışkırtmalar gerekse Sultan Abdulhamid'e suikast tertibi başarısız kalır.⁶

XIX. yüzyıl iktisâdî, içtimâî ve askerî başta olmak üzere hemen hemen bütün alanlarda birçok değişim kendini gösteriyordu. Asrın başlarında kurulan Nizâm-ı Cedîd ve bu konuda karşı koymalar sonucu Kabakçı isyânıyla III. Selim'in tahttan indirilerek öldürülmesi, çıkan kargaşalarla Alemdar Mustafa Paşa'nın da katledilmesi, Balkanlar'da Yunan ve Sırp ayaklanmaları, Rus savaşları ve İran savaşı, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve Fransa'nın Cezayir'i işgali bu asrın ilk yarısı içinde öne çıkan önemli olaylardır.

⁴ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, MEB. Yayınları, 1971, s. 804.

⁵ Armaoğlu, a.g.e., s. 44-45.

⁶ Metin Kurt ve diğerleri, *Türkiye Tarihi*, III, İstanbul, 1988, ss. 153-173.

İlk Fransızca öğrenen padişah olarak II. Mahmud'un saltanatı iki döneme ayrılır:16. 06. 1826 Vak'a-yı Hayriyye'den önce ve sonraki bu tarihte, Türkiye'nin kesin yenileşme devri başlar.⁷ Döneminde, Rusya ve İngiltere gibi dış güçlerin emelleri doğrultusunda gelişme gösteren iç isyanlar huzursuzlukları kamçılarken, uzun zamandan beri devam eden huzursuzlukların kaynağı olarak 1826'da Yeniçeri Ocağı lağvediliyor, "Asakir-i Mansure-i Muhammediye" adıyla yeni ordu kuruluyordu.⁸ Bu ordunun birtakım ihtiyaçlarını karşılamak üzere fabrikalar inşa edildi. İlköğretimin mecburi tutulması ve "Rüşdiye" (Ortaokul) mektepleri'nin yanında Sıbyan mektebi (ilkokul)'ni bitiren çocukların din bilgisi öğrenimi için devam edecekleri "Mekteb-i Ulûm-ı Edebiyye", Yüksekokul olarak da "Mekteb-i Âliye" ve Tıp tahsili için Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin önerisiyle "Tıphâne-i Âmire" bu dönemde kuruldu. İlk nüfus sayımının yapıldığı bu dönem daha pek çok yeniliği barındırmıştır. Sultan Abdülmecid, Sultan Mahmud'un bıraktığı noktadan ıslahatlara devam etmiştir. Batı'ya resmî açılışın ifadesi olan 1839, Osmanlı döneminin ilk devlet-şahıs arasındaki ilişkilerin anlaşmaya döküldüğü tarih olarak Tanzimat fermânıyla idârî, ekonomik, sosyal ve de dinî alanlarda düzenlemelere gidilmiştir. "Gülhane Hatt-ı Hümayunu" olarak anılan bildiri, II. Mahmud zamânında gelişen askeri, idari, kültürel olaylar üzerine hazırlanmakla birlikte, yayımlanması bu padişaha nasip olmamış, fakat yenilik hareketleri oğlu Abdülmecid tarafından devam ettirilmiş, II. Mahmud'un ölümünden kısa bir süre sonra ferman okunmuştur.⁹ II. Mahmud zamânına damgasını vuran üç olay vardır. Bunlar siyasal, askeri, mali, eğitim ve kültür gibi sosyal alanların bütününde etkileri hissedilmiş olaylardır. Birincisi: padişah ve ayanlar tarafından imzalanan ve askerlik ve vergi gibi bir kısım devlet işlerinin nasıl yerine getirileceğini düzenleyen bir protokol hükmünde olan Sened-i İttifak; ikincisi: Askerlik alânında en köklü değişiklik olan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması; Üçüncüsü: Devlet ve toplum hayatında

252. ⁷ Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar(Türkiye)*, C.II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, s.

⁸ Bu konuda bkz. *Hammer Tarihi*, Ek C. 9, Medyaofset, İstanbul, trz., s. 317-320.

⁹ Yılmaz, s. 96.

yeni düzenlemeler getiren Tanzimat-ı Hayriyye¹⁰. Tanzimat İnkilâbı, Osmanlı Devleti'nin artık başa çıkamadığı, askerî ve siyâsî Rus ve Avrupa baskısı karşısında, sırf varlığını korumak için yapmak zorunda kaldığı siyâsî, adlî, içtimâî ve medenî bir harekettir ki, esas meziyeti, cesaretli bir devlet hamlesi halinde ve tam zamânında yapılmış olmasıdır.¹¹

Tanzimat Fermânı'nın getirdiği en büyük yenilik, devlet karşısında bireylerin yasal statüdeki müsbet değişikliği olmakla birlikte¹² ayrıca askerlik alânında, vatandaşlık hukuku alânında, ulaştırma alânında, devlet idaresi alânında ve eğitim alânında yenilikler getirmiştir. Tanzimat döneminde belki de en fazla önem verilen konu eğitimidir. Zorunlu ilköğretim uygulanmıştır. Okutulacak dersleri tespit ve kitaplarını hazırlamakla görevli Encümen-i Daniş (Talim Terbiye Kurulu) oluşturulmuş, Merkteb-i Mülkiye ve Galatasaray Sultanisi açılmış, Darülfünun'da öğretmenlik için Avrupa'ya öğrenci gönderilmiştir. 1869'da hazırlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi en önemli eğitim faaliyetidir. 1876'da Kanun-i Esasi'nin kabulüyle ilk defa parlamenter hayata geçişe zemin hazırlanmıştır. Tarihimize I. Meşrutiyet olarak geçen bu dönemde de iç ve dış siyasal olaylar devam etmiş, yenilikler ise 1877'den sonra "Duraklama Devri"ne girmiştir. Tanzimat Fermânı'yla başlamış olan siyasal, askerî ve sosyal alanlardaki batı tarzı yeniliklerin daha da billûrlaşmış şekli ıslahattır.¹³

Bütün bir XIX. yüzyıl yenilik hareketleri ve ıslahat çalışmalarıyla geçmiştir. Son yüzyıl üç yönden gelen sürekli saldırılar karşısında kalmıştır. Birinci tehlike: Sömürgeci Avrupa devletlerinden gelen; ikinci tehlike: Osmanlının kendi tebası olan topluluklardan (Rumlar, Arnavutlar, Bulgarlar ve Sırlar) gelen tehlikeler; üçüncüsü: Osmanlı tebası olan fakat Anadolu'da başlangıçtan beri Türklerle yaşayan gruplar (Ermeni ve Rumlar). Osmanlı Devleti XIX. yüzyıl başına kadar birinci tür tehlikeyle, 1804 yılından itibaren

¹⁰ Yılmaz, a.g.e., s. 98.

¹¹ Banarlı, a.g.e., s. 810.

¹² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s. 187.

¹³ Yılmaz, a.g.e., s. 118-133.

hem birinci hem ikinci tür tehlikeyle uğraşmak zorunda kaldı. XIX. yüzyılın son çeyreğinde bunlara üçüncü tür tehlike de eklendi.¹⁴

¹⁴ Yılmaz, a.g.e., s. 249-250.

II. XIX. YÜZYIL'DA TASAVVUFÎ HAYAT

Tarikatlar yönetim bakımından merkezîyetçi ve adem-i merkezîyetçi olmak üzere ikiye ayrılırlar.¹⁵ Birinci grubu, merkezi İstanbul'da ve İstanbul dışında olanlar şeklinde ikiye ayırabiliriz. İstanbul'da bulunan âsitânelerin çoğu Halvetiye'nin kollarına aittir. İstanbul dışında kurulup taşra kültürünü İstanbul'a taşıyan veya İstanbul'da kurularak Anadolu'ya yayılmış olanların dışında Mevleviye Konya'da, Şabaniye Kastamonu'da, Sezâiye Edirne'de, Bayramiye Ankara'da ve Bektaşîye Kırşehir'de doğmuş, örgütlenmiş, Anadolu'nun diğer bölgelerine buralardan yayılmıştır. Herhangi bir merkeze bağlanmadan ikinci ana grubu oluşturan tarikatların başında hiç şüphesiz Nakşibendiye gelir. Buhara, Hindistan ve Irak'tan çıkmış kollarının hiçbiri merkezî âsitâne görüntüsü vermemiştir. Her üç ekolün de bazen herhangi bir tekkeye bağlı olmadan icrâ-yı meşihat eden mümesillerini görmek mümkündür.¹⁶

XIX. yüzyılın Tanzimat sonrası en yaygın tarikatı, Nakşibendiye'den Mevlânâ Halid-i Bağdâdî'ye (ö.1241/1826) nisbet edilen Hâliidiye koludur.¹⁷ Bağdat'da başlayıp Anadolu'ya, oradan da İstanbul'a ulaşan Hâliidiye'nin daha sonraları Ziyâüddin Gümüşhânevî'nin çok özel çabaları; şeyhlerinin çoğunun tekkelerin yanında Anadolu'nun hemen her yerinde gerek din adamı gerek mutasavvıf kişilikleriyle ortaya koydukları faaliyetler; ayrıca lağvedilmesiyle birlikte Nakşibendî'lere verilen Bektaşî tekkelerinin de, bu tarikatın hızla yaygınlık kazanmasının sebepleri arasında olduğu söylenebilir. İstanbul dışından olmasına rağmen Muhammed Nûru'l-Arâbî'nin (ö.1305/1887) kurucusu olduğu Melâmiye'nin Nuriye kolu da (III. Devre Melâmiliği) bu dönemin tarikat hayatını oldukça renklendirmiştir.

¹⁵ Bu konuda bkz. Ekrem Işın, “*Tarikatlar*”, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 215.

¹⁶ H.Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (XIX.Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 68-69.

¹⁷ “Halidîlerin XIX. Yüzyıl'da pek çok sorunla uğraşan Osmanlı Devleti'nde de tasavvufun en güçlü eğilimlerinden birini temsil ettikleri bilinmektedir.” (Rüya Kılıç, *Tasavvuf-İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl 7, 2006, s. 17.)

Tekkelerin yaygınlaşmasında padişah ve devlet adamlarından, III. Selim, II. Mahmud, V. Mehmed (Reşad) ve Hâlet Efendi'nin Mevlevîlik, Bezmiâlem Vâlîde Sultan'ın Bektaşılık, II. Abdülhâmid'in Şâzililik ve Rifâilik lehine maddî ve siyâsî desteklerini dikkate almak gerekir.¹⁸

XIX. yüzyıl, radikal kararların alındığı ve bozulmalara karşı köklü değişikliklerin yapıldığı bir Osmanlı Devletiyle karşı karşıya olduğumuz birasıdır.¹⁹ II. Mahmud'un tekke ve tarikat hayatına yeni bir düzen vermesi beklenen 1227/1811 tarihli fermânından²⁰ sonra, XIX. yüzyılda tasavvuf tarihini ilgilendiren başlıca olaylardan biri de Vak'a-yı Hayriye (1826) ile birlikte, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılıp Bektâşî tekkelerinin de kapatılması ve meşâyih makamlarına Nakşî, Kâdirî ve Mevlevîlerin atanmalarıdır. Bu kararlar birlikte büyük arazi ve mal varlığına sahip tekkeler kapatılmıştır. Yine aynı padişah tarafından tarikat ve tekke disiplinine bağlı olarak 1252/1836 tarihinde yeni bir fermana imza konmuştur.²¹

1866'da ise Şeyhülislâmlığa bağlı olarak Meclis-i Meşâyih'in kurulması, bütün tekke ve tarikatların idâre ve denetimini sağlayan, tasavvufî düşüncenin gelişmesi ve yayılması için de tedbirler alan ve Tanzimat sonrası tasavvuf ve tarikat hayatını yakından alakadar eden bir gelişmedir.²² Tanzimattan sonra tasavvuf ve tarikatları yakından ilgilendiren en önemli gelişme olan Meclis-i Meşâyih'in kurulmasıyla tekkeler, bütün imtiyâz ve muâfiyetlerini keybetmiştir.²³ Böylece asırlardır süregelen bir gelenek ortadan kaldırılmış bir anlamda tekke medreseye bağlanmıştır.²⁴ Bir takım nizâm-nâmelerle son şeklini 1916'da alan bu makam, tasavvuf ve tarikatları kontrolü altına almayı hedeflemiştir.

¹⁸ Yücer, a.g.e., s. 72.

¹⁹ Hatta öyle ki, kültürel kimliğin artık bozulduğu bu asırda kahvehaneler bile kültürel bozulmanın adreslerinden birisidir. Gündüzleri Yeniçerilerin karargâhı, geceleri de Bektaşî tekkeleri olarak faaliyet üstlenen kahveler Osmanlı idarecilerine karşı bir tehdit ve propağanda mekânlarıdır.

²⁰ Bu fermana göre: 1. Tarikat pirinin medfun olduğu tekke o tarikatın merkez tekkesi olmalı, diğer tekkelerin yönetim ve denetimi buradan yapılmalı, 2. Vefat veya diğer yollarla boşalan tekke şeyhliklerine merkez tekke atama yapmalı, konu ile ilgili olarak Şeyhülislâmın da görüşü alınmalıdır, 3. Tekke şeyhliklerine tayin yapılırken yetki ve kabiliyetlere dikkat edilmeli, rüşvet hediye vs. gibi yollarla ehliyetsiz kişilerin tayini önlenmelidir, 4. Tekke vakıfları Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'nin kontrolünde olmalıdır. (Mustafa Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, Sır Yayıncılık, Bursa, 2008, s. 297-298.)

²¹ Bu konuda bkz. Kara, a.g.e., s. 300.

²² Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1980, s. 275 vd.

²³ Mustafa Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2005, s. 221-222.

²⁴ Kara, a.g.e., s. 87.

Medresenin tarikatlarla olan ilişkisinde normalleşme sürecinin bir türlü yakalanamamış olması bilinen gerçektir. Bu asırda da değişen pek bir şey olmamasına rağmen daha önceki asırlara nazaran tekke-medrese ilişkilerinde öne çıkan olumsuzluklar yok denecek derecededir. Aynı asrın Şeyhülislâmlarının da tasavvufî hayatın içinde yer almamış olmaları, meşgul oldukları alânın farklı olması sebebiyle onların tasavvufa ve tarikatlara karşı oldukları sonucuna ulaştırmaz bizleri. Zira asrın Şeyhülislâmlarından tasavvufî yakın ilgisi olanlar da vardır.²⁵ Tasavvuf konusunda Şeyhülislâmlığın medrese ilimlerini en üst seviyede temsil etmesinin dışında, ulemâdan birçok kişi de ehl-i tarik idi. Tarikatı gereksiz ve lüzumsuz gören ulemânın yânında samimi bir mürid olarak meşâyih ile münâsebetler içinde olanlar da vardır.²⁶

Dikkate değer en önemli husus, hemen hemen bütün tekke mensuplarının, yazılı eğitime rağbet ederek şer'î ilimleri tahsil etmiş oldukları, okur-yazar olmayan meşâyihin bulunmamasıdır. XVIII. asra göre velûd ve aynı zamanda birçok ilim dalında eser veren postnişin sayısı hiç de az değildir. Üstelik samit kitap yerine mütekellim kitap yazmayı tercih eden meşâyih sayısı da az değildir. Şer'î ilimlerin dili olarak Arapça, Mesnevî dili olarak Farsça, bütün tarikat mensupları tarafından kullâniliyordu. Payitaht'a ve Anadolu'ya Kuzey Afrika, Irak, Suriye, Balkanlar gibi muhtelif bölgelerden gelen mutasavvıfların ortak dili Arapça, şiirle iştilal eden, Mesnevî'ye muhabbeti olan mutasavvıfların sohbet dili Farsça'ydı. Belki de kültür, edebiyat ve sanat seviyesinin yüksekliğinden olsa gerek XIX. asırda mutasavvıfların verdiği eserlerin büyük bir çoğunluğu naat, kaside, gazel, mersiye gibi tekke edebiyatının bütün türlerini ihtiva eden divânlardan oluşmaktadır.²⁷

Farsça'nın bütün tarikat muhitlerinde yakın bir alaka gördüğü bu asırda Mesnevî'yi okumak, okutmak ve şerh etmek için Dâru'l-Mesnevîler kurulmuştur.²⁸

²⁵ Bu konuda bkz. Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, Sır Yayıncılık, Bursa, 2008, s. 336-337.

²⁶ Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, s. 228.

²⁷ Yücer, a.g.e., ss. 88-90.

²⁸ "Ahmet Cevdet Paşa kendi döneminde iki meşhur Dâru'l-Mesnevîden bahseder. Biri Hoca Hüsameddin Efendi'nin (ö.1285/1869) Küçükustafapaşa'daki mesnevîhânesi, diğeri ise Fatih Çarşamba'daki Mehmed Murad Efendi'nin (ö.1263/1848) mesnevîhânesi". (Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir-Tetimme-*, nşr. Cevdet Batsun, Ankara, 1967, s. 13-17'den naklen, Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 342.)

Bugünkü anlamıyla bir “Mesnevî Enstitüsü” olan bu kurum ilk defa 1844 yılında açılmıştı. Değişik meslekteki insanlara Mevlevî ve tasavvuf kültürünü veriyordu.²⁹

Osmanlı idaresinin askerî, iktisadî ve sosyal sınıf yapısı, giderek Batılı bir görünüm alınca, en büyük tepki de “ulemâ” ve “tarikat şeyhi” durumunda bulunan önderlerden gelmiştir. Bu durum 1839’dan itibaren daha da güncellik kazanmıştır.³⁰ Bütün gücüyle İttihad ve Terakki’yi destekleyen muhtelif tarikatlara mensup postnişinler de vardır.³¹ Ancak asrın son çeyreğinde tahta çıkan II. Abdülhamid kendi politikasının İslâm dünyasında tutunması için dervişlerle sıcak ilişkiler kurmuştur.³² Sultan Abdülhamid’in “halife” olma konumu ile, İslâm dünyasında sağladığı etkinlik, selefleri sultanların unutulmasına ve onlara beslenen antipatinin silinmesine sebep olmuştur.³³ Böylece Sultan Abdülhamid, Filipinlerden Güney Afrika’ya, Orta-Asya’dan Çin’e kadar gönderdiği ulemâ ve meşâyihle Batılı Emperyalistlere karşı, İslâm’ın “siyâsî” birliğini kurmayı hedeflemiştir.³⁴ Öte yandan İslâm’da bir arayış içinde, Orta-Asya ve Afrika ile Hindistan’da “Şeriât-Tarikat” birliğinde, yer yer Batılı emperyalistlere karşı iç ayaklanmalar baş göstermiş oldu. Giderek XX. yüzyılda “Tarikatlar” siyasal bir önem kazanmaya başladı. Sultan Abdülhamid, kendi döneminde sürdürdüğü ve Batılı emperyalistlere karşı son derece etkili kıldığı “Şeriât-Tarikat” siyaseti, mayasını tutmuş olacak ki, tahttan indirildikten sonra da sürüp gitmiştir.³⁵

Asrın sonlarına doğru tartışma konuları, Fransız ihtilaliyle ortaya çıkan milliyetçilik ve ulus-devlet fikri ve buna bağlı olarak gelişen ferdi haklar (hürriyet, adalet, müsavet) gibi kavramlar üzerinde geçecektir. Asrın sonları ile XX. asrın

²⁹ Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, s. 87.

³⁰ Sadık Albayrak, *Siyasî Boyutlarıyla Türkiye’de İslâmcılığın Doğuşu*, Risale Yayınları, İstanbul, 1989, s. 7.

³¹ Kara, a.g.e., s. 91.

³² Kara, a.g.e., s. 87.

³³ “Buna rağmen tarikat mensuplarından bir bölümü onun politikasını tasvip etmediği için sürgüne gönderilmiştir”. (Kara, a.g.e., s. 369.)

³⁴ “II. Abdülhamid’in İslâm Birliğini sağlamak için tekke ve tarikatlarla yakın ilişki kurduğu bilinmektedir. Tarikatları bu ortak hedefe yönelmenin de tasavvuf ehli arasındaki birliğe hizmet ettiği düşünülebilir”. (Kara, a.g.e., s. 332.)

³⁵ Albayrak, a.g.e., s. 7-11.

başlarında tarikat mensuplarının birçoğu hürriyet taraftarı, istibdad düşmânı kesilecekler.³⁶

³⁶ Yücer, a.g.e., s. 90.

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDURRAHMAN NESİB EFENDİ, HAYATI, DİNİ - TASAVVUFİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

I. HAYATI

Kaynaklarda hakkında geniş bir bilgiden yoksun olduğumuz Abdurrahman Nesib Efendi, Küçük Hakkı diye şöhret bulan Celvetî Şeyhi Muhammed Şehabeddin Efendi'nin (ö.1234/1818)³⁷ oğludur. Hangi tarihte doğduğu bilinmemekle birlikte Üsküdar'lı olduğu üzerinde kaynaklar müttefiktir. Üsküdar Hüdâyî Âsîtanesi'nde³⁸ babasının nezâretinde yetişmiştir.³⁹ Babasından seyr ü sülûkünü tamamlayarak Ayasofya (Cankurtaran) Erdebil Tekkesi'ne geçici şeyh oldu. Babasının vefatıyla da Hüdâyî Âsîtanesi'nin 22. Celvetî post-nişîni⁴⁰ oldu (1234/1819)⁴¹. 1234/1827 yılında da "Ordu-yi Hümâyün" vâizliğine getirildi.⁴² Yaratılış olarak gayet edib olan bu zat pek güzel ahlakı ile üstün gayretli olup halîm, selîm, sahî ve kerîm idi.⁴³

³⁷ Abdurrahman Nesib'in "Mürşitleri" Bölümünde, hakkında bilgi verilecek.

³⁸ Bu âsîtâne hakkında bkz, Salim Yorgancıoğlu, *Üsküdar Dergahları*, Üsküdar Bel. Bşk.Yay, Üsküdar, 2004; Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, C.I, 2001.

³⁹ H.Mahmut Yücer, *Abdurrahman Nesib Efendi ve Eserlerindeki Bazı İlahîleri*, (Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyî Sempozyumu, 20-22 Mayıs, 2005).

⁴⁰ Celvetî Tarikatı Silsilesi: 1.Pir Hazreti Hacı Bayram Veli, 2.Şeyh Rüstem Halife, 3.Şeyh Muk'id Hızır Dede, 4.Pir Hazret-i Şeyh Seyid Aziz Mahmut Hüdâyî, 5.Şeyh Ahmed, 6.Şeyh Cennetî, 7.Şeyh Zâkirzade Abdullah, 8.Şeyh Osman Atbazarî, 9.Şeyh İsmail Hakkı Bursevî, 10.Şeyh Pertev Ahmed, 11.Şeyh Mehmed Ruşen, 12.Şeyh Mehmet Şehabeddin, 13.Şeyh Seyid Abdurrahman Nesib, 14.Şeyh Seyid Mehmed Ruşen, 15.Şeyh Şehab Efendi.

⁴¹ "Şeyh Şehabeddin Efendi 1233 senesi evâil-i Rebi'inde terk-i âlem-i fânî etmekle mahdumları Abdurrahman Nesib Efen

di' yi mâh-ı mezburun selhi Bazar günü meşihat postuna iclâs etdiler. Mezbur Şeyh Nesib Efendi'nin Ayasofya kurbünde va

ki Erdebil Tekyesi ammileri Eşşeyh Abdi Efendi'ye ba-işaret-i aliyye tevcih olundu." (Hüseyin Ayvansarayî-Seyyid Ali Sâtî, *Hadikatü'l-Cevâmi*, Cild-i sâni, Matbaa-i Amire, İstanbul, 7 Zilhicce 1281, s. 200-202;

"Babasının vefatıyla Hüdâyî Dergahı şeyhliğini yapan Rüşen Efendi, bu makamda tam 49 yıl kaldı. En kıdemli şeyh olarak Meclis-i Meşâyih reisliğinde bulundu. Tasavvufi eserlerinin yanında İlahî Mecmuası Türk Dinî Musikîsi için değerlidir. Pek çok dinî ve lâ-dinî eserler ezberindeydi. Besteli Mevlid ve mirâciyenin bütün bahirlerini biliyordu. Musikîde hocası, Bursa'lı Duhânî Şerif Efendi'dir. Talebeleri arasında Ali Baba, Ahmed Celâleddin Dede, Said Özok vardır. Mahur ve Müsteâr savtları, birçok İlahîleri unutulmuştur. Sabâ İlahîsi elimizdedir." (Yılmaz Öztuna, *Türk Musikîsi Ansiklopedisi*, C.II, MEB., İstanbul, 1976, s. 188).

⁴² Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul, 1308, C.III, s. 328; Hasan Kâmil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiler*, Erkam Yayınları, İstanbul, 1999, s. 276; Bu konu hakkında ayrıca bkz, Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, İnsan Yayınları, 2004, s. 541.

⁴³ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ* (Haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz), C.III, Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 49.

Abdurrahman Nesib Efendi, yirmidört sene post-nişinlik yaptıktan sonra vefat ederek (1258/1842) Aziz Mahmud Hüdâyî Âsitanesi'nde babasının ayakucuna defnedildi.⁴⁴ Kendisinden sonra aynı Âsitané'de oğullarından Muhammed Rûşenî Tevfikî⁴⁵ ve Muhammed Şehabeddin Efendiler⁴⁶ sırasıyla şeyhlik yapmışlardır. Ayrıca damadı Muhammed Efendi'nin de şeyhlik yaptığını öğreniyoruz⁴⁷. Sandukasının baş ucundaki levhada şunlar yazılıdır. “Bu âsitân-ı âlî seccâde-nişinlerinden ve Hz Mevlânâ ve mevle'l-ârifin (Kuddise sırruhu'l-metîn) efendimizin evlatlarından es-Seyyid eş-Şeyh Abdurrahman Nesib Efendi İbnü's-şeyh Şehâbeddîn Efendi (ö.1258/1842)”.⁴⁸ Vassâf, “Nutk ve ilâhiyyâtı vardır”⁴⁹ derken, Bursalı, “Seyyid mahlaslı Divânçe'siyle Süluk-i Celvetiye'ye dair Risâle'si vardır”⁵⁰ der. Yaptığımız araştırmada böyle bir esere rastlamadık. Şairliğinin yânında mûsikî bilgisi de ileri seviyedeydi. Dinî ve dindışı besteleri mevcuttur.

⁴⁴ A. Nesib hakkında ayrıca bkz. Nuri Özcan, *Abdurrahman Nesib Efendi*, DİA, C.I, s. 168-169.

⁴⁵ Abdurrahman Nesib Efendi'nin oğludur.(ö.1255/1810) senesinde Üsküdar'da dünyaya geldi. Aklî ve naklî ilimlerden sonra babası tarafından tasavvufî inkişâf elde etti.Pek edîb ve zarif, meclis-ârâ, halim, selim, müşfik, zeki ve sahî idi. Hüsn-i hat ve musikîye âşînâ idi. Meclis-i Meşâyih riyâsetinde bulunmuştur. Tabiat-ı şîriyyesi olup güzel kaside ve ilahileri vardı. Kastamonu'ya gidip erbain çıkardı .Elli bir sene Âsitané'de şeyhlik yaptı. Zamanın Sultanlarından ilgi görmüştür. Özellikle Abdülmecid'in kendisine çok muhabbeti vardı. Sultan Abdülmecid hankâh ve türbeyi yeniden yaptırıp ziyarete geldiğinde dış kapıda ayakkabılarını ta'zîmen çıkartmış ve çoraplarıyla yürüyerek gelmişti. Türbeye girmeden önce Sultan, Rûşen Efendi'ye, “Efendim delil olunuz, önce siz giriniz” deyince Rûşen Efendi “Pâdişâhim zât-ı şâhaneleri âlem-i dünyanın Hazret-i Pîr ise âlem-i ma'nânın pâdişâhidir. Âciz bir dervîşin iki pâdişâh arasında girmesi olur mu” demiş. Pâdişâh çok hoşlanmıştı.(Vassâf, a.g.e., s. 50). Vefatı (1309/1892) dir. Bursalı Mehmed Tahir, vefat tarihini (1309/1891 olarak belirtir (Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. I, İstanbul, trz, s.178-79). Aziz Mahmud Hüdâyî bitişiğindeki türbede yatar. Sandukası önündeki levhada “Hz. Pîr, Mevlânâ (k.s) sülâle-i tahirelerinden olup Hz. Pîr Hüdâyî (k.s) âsitân-ı refî'u's-şân-ı pîrânelerinde seccâde-nişin iken, celvet-hâne-i Cenâb-ı Hayy u Bakî'ye intikal eden es-Seyyid eş-Şeyh Muhammed Rûşenî Efendi (k.s) hazretleri İbnü's-Şeyh Abdurrahman Nesib Efendi İbnü's-Şeyh Muhammed Şehabüddîn Efendi İbnü's-Şeyh Muhammed Rûşenî Efendi İbnü's-Şeyh Abdurrahman Efendi İbnü's-Şeyh Mustafa Efendi İbnü Aydosî İbrahim Paşa (kaddesallahu esrârehum) diye yazılıdır (Vassâf, a.g.e., s. 50-51; Süreyya, a.g.e., II, s. 422). Ayrıca Fezâil-i Ramazan, Fezâil-i Muharrem, Vaazlardan oluşan Meclis, Vâkıat-ı Hüdâî'den derlenen *Sülûk-i Celvetiyye* ve *İlâhiyyât Mecmuası* vardır (Bursalı, a.g.e., s. 178).

⁴⁶ A.Rahman Nesib Efendi'nin küçük oğludur. Bu da Üsküdar'lıdır. Ağabeyi Mehmed Rûşenî'nin vefatından sonra eçtiği makamda yirmi bir sene hizmet verdi. Sair meşayihle temas etmez, halktan hoşlanmaz garip halli bir zattı. (1330/1912)'de vefat etti. Yerine Mehmet Rûşen Tevfikî'nin kerimezâdesi olan Mehmed Gülşen Efendi Şeyhlik yapmıştır. Kabri Aziz Mahmud Hüdâyî Âsitanı'ndadır (Vassâf, a.g.e., s. 51).Her sene Ramazan'da câmiin müezzin mahfilinde büyük sofralar kurup iftâr verdiği ve eli açık bir insan olduğu ifade edilirken, büyük bir âlim olmamakla birlikte irfân ve fâzilet sahibi özelliğiyle Abdulhamid'in mukarreblerinden Lutfi Ağa'nın da hayranlığını kazanmıştı (Cemaleddin Server Revnakoğlu, *İstanbul Tekkeleri Tarihi Notları*, B/93, 160'dan naklen Yılmaz, a.g.e., s. 277). Hankâh'ın ta'dil ve tamiri için büyük hizmetlerde bulunmuştu. Üç katlı ve onsekiz odalı şeyh dairesi bunun zamanında yaptırılmıştı (Yılmaz, a.g.e., s. 277).

⁴⁷ A.Rahman Nesib Efendi'nin damadıdır. Kabrine yakın yerde medfundur. Mesut Çelebi isminde meczûb bir oğlu vardı.

O da burada medfundur (Vassâf, a.g.e., s. 50).

⁴⁸ Vassaf, a.g.e., s. 49.

⁴⁹ Vassaf, a.g.e., s. 49.

⁵⁰ Bursalı, a.g.e., s.179.

II. ŞAHSİYETİ

II.1. DİNÎ VE TASAVVUFÎ YÖNÜ

Abdurrahman Nesîb Efendi, babasının meşayihlik görevinden dolayı zaten çocukluk yıllarından itibaren tâniş olduğu tasavvûfî bir çevreye sahipti. Anlaşıldığı kadarıyla babasının özel gayretiyle de tasavvuf hayatının tamamen içine girmiş ve nihayet âsitâneye meşihatla görevli kılınmıştır. Şiirlerinde ehl-i sünnet bir itikadın savunuculuğunu yapan Nesîb, aynı zamanda Divân sahibi meşâyihler arasındadır. Onun şeyhlik özelliği, bütün mutasavvıflar gibi hayatına yansımış ve şairliğini de etkisi altına almıştır. Bu yüzden Divânı'nda yer verdiği şiirlerin hemen hemen hepsi tasavvufî muhtevâyâ sahiptir.

II.1.1. Dinî Yönü

Divân Edebiyatı'nda din ve tasavvufun etkisi ile “dünya görüşü” ve “hayat anlayışı” dünyânın geçici ve fânî olduğu üzerinedir. Bu geçici nimetlere aldânip da esas (bâkî) âlemi ihmal etmemek ve bu âlemin ancak bâkî âlem için bir hazırlık yurdu olabileceği düşüncesi edebiyatımızı da etkileyen din kaynaklı ve tasavvufî bir hayat görüşüdür. Abdurrahman Nesib de hem mutasavvıf hem de şair kimliğiyle bu temâyüle katılır:

Belâ-yı nefsile kulun hevâyâ mübtelâ oldum

Gam-ı dünyâ ile düşdüm giriftâr-ı hevâ oldum(31b/116)

Fânî bu dünyâ bâkîdir ‘ukbâ

SEYYİD ‘ukbâyâ varmasın iste(63a/266)

Neylesün dünyâyı gönlüm böyle cânân var iken

İstemem ağyâr-ı Hakk’ı ol ulu Mevlâdeyem(71a/314)

Sen bakub ârâyiş-i dünyâyâ virme gönlünü
Şâd iken Gam-nâk ider bir gün olur Kâdir Hudâ

Zevk-i fânîye bakub aldanma virme kalbini
Var iken ol yoğ ider bir gün olur Kâdir Hudâ(75a/338)

Zînet-i dünyâyı görmem dîdemin arzusu sen
Eylemem aslâ nazar geçdim o ednâdan ben(84a/393)

Allah sevgisine dünya muhabbetinin tercih edilmemesi gerektiği şu şiirde vurgulanmıştır:

Hak'dan özge var mıdır sevelim
Ğayrı dost var mı cihânda görelim

Vâhid ü Ferd ü Samed'dir ol güzel
Virelim dünyâyı Hakk'ı alalım

Dü- cihândan giçelüm âvâre-dil
Gel seninle ana dâim varalım(79b/365)

Sünnî âkideye inanan bir Müslüman olan Abdurrahman Nesib, Allah'a olan tahkikî imânını en açık bir şekilde ortaya koyan beyitler yazmıştır:

Mâlik-i mülk-i ezelsin Hayy u İlâh u ebed
Kalemi aldım ele ben didim Allah Ehad(9a/1)

Sen 'avâlim Pâdişâhısın sana yokdur nazîr
Pâdişâhâ kılma kapından beni redd ebed(13a/22)

Ey Hudâvend'im Ganîsin ben kulun ednâ fakîr
Ol Şefî'ü'l-Muznibîn hakkına ol sen dest-gîr(13a/22)

Ey Şehinşâh-1 ezel ve'y Pâdişâh-1 bî-zevâl
Yokdurur misl ü nazîrin ey Hudâ-yı zü'l-celâl

Vâhid ü Ferd ü Ehad'sin Hayy u Kayyûm u Samed
Zât-1 pâkinde evlâ vasf-1 kadîmin lâ-yezâl

Rabb-1 a'lâ Hâlık-1 arz u semâvâtü'l-'ulâ
Mûcidü'l-ervâh ve'l-acsâd u memdûhu'l-fi'âl(25a/84)

İlâhi vahiy eseri olan Kur'ân, bütün inananlar için tek kaynak olarak gösterilir:
Sana Kur'ân-1 İlâhî yetişür pend ü nush

Terk-i terk it SEYYİDÂ sen ehl-i Hak ol ehl-i Hak(10b/8)

Peygamberlerden Hazret-i Süleyman, Eyyüb, Yusuf, Yakub ve İbrahim'in de yer aldığı şiiirlerde en fazla beyitler Hazret-i Muhammed'le ilgili tutulmuştur. Kur'ân'ın, kâinâtın yaratılışına sebep gibi yüce bir şânın sahibi Peygamber'e indiği binlerce âyetin, adeta onun sözlerinde ve vasıflarında vücut bulduğunu söylerken çok samimidir:

Vücûdun bâ'is-i kevn ü mekândır yâ Resûlallah
Sözün âyât-1 Kur'ân'dan nişândır yâ Resûlallah(27a/95)

Senin şânında münzeldir hezârân âyet-i Kur'ân
Kelâm-1 Rabb-i mutlakdır senin evsafın gûyâ(81b/379)

Divân'da birçok isim, sıfat, terkip ve benzetmelerle birlikte zikredilen Peygamberimiz için kaleme alınmış olan 100 adet na'at, Allah'ın Habîbi ve Resûlü'ne duyulan sevgi, saygı ve bağlılığın ifadesi olsa gerektir. Söz konusu na'atlarda mi'râc olayına vurgu yapılmıştır:

Lâ-cerem kadr-i mu'allâ 'arş-ı a'lâda ânın
Sûre-i *İsrâ* dahî mi'râcını takrîr ider(12a/16)

Ânın Mi'râcına burhân olur bu sûre-i *İsrâ*(62b/264)

Şeb-i Mi'râc makâmın *kaabe-kavseynî ev ednâ*dır

Senin ol dem gözinde gördi Hakk'ı Yâ
Resûlallah(32a/119)

O'nun sıfatı ve sureti *seb'ü'l-mesânî* de denilen “*Fatihâ*” suresine ve “*Felak*” suresine benzetilmiştir:

Kaşın mihrâbına her kim teveccüh
İderse ol okuna *seb'ü'l-mesânî*⁵¹(16a/36);

Sûret'i, bir mısradâ “*Felak*” sûresiyle ilişkilendirilerek divândaki yerini almıştır:

Demâdem sûretin*rabbu'l-felak*⁵² olmuş(32a/119)

Zülfünün rengini kim *ve'lleyli* hoş tefsîr ider(12a/16)

Ve'd-duhâ ve'l-leyli verd-i zülfünü tefsîr ider(53a/221)

⁵¹ “Seb'an mine'l-mesânî” (Hicr, 15/87). Yaygın görüşe göre Fatihâ Sûresi kastedilir.

⁵² “Feleklerin Rabbi olan Allah'a sığınırım de” (Felak, 113/1).

Birçok beyitte dillendirilen samimi sevgi ve saygı, mümin duyarlılığının ifadeleridir:

On sekiz bin ‘âlemin fahrı Muhammed Mustafa
Hem Şefî‘ül-Müznibîn olan Muhammed Mustafa

Derd-mendim sâilem kapunda Ey Şâh-ı Rüsûl
Bir nazar kıl gönlümü şâd it Muhammed Mustafa

İns ile cinn her biri dergâhının muhtâcıdır
Rahm u şefkat sendedir zîrâ Muhammed Mustafa
(72a/319)

Âhirete imân, imânın esaslarından birisidir. Şairimizin Divânı’nda söz konusu mefhûmun bir takım terkiplerle kullânılarak dünyaya tercihinine şahit tutuluyoruz:

SEYYİDÂ dünyâyı terk it âhîret râhına gir(64b/275)

Âhireti unutmak, en büyük dert olarak görülmektedir:

‘Âlem-i fânîde âyâ bundan özge derd mi var
Âhîret fikrin unutturdu Gam-ı ehl ü ‘iyâl(25a/84)

“Kıyamet, haşr, amel defteri, cennet ve cehennem” Abdurrahman Nesîb’in üzerinde en fazla durduğu konular arasında sayılabilir.

Kıyamette akıbetinden endişelenen bir hassasiyetin sözcülüğünü yapan şair, mahşer günü, en çok yaptığı suçlarından dolayı yüzü kara olarak Allah’ın divânına çıkma mahcubiyetini beyitlerine taşımıştır:

Rûz-i mahşer itdüğim ‘isyânı urma yüzüme
İtme mahcûb gel kerem kıl lutf u ihsân sendedir(25b/88)

Günahkâr birinin amel defteri de tabi ki yüzü gibi kara olacaktır:

Karedir yüz hem siyâh oldu günâhım defteri
Bârigâh-ı Kibriyânda cümleden asgâr benem(73a/328)

Cehennem korkusunu beyitlerinde hissettiren şair, cennet için de ümitvârdır:

SEYYİD’i ‘afvınla âzâd eyle yakma âteşe
Lutf idüb gösterme nârı cennete vir ana râh(72b/324)

Şefaat konusunda mümince bir anlayışın gereğini ortaya koyan Abdurrahman Nesîb, Divânında sıkça yer verdiği bu kelimeyle birlikte zaman zaman da “şefkat” kelimesini zikretmiştir.

Suçum bildim sana geldim şefâ‘at Yâ Resûla’Ilah
Heman ihsânına kaldım şefâ‘at Yâ Resûla’Ilah(57b/244)

SEYYİD’in cürm ü günâhı eyledi mahcûb ânı
Ümmetindir eyle şefkat Muhammed Mustafa(70b/312)

İmânın esaslarından olan kaza-kader konusu,⁵³ “Kaderiyye” ve “Cebriye”yi doğurmuştur. Beşerî irâdenin yerine Allah’ın irâdesini ikame eden

⁵³ Kaza ve Kader mevzuu için bkz. D.B.Macdonald, *Kader*, İA, MEB, Yayınları, İstanbul, VI, 1993, s. 41-42.

“Cebriye”, Abdurrahman Nesîb’in de şiirlerinde savunduğu görüşün ifadesidir. Bu görüşü destekleyen âyetlerde, Allah’ın irâdesine işaret edilmiştir.⁵⁴

Hiç ‘amel nâfi‘ olur mu olmayınca lutf-i Hak
Çün kaderde var ise kahr-ı ezelden el-amân(64b/277)

Mübtelâ kullar ne kılsun derdlere dermân senin
Çâre teslîm ü rızâdır hüccet ü bürhân senin(18a/47)

İtmeyen teslîm-i hâlin bilmez ol Hallâk nedir
Bu cihânda kârı her dem âh ile zârîdir(63b/270)

İnsânı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliğin “akıl” olması gerçeğinden hareketle, beşerî sorumluluğun ifadesi olan “ahlakî davranışlar” kişinin kendi irâdesi altında gelişme gösterir. Yani bu davranışlardan sorumlu olan, sadece davranışı ortaya koyandır. İnsan, iyi-kötü, günah-sevâp gibi ortaya çıkan bütün davranışlarından başkasını değil, ancak kendisini sorumlu tutabilir.

Kader konusunda fatalist görüşü benimseyen Nesîb, ahlakî sorumluluklar çerçevesinde cüz’i iradeyi savunur. Ortaya konulan bu tavır tamamen ehl-i sünnet görüşünü yansıtmaktadır. “*Biz ona doğru ve eğriyi göstermedik mi*” (Beled 90/10), “*Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür*” (Nisa 4/123) âyetleri de kişiyi kendi davranışlarından sorumlu tutar:

Benden olandır sehv ile nisyân
Senden olmuşdur ‘afv ile gufrân(48b/203)

Benden hatâ senden ‘atâ
Yüce Hudâ kıl merhamet(68a/297)

⁵⁴ Bakara, 2/253; Kehf, 18/39; Hadîd, 57/22, vb.

Divânı'nın incelenmesi, Abdurrahman Nesîb'in inanç ve samimiliğini ortaya koyar. Zaman zaman kötü huy, alışkanlık ve çirkin davranışları irdeleyen; kimi beyitlerde bunları değiştirmeyi öğütleyen; kendi ayıp ve kusurlarını sakınmadan dillendiren Nesîb, bazan da daha ileri giderek kendini bile levm etmekten kaçınmayarak, temelde bu cüz'i iradenin sözcülüğünü üstlenir ve kendi ihtiyarıyla ortaya koymuş olduğu hâl ve davranışlardan kendini sorumlu tutar:

Nefisle İblîse uydum ben hatâ itdim meded
Pâdişâhım 'âsiyem ben çâre sendendir meded(12b/20)

'Abd-i 'âsiyem İlâhi eyle sen 'afv u meded
Bu kulun 'isyânı çokdur hem günâhı bî-'ade(13a/22)

İlticâya yok yüzüm dergâha tutam ben ânı
Çok günâh itdim kapunda ey Şehinşâhım benim

'Abd-i mücrimdir bu SEYYİD lâyıık-ı tard u 'azâb
Bildi şimdi cürmünü 'afv eyle hünkârım benim(17b/45)

Âsitân-ı 'izzetinde varmağa yok bende yüz
Zât'ına lâyıık olan ihsânın eyle sen bana(82a/380)

Bâr-gâh-ı 'izzete lâyıık 'amel yok bende
Bana çâre ola mı Hakk'a du'âdan gayrı(95a/473)

Ey Hudâvend'im Efendi'm her kabahat bendedir
Lîk fazl u 'afv u gufrân u 'inâyet sendedir(57a/240)

Gerçi 'âsîdir bu SEYYİD mücrimin
'Afvın ile fazl u ihsân eylegil(43a/173)

Cenâb-ı ‘izzete lâıyk ne var a‘mâl ü ahlâkıım
Mukırrem ben işim her dem hevâdır Yâ
Resûla’llah(86b/409)

Bu ‘âlemdede geçürdim nâzenîn-i ‘ömri kabâhatle(95a/472)

Kimi beyitlerde ki “Sâil, bî-çâre, mücrim, derd-mend, âciz, bîgâne, bende, âsî, kul” gibi tânımlar, aynı zamanda şâirin melâmî yönünün bir tezâhürüdür. Az çok bütün tarikatlarda var olan melâmet fikrinin, bütün şiirleri ele alınıp incelendiğinde Nesîb’in de şahsiyetinin önemli bir bölümünü oluşturduğuna şahit olabiliriz. Melâmîliğin başlıca esasları onun şiirlerinin önemli bir kısmına hakimdir. Yaratıcıya mutlak teslimiyetin ifadesi olan kaza-kadere bağlılık mutlaktır:

Hiç ‘amel nâfi‘ olur mu olmayınca lutf-i Hak
Çün kaderde var ise kahr-ı ezelden el-amân(64b/277)

Mübtelâ kullar ne kılsun derdlere dermân senin
Çâre teslîm ü rızâdır hüccet ü bürhân senin(18a/47)

İtmeyen teslîm-i hâlin bilmez ol Hallâk nedir
Bu cihânda kârı her dem âh ile zârîdir(63b/270)⁵⁵

Melâmetîler kitmâna (sır saklamaya) azami ölçüde çaba sarfederler. İçlerindeki sırrı asla izhâr etmez, yani bânını zâhire yansıtımazlar. Ancak nadiren ehline hakikatı ifade edebilirler.

Abdurrahman Nesîb, muhtelif şiirlerinde özellikle melâmîliğin bu tavrına çok daha riâyetkâr görünür:

⁵⁵ her dem/ânın

Dirîgâ hasrete yandı bu sînem nâr-ı ‘aşkınla
Kime ifşâ idem sırrım benim hüzn ü melâlim var(68b/301)

Saklar idim sırrımı cânâ ki i‘câz olmasun
Sevdiğim dahî bu hâle mahrem-i râz olmasun(92b/447)

İtmedim izhâr dâimâ sırrımı bir dâneye
Söylemem vallâhî râzım gayrı bir bîgâneye(67b/293)

İtmedim bu sırrı ifşâ sakınub ağyârdan
Âh u efgân ile zârım çok zamandır gizledim(93b/464)

Sırr-ı ‘aşkın saklaram sînemde ben cânım gibi
Var mıdır dünyâda âyâ bana cânânım gibi(66b/286)

Şair, bir beyitte de melâmetîliği isim olarak zikrederken, insanların bakış açılarına dikkat çeker:

SEYYİDÂ fânî ‘âlemde her melâmet ehline
Sen tevâzu‘ eyle dâim ana dervîşâne bak(58a/246)

Şeriatın bütün kurallarına kayıtsız şartsız bağlılığıyla bilinen şairin, tevekkül ve kanaata dair fikirleri de melâmîliğin anlayışını ortaya koyar:

İtmeyen teslîm-i hâlin bilmez ol Hallâk nedir
Bu cihânda kârı her dem âh ile zârîdir(63b/270)⁵⁶

Neyleyim fânî cihânın zevkini
Mâsivâden dâimâ istiğnâdeyim(83b/392)

⁵⁶ her dem/ânın

İrâdeyi ortadan kaldırmak anlamındaki rızâ, tevekkül ve sabrı bütünleyen ruhî bir mertebedir. Allah'ın kazasına rızâ göstermek, her halükârda ondan râzî olmaktır:

Mihnetim takrîre gelmez ise de ben râzıyım
Bilürem encâmı elbet lutf olur kahrın senin(74b/335)

İslâmî vasıflardan olan ihlas, salih amelle birlikte, imânın devamı olup, samimi ve temiz bir gönlün halidir. Melâmîler, işte bu halin en olgununu hayatlarına geçirip yaşatmaya çalışırlar:

Her işim riyâ u ğaflet ile nisyândır benim
Yokdur ihlâs ile bende emr-i Hakk'a imtisâl(25a/84)

Sabır, mükemmel, eksiksiz insan olabilmenin en önemli menzillerden, en temel makamlardan biri olarak kabul edilmiştir.⁵⁷ Abdurrahman Nesîb'in Divânı'nda yer alan bu mefhum, bir şiirin konusunu oluşturmaktadır:

Vâsıl-ı yârân olursun bir zaman sabr it gönül
Yâr ile tenhâ kalursun bir zaman sabr it gönül

Âh u zârî ile geçer 'âşıkın her bir demi
Gel hâmûş ol açma sırrı bir zaman sabr it gönül

'Âşıkı ma'şûka vâsıl eyleyen 'aşkdır müdâm
Ğayre bildirme bu hâli bir zaman sabr it gönül

Çün seni 'aşk âteşine yandıran mahbûb ise
Âteş-i 'aşk ile kül ol bir zaman sabr it gönül

⁵⁷ Süleyman Uludağ, İnsan ve Tasavvuf, Mavi Yayıncılık, 2001, s.136.

Kâr-ı ‘âşık dembedem ‘aşkile sûzân olmadır
Rûz u şeb sen yak bu cismi bir zaman sabr it gönül

Ol cihân-ârâ cemâli seyr idüb âh it hemîn
Zâr u efgân it demâdem bir zaman sabr it gönül

SEYYİDÂ bağ-ı vücûdun gel hazân itsün senin
Vâsıl-ı cânân olunca bir zaman sabr it gönül(31a/115)

İbâdet, şair için kulluğun gereği olarak, âhîret yurdunda rahat edebilmenin anahtarıdır:

Ger dilersen var uhrâda safâ
Gel ‘ibâdet eyle Hakk’a dâimâ(84a/394)

Hülefâ-i Râşidin’den dört büyük hâlifenin de yer aldığı divânda, özellikle Hazret-i Ebubekir ve Hazret-i Ömer için yazılmış müstakil şiirlerin yanında, Hazret-i Peygamber’in torunları olan Hazret-i Hasan ve Hazret-i Hüseyin’le ilgili bir beyit de kaleme alınmıştır. Dinine bağlı samimi bir Müslüman olan Abdurrahman Nesîb’in ahlakî görüşlerini yansıtan şiirleri dinî temellidir. Fazilet, izzet ve adâlet gibi ahlâkın müsbet unsurlarıyla; Tul-i emel, nişyân, noksan, sehv, hata gibi menfi unsurları Divân Edebiyatı’nın özellikleriyle birlikte, tasavvufî boyutuyla mezc ederek hikemî anlayışın özelliklerini ortaya koyan Nesîb, çoğu zaman eğitimci kimliğiyle karşımıza çıkmaktadır:

‘Âşık vird-i zebân olmuşdurur çünkü niyâz
Bâr-gâh-ı ‘izzetinde dâim ilticâya bak(57a/242)

Çün güzër-gâh oldu ‘âlem ‘âkıl isen ol irâk
Alma bu dârü’l-fenâyı elde ise gel bırak

Sen gönül virme ânın sîm ü zer ü zînetine
Bu zen-i dünyâyı terk it ana vir sen üç talâk(64b/275)

Olma hem-dem itme sohbet SEYYİDÂ anlar ile
Zâhid-i nâdân yüzünden el-amân el-amân(30b/113)

Giç hevâdan sâlik-i râh-ı rızâ ol ey gönül
Târik-i nefis olmayanlar Hakk’a olmaz âşinâ(22a/68)

Müznib isen tut yüzün dergâha ağla rûz u şeb
Tutmayan yüz bâr-gâha ‘afva olmaz âşinâ

SEYYİD âlûde-meşreb olma Hakk’a sen kıl hazer
Emr-i Hakk’ı tutmayan Rıdvân’a olmaz âşinâ(22a/68)

Giç vücûdundan serâ-yı vahdeti bul ey gönül
Bulmayan vahdet-serâyın Hakk’a olmaz âşinâ

İtdüğün ‘ısyâna nâdim olagör her rûz u şeb
Çün peşîmân olmayan Allah’a olmaz âşinâ(71a/313)

‘İbret al sen ehl-i ‘ukbâdan hemîn
Âteş-i ğaflet ile mahrûr olan(49a/206)

Abdurrahman Nesîb’in ehl-i sünnete bağlı bir mümin olduğunu bildiğimizi tekrar ederken, Hanefi Mezhebi’nin İmamı Ebû Hanîfe’nin öğrencilerinden İmam Ebû Yûsuf ve Muhammed’e işaret vardır:

Nakşibendilik istisna edilirse, tasavvuf tarihi incelendiğinde, çoğu tarikatların âyin ve zikir usullerinde edebiyat ve özellikle de musiki ile sıkı bir ilişki görülür. Özellikle Mevlevîlik, Kalenderîlik ve Bektaşîlik'teki âyinlerde edebiyat ve musiki bol kullanılan iki unsur olmuştur⁵⁸. Mutasavvıf bir postnişîn olmânın yânında mûsîkîye olan ilgisi, ortaya koyduğu bestelerle, anlaşıldığı kadarıyla bir hevesten ziyâde, bu uğraşı, Nesîb'in mensup olduğu tarikatla da (Celvetîlik) yakından ilgilidir. Tekke musikimizde önemli bir yeri olan bu tarikatın kurucusu Aziz Mahmud Hüdâyî'nin aynı zamanda bestekâr bir musikişinâs olması bu tarikat ve mensuplarının bu konuda daha rahat ve serbest bir biçimde hareket kabiliyeti kazanmalarına imkân sunmuştur. Dolayısıyla musiki Abdurrahman Nesîb'in sosyal hayatının profesyonel bir tarafını da gösterir.

Bu kısa açıklamânın ardından sâniyoruz ki Abdurrahman Nesîb'in iç dünyası ve fikir yapısı arka plânı daha net anlaşılacaktır.

II.1.2. Tasavvufî Yönü

Abdurrahman Nesîb Efendi, beş kuşaktan beri şeyhlik yapan bir sülâlenin aynı hizmeti devam ettiren bir ferdidir. Üsküdar Hüdâyî Âsitânesi'nde babasının nezaretinde yetişerek seyr ü sülûkünü tamamlamış ve bir müddet Ayasofya (Cankurtaran) Erdebil Tekkesi'nde geçici şeyhlikten sonra babasının vefatının ardından Hüdâyî Âsitânesi'nin 22. post-nişîni olmuştur. İşte böylesine yoğun bir tasavvufî kültürün içinde yetişen ve bütün hayatına tasavvufî neş'e hükümran olan Abdurrahman Nesib Efendi, vefatına dek yirmi dört sene bu makamda bulunmuştur. Ayrıca kendinden sonra post-nişînlik makamına oturan iki oğlu ve bir damadı da vardır. Mensup olduğu Celvetî Tarikatı'nı Divânda müstakil üç adet şiirde konu etmiştir

⁵⁸ A.Yaşar Ocak, *Kalenderîler*, Ankara, TTK. Yayınları, 1999 , s. 217.

Ey Halvetî ey Halvetî
Kâmil olurmuş Celvetî
Vâsıl olurmuş Celvetî
Ben Celvetîyem Celvetî

Bindim bugün esb-i dile
Sürdüm ânı doğru yola
Bu yoluma dönen gele⁵⁹
Ben Celvetîyem Celvetî

Tevhîd dürür asl-ı usûl
Bulur yolum Hakk'a vüsûl
Giysem de ger bir kara çûl
Ben Celvetîyem Celvetî

Dâim ânın handâniyem
Vaslı ile şâdâniyem
Mülk-i bekâ sultâniyem
Ben Celvetîyem Celvetî

Seyrân benim gönlümdedir
Cevlân benim gönlümdedir
Devrân benim gönlümdedir
Ben Celvetîyem Celvetî

Düm tek usûlun neylerem
Gül-bangımı çift eylerem
Durur durur âh eylerem
Ben Celvetîyem Celvetî

⁵⁹ dönen/cümle

Ferhâd-veş âh eyledim
Mecnûn gibi zâr eyledim
Âhir ânı yâr eyledim
Ben Celvetîyem Celvetî

Olmam sivâdan serseri
Ben neyleyen halvet yeri
Zâhirdedir Celvet eri
Ben Celvetîyem Celvetî

Gönlüm safâyîdir benim
Yolum Cilâyîdir benim
Pîrim Hüdâyîdir benim
Ben Celvetîyem Celvetî

Döndü sivâdan bu yüzüm
Allah'dadır iki gözüm
SEYYİD kulun budur sözüm
Ben Celvetîyem Celvetî(55b/234)
Andelîb-i bâğ-ı şevkim⁶⁰her demim âhdır benim
Cihânı tutdu feryâdım demdemim vâhdır benim
Bu fenâ bâğından elbet giderem yolum benim
Sorar isen Celvetîyem doğru râhımdır benim

Bakmadım ben sağ u sola doğduğum günden berü
Kalmadım bir hatve girü gitmedim hiç ilerü
Durmadım halvetde çıkdım ki göreydim bir rû
Sorar isen Celvetîyem doğru râhımdır benim

⁶⁰ Andelib-i bâğ-ı şevkim/Bülbül-i bustân-ı 'aşkımdır

Âteş-i ‘aşk-ı İlâhî ile diller devr ider
Bu dilin devri demâdem zâhire te’sîr ider
Vâsıl-ı mahbûb olunca devrini tekâmîl ider
Sorar isen Celvetîyem doğru râhımdır benim

Çünkü zâtiyem sıfâtı sensin ey halvet-nişîn
Vech-i Hak eşyâda zâhir ne durur bunda işin
Halveti itmâm idersen Hak olur dâim eşin
Sorar isen Celvetîyem doğru râhımdır benim

Fe’stakim emrin sen ey Halvetî tutmaz mısın⁶¹
İstikâmet ehline irmez ziyân bilmez misin
SEYYİD’in râhına girüb müstakim olmaz mısın
Sorar isen Celvetîyem doğru râhımdır benim(56a/235)

Bâreka’llâh Celvetîler kurdular bâzâr-ı Hû
Ahz u i‘tâsı demâdem şu‘le-i envâr-ı Hû

Âteş-i ‘aşk ile yandı sâlikân-ı Celvetî
Ehl-i Celvet dervîşin gönlündedir efkâr-ı Hû

Mâsivâdan yumdular göz kayd-ı cândan geçdiler
Gayre bakmaz oldular gördükleri dîdâr-ı Hû

Celvetîler cân ü dilden Hakk’a ‘âşıkdır müdâm
Dü cihânda ‘âşıka besdir cemâl-i yâr-ı Hû

⁶¹ *Fe’stakim Ke-mâ ümirte* emrini tutmaz mısın

Kalmadı anlarda varlık mâsivâdan yok nişân
Daldılar tevhîd ü zikre anlar ezkâr-ı Hû

Mazhar-ı sırr-ı İlâhîdir ‘avâlim ser-te-ser
Bir nigâh it ‘âleme kim andadır gülzâr-ı Hû

Râh-ı Celvet râh-ı Halvet ikiden maksûd bir
SEYYİDÂ mahbûb-i Hak’dır vâsıl-ı esrâr-ı Hû(25b/87)

Abdurrahman Nesib, hem tarikattaki yolu olan Celvetilik’i hem de bu yolda rehberi olan Aziz Mahmud Hüdâyî’yi isim vererek zikreder:

Pîrim Hüdâyî’dir benim
Ben Celvetiyim Celvetî(55b/234)

Pîr-i Mahmûd Hüdâyî bendesiyim dünyâda
‘Âlem-i ‘ukbâda dahî sâyesinde kıl mekîn(50b/214)

Mürşidsiz olan mürid maksadına ulaşamayıp nefis ve şeytan elinde zebûn olur.⁶² “Mürşidi olmayânın şeyhi şeytandır” sözü tasavvuf çevrelerinde hüsn-i kabul görmüştür. İşte bu ifadenin nakarat beyit halinde yer aldığı şiir Abdurrahman Nesib’in de tasavvufî kişiliğinin bir sonucu olsa gerektir:

Zikr ü tevhîdi idersin yâ niçün ğâfil dilin
Şeyh-i kâmil dâmenin tut anda olsun dü-elin

Şâh-ı ‘âlem-gîr de olsan sana bir mürşîd gerek
Şeyh-i kâmil dâmenin tut anda olsun dü-elin

⁶² Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 246. (İsmail Hakkı Bursevî, *Şerh-i İlâhî-i Hacı Bayrâm-ı Velî*, Süleymaniye Ktp., Halet Ef. 724/1’den naklen)

Emr idüp Mûsâ'ya didi gel yürü sen Hızr'a var
Şeyh-i kâmil dâmenin tut anda olsun dü-elin

Nice şâh nice bende tutdular şeyh dâmenin
Şeyh-i kâmil dâmenin tut anda olsun dü-elin

Gerçi 'ilm ile olursun 'asrının bir dânesi
Şeyh-i kâmil dâmenin tut anda olsun dü-elin

Ger tarîkat hem hakîkat n'idügin sen bilmeğe
Şeyh-i kâmil dâmenin tut anda olsun dü-elin

Sen hidâyetle dalâlet yolların fark itmeğe
Şeyh-i kâmil dâmenin tut anda olsun dü-elin

Var mı şeyhin SEYYİDÂ ol râh-ı Hakk'ı gösterir
Şeyh-i kâmil dâmenin tut anda olsun dü-elin(14a/27)

Dünya ve dünyaya dâir makam ve şöhretin değerlendirilmesinde şair, mü'min duyarlılığı yânında tasavvufî bir öğretinin savunuculuğunu da üstlenerek yaklaşımını ortaya koyar:

Sürûr u zevk-i fânîden Gam u hüzn bana yegdir
Nice sultân kabâsından hezâr pâre 'abâ yegdir

Bu fânînin kamû zevki değildir 'aynı mâtemdir
Safâsından bu dünyânın Gam ü cevr ü cefâ yegdir

Senin dârü'l-cinân ise eğer matlûbun ey zâhid
Mahabbet kasrına girüb bükâ'-i dost bana yegdir

Serîr-i saltanat üzre bu dünyâ şâhı olmakdan
Kemâl-i fakr ile me'nûs olan elbet gedâ yegdir

Eşedd-i Gam içinde Enbiyâ vü Evliyâlardan
Bu 'âlem şâdî olmakdan cefâya ibtilâ yegdir

Cihânın şâhının SEYYİD hezâr ihsânına nisbet
Cenâb-ı Kibriyâ'dan zerre mikdârı 'atâ yegdir(45b/186)

Öteden beri yapılan zâhid ve rind karşılaştırmalarında zâhid, katı, yobaz ve riyâkârdır. Rind ise aşk ve ma'rifet şarabını içip, Hakk'a ulaşma çabasındadır. Nesîb Efendi de kaba ve aşrı sufilik taslayanları tenkit etmiş ve onların samimiyet ve beyanlarından emin olunmamayı tavsiye etmiştir:

Zâhid-i bî-'aşk elinden el-amân el-amân
Sûfi-i bî-rahm elinden el-amân el-amân

Sorma zühhâde bizi söyletme ânı yok yere
Böyle gaddârın dilinden el-amân el-amân

Gelse nedme durmaz istiğfâr tevbeler ide
Ol mürâ'î tevbesinden el-amân el-amân

Kohu-yı-i zühde bürütdi vardığı her meclisi
Zühd-i ca'lı kohusundan el-amân el-amân

Elde tesbih belde misvâk halkı aldadub gezer
Pür riyâ tesbih çıtından elamân el-amân

Meclis-i âyine varsa ta'n u teşnî' dir sözü
Zâhid-i bârid sözünden el-amân el-amân

Görse âvâz ile devri hükm ider ki cümle mest
Böyle şerrârın şerrinden el-amân el-amân
Halvetinde câiz envâ'-ı menâhî sâlûsun
Öyle nâ-şayân işinden el-amân el-amân

Cennet-i a'lâyı ister yimek ü içmek için ol
İmtilâsız mi'desinden el-amân el-amân

Olma hem-dem itme sohbet SEYYİDÂ anlar ile
Zâhid-i nâdân yüzünden el-amân el-amân(30b/113)

Sakinub sorma bizi sen ol kuru zâhidlere
Zâhidin zannında zîrâ cümlemiz dîvâneyiz

Keşf-i râz itmek olur mu kadr-i 'aşkı bilmeze
Anların 'indinde Hak'dan bir gürûh-i bî-gâneyiz

Ta'n u teşnî'den 'ibâret zâhidin her bir sözü
Böyle bil kim yanlarında bir kadsız dâneyiz(36b/142)

Tasavvuf makamlarından “terk”in anlatıldığı şiirde aşkıta kendini kaybedip fenâ-fi'llah ile bütünleşen bir varlığın, Allah sevgisi dışında arzu ve talebinin olamayacağına işaretler, Abdurrahman Nesîb'in tasavvufî merhalesi hakkında da bir kanaate sahip olmaktadır:

Dilde dâğ-ı iştiyâk var bende-i Üftâde'yem

Ehl-i tecrîdem sivâden fârîğ ü âzâdeyem

İtmezem aslâ ta'alluk bu cihânın kârına

Sîne-çâk oldum Gam ile mevtime âmâdeyem

Geçdi dil mâl ile mülkden câhe kılmaz i'tibâr

Soyunub şâl u kabâdan şimdi bir 'abâdeyem

Neylesün dünyâyı gönlüm böyle cânân var iken

İstemem ağyâr-ı Hakk'ı ol ulu Mevlâ'deyem

Zikr ü fikrim oldu Hak Hak dâimâ direm Allah

Yandı dil 'aşk-ı Hudâ'dan özge bir sevdâdeyem

İstemez iki cihânı⁶³ 'âşık-ı merdâneler

Ânın'çün ben de ne dünyâ vü ne 'ukbâdeyem

Dîdem ağlar hem dahî su gibi çağlar SEYYİDÂ

Yandı 'aşk ile derûnum âh ile feryâdeyem(71a/314)

Aynı konuya ışık tutan bir başka şiirde ise bütün varlıklara kayıtsız kalarak Allah'la âşinâlık kesbettiği için şükür ve hamdettiğini, bir zamanlar mübtelâsı olduğu ayrılığın artık bittiğini, her nesi varsa terk ederek sevdiği Allah'a kavuştuğunu, mâsivâyâ ait lüzumsuzlardan soyunduğunu söyleyen Abdurrahman Nesîb, bir irfân sahibi edâsıyla dünya ve ukbâyâ da asla temâyül etmediğini söyler (71a/315)

⁶³ İstemez fânî cihânı

İlâhî aşka varlığını fedâ edenler, diğerlerine göre ender insanlardır. İşte bu durum âşıklar nezdinde merdânelerin nam saldıkları meydanlar olarak tarifini bulur. Dünya diyarının gerçek yüzünü görebilmek için aşk meydânına giren Hak âşıklarının talepleridir mâsivâyâ temâyül göstermemek. Nesîb, ‘âşığa düşenin, kâmil bir mürşidin eteğine sarılmak olduğu konusunda ısrarlıdır:

Mâsivâyı terk idüb dârü’l-fenâdan giç hemin
Tâlib olma bî-vücûd ol budurur resm-i fenâ

Câme-i fakr u fenâyı şâh-ı devrân neylesün
Girmeyen meydân-ı ‘aşka istemez fakr u fenâ

Eyle bir pîrin derinde ‘ömr ifnâ bir zaman
Sen de elbetde olursun bu fenâyâ âşinâ(19a/54)

Zaman zaman öne çıkan bu sufi edâ, onu miskinliğe ve sosyal hayatın dışına itmemiş; Abdurrahman Nesîb, Ordu-yi hümâyunda (pâdişâh ordusu) vâizlik görevi gibi yerlerde bulunup, gerek toplumsal ve gerekse ferdî çalışma ve gayretin içinde görünmüş, post-nişânlık görevinin yânında mûsikî ilimiyle de ilgilenip eserler ortaya koymuştur.

II.2. EDEBÎ YÖNÜ

II.2.1. Şairliği

Divânı’nın çok az bölümü hariç tularsa, bütünü oluşturur tasavvuf muhtevalı şiirlerinin, üslûp ve ifâdede girift ve karmaşık yapıdan uzak ve anlaşılır olması, O’nun ifâdedeki gücünü gösterir. Divânı’nda “Seyyid” mahlasını kullanan Abdurrahman Nesîb’in, tasavvuf dünyasında önemli bir şahsiyet ve Divân sahibi bir mutasavvıf olmasına rağmen Divân Edebiyatı’nda önemli bir yere oturtulmamış olması, onun, şiiri, sanat kaygısından uzak ama insanların dinî, içtimâî ve ruhî eğitimleriyle alakalı tutmasıyla izah edilebilir.

Şiirlerinde, fikirlerini sade ve anlaşılır bir tarzda aktaran şairimiz çoğu zaman oldukça samimi bir üslûpla karşımıza çıkar:

İlâhî ‘âsîyem gufrâna geldim
Kapunda bendeyem ihsâna geldim

Sürüb dergâhına yüzüm dem-â-dem
Senin gibi ulu Sultân’a geldim

Benim her ‘âsîyi ‘afv it İlâhî
Unutdum gayri Rahmân’a geldim

Ne denlü mücrim ü ‘âsî isem ben
Elim deryûzedir dermâna geldim

Halâs eyle ta‘allukdan beni sen
Yanar ‘aşkın ile pervâne geldim

Bu SEYYİD bendeni ‘afv it İlâhî
Umaram lutfunu Mennân’a geldim(27b/97)

Divân araştırmaları göstermiştir ki mutasavvıf şairler iki gurup oluşturur. İlkinin oluşturanlar, önce mutasavvıf sonra şâirdirler. Bunlar tasavvufu bizzat yaşamaktadırlar. İkinci kesimi oluşturanlar ise, tasavvufu sanat yönünden değerlendirenlerdir. Bunlar için şiir ve sanat önceliklidir, önce şair sonra mutasavvıftırlar.⁶⁴ Mesleği olan tasavvufun dilini, hem teorik hem de pratik bir şekilde şiirlerinde başarıyla kullanabilmiş olan Nesîb Efendi, önce mutasavvıf sonra divân sahibi bir şairdir. Aruz vezni ve Divân Edebiyatı’ nın nazım şekilleri

⁶⁴ Haluk İpekten, *Fuzûlî, Hayat Edebi Kişiliği, Eserleri ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*, Ankara, 1973, s. 20.

kullânılarak yazılmış olan şiirleri incelendiğinde Divân Edebiyatı'ndaki genel temâyüllere uygun görüşler ortaya koyduğu gibi, bu edebiyâta ait bir takım sanat ve mazmunları da ustaca kullandığı görülür. Belli bir tarikatın post-nişânlik gibi önemli bir görevini icra eden Nesîb Efendi'nin, şiirlerini birinci sınıf sanatkâr olmaktan çok, didaktik tarzda ve samimi yakarışlarla kaleme almış olmasını tabîî karşılamak gerekir.

Hâs it özün pâk it yüzün
Allah'a gel Allah'a gel
Hoş it sözün aç bu gözün
Allah'a gel Allah'a gel

Yokdur sivâdan fâide
Böyle durur bil kâide
Allah'ı bul bu dünyâda
Allah'a gel Allah'a gel

Dilden bu dünyâyı çıkar
Terk-i sivâ itsen ne var
Kâfi durur sana bu kâr
Allah'a gel Allah'a gel

SEYYİD sivâyı sevme sen
Ana yakın gel olma sen
Hakdan uzak gel durma sen
Allah'a gel Allah'a gel(64b/274)

Zevk-i dünyâyı alışdırma dili
Çekülür elbetde himâr u beli

Bî-vefâdır meşrebi hercâdır
Kimseye bakî değildir ülfeti

Tâlib olsan sana istiğnâ ider
‘Âkıl isen ana sen it nâzı

Virdüğü zevk u safâ mahz-ı cefâ
Çün safâsıdır cefânın ‘aynı

Mihnetiyle râhatı devâmdurur
Râhatı ister isen çek mihneti

Ana dil virüb mihnet eyleme
SEYYİDÂ yokdurur ânın hiç haseni(51a/216)

Divan’da münacaat, na‘t, gazel, kaside, ilâhî ve şarkı formundan kaleme alınmış olan şiirler, ayrıca çok sayıda müfretle de karşımıza çıkar. Daha çok tasavvufî remizlerle süslenen beyitlerde telmih, iktibas, istiâre, cinâs, mecâz, kinâye, tekrîr vb. edebî sanatlara yer verilmiştir.

Nice bir ağlayayım pâdişehim ben nice bir
Nice bir inleyeyim derd ü elemle nice bir

Nice bir çağlayım su gibi ben nice bir
Nice bir âh vaktim geçiyor âh nice bir

Nice bir gözlerimin yaşı dökülsün nice bir
Nice bir hasretle firkat efendim nice bir

Nice bir yâreli sînem urayım ben nice bir
Nice bir taşlar ile dögüneyim ben nice bir

Nice bir cevri ü cefâlar ideceksin nice bir
Nice bir ağladarak gezdireceksin nice bir

Nice bir derd ile mihnet çekeyim ben nice bir
Nice bir külhân-ı ‘aşkda yanayım ben nice bir

Nice bir mest olayım ‘aşk ile her dem nice bir
Nice bir ağlayayım gülmeyeyim ben nice bir

Nice bir SEYYİD’i yakdın oda her gâh nice bir
Nice bir firkate saldın kulunu sen nice bir(29a/105)

Bülbülâ gül-zâr içinde zâr idersin rûz u şeb
Bû-yi gülden rû-yı dest arzû edersin rûz u şeb

Bildim ‘âşık olduğun sende nîşân-ı derd var
İstemezsin ülfeti ‘uzlet idersin rûz u şeb

Ehl-i dil ‘âşıkları mest eyledin feryâd ile
Dâğ u câğ içre dem-â-dem âh idersin rûz u şeb

Sen gülün bûyine yâ rengine mi verdin gönül
Derdine n’oldu sebep kim zâr idersin rûz u şeb

Bâ’is-i âhın nedir tâ subh olunca her gîce
Aryub mahbûbunu efgân idersin rûz u şeb

SEYYİD’in her rûz u şeb Ceyhûn olur bu dîdesi
Na‘ran ile ‘âşıkı giryân idersin rûz u şeb(46a/191)

II.2.2. Mûsikîşinâslığı

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Nakşibendîlik istisna edilirse, çoğu tarikatların-Mevlevîlik, Kalenderîlik, Bektaşîlik başta olmak üzere- âyin ve zikir usulleri mûsikî ile yakından ilgilidir. Celvetî Tarikatı'nın da Tasavvufî Mûsikî'deki konumu bu hususiyetinden dolayı oldukça önem arzeder. Tarikat kurucusu olan Aziz Mahmud Hüdâyî'nin birçok vasıflarının yanında bir de mûsikî adamlığı⁶⁵, tarikatının kendisinden sonraki dönemlerini de etkilemiş ve birçok mûsikîşinâs mutasavvıf kişilikleriyle birlikte Celvetîlik'e hizmet etmişlerdir. Bu kişilerin başında bazı post-nişînler ve zâkirbaşılık görevini yürütenler gelmektedir.⁶⁶

Celvetiyye Tarîkatı'nın uzun süre şeyhliğini yapan Abdurrahman Nesîb Efendi, gerek tasavvufî şiirlerden oluşturduğu Divânı'yla gerekse dinî ve lâ-dinî güfte ve besteler ortaya koyarak iki sahada da kendini göstermiştir.

Abdurrahman Nesîb Efendi'nin Divânı'nda şarkı formunda kaleme alınmış üç adet şiirinin yanında, bir takım mûsikî ıstılahlarının yer aldığı beyitleri, bu sahadaki bilgisinin meraktan çok profesyonellik taşıdığını ortaya koyar :

Yâ İlâhi zikr ü fikrin râhatu'l-ervâh⁶⁷ olur

Derd-i 'âşık her nefes Allah Allah hû olur(9b/5)

⁶⁵ Güftesini kaleme aldığı bestelerinin yanında, başkaları tarafından bestelenmiş güfteleri de mevcuttur. İlâhî, Tesbih, Temcid ve Münâcaat da yazan Hüdâyî'nin, Sadettin Nüzhet Ergun 4 eserinden bahsederken (*Türk Mûsikîsi Antolojisi*, C.I, İst. 1942, s. 60-62); Notası günümüze ulaşmış eserleri arasında "Kudûmun, rahmet-i zevk u safâdır yâ Rasûlallah" mısraıyla başlayan Çârgâh Makamı'ndaki Tevşîh'i, "Açıldı çün bezm-i elest/ Devr eyledi peymânesi" beytiyle başlayan İlâhisinin Nevâ Makamı'nda iki ayrı bestesi mevcuttur (Ali Rıza Şengel, *Türk Mûsikîsi Klâsikleri İlâhiler*-nşr. Yusuf Ömürlü-, İstanbul, C.III, 1981, s.151-165); Yılmaz Öztuna, Şehnaz Makamı'nda bir Durak'ı, Acem Makamı'nda bir Rebûlevvel İlâhisi', Eviç Makamı'nda bir Ramazan İlâhisi ve Uşşak Makamı'nda bir başka İlâhisi'nden bahsederek bu eserlerinin günümüze ulaştığını ifade eder (*Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, İstanbul, C.I, 1969, s. 270).

⁶⁶ Bu konuda bkz. Nuri Özcan, *Aziz Mahmud Hüdâyî Âsitânesi'nde Hizmet Etmîş Mûsikî-şinâs Şeyhler* (Üsküdar Sempozyumu III, -Aziz Mahmud Hüdâyî- 20-22 Mayıs 2005).

⁶⁷ Türk Mûsikîsi'nde Mürekkep Makamlardandır. Hicâz ve âilesiyle Irak dizisinin bir parçasından Mürekkeptir.

Neyleyim dil sâz ile handân olmuş olmamış
Seyr-i gül-zâr⁶⁸ eyleyüb şâdân olmuş olmamış(60a/255)

Devrân⁶⁹ benim gönlümdedir
Ben Celvetîyem Celvetî

Düm tek⁷⁰ usûlün neylerem
Gül-bangımı⁷¹ çift eylerem(55b/234)

Kadr-i ‘aşkı mey ü nâyı ne bilür zâhid olan
SEYYİDÂ ‘âşık-ı mestâne nevâsı ney’dir(67b/294)

Zevk ü safâ gülde mi gülşende mi yâ bülbülde midir
Yohsa ‘aceb sende mi ‘âlemde mi yâ bende midir

Böyle mesel darb idelim meclisimiz bağ-ı irem
Dîde-i cân sâzda mı yâ sözde mi dilsizde midir

Meclis-i mey SEYYİD ile şerm ü hayâ vakti midir
Şerme sebab ‘aşkda mı ‘âşıkda mı ma‘şûkda mıdır
(93b/463)

Sûz-i dille⁷² hâlimiz evrâka tahrîr eyledik(94a/467)

Hâk-i pâye ‘arz-ı hâlim sûz-i dil-âvâz ile
Bir nigâh it eyledim ‘arz sad-hezâr i‘zâz ile(96a/479)

⁶⁸ Türk Müsikîsi’nin iki asırlık Mürekkep Makamlarındandır.

⁶⁹ Kâdirî, Rifâî, Halvetî ve Mevlevîye gibi tarikatların cehri zikirde dönerek yaptıkları zikir.

⁷⁰ Türk Müsikîsi’nin 2 zamanlı en küçük usulüdür.

⁷¹ Eskiden tekkelerde âyinler sırasında yüksek sesle okunan ilâhî veya Duâ.

⁷² Türk Müziği’nde bir Şed Makamdır. Hicâz ve âilesiyle Irak dizesinin bir parçasından Mürekkeptir.
(Öztuna, a.g.e., C. I-III)

Ayrıca mûsikî âleti ve tasavvuf mûsikîsinin en önemli sâzı olan Ney, yakıcı sesiyle ve üstündeki delikleriyle gönülün haline telmih yapılarak Nesîb Efendi'nin şiirlerinde sıklıkla yer almıştır:

Hem derûnum nây-âsâ sad-hezâr âvâz ider
Bilmezem âhir demimi nây-zen demin çeker(13b/24)

Nây-veş bağrın delinsün yüreğin olsun kebâb
Derd-i Hak ile demâdem olagör yânik dede(32a/121)

‘Aşk-ı cânân ile ağlar inlerim
Verdi efgânı bana ol nây-ı ‘aşk(34b/129)

Gözlerim pür-hûn olubdur ‘aşka düşdüm âh u vâh
Nây-veş bağrım delikdür derde düşdüm âh u vâh(37b/148)

Yakdın âteşler içinde kalmadı benden eser
Nice bir efgân idüb nây gibi her dem inleyem(42a/168)

Abdurrahman Nesîb'in aynı zamanda kendinden sonra post-nişînlik görevini üstlenen oğlu Şeyh Muhammed Rûşenî Tevfikî Efendi, yazmış olduğu “Mecmuası”nda, “Şeyh Efendimiz” diye bahsettiği babasına ait 5 adet bestenin güftesinden bahsederken, bu bestelerin, **Hicaz** makamında “**Aşkın ayân oldu bana**”, **Rast** makamında “**Doğdu nûrun âleme verdi ziyâ**”, **Dügâh** makamında “**Derûnum âteş-i hicrâna yandı**” ve “**Sevdim seni hep vârim yağmadır alan alsın**” mısraıyla başlayan **Bayâtî** Cumhur İlâhileriyle “**Şûrîde vü şeydâ kılan yârin cemalidir beni**” mısraıyla başlayan **Çârgâh** Savt'ı olduğunu zikreder.⁷³

⁷³ Mehmed Rûşen, *Mecmûa-i İlâhiyyât*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdâyî Kitapları, nr.1804, vr. 7a, 40a, 52b, 98b, 122b.

Yılmaz Öztuna, Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi'nde “**Gönül hayrân oluptur aşk elinden**” mısraıyla başlayan **Bayâtî** İlâhisiyle devr-i kebir usulünde bir **Segâh Peşrevi'nin** zamânımıza ulaştığını kaydeder.⁷⁴ Günümüzde ise Abdurrahman Nesîb Efendi'nin **Nevrûz** Makamı'nda “**Kudûmün rahmet-i zevk ü safâdır yâ Resûlallah**” mısralarıyla başlayan **Tevşih'i**,⁷⁵ “**Şûrîde vü şeydâ kılan yârin cemâlidir beni**” mısraıyla başlayan **Çârgâh**,⁷⁶ “**Ey cihân-ârâ hâlim nic'olur**” mısraıyla başlayan **Sûzinâk** İlâhilerinin⁷⁷ notaları yayımlanmıştır.

III. MÜRŞİTLERİ

Abdurrahman Nesîb'in, çocuk yaşından itibaren babasının teşvikiyle âsitâneye uzak olmadığını, Celvetilik neş'e ve adâbına zaten âşinâ olduğunu ve bir tasavvufî çevreye tâniklik ettiğini biliyoruz. Kaynaklardan elde ettiğimiz bilgiler ışığında O'nun, sadece babasından seyr ü sülûkünü tamamlayarak şeyhlik vazifesini üstlendiğini öğreniyoruz.⁷⁸

ŞEYH ŞEHABEDDİN EFENDİ

Abdurrahman Nesîb'in babası olan Şehabeddin Efendi, Mudanyalı Şeyh Ruşenî Efendi'nin⁷⁹ oğludur. Üsküdar'lıdır. İnâbet ve hilâfeti babasından alarak vefatında babasının yerine 1209/1794 senesinde Aziz Mahmud Hüdâyî Âsitânesi şeyhi oldu. Bir kardeşi de -Abdi Efendi- Oğlu Abdurrahman Nesîb'den sonra

⁷⁴ Öztuna , a.g.e., C.I, s. 70.

⁷⁵ Abdülkadir Töre, *Türk Mûsikîsi Klâsikleri* (nşr. Yusuf Ömürlü), İstanbul, C. VIII, 1991, s. 122-123.

⁷⁶ Ali Rıza Şengel, *İlâhiler*, İstanbul, C. II, 1979, s. 166.

⁷⁷ Cüneyt Kosal, *99 Makamla İlâhiler*, İstanbul, 1994, s. 178-179.

⁷⁸ Vassâf, a.g.e., s. 49; Özcan, *Abdurrahman Nesib Efendi*, DİA, C.I, s.168-169; Yılmaz, a.g.e., s. 276.

⁷⁹ Şeyh Rûşenî Efendi,(ö.1132/1719) senesinde Mudanya'da dünyaya geldi -Ayvânsarâyî *Hadikatü'l-Cevâmî* adlı eserinde ölüm tarihini 1208 olarak belirtir (a.g.e., II, s. 200)- Dedesi Mustafa Efendi, Atpazârî Osman Efendi'nin halifelerindendi. Babası Abdurrahman Efendi de Bursalı İsmail Hakkı'nın halifesiydi (Bu şahıs hak. bkz. Vassâf, a.g.e., s. 51). Rûşenî Efendi çocuk iken Mudanya'da bulunan İsmail Hakkı'nın ellerini öpmek saadetini buldu ve Emin olan ismi İsmail Hakkı'nın emriyle Muhammed Rûşenî oldu. İsmail Hakkı halifelerinden Şeyh Pertevî Efendi'den inâbet ve halifelik almıştır (1182/ 1768). Sultan Ahmed Camii'nde kürsi şeyhi ve (1188 /1774) de Âsitâne'ye şeyh oldu. On sene icrâ-yı meşihatten sonra bir sebeple ayrıldığı görevine geri geldi. Arasız on bir sene daha görevini ikmal edip (1209/1795) senesinde vefât etti. Aziz Mahmud Hüdâyî türbesinin karşısındaki sed üzerinde yol ortasında türbesi vardır. Musiki ilminde besteleri ve ilâhileri vardır. Hüdâyî'nin ahlakıyla ahlaklı olup, yüksek dereceli idi. *Abdurrahman Nesib*, Mecmu'â, vr.66ab (Mehmed Rûşen Efendi'nin biyografisi); Vassaf, a.g.e., s. 45; Yılmaz, a.g.e., s.274-275. Ayrıca Vassaf, küçük Ruşen Efendi'ye ait olan “Fazâil-i Ramazan, Fazâil-i Muharrem, Kırk meclisten mürekkep mevâiz, Sülûk-i Celvetiyye ve Mecmuâ-yı İlâhiyyât” adlı eserleri yanlışlıkla Büyük Ruşen Efendi'ye ait göstermiştir (Vassaf, a.g.e., s.45-46).

Erdebil Tekkesi şeyhliği yapmıştır.⁸⁰ Çalışkan ve çabalayan büyüklerdendi. Nasihatı daima güzellikle ve latifeyle yapardı. Zühd ü salâhiyle temeyyüz eylemiş, meşreben İsmail Hakkı'ya benzediğinden “Küçük Hakkı” diye şöhret bulmuştur. Yirmi altı sene post-nişîn olup, 1234 senesi Receb'inin yirmi beşinci (20 Mayıs 1819) Pazar gecesi vefat etti.⁸¹ Aziz Mahmud Hüdayî Türbesi'ne bitişik türbede defnedildi. Sandukalarının baş tarafındaki levhada şöyle yazılıdır” Bu âsitân-ı âlî seccâde-nişînlerinden ve Hz Mevlânâ ve Mevle'l-ârifin (Kuddise sırruhu'l-metîn) Efendimizin evlatlarından es-Seyyid eş-Şeyh Muhammed Şehabeddin Efendi İbnü'ş-Şeyh Muhammed Rûşenî Efendi Hazretleri”. *Tuhfetü's-sâlikin* isimli bir eseri vardır. Celveti Tarikatı sülûkünü tarif eder. Te'lif tarihi. 1212/1797' dir.⁸²

IV. ABDURRAHMAN NESİB'İN ESERLERİ

Kaynaklardan edindiğimiz bilgiler ve yaptığımız araştırmalar sonucu Abdurrahman Nesîb Efendi'nin, kendi el yazmasıyla şiirlerinin yer aldığı Divân'ı ve muhtelif konulara yer verdiği Mecmuâ'sı onun yegâne eserleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaynakların birçoğunda bu iki eserinden başka Sülûk-i Celvetiyye'ye dâir bir risâlesinden bahsedilmekte ise de yaptığımız araştırmalarda zikretmiş olduğumuz eserlerden ayrı ve müstakil bir esere rastlanmadığı, ama Mecmuâ'da yer verilen muhtelif konulardan dolayı bu esere farklı isimler verilmiş olduğu kanaatine varılmıştır.

IV.1. Dîvân

Abdurrahman Nesîb Efendi'nin “Seyyid” mahlâsıyla kaleme aldığı şiirleri Divânı'nda toplanmıştır. Bir şair olarak esas gücünü gösteren eseri Dîvânı'dır. Hacı Selimağâ Kütüphane sinesî, Hüdâyî Kitapları, 1268 (Bazı kaynaklarda bu nr. 1806 olarak karıştırılmıştır) numarada kayıtlı divân 97 vr. olup müellif hattıyla kaleme alınmış ve mukavva ciltlidir.

⁸⁰ Süreyya, a.g.e., 327; Ayvansarâyî, a.g.e., s. 201.

⁸¹ Vassaf, a.g.e., s.48; Süreyya, *Sicill-i Osmânî*'de ölüm tarihini 1235 R.Ahir/1820 olarak verir. (a.g.e., s. 177.)

⁸² Vassâf, a.g.e., s. 48-49.

Eserin ikinci varakında Abdurrahman Nesîb'in dedesi Şeyh Mehmed Rûşen Efendi'nin ilâhîleri bulunurken, 3a-6b varakları arasında da babası Şeyh Şehâbetin Efendi'nin ilâhîleri yer almaktadır. Defterin 9a-97a varakları arası müellifin kendi münacat, na'at, kasîde, ilâhî, gazel ve şarkıları yer almaktadır.

Bazı kaynaklarda belirtilenin aksine, müretteb olmayan divândaki şiirlerin bazıları kırık talik, bazıları sülüs bir hat ile, yerli yersiz biçimde bazen mükerrer olarak sahifelerde yer alırken, vr.43a dahil olmak üzere şiirler na'at ya da ilâhî olarak belirtilmiş ve vr. 81a'ya kadar sağlıklı olmasa da numaralanmıştır. Tespit ettiğimiz kadarıyla Divân'da: 85 adet münacat, 4 adet tevhid, 100 na'at, 3 adet tahmis (Rûşenî, Fazlî, bilinmiyor), İmam-ı Evvel-i Şehriyârî Efendi için bir gazel, 3 adet şarkı, 14 adet müfred, 4 adet ligayrihi, 2 adet beyit, 2 adet li-müellifih, geri kalanlar da kaside, gazel ve ilâhî olarak yer almıştır.

Şiirlerde ana tema, günahkâr bir kulun, Allah'tan bağışlanma ve mağfiret isteği; onun Habib'i ve Resûlü'ne duyulan aşk ve muhabbetin dillendirilip hesap gününde şefkat ve şefâatının talebi gibi konular öncelikli olarak ifade edilebilir. Divandaki şiirlerin sanat kaygısından uzak, Allah'tan bağışlanma ve mağfiret dilenme temelli olduğu ve bu konuda da okuyucunun oldukça samimi yakarışlara muhatap tutulmakta olduğunu söyleyebiliriz.

IV.2. Mecmuâ

Hacı Selimağa Ktp, Hüdâyî Bölümü, nr. 1806'da bulunan "Mecmua" müellif hattı olup 92 varaktan oluşmakta, mukavva bir cilt içinde kırkanbar niteliği arz etmektedir. Abdurrahman Nesîb Efendi, zaman zaman âyet ve hadislerle süslediği eserinde Arapça, Farsça kasidelerle birlikte yine Arapça olarak kaleme aldığı muhtelif hutbeler ve İbrahim Hakkı, İsmail Hakkı, Niyazi Mısrî ve Nureddin Cerrahî gibi mutasavvıfların şiirlerine yer vermiştir. Dini ve itikadî bazı konuların yânında Hüdâyî dergahı şeyhlerine ait bilgileri de barındıran "Mecmua" içerisinde, çeşitli zamanlarda yapılacak dua şekillerine ve dua türlerine örnekler verilmiştir.

Yaptığımız incelemede söz konusu eserde yer alan başlıca konular varak numarasıyla gösterilmiştir:

Vr.1a-Günün muhtelif zamanlarında yapılacak dualardan bahsedilmiştir.

Vr.1b-2b-Arapça Risâle-i Besmele-i Şerîf, On iki fenni mündemiç olduğu beyan edilmektedir.

Vr.3a-Risâle-i İmkâniyye li's-Seyyid Şerîf (k.s.) Arapça bir metin.

Vr.9a-10a. Hâzâ Kasîde fi'l-Esmâi'l Müenneseti li ibn Hâcibi'l-Mâlîki.

Vr.10b-Arapça kasîdelerden bahseden bir bölüm.

Vr.19b-26b- "Hatâ" konusu Arapça kaleme alınmıştır.

Vr.30b-İnsânın yaratılışı ve hakikatiyle ilgili Arapça bir bölüm.

Vr.33b- Ebu Hasen Şâzilî'ye ait bir dua.

Vr.35a-Batıl Mezhep ve Tarikatlar: "Hâşimiye, Mürciye, Havâriye, Cebriye, Ezeliye, Nasriye, Yunusiye, Mansuriye, Hatabiye, Ca'feriye, İsmailiye, İmamiye, Rafiziye, İlhamiye, Hakemiye, İbâhiyye, Evliyâiyye, Yezîdiyye, vs." anlatılır.

Vr.36a-42a-Muhtelif konularda şiirler kaleme alınmıştır.

Vr.42b- "Nûr-i ezher Kibriyye-i Ahmer Şeyhu'l-Ekber Hazretleri" başlığı altında İbnü'l-Arabî'nin Füsûsu'l-Hikem adlı eserinden değerlendirmeler yapılmıştır.

Vr.43a-46a- Muhtelif şiirler yer alır.

Vr.46b-"Kenz-i Mahfi" kudsî hadisiyle desteklenen, âlem-i ahadiyetten itibaren varlıkların oluşumu konusu, İbrahim Hakkî'nin Ma'rifetnâmesi'nden naklen verilmiştir.

Vr.47a,b-İki adet şiir ve İstihâre duası kaleme alınmıştır.

Vr.48a-b-26 adet Hüdâyî dergâhı şeyh ve tarikat pirlерinin vefat tarihleri yer almaktadır.

Vr.48b-49b- Azîz Mahmud Hüdâyî halifelerinin isim ve künyeleri sıralanmaktadır.

Vr.49b-İsmail Hakkî Bursevî'nin şeyhi Osman Fazlî-i ilâhî Efendi'nin vefatı anlatılır.

Vr.50a- İsmâil Hakkı Bursevî'nin Hüzzam ve Beyati Makamında şarkılarına yer verilmiştir.

Vr.50b-51a-İnsan ruhunun yaratılmadan önce ve sonraki devreleri anlatılır.

Vr.51b-52a-“Hz. Üftâde kendi fukarasına 11 terek-i tâc-ı şerîf ve evlâd-ı kirâmlarına 18 terek tâc-ı şerif, kendileri mübarek başlarına 24 terek tac-ı şerif, pîrimiz şeyh Mahmud Hüdâyî hazretlerine 13 terek tac-ı şerif vaz'-ı inâyet buyurmuşlardır. İki 'îyd-i şerîflerde pîrimiz şeyh Mahmud Hüdâyî sandukası üzerine vaz' olunup ziyaret edilen tâc-ı şerîf, rivâyet-i sahîhada kendi mübârek yed-i şerîfleriyle vaz'-ı destâr buyurdıkları yani yed-i şerifleriyle sardıkları tâc-ı şerîftir. Ve bir rivâyete dahi şeyhleri Hz. Üftâde'nin kendi eliyle sarıp pîr efendimize giydirdikleri tac-ı şerifdir”. Baba Yusuf'la ilgili devam eden bir not kaleme alınmıştır.

Vr.52b-Kütüb-i Sitte'de yer alan ve Hz. Fatıma'dan rivâyet olunan bir hadis zikredilir.

Vr.53a-Acem bir şarkı yer alır.

Vr.53b-56a-Osmanlı Sultanlarının doğum ve tahta çıkış tarihleri, saltanat süreleriyle ölüm tarihleri bir çizelgeyle gösterilmiştir.

Vr.56b-58a-Muhtelif dua ve şiirlere yer verilmiştir.

Vr.58b-59a-Üsküdar'da ve sahil taraflarında bulunan 47 adet tekke ismi sayılmaktadır.

Vr.60b-“Tarîkatın başı, hubbullâh, ortası; rızâullâh, sonu; rahmetullah....”diye devam eden tarikata dair kısa bir izah. Ayrıca, “Nûreddin Cerrâhî'nin nutku” başlığıyla bir şiir zikredilir.

Vr.62a,b-Muhtelif dualarla birlikte “yeni sene duâsı” ve “İstihâre namazı” anlatılır.

Vr.63a-Erefoğlu Rûmî'nin bir güftesi bulunmaktadır.

Vr.65b-66a-Şeyh Mehmed Rûşen Efendi'nin biyografisi mevcuttur.

Vr.66b-İstanbul'da medfun olan sahâbe-i güzîn hazerâtının isimleri listelenmiştir.

Vr.68a,b-Hutbe-i şerîf (dört adet). Arapça olan her hutbe, bir veya iki paragraftan oluşmaktadır.

Vr.69b-70a-Uzunca bir “Duâ” kaleme alınmıştır.

“Padişah’tan kürk ilbâs olundukta okunan Duâ. “Sermâye-i emn ü emân, pîrâye-i zemîn ü zamân, şevketli, mehâbetli pâdişâh-ı cihân efendimize cânib-i cenâb-ı kibriyâdan yed-i kadrinle ilbâs eylediğin hil’at-ı saltanat-ı seniyyenin hüsn ü zînetini an fe an müzdâd eyle yâ Rabbi. Vücûd-ı kerîmânelerin dâimâ libâs-ı hayât ile melbûs eyle yâ Rabbi. Sâye-i rahîmânelerinde fukarâ ve zuafâyı her an mesrûr eyle yâ Rabbi”.

Vr.74b-İbrahim Hakkı Bursevî bibliyografyası mevcuttur.

Vr.75b-Cin taifesinin şerhlerinin def’i için okunacak duâ bulunmaktadır.

Vr.76a-Hazret-i Fatıma’nın evlendirilmesiyle ilgili bahis ve Peygamberin okuduğu hutbe yer alır.

Vr.77a-Namazdan sonra mihrabda imamın okuyacağı dua kaleme alınmıştır.

Vr.91b-Hüdâyî Efendi’nin şeyhlere meşrut olan binaları hangi çocukları için bina ettiği kısaca kaleme alınmıştır.

Vr.92a-Hüdâyî Hazretlerinin 992 tarihinde Küçükayasofya’ya şeyh olup bir müddet sonra Üsküdar’a teşrifi ve Küçükayasofya’yı Filibeli İbrahim Efendi’ye tevcih ve kasr-ı yed-i inâyetleri; nihayet 1038 senesinin Rebiülevvelinin 18. Perşembe günü vefatı anlatılır.

Vr.92a-Zâkiri Hazretlerinin İstanbul’da Zeyrek Tekkesi’nde şeyh olması ve aynı tekkenin mihrâbı önünde medfun bulunduğu ve yine Zâkırzâde Abdullah Efendi’nin Atikalipaşa’da şeyh olması ve onun da kabrinin Üsküdar’da miskinlere yakın bir yerde bulunduğu anlatılır.

Vr.92b-Çocuğun doğumunun yedisinde veya saçının ilk kesilişinde kesilen kurbana okunacak olan “akikâ duâsı” anlatılır.

Ayrıca öncildin iç sayfasında muhtelif konularda kaleme alınmış hadis-i şeriflerle beraber muhtelif güzel kelâmlara da yer verilmiştir. Mesela Hasan Basrî’den mervî kelâm olarak gösterilen “en-nazaru ilâ vecih’l hüsni ibâdeh”, ve yine “el-beşâsetü atiyetü’s sâniyye”, “el-atyye bi-kadri’l-hediyye” gibi ifadeler

yer alır. Birkaç beyit içerisinde şair Sabit'e ait Farsça bir beyit de bulunmaktadır.

Kitabın arka kapak iç kısmında ise âyet, hadis ve birkaç beyitle birlikte aşağıdaki iki metin yer almaktadır: Bu metinlerde Abdurrahman Nesib, türbede kabirleri bulunan bazı akrabalarını tânır.

“Pederim efendim merhumun medfun olduğu türbe-i şerifede kapı karşısında Aişe Sultan türbesi duvarına muttasıl Mesud Çelebi Efendimizin biraderleri on sekiz yaşında belde-i İzmir'e hakim olan Mustafa Efendi hazretleri medfundur. İşte bu ikisi hafid-i Hazret-i Pîrdirler. Ve onların sol taraflarından yani kapıdan girer iken sağ tarafda evlâd-ı Hazret-i Pîrden Abdülhay Efendi medfundur. Seyyid Mehmed Ebussuud İmadzâde Abdülhay Efendinin oğludur. Ve Abdülhay Efendi dahi Hazret-i Pîr'in kerîmezâdesidir ve vâlideleri Şerîfe fatıma Hânım'dır. Aişe Sultan türbesi ile mulakkab ve şöhet-yâb olan türbede Mihrimah Sultan kerimesi mezbure Aişe Sultan medfundur ve Mes'ûd Çelebi Efendi medfundur. Ve Aişe Sultan hemşire(sî) Hadice Sultan İmrahor'da türbe-i şerifede medfundur. Ve Aişe Sultan türbesi ittisalinde bağçe ki el-ân arsa-i hâliyedir, on yedi hücre mamur ve mevcut olmak üzere bu mahallin meşihatı Şeyh Hazret-i Hüdâyi'ye meşrutadır.”

“Pîrimiz Şeyh Mahmud Hüdâyi (k.k) Hazretleri işbu cami-i şerifin mahallini dokuz yüz doksan sekiz tarihinde mukaddemen ev yeri, yani Muhammed ve Ahmed nam iki biraderlerin menzil ve hanesi olup vekil-i şer'leri Ali Beg Nam kimesneden bin on yedi kuruşa iştirâ buyurub cami-i şerif binâ ve ihyâ buyurmuşlardır.”

H.Mahmut Yücer'in de dediği gibi “Mecmuâ bu haliyle bir din görevlisinin el kitabı, bir şeyh efendinin sevdiği güfteleri kaydettiği not defteri veya kendi gönlüne tulû eden bazı mısraları kayd ettiği ajanda”⁸³ gibi değerlendirilmesi yerinde bir tespittir.

⁸³ Yücer, *Abdurrahman Nesib Efendi ve Eserlerindeki Bazı İlahileri*, (Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyi Sempozyumu, 20-22 Mayıs, 2005).

İKİNCİ BÖLÜM
ABDURRAHMAN NESİB EFENDİ’NİN DİVÂNI’NDA DİNİ VE
TASAVVUFÎ KAVRAMLAR⁸⁴

I. DİN

1. İTİKAT

1.1. ALLAH

Abdurrahman Nesib Efendi’nin Divânı’nda Esmâü’l-Hüsna’dan “Allah, Kerîm, Hayy, Kayyum, Halîm, Mâlik, Rahmân, Rahîm, Vâhid, Kâdir, Sâmed, Ğaffâr” isimleri doğrudan zikredilmektedir.⁸⁵

Bu isimlerden başka Allah’ın zât ve sıfatları için kullanılan pek çok isimler de vardır. “Mennân, Bâr, Girdigâr, Hallâk, Cenâb-ı Kibriyâ, İlâh, Pâdişâh, Efendi, Hudâvendâ, Hudâ, Kibriyâ, Hakk, Bârî, Mevlâ, Cânân, Ehad, Rab, Sultân, Gâfir, Mâlik, Hallâk, Ferd, Penâh, Gafûr, Hâlık-ı Yektâ, Rabb-ı Rahîm, Pâdişâh-ı bî-zevâl, Hudâ-i Zü’l-celâl, Şehinşâh-ı ezel, Hâlık-ı arz u semavâtı’l-‘ulyâ, Rahmân-ı Rahîm, Hâlık-ı Yezdân, Bârî-i Şeh-şâh, Yezdân-ı Kerîm, Pâdişâh-ı lâ-yezâl”.

İslâm Dini’nin imân esasları âmentü duasında ifade edildiği gibi kabul edilmektedir. Elbette ki Allah’a imân bu esaslardan ilkinin oluşturur. Her mutasavvıf şâir gibi Abdurrahman Nesib Efendi de şiirlerinde bu esaslardan Allah kavramına oldukça fazla yer verir. Özellikle Münâcât şiirlerinde kâmil bir mü’min edâsıyla inancını ortaya koyar.

Ey Şehinşâh-ı ezel ve’y Pâdişâh-ı bî-zevâl
Yokdurur misl ü nazîrin ey Hudâ-i zü’l-celâl

Vâhid ü Ferd ü Ehadsin Hayy u Kayyûm u Samed

Zât-ı pâkinde evlâ vasf-ı kadîmin lâ-yezâl

⁸⁴ Divân tasnifinde Yrd. Doç. Dr. Mustafa Tatçı’nın tasnifinden yararlanıldı.

⁸⁵ Bu isimler için Bkz. Ali Osman Tatlısı: *Esmâü’l-Hüsna Şerhi*, İstanbul. trz.

Rabb-ı a'âlâ Hâlık-ı arz u semâvâtu'l- 'ulâ

Mûcidu'l-ervâh ve'l-ecsâd u memdûhu'l-fi'âl(25a/84)

Ezel, yani başlangıcı bulunmayan bir mülkün sahibi olan Allah, sonsuzluğun da ilâhı ve hakimidir şüphesiz. O halde her işin hayırlara vesile olması için başlangıçta O'nun ismi zikredilerek ondan yardım beklenilir. Şâirimiz de Divânı'nın başında bu fikirdedir:

Bâ-i Bismillah ile ben evvela andım seni

İsti'anetden murâdım eyledim takdim ânı

Lutf idüb eyle kabul ebyâtımla sen beni

Bilürem ben bî-zebânım şânına ta'zim kani

Mâlik-i mülk-i ezelsin Hayy u İlâh u Ebed

Kalemi aldım ele ben didim Allah Ehad

Meded ü lutfun umaram bana sen eyle meded

Pür-kusûr ise de güftâr kerem it eyleme red(9a/1)

Bütün ihtiyaçların arz olunacağı yegane makam olan yüce Yaratıcı'nın makamı, Abdurrahman Nesib Efendi için de bir ilticâ-gahtır:

Yakdı cânım âteş-i firkatle bağımdır kebâb

Sînede âh-ı nedâmet dilde feryâd gözde âb

Bulmadım râh-ı selâmet oldu hâlim pür-harâb

Pâdişâhâ kılma kapından beni redd ebed

Derd-i hicrinle dem-â-dem gözleri giryân için

Bu belâ bağında ağlayan dil-i efğân için

Âteş-i 'aşkınla yanmış sînesi püryân için

Pâdişâhâ kılma kapından beni redd ebed

Tutdu yüz el kaldırdı SEYYİD senin dergâhına
Dahî hâk olmuş gedâdır bâb-ı fazl-ı Allah'ına
Lutf idüb rahm eyle her dem sen anın her âhına
Pâdişâhâ kılma kapından beni redd ebed(13a/22)

Niyâz-yakarış, Divânı'ndaki şiiirlerinin önemli bir kısmını işgal eden şairin, bu durumu mutasavvıf kişiliğinin ortaya koyduğu bir özellik olarak değerlendirilebilir. Ancak bu özellik gayet sade ve gösterişe kaçmadan ortaya konmuştur. Çünkü Allah Gaffâr u Gâfûr'dur(72b/325); Lutf ve kereminin sınırı yoktur, hem afvına da sınır yoktur, binlerce günah olsa da sığınılacak yer ondan başkası değildir(14b/30); Günahlara şefkat edecek olan Allah'tır(16a/36); O halde afvını ümid ederek dergaha gelip yüz süren, Allah'a olan aşkının ayrılığıyla yanıp tutuşan, gece ve gündüz bu ahın hasretiyle fiğanlar içinde kalan bir kulun ebedi âsî olarak yarlığanmaması için dilenciliğinin kabul edilmesi(18a/46); Aslında cürm ve gûnahtan başka işi olmayan, nefsinin ve şeytanının emrine girmiş olan bir günahkar kulun, takdiri yüce olan Allah'ın her türlü cezasına müstehak olmakla birlikte yine de afvedilmeği niyaz etmesi onun kulluğunun bir gereğidir(18a/47)

İsyân ve günâhı nihâyetsiz olan âsî bir kulun iltica kapısı aslında bellidir. Zayıflığını ikrar ederek Yaratıcı'nın kapısına yüz süren bir kulun affedilip kapıdan reddedilmemesi, Şefi'ü'l-Müznibin'in hatırına da olsa âlemlerin Yaratıcı'sından dilenilen son çaredir;

'Abd-i 'âsiyem İlâhi eyle sen 'afv u meded
Bu kulun 'isyânı çokdur hem günâhı bî-'aded
Yüzümü dergâha tutdum ben za'îfem yâ Ehad
Pâdişâhâ kılma kapundan beni redd ebed

Ey Hudâvendim Gânîsin ben kulun ednâ fakîr
Ol Şefi'ü'l-muznibîn hakkına ol sen dest-gîr

Sen ‘avâlim pâdişâhısın sana yokdur nazîr
Pâdişâhâ kılma kapından beni redd ebed(13a/22)

Allah buyurmuştur: “ Çirkin bir iş yaptıkları, ya da nefislerine yazık ettikleri zaman Allah’ı hatırlarlar ve hemen günahlarından bağışlanma dilerler”.⁸⁶ Yine Peygamber (a.s.v) “ Sizin hayırlınız fitneye kapılıp (bir günah işleyip) hemen ardından tevbe edeninizdir”⁸⁷ buyurur. Her türlü kötü hallerden iyi hallere dönmek olan tevbe aslında kulluğun gereğidir de. Bu kulluk gereği mutasavvıf kimliği ile bütünleşince, şairin bütün samimi yakarışına tanık olmak pek şaşırtıcı gelmiyor:

İlâhî ‘âsîyem gufrâna geldim
Kapunda bendeyem ihsâna geldim

Sürüb dergâhına yüzüm dem-â-dem
Senin gibi ulu Sultân’a geldim

Benim her ‘âsîyi ‘afv it İlâhî
Unutdum gayrı Rahmân’a geldim

Ne denlü mücrîm ü ‘âsî isem ben
Elim deryûzedir dermâna geldim

Halâs eyle ta‘allukdan beni sen
Yanar ‘aşkın ile pervâne geldim

Bu SEYYİD bendeni ‘afv it İlâhî
Umaram lutfunu Mennân’a geldim(27b/97)

⁸⁶ Âl-i İmrân, 3/135.

⁸⁷ Beyhakî, Şuabu’l-İmân.

Afv u mağfiret ümidi Allah'tır ancak, nefis ve şeytânın mağlubu bir canın ciğeri de pür-hûn dur, oysa işlenen cürüm ve isyân bütün yer ve gökleri dolduracak büyüklüktedir, ne yazık ki bütün uğraş bu olmuştur, isyân ve hata denizinin ta diplerine ulaşan bu hatâlar, ancak yüce Yaratıcı'nın makamında bir zerredir, O halde afv ve yardımı O'ndan dilenmekten başka da çare kalmamıştır(24a/79)

Gerek müstakil şiir, gerekse muhtelif mısralarda ifadesini bulan isyân, cürüm ve hatâlar; yine bunlardan dolayı Yüce Allah'ın dergahından dilenilen afv ve mağfiret yukarda da belirtildiği gibi Divân'ın önemli bir bölümünü kapsamaktadır.⁸⁸

⁸⁸ Bu konudaki beyitler: (9b/5); (10a/6); (10b/8); (11a/10); (11a/11); (11b/13); (12a/17); (12a/18); (13b/24); (14a/26); (25a/85); (26b/93); (28a/102); (28b/104); (29a/106); (31b/116); (33b/123); (34a/128); (34b/131); (38a/149); (43a/172); (43a/173); (45b/186); (46a/190); (48b/202); (57a/240); (68b/302); (69a/303); (69a/304); (72b/325); (77a/350); (81b/378); (81b/379).

1.2. MELEKLER

Sözlükte “haberci, elçi, güç ve kuvvet” anlamlarına gelen melek, Allah’ın emriyle çeşitli görevleri yerine getiren, gözle görülmeyen nûrânî ve ruhânî varlıklardır. Kur’ân’da meleklerle imânın farz olduğunu belirten birçok âyet vardır: “Peygamber Rabbi tarafından kendisine indirilene iman etti, mü’minler de. Her biri Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman ettiler”.⁸⁹ Meleklerle inanmayan kişi, kâfir olur.⁹⁰

Kerrûbî diye ifade edilen dört melekten(Cebrâil, İsrâfil, Mikâil ve Azrâil) sadece Cebrâil’in telaffuz edildiği Divân’da bu büyük melek Cebrâil- Cibril-Nâmûs-i Ekber isimleriyle yer alır.

Genel olarak şiirlerde “melek” ya da çoğul olarak “melâike” isimleri kullanılan bu mefhum dini eserlerdeki ifadelerle, halkın inanışlarıyla bir paralellik ortaya koyar. Pek çok mutasavvıf şairlerde de belirgin bir şekilde işlenen melek-felek ilişkisi şairimizin de sıkça başvurduğu bir ilişkidir. Abdurrahman Nesib Efendi divanda yer verdiği na‘tlarda daha ziyade Hazret-i Muhammed’in mirac hadisesiyle ilişkilendirerek bu mefhumu kullanır.

Nüh felek cümle melek na‘t-ı şerîfin istimâ‘

Eyleyüb durmaz dem-â-dem her biri eyler simâ‘(47b/199)

Yine ayrı bir beyitte “Bütün kâinatın Peygamberimiz için halk olduğu”⁹¹(Bkz. Hadisler Bölümü) meâlindeki bir hadis-i kudsiye atıfta bulunularak, O’nun aynı zamanda Allah’ın sevgili Habib’i olduğu bir kez de bu beyitte ilan edilir.

Senin’çün halk olunmuşdur felek ins ü melekler hep

Habîb-i Hazret-i Yezdân sensin Yâ Resûla’llah(85a/400)

Bir başka şiirde kâinattaki bütün eşya hatta güneş ve ay kendi nûrunu Allah Resulü’nün nûrundan aldıkları vurgusuyla “Allah, Muhammed’in nûrunu kendi nûrundan yarattı...” mealindeki bir kudsi hadise telmih yapıldığı

⁸⁹ Bakara, 2/285.

⁹⁰ (Heyet), İlmihal I, “Meleklerle İman”, İSAM, İstanbul, 1998, s. 92.

⁹¹ “Levlâke levlâke lema halaktu’l-eflâk”.

anlaşılmakta; Bütün felek ve meleklerin bu güzelliğin hayranı olduklarını döne döne gösterdikleri belirtilmektedir.

Senin nûrundan olmuşdur ziyâi şems ile kamer
Bu hüsne devr ider eflâk melekler dahî hayrândır(86b/411)

Peygamber'in hesap günü mutlak şefaathı olduğunu sayısızca beyitlerinde dillendiren Abdurrahman Nesib Efendi, Cebrâil'in vahy için sürekli ziyarete geldiği mekânın kapısının dünyada bile mü'minlere yegane sığınak olduğunu söyler:

İki 'âlemde kapundur cümleye püşt ü penâh
Cebrâil eyler senin dergâhına dâim nüzûl(86a/406)

Bir beyitte ise Nâmûs-i Ekber diye isimlendirilen Cebrâil, İnsan, melek ve feleklerle birlikte âlemin yaratılışına vesile olan Habib için hayrandırlar:

Cân ile nâmûs-i ekber bende fermândır sana
Rûh-i a'zam cân virtür her dem olur kurbân sana
.....
Bû-yi zülfünden mu'attardır ezhârı hep
Oldular cümle felek ins ü melek hayrân sana(85b/404)

İnsanoğlu, melek ve cinlerin kendisine boyun eğdiği O zat, yine melek ve feleklerin hizmetin de buldukları birer bakıcıdırlar:

Benî âdem melek cinn ana cümle musahhardır(62b/261)
Her melek lala felekler sen Habîb'in dâyesi(20b/59)

Divandaki muhtelif beyitlerde melekler mefhumu zikredilmiştir.⁹²

1.3. KİTAPLAR

Kitap, terim olarak Allah'ın kullara yol göstermek için kendi peygamberlerine vahyettiği sözlere ve yazılı biçimine verilen addır. İmân esaslarından biri olan kitaplara imân, Allah tarafından bazı peygamberlere

⁹² (14b/28); (20a/58); (30a/110); (31a/114); (32a/119); (52a/219); (53a/221); (54b/228); (73b/330); (77a/350); (89b/427).

kitaplar indirildiğine ve bunların içeriğinin tümüyle doğru ve gerçek olduğuna inanmak demektir.⁹³ Bu vahyedilenlerden dördü kitap, yüz tanesi de sayfalardan oluşmaktadır.

Abdurrahman Nesib, vahyedilen dört kitaptan (Kur'ân, Tevrat, İncil, Zebûr) sadece yüce kitâbımız Kur'ân'a Divânı'nda yer ayırmıştır. Âyât-ı Kur'ân, Âyât-ı Kitâb, Kur'ân-ı İlâhî isimleriyle Kur'ân, ilâhî bir nasihat ve öğüt kitabıdır:

Sana Kur'ân-ı İlâhî yetişür pend ü nâsîh

Terk-i terk it SEYYİDÂ sen ehl-i Hak ol ehl-i Hak(10b/8)

Kendisinin ilahî bir nasihat kitabı olduğu ifade edilen Kur'ân'ın, kâinâtın yaratılışına sebep gibi yüce bir şânın sahibi Peygamber'e indiği binlerce âyetin, adeta O'nun sözlerinde ve vasıflarında vücut bulduğunu söylerken çok samimidir:

Vücûdun bâ'is-i kevn ü mekândır yâ Resûla'llah

Sözün âyât-ı Kur'ân'dan nişândır yâ Resûla'llah(27a/95)

Senin şânında münzeldir hezârân âyet-i Kur'ân

Kelâm-ı Rabb-i mutlakdır senin evsafın güyâ(81b/379)

Peygamber medhinde yüce Kur'ân apaçık bir delil olduğu halde güneş gibi apaydınlığı inkâr anlaşılır şey değildir(31a/114). Ariflik yani bilgiçlik taslayan aslında bilgiden yoksun kişi Kur'ân'ı mı bilmez yoksa risalet sebebini mi?(67a/290)

1.4. PEYGAMBERLER

Peygamber, Farsça'da "haber taşıyan ve elçi" anlamına gelir. Dini terim olarak, "Allah'ın kulları arasından seçtiği ve vahiyle şereflendirerek emir ve yasaklarını insanlara ulaştırmak üzere görevlendirdiği elçiye peygamber denir. Arapça'da peygamber kelimesinin karşılığı gönderilmiş ve elçi demek olan resul

⁹³ (Heyet), İlmihal I, "Meleklerle İman", s. 99.

ve mürsel kelimesi kullanılır. Nebi de Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara haber veren, fakat yeni bir kitabı olmayan peygamberdir.⁹⁴ İlk peygamber Hazret-i Âdem, son peygamber Hazret-i Muhammed'tir. Bu ikisinin arasında birçok peygamber gelmiştir. Yirmibeşinin ismi Kur'ân'da geçmektedir.⁹⁵ Divân'da ise bu peygamberlerden başta Hazret-i Muhammed olmak üzere Süleyman, Eyyüb, Yûsuf, Ya'kûb ve İbrâhim peygamberler zikredilmiştir. Bu mefhumun çoğulu olarak da enbiyâ ve peygamberân kullanılmıştır.

Enbiyâ vü evliyâ'dan cümleden maksûd sen
Zât-ı pâkin ne güzel mahbûb-i bî-hemtâ imiş(53a/221)

Kamû peygamberân içre ziyâ-ı hüsnün ebherdir(54b/228)

Enbiyâ vü evliyâ vü asfiyâ hakkı için(70b/312)

1.4.1. SÜLEYMÂN

Benî İsrâil peygamberlerinden olan Süleyman, Davud'un oğludur. 12 yaşında tahta çıkmış, nübüvvet ve saltanatı birleştirmiş, hakkındaki menkıbeler (Belkıs ile münasebeti, hüdhüd adlı kuşu, karıncalarla konuşması, sabâ mülkü ya da ism-i a'zâm yazılı yüzüğüyle dünyaya hükmetmesi vs.) edebiyatımızın başlıca mazmunları arasındadır. Ancak şairimiz onun saltanatı, taht ve makamını hatırlatarak bir ibret sahnesi oluşturma gayretindedir.

Farz idelim sen Süleymân-ı vakt ol sen dahî
Bir gün olur terk idersin ehl-i Hak ol ehl-i Hak(10b/8)

Hak Ta'alâ nass-ı *erselnâk* ile tebşîr ider
Nice İskender Süleymân ana nisbet bendedir(12a/16)

Kapusunda anın SEYYİD kulu kurbân olmaklık
Cihâna hükm ider Dârâ Süleyman olmadan yegdir(13a/21)

⁹⁴ Heyet, İlmihal, "Meleklerle İman", s. 106.

⁹⁵ Seyfettin Yazıcı, *Temel Dinî Bilgiler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 32-33.

1.4.2. EYYÛB

Çok zengin bir Peygamber olup on oğlu vardı. Bütün malını kaybetti. Oğulları öldü. Sonra pek şiddetli bir illete tutuldu. Kurtlar vücudunu yemeye başladı. Asla şikayetçi olmadı. Tanrı'ya şükretti. Çünkü Allah bu felaketiyle onu tecrübe için düçar etmişti. Allah'ın emriyle ayağını yere vurunca iki su çıktı, biriyle yıkandı, diğerinden içti. Bu suretle şifa buldu. Allah yeniden mal ve evlâd da verdi. Bütün dinlerde, şark edebiyatında sabır ve tahammül timsalidir.⁹⁶ Abdurrahman Nesib de Eyyûb peygamberin bu özelliğini şiirlerine taşımıştır. Ayrılık derdinin neredeyse Eyyûb peygamberin dayanılmaz çilesiyle eşdeğer gördüğü bir beytinde:

Derd-i hicrân ile dâim hasta-dil Eyyûb'dur(35a/132) der.

Ama çekilen çile takdir edilmiştir. O yüce Peygamber madem dayanılmaz sıkıntılara düçar kalmış, sonunda da teslim ve tevekkül göstermenin sonucunu görmüştür:

Nice dem zâr iden Eyyûb güzel mahbûbun için(48a/200)

Yine madem derdi veren dermanını da göndermiştir. O halde kıyas yine Eyyûb'dur:

Hasta-dil Eyyûb'e Şâhâ kıldığın dermân için(46b/193)

1.4.3. YÛSUF

Peygamberlerden Yakub'un on iki oğlu vardı. Bunlardan Yûsuf çok güzeldi. Babası çok severdi. Diğer kardeşleri çekemediklerinden onu bir kuyuya attılar. Gömleğini bir tavşan kanına batırıp Yakub'a getirdiler ve Yûsuf'u kurtun yediğini söylediler.⁹⁷ Hayatı ve kıssası Kur'ân-ı Kerim'in en güzel kıssası olup⁹⁸, "Ahsenü'l-kıssâs" denilir. Gerek Yûsuf'un dillere destan güzelliği, gerekse çektiği sıkıntılar ve babası Ya'kub'un onun yokluğuyla hasrete

⁹⁶ Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1992, s. 160-61.

⁹⁷ Onay, a.g.e., s. 440-41.

⁹⁸ Yûsuf, 12/1-104.

sürüklenmesi, Divân'ın Yûsuf hikayesiyle süslendirildiği beyitlerinin konularını oluşturmuştur. Yûsuf, Hüsni Yûsuf, Yûsuf-i Ken'ân isim ve tamlamalarıyla zikredilmiştir.

Yûsuf'un hasretiyle kalpte tarifi imkânsız bir yara açılmıştır bir defa. Onun ismini sayıklayan dil ve onun ayrılık acısıyla ağlayan gözler, şairimiz için sevgiliden ayrı düşen bir âşğın hâl-i pür-melâlinin tasviridir.

Yûsuf'um açdığı hicrân sîne
Kâbil-i takrîr değil mecrûhuyam

Dîdemiz Ken'ân içre ağlıyor
Hasretiyle Yûsuf'un Mecnûnuyam

Yûsuf'un derdi ile 'âlemde ben
Söylenüb dillerdeki ma'rûfuyam(43a/174)

“Güzelliğın ifadesi” olan Yûsuf, aynı zamanda sevgilinin güzelliğı ile kıyas edilir:

Hüsni Yûsuf'dur senin hem hüsnünün nihânesi(20b/59)

Hüsni Yûsuf'dan nîşân ey bülbül-i bağ-ı cihân(58a/245)

Cemâlin şu'lesi tutdu cihânı
Görürse kul olur Yusûf bu anı

Bu hüsn-i hulk ile sen bî-bedelsin
Bu bâbda kimsenin yokdur gümânı(16a/36)

Abdurrahman Nesib, Mısır ve Kenân'ın asla Yûsuf'dan ayrı zikredilmeyeceğı gerçeğinden hareketle, aşk yuvası olan gönül evini de bu yerlere benzeterek onun maşuksuz bırakılamayacağını güçlü bir benzetmeyle mısraında zikreder:

Mısr-ı dilde Yûsuf'un mecbûriyem(43a/174)

Gerek Kenân illerinde Yûsuf'un çektiği sıkıntıları, gerekse canı gibi sevdiği yavrusu Yûsuf'u kaybetmenin derin teessürüyle baba Yakûb'un ağlamalarını ta yüreğinden hisseden bir yaklaşımın sahibidir de şair:

Bu cihânda Yûsuf-i Ken'ânın andım ağladım(40b/162)

Firâk-ı Yûsuf ile ağlayan Ya'kûb'un için(48a/200)

1.4.4. YA'KÛB

İbrahim Peygamber'in torunu ve İshak Peygamber'in oğludur. 12 oğul sahibidir. Babasının vefatından sonra Ken'ân ilinde kaldı ve peygamberlik verildi. Kardeşlerinin Yûsuf'u kuyuya atmalarından sonra Beytü'l-ahzen denilen kulubesinde yıllarca ağlayıp gözleri kör olmuştur. Edebiyatta daima Yûsuf ile ilgili olarak anılır. Aşık, çilelerinden dolayı kendini veya gönlünü Hazret-i Yâkub'a benzetir.⁹⁹ Abdurrahman Nesib de Yakûb ile ilgili mısralarında bütünüyle bu tabloyu gözler önüne serer. Gah ayrılık derdi onu hasta Eyyûb'un hastalığına denk tutar, gah ağlamak Yakûb'cadır:

Derd-i hicrân ile dâim hasta-dil Eyyûb'dur

Hasretiyle çeşmim ağlar dîde-i Ya'kûb'dur(35a/132)

Firkatinle ağlamaktan sanki Ya'kûb olmuşuz

Hasretâ derdâne çeşmim ağlıyor Ya'kûb-veş

Firâk-ı Yûsuf ile ağlayan Ya'kûb'un için(48a/200)

Çeşm-i SEYYİD çağlıyor Ya'kûb-veş(43a/174)

Gah aynı meclisi paylaşır Yakûb ile:

Bir zaman Ya'kub ile itdim fiğân(43a/174)

⁹⁹ İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1995, s. 566.

1.4.5. İBRAHİM

Hayatı ve kıssaları hakkında Kur'ân-ı Kerim'de genişçe bir malumata sahip olduğumuz peygamberlerdendir.¹⁰⁰ Nebîlerin büyüklerindedir. Oğlu İsmâil'i kendi eliyle kurban ederken Allah tarafından fide olarak bir koç kesmesi emredildiğinden İsmâil'in kurtulduğu hakkındaki menkabe meşhurdur. Kaabe'yi bünyad etmiştir.¹⁰¹ Nemrûd tarafından atıldığı ateşin onu yakmaması onun rıza ve teslimiyetini göstermiş ve bu yüzden ona Allah'ın dostluğunu "Halîlullah" kazandırmıştır. Divan'da da şairimiz İbrâhim'i bu isimle zikrederek, düştüğü aşk ızdırabını güzel bir benzetmeyle adeta İbrâhim'in atıldığı ateş olarak gözlerimizin önüne getirir:

Kim Halîl'in gibi her dem nâre düşdüm âh u vâh(37b/148)

1.4.6. MUHAMMED

İslâm Peygamberi Hazret-i Muhammed, miladi 571senesinde dünyaya teşrif etmiştir. Nesebi şöyledir: "Muhammed b. Abdullah b. Abdulmuttalib b. Haşim b. Abdimenaf b. Kusayy b. Kilab b. Mürre b. Kab b. Lüey b. Galib b. Fihri. Malik b. İlyas b. Mudar b. Nizar b. Mead b. Adnan".¹⁰² Kırk yaşlarında nübüvvet, kırk üç yaşlarında risalet gelmiştir. Divân şiirimizde birçok ad ve sıfatlarla zikredilmiş olan Peygamberimizin, mucizeleri şiirleri süslemiştir. Her şair O'nun hakkında na'atlar yazmış, yazarlar eserleriyle dinî ve tasavvufî edebiyatımızı zenginleştirmişlerdir.¹⁰³

Hazret-i Muhammed, Abdurrahman Nesib Efendi'nin Divânı'nda en fazla yer verilen peygamberdir. Şiirlerde Muhammed, Mustafa, Ahmed, Resûl, Resûlallah, Hazret, Sultân, Tabîb, Peygamber-i âhir-zamân, Nûr-i zemîn ü âsûmân, Bedrud-ducâ Şemsud-duhâ, Nûr-i Hudâ mahz-ı 'atâ, Ba'is-i fevz ü necât, Mazhar-ı zât-ı sıfat, Asl u vücûd-i mümkünât, Nûr-i 'ayn-ı kâ'inât, Nûr-i İlâh, Zât-ı penâh, Şâfi'-i sehv ü hatâ, Sâhib-i lutf u 'atâ, Nâzenîn-i kibriyâ,

¹⁰⁰ Bkz. Bakara, 2/127; En'am, 6/74-79; Enbiyâ, 21/58-70; Saffât, 37/91-107; İbrâhim, 14/37; Hûd, 11/73; Zâriyât, 51/30; Nahl, 16/123.

¹⁰¹ Pala, a.g.e., s. 273-275; Onay, a.g.e., s. 214-15.

¹⁰² "Buhari'nin *Sahih* 'inde Peygamberimizin nesebi Adnan'a kadar sayılmakta ise de Taberî, *Tarihi*'nde Hz. İbrahim'e kadar götürür". (Pala, a.g.e. s. 397.den nakil)

¹⁰³ Pala, a.g.e., s. 397-99.

Âyine-i ‘âlem-nümâ, Kân-ı rahmet, Risâlet tahtına Sultan-ı vâlâ, Şehr-i ‘âli ‘ilim, Ulu Sultân, Ser-firâz-ı Rüsül, Gevher-i kân-ı mürüvvet, Mahz-ı sa‘âdet, Şefî‘ü’l-Müznîbin, Şu‘le-dâr bedr-i munîr, Dürr-i yetîm, Cemâl-i ‘âlem-ârâ, Âfitâb-ı pür-ziyâ, Nûr-i şem‘-i meclis-i İsrâ, Habîb-i bâ-safâ, Nedîm-i bezm-i dârâ, Cenâb-ı nâzenîn-i nûr-i ‘ayn-ı Enbiyâ, Şâh-ı Kerîm, Pertev-endâz-ı ‘âlem, Vakıf-ı esrâr-ı ‘ilim evvelîn u âhirîn, Zübde-i evlâd-ı ümm, Yemm-i Şefî‘ü’l-Müznîbîn, Nübüvvet bağının hoş bülbülü, Risâlet tahtı üzre Şâh-ı bî-hemtâ, Nâzenîn-i Hazret-i Hakk, Habîb-i Kerîmâ, Bâ‘is-i îcâd u ‘âlem, Pâdişâh-ı kabe kavseyn-i ev ednâ, Şehinşâhâ, İmâm-ı Enbiyâ, Âfitâb-ı rûz-i mahşer, Habîb-i Kibriyâ, Şâfi‘-i rûz-i cezâ, Mültecâ-yı ‘âlemeyn, Sultân-ı cûd, Hâce-i ‘âlem, Nûr-i çeşm-i Enbiyâ, Resûl-ı müctebâ, Kible-gâh-ı Asfiyâ, Şâfi‘-i rûz-i cezâ, Şehinşâh-ı vâlâ-himem, İki ‘âlemlerin Şâhı, Habîb-i Hazret-i Yezdân, Cemi‘-i ‘âleme Sultân, Şefî‘ü’l-Müznîbîn, Şefâ‘at kenzine Sultân, İmâm-ı Enbiyâ vü Evliyâ, Matla‘-ı nûr-i şerî‘at, Ma‘den-i sırr-ı hakîkat, Bâ‘is-i şems-i hidâyet, Sâhib-i lutf u şafâ‘at, Şeh-i mümtâz-ı ‘âlem, Şeh-i ‘alî-kerem, Fahr-i cihân, Dürr-i bahr-i kerem, İmâme’l-Kibleteyn, Fahr-i ‘Âlem, Mahbûb-i Rabbü’l-‘âlemîn, Şem‘-i şeb-i İsrâ, Muktedâ-yı ‘âlemeyn, Nûr-i Hudâ, Şems-i Hudâ, Bahr-i ‘atâ, Kân-i vefâ, Şâh-ı mehîb, Mahbûb-i Rabbu’l-‘âlemeyn, ‘Alî-cenâb, Devlet-meâb, Abdullah-i ekber, İmâm-ı reh-nümâ-yı hâdi-i hayru’s-sübul, Hümâm-ı halk-ı ‘âlem, Muktedâ-yı ‘akl-ı küll, Sultân-ı a‘zem, Şâh-ı taht-ı saltanat, Şefî‘-i cinn ü âdem, Hâdî-i dîn-i mubîn, Habîbü’s-sakaleyn, Sultân-ı mahbûbu’l-kulûb gibi isim, sıfat, terkip ve benzetmelerle kullanılmıştır.

Divân’da yer verilen çok sayıdaki na‘tlarda genellikle Peygamberimizin Mirâc hadisesine vurgu yapılırken iktibas edilen âyetlerin yer verildiği mısralar şunlardır:

Sûre-i *isrâ*¹⁰⁴ dahî mi‘râcını takrîr ider(12a/16); Pâdişâh-ı “*kaabe kavseyni ev ednâ*¹⁰⁵”sın hemin(27b/96); Şeb-i mi‘râc makâmın “*kaabe kavseyni ev*

¹⁰⁴ “Gece yürüyüşü” demektir. Mirac hadisesinin Mekke’den Kudüs’e kadar ki bölümünün anlatıldığı sûrenin adıdır. (İsrâ, 17)

¹⁰⁵ “İki yay kadar veya daha yakın oldu”(Necm, 53/9).

ednâ”dır(32a/119); Müeddeb çeşmini tefhîm ider hem âyet-i “*mâ-zâğ*¹⁰⁶” (52a/219); Bu meğer ki nûr-i “*subhane’llezî esrâ*¹⁰⁷” imiş(53a/221); Makâm-ı “*kaabe kavseyn*”e Şehinşâh-ı mu‘azzamdır, Anın Mi‘râcına burhân olur bu sûre-i “*isrâ*” (62b/264); “*Kaabe kevseyni ev ednâ*” bağına ey tâze gül(71b/318);

Daha önce de bahsetmiş olduğumuz gibi Hazret-i Muhammed’in mucizeleri ve Mirâc’ı birçok şair tarafından işlenilmiş ve edebiyatımızın vazgeçilmez konularını oluşturmuştur. Abdurrahman Nesib Efendinin de şiirlerinde bu konuya özel önem verdiğini görebilmekteyiz. Tesbit edebildiğimiz mısralardan birinde, bu olağanüstü hadisenin kahramanı olan Hazret-i Muahammed’in göğün en yüksek tabakasına da‘vet edilmesi O’nun yüce şânının bir ifadesi olmuş, şüphe kabul etmeyen bu olay Cenâb-ı Hakk’ın Yüce Kitâbı Kur’ân-ı Kerîm’de de tasdik edilmiştir:

Lâ-cerem kadr-ı mu‘allâ ‘arş-ı a‘lâda anın
Sûre-i *İsrâ* dahî mi‘râcını takrîr ider(12a/16)

Anın mi‘râcına burhân olur bu sûre-i *isrâ*(62b/264)

Elbette İsrâ gecesi yaşananlar, beşer idrâkini acizde bırakmış, insanlık tarihinde hiçbir kula nasip olmayan bu durum, Yüce Peygamberi ‘âlemlerin içerisinde en seçkin bir varlık konumuna getiren sebeplerden biri sayılır:

Leyle-i İsrâ ile mümtâz-ı ‘âlemsin Şehâ
Pâdişâh-ı *kaabe-kavseyni ev ednâ*sın hemîn(27b/96)

Şeb-i Mi‘râc makâmın *kaabe-kavseyni ev ednâ*dır

Senin ol dem gözün ki gördü Hakk’ı Yâ Resûla’llah
(32a/119)

¹⁰⁶ “Göz şaşmadı ve aşmadı”(Necm, 53/17).

¹⁰⁷ “Kulunu bir gece Mescid-i Harem’den Mescid-i Aksa’ya kadar götüren Allah her türlü noksanlardan münezzehtir.(İsrâ, 17/1).

Bu ayrıcalık asla başka şeylerle kıyas edilemeyecek bir farklılıktır. Cenâb-ı Hakk'ın makamına misafir olmak, sevgilisinin haremine da'vet edildiğinde artık nâz ve ta'zîmine de müstehak olan âşık gibidir:

İren sensin makâm-ı *kaabe kavseyni ev ednâ*'ya
Şeb-i İsrâ sana mahsûs olan Şâhâ o meydândır(86b/411)

Vâsıl-ı halvet-sarâ-yı şeb-i Mi'râc olduğun
Zât'ına ta'zîm-i Hak'dır Yâ İmâme'l-Kıbleteyn(81b/378)

Ey serâ-yı vuslata dahîl olan Şâh-ı Kerîm
Olmadın kadr-i Hudâ'nın bâr-gâhından cüdâ(21b/64)

Çünkü O gece, sevgilinin haremindedir arada hiçbir perde olmadan onunla mülâki olmuş ve vuslata ermiş bir âşık-maşuk ilişkisidir kâinâtın Yaratıcısı ve O'nun sevgili Hâbîbi'nin buluşması:

Leyle-i Mi'râc'da gördün zât-ı Hakk'ı bî-hicâb
Gördüğün ol gice hakdır Yâ İmâme'l-Kıbleteyn(81b/378)

Bu 'âlemde şeb-i İsrâ anın Zât'ına mahsûsdur

Cemâlu'llahı görmeklik ana çünkü müyesserdir(82b/384)

Edebiyatımızda sevgilinin yolunun toprağı, tozu, ayak izi âyât-ı ilâhiyedir. Allah'ın alâmetlerindedir. Bu sebeple son derece kıymetlidir. Gah göze sürme olarak çekilir, gah cila, gah mücevher vs. dir. Na'tlarda önemli bir yer tutar. Mirâc gecesi ilâhî vuslata nâil olan yüce peygambere göklerin ayak toprağı olduğu ifade edilir. O'nun dergâhının tozuyla aydınlanan gönül, güneş ışığına bakmaz bile.¹⁰⁸

Makâm-ı *kaabe'l-kavseyne* Şehinşâh-ı mu'azzamdır
Ğubâr-ı pâki 'arş üzre güneş nûrundan enverdir(62b/264)

¹⁰⁸ Emine Yeniterzi. *Divân Şiiri'nde Na't*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, s. 276-280.

Abdurrahman Nesib, şiirlerinde peygamberimizin yüz, sûret, cemâl, hüsn, saç(zülf), kaş, ve göz(çeşm) gibi bedenî özelliklerine telmih ve teşbih sanatını da kullanarak yer verir:

Üstün bir ahlakla yaratıldığı Kur'ân-ı Kerîm'de belirtilen¹⁰⁹ Allah'ın Habîbi'nin sadece ahlaken değil; aynı zamanda dış görünüşü ile de bütün güzellikleri kendinde toplayan, ne mânâda ne de sûrette hiç kimsenin benzemesi mümkün olmayan eşsiz bir güzelliğin tek sahibidir.¹¹⁰ Divân'da da bu özellik farklı mısralarda ifadesini bulmuştur.

Mi'râc gecesi Hazret-i Peygamber'in yüzünün nûru Cenâb-ı Hakk'a yakınlık meclisini aydınlatmıştır.

Ey cemâl-i 'âlem-ârâ âfitâb-ı pür-ziyâ,

Nûr-i şem'-i meclis-i İsrâ Habîb-i bâ-safâ(20b/59)

Yüz ile Kur'ân-ı Kerîm arasında birkaç yönden benzerlik vardır. Ancak Hazret-i Muhammed'in yüzünün Mushaf'a benzetilmesi en çok rahmet âyetlerini bulundurması sebebiyledir.¹¹¹ Şairimiz de bu iki mefhumu bu mısralarda buluşturmuştur:

Mushaf-ı hüsn içre güyâ sûre-i **Rahmân**¹¹² yüzün(21b/64)

Mushaf-ı hüsn içre güyâ sûre-i **Rahmân**'sın(81b/378);

Sûret-i Rahmânî her dem sûreti tebsîr ider(12a/16);

Hazret-i Peygamber'in yüzünün güzelliğinin sûre-i **Nûn**¹¹³ ya da **Ve'd-duhâ**¹¹⁴ ile ifade edilmesiyle yüzüne yapılan bir teşbih unsuru kullanılmıştır:

¹⁰⁹ Kalem, 68/4.

¹¹⁰ Yeniterzi, a.g.e., s. 207.

¹¹¹ Yeniterzi, a.g.e., s. 230.

¹¹² Mekke'de nazil olmuş, 78 ayettir. 55. Sûre.

¹¹³ "Nûn" bir görüşe göre hecâ harflerindedir. Manasını Allah bilir. Bazıları da "hokka" anlamını yüklemişlerdir ki hokka ve kaleme yemin olsun...(Nûn, 68/1).

¹¹⁴ "Kuşluk vaktine yemin olsun...(Duhâ, 93/1).

Sûre-i *Nûn Ve'd-duhâ* hem hûb yüzün tezkîr ider(12a/16)
Cemâlin mushafını remz eyler sûre-i *Nûn* Şâhâ,(52a/216);

Resûlullah'ın yüzü Allah'ın nûru itibariyle Hakk'ın bir tecellisi olurken, kaşları da bu ma'nâyı kuvvetlendirir mahiyette şeklen mihrâba benzetilir. Kaabe kavseyn âyeti, mi'râc gecesı Peygamber'in Cenâb-ı Hakk'a iki yay miktarı yaklaştığını bildirir. Hazret-i Peygamber'in kaşlarının hem iki kavısı andıran yay gibi şekli, hem de birbirine bitişik zannedilecek kadar yakın olması sebebiyle bu âyet Peygamber'in kaşları için bir benzetme unsuru olmuştur¹¹⁵:

Pâdişâh-ı "*kaabe kavseyni ev ednâ*"¹¹⁶ sını hemin(27b/96); Şeb-i Mi'râc makâmın "*kaabe kavseyni ev ednâ*"dır(32a/119); Makâm-ı "*kaabe kavseyn*"e Şehinşâh-ı mu'azzamdır (62b/264); "*kaabe kavseyni ev ednâ*" bağına ey tâze gül(71b/318);

Fâtiha Kur'ân-ı Kerîm'in ilk sûresidir. Bu sûreye seb'ül-mesânî de denir. Şairler Peygamberimizin sıfatlarını "*İhlas*" sûresi, cemâl veya yüzünü de "*Fatiha*" sûresi ile tanımlamışlardır:

Kaşın mihrâbına her kim teveccüh
İderse ol okuna *seb'ül-mesânî*¹¹⁷(16a/36);

Yüzündür sûre-i *seb'ül-mesânî*(72a/320);

Sûreti, bir mısradâ "*felak*" sûresiyle ilişkilendirilerek divândaki yerini almıştır:

Demâ-dem sûretin*rabbu'l-felak*¹¹⁸ olmuş(32a/119)

Şeytan her hâlükârda Peygamberimizin suretine girmekten men edilmiştir. O halde O Yüce İnsan'ın kemâlinin yani olgunluğunun hakka'l-yakîn derecesinde olduğu gibi, cemâlinin de Hakk'a işaret ettiği anlaşılmaktadır¹¹⁹, bu

¹¹⁵ Yeniterzi, a.g.e., s. 219-220.

¹¹⁶ "İki yay kadar veya daha yakın oldu"(Necm, 53/9).

¹¹⁷ "Seb'an mine'l-mesânî"(Hicr, 15/87). Yaygın görüşe göre Fatiha Sûresi kastedilir.

¹¹⁸ "Feleklerin Rabbi olan Allah'a sığınırım de"(Felak, 113/1).

¹¹⁹ Yeniterzi, a.g.e., s. 159.

gizli manayı bizzat idrâk eden birçok mutasavvıf lardan biri de Abdurrahman Nesib Efendi beyitlerinde:

Sûretin Hakdır buyurdun *men reânî karârî*¹²⁰(21b/64)

İdüb tebşîrin ‘uşşâka buyurdun *men-reânî* sen(54b/228)
dillendirmektedir.

Allah’ın Habîb’i O Yüce İnsan’ın yüzünün güzelliğinin sözkonusu edildiği bir başka mısrada, Cenâb-ı Hak’ın emrinin bir şeyi dilediği zaman sadece “ol” demesiyle meydana geldiğini belirten âyetten hareketle “*kün-fekân*¹²¹” remiziyle, âlemlerin yaratılmasına ta en başında Hâbîb’inin varlığının başlangıç olduğu anlatılır:

kün-fekân’ın mebde-i zâtındır ey sâhib-cemâl(85a/398)

Seyyid-i ‘alî-nesebsin zübde-i *kün-feyekün*¹²²(82a/383)

“*Ve’l-leyl*”¹²³, Allah’ın Hazret-i Peygamber için geceye yemin ettiği bir âyettir. Kur’ân-ı Kerîm’de bu âyetin kuşluk vakti güneşine kâsem edilen “*Ve’d-duhâ*” âyetiyle beraber ele alındığını görüyoruz. Müfessirler bu tezat ve değişiklikleri bir arada göstermek için na’t larda birlikte ma’nâ verdikleri bu âyetlerden “*Ve’l-leyl*” Hazret-i Peygamber’in saçı; “*Ve’d-duhâ*” da yüzü şeklinde telâkki etmişlerdir.¹²⁴ Bu telakkî Abdurrahman Nesib Efendi’de ileri derecede bir benzetmeye kadar gider:

Zülfünün rengini kim *Ve’lleyli* hoş tefsîr ider(12a/16)

Okur *Ve’l-leyli* sûresin şeb-i zülfünde Cebrâ’il(52a/219)

Ve’d-duhâ Ve’lleyli verd-i zülfünü tefsîr ider(53a/221)

¹²⁰ “Her kim ki rüyasında beni görürse; muhakkak o, hak ve gerçek olarak beni görmüştür, çünkü şeytan benim şekil ve hilkatime giremez”(Sahih-i Buhârî, I, s.104-105; XII, s. 278).

¹²¹ “...ol (der ve hemen) olur”(Bakara, 2/117).

¹²² “...ol (der ve hemen) olur”(Bakara, 2/117).

¹²³ “(Karanlığı ile etrafı) bürüyüp örttüğü zaman geceye...(Leyl, 92/1).

¹²⁴ Yeniterzi, a.g.e., s. 135.

Hezâr ‘uşşâkına virddir okur virdine *ve’dduhâ*(52a/219)

Bir başka na‘tta Resûlullah’ın yüz güzelliğinin yaydığı kokunun dünyanın gülistanlarını tütsü lediği kaydedilir:

Gül-yüzündeki meşâhir bûy-i gül handeleri

Bu cihânın gülistânın güllerin tebhîr ider

Hüsn-i gül-zârına bülbül oldu SEYYİD gâliba

Ol gülün na‘tında zîrâ vasfını teksîr ider(12a/16)

Mi‘râc hadisesinde Hazret-i Muhammed, Siderü’l-Müntehâ’da Allah’ın âyetlerini müşahade ederken edebini aşmamış ve Rabbinin huzurunda şaşkınlık yaşamamıştır. İşte, sahne Abdurrahman Nesib efendinin mısraında yeniden canlanır adeta:

Müeddeb çeşmini tefhîm ider hem âyet-i *mâ-zâğ*(52a/219)

Edebiyatımızda kaş, tek başına veya göz, kirpik ve gamzeyle oldukça zengin teşbihlere konu olur. Na‘tlarda Peygamber’in kaşları için mihrab benzetmesi sadece şekli bir benzetme değil, aynı zamanda O’nun yüzünün Cenâb-ı Hakk’ın nuruyla aydınlandığından bahisle Allah’a ibâdet için mihrâba yöneldiğimiz gibi, Yüce Peygamber’in yüzüyle tevhîde işaret ettiği konu olur. Hazret-i Peygamber’in yüzü Allah’ın nuru itibariyle Hakk’ın bir tecellisi olurken, kaşları da bu manâyı kuvvetlendirir mahiyette şeklen mihrâba benzetilir.¹²⁵ Şefâ‘at dilenilen beyitlerden biri bu benzetmeyle karşımıza çıkar:

Bu kaşın mihrab hakkı için şefâ‘at kıl bana

Her melek hem nüh-felek yoluna kurbânım benim(12b/19)

¹²⁵ a.m., a.g.e., s. 218-222.

Saç, Divân Edebiyatı'nda sevgiliye ait güzellik unsuru olarak şekil, renk ve koku itibariyle, çok zengin tahayyül, tasavvur ve teşbihlerle ele alınır. Na'atlarda da Hazret-i Muhammed'in diğer fizikî unsurları yanında, saçının önemli yer tuttuğunu görüyoruz. Peygamberimizin saçının dalgalı ve siyah olduğu hilyelerde belirtilmiştir.¹²⁶ Divân'da bu unsur kokusu özelliğiyle de bir beyitte yer alır, Maşuk cismen bulunmasa da onun gül kokulu saçlarının yaydığı güzel esinti sabah akşam Âşık'ın yalnızlığına bir çare olarak hissettirilir:

Zülfün her bir telinin verdinin hoş kokusu

'Âşık'ın her dem meşâmın rûz u şeb ta'tîr ider(12a/16)

Cenâb-ı Hak zât âleminde gizli bir hazine iken tanınmayı istemiş, bunun için Hazret-i Peygamber'i ve aralarından Hazret-i Peygamber'in zuhuru için insanları yaratmıştır. O yüzden insanlar ve bilhassa bütün insanlığın özü olan Yüce Peygamber, İlâhî sıfatları aksettiren bir aynaya benzetilir. Bu yüzden na't şairleri Hazret-i Peygamber'i; hem âyîne, hem âyîne-dân, âyîne-i cemâl, âyîne-i manzûr, mir'ât-ı Hak, mir'ât-ı mücellâ, mir'ât-ı Rahmân, âyîne-i 'âlem-nümâ vs. gibi terkiplerle işlemişlerdir.¹²⁷ Divânı'nda na'atlar başta olmak üzere muhtelif beyitlerinde şâirimiz bu benzetmeyle de sıklıkla karşımıza çıkar:

Zâtı oldu Hakk'a bir âyine-i 'âlem-nümâ(12a/16)

'Âyine-i 'âlem-nümâ

'Âşık olalıdan ben sana

Bu cânımı kıldım fedâ

Senden kulun ayrılmazam(47a/197)

Mir'ât-ı Hak zâtın senin

Kenz-i Hüdâ kalbin senin

¹²⁶ a.m., a.g.e., s. 209.

¹²⁷ a.m., a.g.e., s. 310-11.

İtmek vefâ şânın senin

Ben ‘âşıkam ey ‘alî-cenâb(75b/342)

Gül yüzün mir’ât-ı Hak’dır Yâ İmâme’l-kibleteyn

Her kelâmın dahî hakdır Yâ İmâme’l-kibleteyn(81b/378)

Senin vechin Habîb-i kibriyâ mir’ât-ı Rahmân’dır

(86b/411)

Ey ruhleri meh sînesi mir’ât-ı mücellâ

‘Âlem sana kul olmakla lâyıkdır efendim(92b/447)

Peygamberimiz için büyük bir ta‘zîm ifadesi olan “*le‘amrük*¹²⁸” âyeti, Allah’ın, Habîbi’nden daha yüce ve şerefli bir varlık yaratmadığının bir ifadesidir. Hayatına yemin edilen tek insan... Divânın muhtelif beyitleri bu konuyu gözler önüne serer:

Bu “*le‘amrük*” âyeti çün kadrini ta‘bîr ider(12a/16); Çün sana mahsûs oldurur bu“*le‘amrük*” tâcı kim(12a/17); “*le‘amrük*” tâcını geydin Risâlet tahtı üstüne(25b/86); “*le‘amrük* tâcını” geydin Şehinşâhâ bu ‘âlemde(27b/99).

Hazret-i Peygamber’in şahsında inen ve O’nu şerefendirme mahiyeti taşıyan bu âyet; na‘tlar da genellikle Hazret-i Muhammed’in kâinâtın yaratılışındaki tek sebep olduğunu bildiren “*levlâk*” kudsi hadisi ile birlikte ele alınır. “*levlâk*¹²⁹” hadisi Peygamber’in güzel endamı için biçilmiş bir kaftan, “*le‘amrük*” âyeti de Peygamberler Sultânı’nın başına konmuş bir taçtır.

le‘amrük tâcını geydin ki *levlâk*dir sana hıl‘at(27a/94)

¹²⁸ “Habibim senin ebedî yâd-ı cemiline yemin ederim ki...”(Hicr, 15/72).

¹²⁹ “Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım”. Mealinde bir hadis-i kudsi.

Na‘tlarda genellikle eksik bir alıntı ile ele alınmasına rağmen; Mi‘râc gecesi ile o gece meydana gelen olağanüstü olaylara telmih yapılan âyetlerden “*sübhanе’llezî esrâ*¹³⁰” âyeti bir mısradâ şairimizin de şiirinde yer alır:

Bu meğer ki nûr-i *sübhanе’llezî esrâ* imiş(53a/221)

Peygamberimizin varlık âlemlerinin oluşmasında esas sebep olduğu, bu durumun O’nun şânını ve şöhretini daha da yüceltici bir ma‘nânın ifadesi olan bir kudsî hadise telmihle mısralarda yer alır:

Şânına *levlâk* ile ta‘zîm olan kul ‘aşkına(73b/330)

İki kaşın arasında çekdin *levlâk* hattını(72a/321)

“*Ve mâ erselnâke...*¹³¹” âyeti ile Hazret-i Peygamber’in başka bir sebep ile değil, yalnızca bütün âlemlere bir rahmet olması için gönderildiği belirtilir. O’nun peygamberliği nin, bütün kâinâtı içine aldığı ve bütün varlıklara ebedî saadet ve kurtuluş yolunu gösteren İslâm dinini tebliğ ederek, bu hidâyet vesilesi ile akıl

sahibi bütün canlılara rahmet, merhamet ve şefkat nuruna çağırarak görevli olduğu bildirilir¹³². Kulu ve Habîbi Muhammed’in rahmet peygamberi olduğu yine Yüce Yaratıcı tarafından müjdelenmiştir:

Hak Ta‘alâ nass-ı *erselnâk* ile tebşîr ider(12a/16)

Bu âyetten kısmî iktibasla, Hazret-i Peygamber’in “*rahmeten lil ‘âlemîn*” ismine işaret edilirken; O’nun inanan ve itaat edenler için bir müjdecî, Allah’ın emirlerine uymayanlar için bir korkutucu ve kıyamette dînine olan davetine icab edenlere şehâdetini bildiren Mübeşşir, Nezîr ve Şâhid ismi ve göreviyle dünyaya gönderildiği ifade edilir.¹³³ Bu görevlerle dünyaya gönderilen Hazret-i Muhammed, kâinâtın yaradılış sebebidir zaten:

¹³⁰ “Kulunu bir gece Mescid-i Harem’den Mescid-i Aksa’ya kadar götürün Allah her türlü noksanlardan münezzehtir”(İsrâ, 17/1).

¹³¹ “Biz ancak seni ‘âlemlere rahmet olarak gönderdik”(Enbiyâ, 21/107).

¹³² Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni, Kur’ân Dili*,(Türkçe Tefsir), Eser Kitabevi, 1971.V, s. 3375.

¹³³ Yeniterzi, a.g.e., s. 113.

Bâ'is-i îcâd u 'âlem *rahmeten li'l'âlemîn*¹³⁴(82a/383)

Peygamberlerin Şâhî'na olan aşkı onu yatağa düşürmüş olsa da ne ğam,
şair bu aşkla verilen cânın kendisi için müjdeli bir haber olacağını imâ eder:

Derd-i 'aşkınla firâşe düşdüm Ey Şâh-ı Rüsül

Cân-ı şevkinle virürsem *innehu fethun karîb*¹³⁵(82a/383)

Âlemlere rahmet olarak gönderilen bu Yüce Peygamber'in, madem rahmeti de bütün kâinâtı kuşatmıştır, o halde ümmetinin kendisinden şefkat ve şefâ'at dilenmesi kadar normal bir şey de olmayacaktır. Divânı'nındaki şiirlerinin büyük bir bölümünü niyâz ve ilticâya ayırmış olan Abdurrahman Nesib, ehl-i sünnet bir mü'mîn edâsıyla mutasavvıf-şair kişiliğinin bütün maha retini sergilemiş, âdeta bizi yoğun bir hesap günü ortamına çekmiştir¹³⁶:

Hak-i pâyinden niyâz eyler bu SEYYİD-i derd-mend

Rûz-i mahşerde şefâ'at yâ Muhammed Mustafa(12a/17)

Ey ser-firâz-ı Rüsül bu SEYYİD'e rûz-ı kıyâm

Göster ihsan ile vechin mâh-ı tâbânım benim(12b/19)

Divânda yer alan Muhammed Mustafa redifli şiirlerden ikisini sunuyoruz:

Ey vücûd-i 'âleme rahmet Muhammed Mustafa

Eyleyen 'âsîlere şefkat Muhammed Mustafa

Ben yüzü kare senin kapuna geldim yüz kodum

Eyle dâim bendene şefkat Muhammed Mustafa

Kân-ı lutf menbâ'-ı ihsân olan zâtındurur

Kıl Hudâ'nın 'aşkına şefkat Muhammed Mustafa

¹³⁴ "Biz seni ancak 'âlemlere rahmet olarak gönderdik"(Enbiyâ, 21/107).

¹³⁵ Fetih, 48/1.

¹³⁶ Bu mevzu daha geniş olarak Şefâ'at-Şefkat başlığıyla işlenecektir.

Enbiyâ vü Evliyâ vü Asfiyâ hakkı için
Eyle her demde bana şefkat Muhammed Mustafa

Çün nigâh-ı lutfuna mazhar olan bulur necât
Ben de bulsam lutf ile şefkat Muhammed Mustafa¹³⁷
SEYYİD'in cürm ü günâhı eyledi mahcûb anı
Ümmetindir eyle şefkat Muhammed Mustafa(70b/312)

On sekiz bin 'âlemin fahrı Muhammed Mustafa
Hem Şefî'ül-Müznibîn olan Muhammed Mustafa

Derd-mendim sâilem kapunda Ey Şâh-ı Rüsül
Bir nazar kıl gönlümü şâd it Muhammed Mustafa

İns ile cinn her biri dergâhının muhtacıdır
Rahm u şefkat sendedir zîrâ Muhammed Mustafa

Bî-'aded 'isyân ile geldim umarem 'afvını
Nâ-ümîd olmam şefâ'atden Muhammed Mustafa

Dergehinden eyleme red rûz u şeb bu bendeni
Hak-i pâye doğrülüb geldim Muhammed Mustafa

Sâye-i lutfunda bulsun kalb-i mahzûnum ferah
İki 'âlemde murâdımdır Muhammed Mustafa

Matlabım sensin Efendim Ey Şeh-i âlî-himem
Vuslatınla ber-murâd eyle Muhammed Mustafa

¹³⁷ şefkat/bir nazar

Sen şefâ‘at eyle lutf it SEYYİD’in mücrim kula

Nâzenîn-i kibriyâ olan Muhammed Mustafa(72a/319)¹³⁸

1.5. AHİRETLE İLGİLİ KAVRAMLAR

1.5.1. Âhîret

Îmânın şartlarından birisi de âhîret gününe îmân etmektir. Sözlüklerde, bu dünyadan sonraki ebedî âleme veya yeniden diriliş ile başlayan ve sonsuza kadar devam edecek olan zamana “Âhîret Günü” denir. Kur’ân-ı Kerîm’in pekçok âyetleri¹³⁹ ve hadislerde yer alan âhîret kavramı, Divân’da Âhîret, Dü-cihân, İki dünya, Ukbâ, Mülk-i Bekâ gibi kelimelerle kullanılmıştır: Her fânî insan gibi şair de ahîret fikrinin unutulmasını hayatın teferruatından bahisle, samimi bir serzeniş ile ortaya koyar:

‘Âlem-i fânîde âyâ bundan özge dert mi var

Âhîret fikrin unutturdu ğam-ı ehl ü ‘iyâl(25a/84)

O halde dünya ve onu hatırlatacak işlerden el-etek çekmeği aynı zamanda mutasavvıf kişiliğinin de bir özelliği olarak görebiliriz:

SEYYİDÂ dünyâyı terk it âhîret râhına gir(64b/275)

Bu konuyla alakalı diğer beyitler:

Hak sana imdâd ider dünyâ vü ‘ukbâda hemîn

¹³⁸ Peygamberimiz Hazret-i Muhammed’in isimlerinin zikredildiği şiir ve beyitleri sıralıyoruz: (10a/7); (12a/16); (12a/17); (12b/19); (13b/23); (15b/34); (15b/35); (16a/36); (16b/39); (19b/57); (20b/59); (21b/64); (22a/69); (25b/86); (27a/94); (27a/95); (27b/96); (27b/99); (28a/100); (31a/114); (32a/119); (32a/120); (44a/180); (44b/182); (45b/187); (47a/195); (47b/198); (52a/218); (52a/219); (53a/221); (53a/222); (53b/223); (54b/228); (54b/230); (57b/243); (57b/244); (60a/257); (60b/257); (62a/263); (62b/264); (62b/265); (65b/280); (60b/257); (66b/288); (68a/296); (68a/298); (68b/300); (69b/305); (69b/306); (69b/307); (69b/305); (70b/311); (71b/318); (72a/320); (72a/321); (73b/330); (75b/341); (75b/342); (78a/355); (78b/359); (80b/373); (79a/362); (81a/377); (81b/378); (81b/379); (82a/382); (82a/383); (82b/384); (83b/390); (84b/397); (85a/398); (85a/399); (85a/400); (85a/401); (85b/402); (85b/403); (85b/404); (86a/406); (86a/407); (86b/410); (86b/408); (87a/415); (88b/421); (88b/422); (90a/432); (95a/474); (95b/475); (95b/477).

¹³⁹ Bkz. Bakara, 2/4, 46, 62, 86, 94, 102, 114, 123, 130, 177, 200, vb; Âl-i imrân, 3/9, 22, 25, 45, 56, 77, vb; Nisâ, 4/38, 39, 59, 162, En‘âm, 6/113, A‘râf, 7/147, Tevbe, 9/18, 19, 44, vb....

Ber-murâd eyler seni bir gün olur Kâdir Hudâ(75a/338)

Fenâ ikliminin Şâh'ı bekâ mülkünde Sultân'sın

Bu 'âlem Hüsrev ü Şâhı sana bende-i kemterdir(54b/228)

Dâim anın handâniyem

Vaslı ile şâdâniyem

Mülk-i bekâ sultâniyem

Ben Celvetîyem Celvetî(55b/234)

Ol Habîb'in hürmetine beni 'afv it dü-cihân

Rûz-i mahşer defter-i a'mâlimi setr it hemân(18a/47)

1.5.2. Kıyâmet

Sözlükte “kalkmak, dikilmek, ayaklanmak” anlamlarına gelen kıyâmet, bir terim olarak, evrenin düzeninin bozulması, her şeyin alt üst edilerek yok olması, yok olan ve ölen şeylerin yeniden yaratılıp diriltilerek ayağa kalkması ve mahşere doğru yönelmesi demektir. Bu durumda kıyamet genel bir ölümden sonra genel bir dirilişi kapsamaktadır.¹⁴⁰

Divânî'nda bu kavramı kıyâmet, rûz-i kıyâm, rûz-i cevâb, yevm-i kıyâmet gibi kelime ve terkiplerle kullanan şairimiz ehl-i sünnet bir mü'mîn duyarlılığı ortaya koyar: (15b/34); Bütün peygamberlerin üstünü ve kaşının mihrâba benzediği Peygamberden şefâ'at niyaz ederken, O'na dokuz feleğin ve meleklerin de âşık olduklarının da ilave eder(12b/19); Ayrıca O isyânkâr olan bir kula bile rahmet ışıltılarını saçan, kullar tarafından ortaya konulan kötülöklere kıyâmet günü şefâ'atinden nasiplendiren bir Şefî'dir(86a/403); Günahlarıyla halinin hiç de iyi olmayacağını bilen şair kıyametde yine de Allah'tan kendisine sahip çıkmasını niyâz eder(66b/284); Kendinin, kapısına dayanan çaresiz bir fakirden başkası olamayacağını söylerken, kıyamet günü merhametini dilendiği Rabbinden

¹⁴⁰ (Heyet), İlmihal I, “Kıyamet ve kıyamet alametleri”, s. 121.

cehennem azabından emin olmak diler, aksi halde âkıbetinin hiç de iyi olmayacağını bilir(89b/424); (45a/182).

1.5.3. Haşır

Haşır, “Toplanmak, bir araya gelmek” demektir. Kıyametten sonra Allah’ın canlıları hesaba çekmek için tekrar diriltilip toplanmasıdır. İşte bu toplanılan yere de mahşer ya da arasât denir. Kur’ân-ı Kerîm’de mahşerden ve alakalı olaylardan bahseden birçok âyet mevcuttur.¹⁴¹ Mahşer, rûz-i mahşer, haşır, rûz-i cezâ, rûz-i mahşer kelime ve terkipleriyle Divân’da oldukça fazla kullanılmıştır:

Bütün talebinin mahşerde şefâ’ate nail olmak isteyen bir bende olduğunu söyleyen şair (81b/376); Vefâ-ummânî olan Resûlullah’dan mahşer günü şefâ’at dilenen bir garipdir de(85a/397); Ve O Yüce İnsan’ın ayağı tozundan niyaz eyleyerek mahşerde şefâ’at diler(12a/17): Çünkü dünya ve ukbâda Hakk’ın nazlı bir Habîbi olan O Resûl, mahşerdeki şefâ’at ma’denidir(82b/3841); İşlenen suçlar haddi aşmıştır lâkin, ihsan edecek tek melce Hazret-i Muhammed’dır(44b/182); O günün Şefâ’atçısı olanın dergahına yüzünü tutmuştur (62a/263); (53b/223);); Siyah yüzle kapısına gelen ednâ bir kulun dileğinin cezâ günü karşılanması ümidindedir(18a/48); (52a/218); Aslında hesap gününde şefâ’atten nasip olmanın yolu bellidir. Hazret-i Muhammed’in izinden gitmek(69b/307); O halde nefesine uyup mahşeri unutmamasını kendine öğütler(13b/25); Lutuf ve ikrâmı bolca olan Resûl’den ancak bir gedâ olan kendisinin de unutulmamasını isterken(66b/288); (27b/96); Ahdine sahip-vefâ olduğunu bir kez daha Hazret-i Peygamber’e ilân eder(60a/257); Ve mücrimi şefâ’atıyla aydınlatmasını rica eder(81b/378); Aksi bir durumda kendisine cehennem âteşinin kaçınılmaz olacağını söyler (85a/398); Çünkü cürmüyle ancak şefâ’atla afv lutfuna mazhar olmaklıktır ümidi (13b/23); Kendisindeki cürm ve kusurun hesapsızca olduğunu itiraf ederken, cevap gününde utancından

¹⁴¹ En’âm, 6/94, 134; Hicr, 15/85; Nahl, 16/84, 89; İsrâ, 17/71; Kehf, 18/48; Tâ-Hâ, 20/15; Enbiyâ, 21/104; Hac, 22/7, Ankebût, 29/5, rûm, 30/43; Sebe’, 34/3, Mü’min, 40/59; vb.

nasıl bir savunma yapacağını kestiremeyen şair(65a/277); Hesap günü her ne olursa revâ görür kendisine (65a/278); Ama bir taraftan da zincire vurulup ateşe atılma korkusunu dillendirmeden edemez(65a/277); Habîb'in hürmetine olsa bağışlanmayı talep ederken mahşer günü kara defterinin de gizli tutulmasını ve Resûlünün sancağı altında bulunmayı niyâz eder (16b/40); (18a/47); Hesap günü sayıya gelmeyen günahkârları sevince ğark eden Cenâb-ı Allah, kendisinin de isyânını yüzüne vurmama lutuf ve ihsanını pekâlâ gösterebileceğini söylerken ümitvardır:

Cümle fermân-ber ana hükmünde yokdur pes ü çırâ
Rûz-i mahşer nice mahzûn sad-hezâr şâdânı var(15b/33)

Rûz-i mahşer itdüğim 'isyânı urma yüzüme
İtme mahcûb gel kerem kıl lutf u ihsân sendedir(25b/88)

Sevgilinin aşkıyla tutuşan gönül, acaba haşre dek her an devam edecek mi diye sorarken:

Yanar mı haşre dek âyâ gönülde âteşin her dem(17a/42)

Cevabını yine kendisi verir, hem de kasem ederek, sînesi üstünde yanan ateşin elbette haşre dek devam edeceğini ilân eder:

Böyledir vallahi billahi bu sînem üstüne
Dökülür tâ haşre dek dahî senin âteşlerin(36a/137)

1.5.4. Âmel Defteri

İnsanlar hesaplarının görülmesi için toplandıktan sonra, kendilerine dünyada iken yaptıkları işlerin yazılı bulunduğu amel defterleri dağıtılır. Bu defterlerin mahiyeti bilinme mektedir. Kirâmen Kâtibin adı verilen melekler tarafından yazılan bu defterler hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de de bilgiler

verilmiştir.¹⁴² Cennetlikler sağdan, cehennemlikler soldan veya arkadan alırlar. Şiirlerde defter, defter-i a‘mâl, defter-i takdîr gibi terkiplerle zikredilir.

İki cihânda Allah’tan, Habîbi’nin hürmetine afveylemesini dileyen şair, bu vesileyle mahşer günü âmel defterindeki günahların gizleneceği ümidindedir(18a/47); Reddedilmemesini istediği O defterde sevabı yoktur(21a/62), Yüzünün karasıyla kapısına varamayacağına kanaat getirdiği Rabbi’nden niyâzı, bakmasını istemediği(66b/287); Gece gündüz yaptığı isyân ile dopdolu olan defterinin, hesap günü açığa çıkmaması ve Allah’ın kereminin ona ulaşması için çırpırır adeta:

Defterim ‘isyân u hüsrân ile doldu rûz u şeb
Gel kerem kıl gayriye bildirme hâlim Yâ ‘Alîm(82a/381)

Allah’ın indinde, ümmetin en günahkârının itirafıdır şairin sözleri:

Karedir yüz hem siyâh oldu günâhım defteri
Bâr-gâh-ı Kibriyânda cümleden aşgâr benem(73a/328)

Ümmetin amel defteri afvedilmeği beklerken(15a/32); Cennette O Habîbe komşu olmak dilenir:

Defter-i takdîre bakdı gördü anın ravzasın
Cennet içre dahî Yâ Rab ana câr eyle hemîn(96b/480)

1.5.5. Cennet

Şiirlerde Cennet, cinân, firdevs, cennet-i ‘ulyâ, cennet-i a‘lâ ve cennetü’l-me’vâ kelime ve terkipleriyle yer almıştır.

Sözlükte “bahçe, bitki ve sık ağaçlarla örtülü yer” anlamına gelen cennet, terim olarak “çeşitli nimetlerle bezenmiş olan ve mü’minlerin içinde ebedi olarak kalacakları ahiret yurdu” na denir. Cennet ve oradaki hayat sonsuzdur.

¹⁴² “Kitap ortaya konmuştur. Suçluların onda yazılı olanlardan korkmuş olduklarını görürsün. Vay halimize derler.....”(el-Kehf, 18/49); İnşikâk, 84/10-15; Hakka, 69/19-24; İsrâ, 17/71).

Kur'ân-ı Kerîm'de cennet için muhtelif isimler kullanılır.¹⁴³ Cennet ve cehennemdekiler için bir kesit sunuyor bizlere şair:

Ehl-i cennet istirahat üzeredirler dâimâ

Âteş-i dûzahda lakin sayısız giryânı var(15b/33)

Cennet'e ve Hakk'a varmak için ibâdeti şart koşar şair(84a/394); Cennet-i a'lâyâ girmek isteyenleri kelime-i tevhîdle Allah'ı zikre da'vet eder(37b/146); Dünyayı terk edip mağfîret olabilenler ve âhiret için çalışmayı göze alanlardır cennet, hurî ve burâk gibi makamları elde edenler(49/207); (64b/275).

Cennetin tamamen îmânla ilişkili olduğu ve cehennemi hak edenlerin îmânın karşıtı kimseler olduğu gerçeğini bir kez de kendisi dillendiren şair, tabiri yerindeyse bizleri tercih beytiyle baş başa koyuyor:

Bâb-ı îmânı koyub inkâr u küfre kim gide

Terk idüb bağ-ı cinânı yeri nîrân eyledi(54a/225)

Bazı mutasavvıflarda gördüğümüz cennete karşın ancak Cenâb-ı Hakk'ın dîdârını taleb, Abdurrahman nesib Efendi'de olmazsa olmaz değildir. Şu beyitler şairin kendisinin mağfîret edilip, her mü'min gibi cennete vasıl olmayı istediğini açıkça ortaya koyar:

Yâ İlâhî SEYYİD'i mağfûr u merhûm eyle sen

Cennet-i 'ulyâyâ vâsıl anda 'arz eyle sen(25a/84)

SEYYİD'i 'afvınla âzâd eyle yakma âteşe

Lutf idüb gösterme nârı cennete vir ana râh(72b/324)

Cennet ü rıdvân u vildân u melâik hürmeti

Hem dahî 'indinde kadr olmuş olan kul 'aşkına(73b/330)

Kıl mezârım ravza-ı cennet benim ey Girdigâr

Bulayım kabrimde rahmet ola melekler nedîm(89b/427)

¹⁴³ (Heyet), İlmihal I, "cennet", s. 131.

Ne denlü rû-siyâh ise de bu SEYYİD
Şefâ‘at kıl cinâne sen ko anı(16a/36)

Zâhid-mutasavvıf kıyasının dillendirildiği bir şiirinde, cennetle alakalı bir beyitle zâhidlerin hallerini gözlerimizin önüne getirir:

Cennet-i a‘lâyı ister yemek ve içmek için ol
İmtilâsız midesinden el-amân el-amân(30b/113)

Bu iki beyit, şairin cennete bile tercih edebileceği sebebi olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Sevgilinin olmadığı yer cennet bile olsa şairimizin nazarında bir şey ifade etmeyecektir:

Neyleyem fânî cihânı cennet ü rıdvânı ben
Görmeğe bir kere ben bin kere Mecnûn olduğum(80b/374)

Cennetü’l-me’vâ da olsa SEYYİDÂ kılmam nigâh
İstemem sensiz anı geçdim o me’vâdan bugün(84a/393)

Hazret-i Peygamber’in visâlidir onu cennete ulaştıran:

Yâ Resûla’llah visâlin cennetü’l-me’vâ imiş
Gülşen-i vaslında Cibril bülbül-i şeydâ imiş(53a/221)

Mevlid-i pâk-i Resûldur bağ-ı cennetden
‘Âşık isen ol Resûle sun da git önünde gel(69b/307)

Bir beyitte mimârı Cenâb-ı Allah olan bu âlem cennete benzetilir. Ki bu haliyle akıllı insan için ders alınacak bir yerdir(56/237).

Başka bir beyitte de, cennet-cehennem ehlinin ibâdetlerinin ve Hak yoldan çıkmasının Allah’ın takdirinde bulunduğu, yine O’nun emri ve fermânıyla oluştuğu anlatılmıştır:

Ehl-i cennet ehl-i duzâh fisk u ta‘ât yok ider
Sen yaratdın hep senindir emr ü fermân idegör(14b/28)

Yine bu kavram, şairimizin divânında yer verdiği ve haklarında şiir yazdığı mutasavvıflardan, Mahmud Emin, Şeyh Selâmî ve Muhammed Efendi ile ilgili beyitlerde karşımıza çıkar:

Defter-i takdîre bakdı gördü anın ravzasın
Cennet içre dahî Yâ Rab ana câr eyle hemîn(96b/480)

Rihlet-i Şeyh Râşid'e bu çıkdı bir tarih olur
'Azm-i gül-zâr-ı cinâne itdiği dem buldu râh(96b/481)

'Âlem-i dünyâda muhlis bendesiydi bu 'âlem
Cennet-i a'lâda dahî hem-civâr eyle İlâh(97a/482)

1.5.6. Şefâ'at

Âhirette bütün peygamberlerin Allah'ın izniyle şafâ'at etmeleri haktır ve gerçektir. Şefâ'at demek, günahı olan mü'minlerin günahlarının bağışlanması, olmayanların daha yüksek derecelere erişmeleri için peygamberlerin ve Allah katındaki dereceleri yüksek olanların Allah'a yalvarmaları ve dua etmeleri demektir.¹⁴⁴ Kur'ân'da bu konu hakkında muhtelif âyetler ve Peygamberimizin hadisleri de vardır.¹⁴⁵

Seyyid mücrimin lutuf ile affedilip mahşerde şefâ'ate nail olması talep edilir(13b/23); Binlerce isyân ile misali olmayan Peygamberden şefâ'at umar(25b/86); Afv beratını alıp şefâ'ate ermesi âsî olan kendisine en büyük vergidir(44a/180); Ne denli cürm ve günaha dalmış ise de şefâ'at talebinden asla vazgeçmez(54a/227); Hatta deryaların mürekkep olsa da yazamayacakları denli bir cürmün sahibidir(67a/291); Ama kötü ve aşağılık olsa da ümmetinden bir bendeye iki âlemde vefâ-bahri olan Hâbîbullah'tan şefâ'at dilenir(52a/218); Çünkü O zâtın işi günahkârlara şefâ'at göstermektir(16a/36); Derdiyle gözyaşı

¹⁴⁴ (Heyet), İlmihal I, "Şefâ'at", s. 129.

¹⁴⁵ El-Bakara, 2/28; el-Enbiyâ, 21/28; Ebû Davud, "Sünnet", s. 21; Tirmizi, "Kıyâmet", s. 11; İbn Mâce, "Züh'd", s. 37.

döküp ağlamak vaktinde bir âşık yalvarışıyla kapıdan reddedilip mahrum bırakılmak istemez (53b/223); Cânâne gelip yalvararak Hesap günü şefâ'atından mahrum bırakılmak istemeyen şair(47a/195); Şefâ'at sahibinin bütün günahkârlara şefâ'atından nasıpdâr olmaları için açtığı sofrayı dünyanın hiçbir nimetine değiştiremeyeceğini söyler(15b/35); İşi gücü merhamet halkasına sarılıp şafâ'at kapusuna ram olan bir kuldur(62b/264); Şefâ'at hazinesinin Sultânı olan Hazret-i Muhammed'in günahkârlara şefi'olması yakışık düşer(66b/288); O âsî gönüllüleri sevindirir, büyük günah işleyenlerin derdine dermân olur(69b/305); Çünkü Hakk'ın yanında sözü makbul olan Habîbullah'ın işinin âsîlere şefkat olduğunu, mahşer günü kensinin de şefâ'at denizinden nasiplenmesini ister(85a/400); Talebi şefâ'at olan şair, şefâ'atıyla mücrimin aydınlanmasını istediği Resulullah'ın peygamberlerin iftihar ettiği, bir 'inâyet ve şefâ'at madeni olduğunu söyler(81b/378); (81b/379); (83b/390); Mahşer günü şefâ'at güneşinin merhametiyle bendeye kılınacak şefâ'at en büyük umardır(86a/407); Dili her zaman ızdırap çeken ve şefâ'at şerbetiyle iyileşmeyi uman bir hastadır(86b/409); (87a/415); Şefâ'at kapısının en utangaç dilencisidir(60b/257); Âzâd olmasına sebep şefâ'atdır(45b/187); Şefâ'at ve lutuf sahibi Peygamber'den huzura ermeyi umar(72a/321); Bunu lutf edecek olan Allah'ın Nazlısı'dır(72a/319); Nâzîri olmayan Allah'ın sevgilisi(70b/311); O'na olan imân ve muhabbettir şefâ'atı sağlayacak olan (71a/ 313); Başka tarafa gitmeden Hazret-i Muhammed'in yolunu takip etmek, mahşerde şefâ'atdan nasiplenmek isteyenlere sunulan en kesin ve kestirme yoldur(69b/307).

Şefâ'atla ilgili Divânî'nda oldukça fazla beyit bulunduran Abdurrahman Nesib, şefâ'at Yâ Resûla'llah redifli şiirleriyle de bu konuya özel bir önem verdiğini ortaya koymuştur:

Suçum bildim sana geldim şefâ'at Yâ Resûla'llah

Heman ihsânına kaldım şefâ'at Yâ Resûla'llah

Günâhım bî-nihâyettir işim dahî kabahatdır

Ümîdim çün şefâ'atdır şefâ'at Yâ Resûla'llah

Bilürem ben ‘atâsından budur diye devâsından
Olur çâre bana senden şefâ‘at Yâ Resûla’llah

Tutan ‘âlemi cûdundur bu ‘âleme vürûdundur
Kerem-kânî vücûdundur şefâ‘at Yâ Resûla’llah

Gözüm bin kerre giryânım nedîm-i âh u efgânım
Fakîr-i lutf u ihsânım şefâ‘at Yâ Resûla’llah

Giceler zâr u hayrânım yanar âteşlere cânım
Beni reddetme Sultân’ım şefâ‘at Yâ Resûla’llah

Nedîmim hasret u ğamdır bu dîdeden akan nemdir
Gönül cürmüyle mu’lemdir şefâ‘at Yâ Resûla’llah

Bu SEYYİD bendeni şâd it harâb gönlünü âbâd it
Şefâ‘atle sen âzâd it şefâ‘at Yâ Resûla’llah¹⁴⁶(57b/244)

İki ‘âlemlerin Şâhı şefâ‘at kıl şefâ‘at kıl
Hem ‘âşıkların mâhı şefâ‘at kıl şefâ‘at kıl

Benim ‘isyânıma ğayet günâhıma nihâyet yok
Ne denlü mücrim ise de şefâ‘at kıl şefâ‘at kıl

Penâh-ı mücrimân sensin şefâ‘at tahtı üstünde
Melâz olsan da şâyândır şefâ‘at kıl şefâ‘at kıl

¹⁴⁶ Şefâ‘atle sen âzâd it/Şefâ‘at ile âzâd it

Bana mücrim deyü nefsim bu nâmı virdi dünyâda
Dahî nâm olmasun ferdâ şefâ‘at kıl şefâ‘at kıl

Şefâ‘at ‘âsiye olmak iki ‘âlemde ‘adettir
Bana dünyâ vü ‘ukbâda şefâ‘at kıl şefâ‘at kıl

Şefî ‘ü’l-Müznibîn sensin o mansıb zâtına mahsûs
Kerem kıl müznîbe rahm it şefâ‘at kıl şefâ‘at kıl

Bu SEYYİD kemter ü ‘âsî kapun bekler bir ednâdır
Sana ‘âsî kul ise de şefâ‘at kıl şefâ‘at kıl(62b/265)

Suçum başımdan aşmışdır şefâ‘at Yâ Resûla’llah
‘Înâyet behri taşmışdır şefâ‘at Yâ Resûla’llah

Vücûdum zenb ile doldu sayılmaz cürm ü ‘isyânım
Derûnum ğaflet almışdır şefâ‘at Yâ Resûla’llah

Kime şekvâ idem hâlim bilinmez re’y-i tedbîri
Ümîdim sende kalmışdır şefâ‘at Yâ Resûla’llah

Yürek nâr-ı nedâmetde yanar her rûz u şeb dahî
Gönül âteşde yanmışdır şefâ‘at Yâ Resûla’llah

Kapun bekler bu bî-çâre nedîm-i zâr-ı giryândır
Yüzü dergâhe tutmuşdur şefâ‘at Yâ Resûla’llah

Kulun SEYYİD’i ümîd-var şefâ‘atdır terahhüm kıl¹⁴⁷
Sana cürmüyle gelmişdir şefâ‘at Yâ Resûla’llah(69b/306)

¹⁴⁷ Ümîd-var-ı şefâ‘atdır kulun SEYYİD eşiğinde

Ey Şeh-i mümtâz-ı ‘âlem kıl şefâ‘at bendene
Dil-penâh-ı cinn ü âdem kıl şefâ‘at bendene

Cürmüme hadd u nihâyet olmayan ‘âsî benem
Bendenem mücrim isem de kıl şefâ‘at bendene

İki ‘âlem halkına rahmetdurur zâtın senin
Rahmeten lil-‘âlemîn kıl şefâ‘at bendene

Zenbi çok ben kul isem de kesmezem ümîdimi
Suçluya olur şefâ‘at kıl şefâ‘at bendene

Bu cihânda çün murâdım bir nigâhındır senin
Matlabım şefkatindir el-hakk kıl şefâ‘at bendene

Yokdurur ‘âsiye ğayrı rahmi der şefkat ider
Umaram senden şefâ‘at kıl şefâ‘at bendene

Mu‘terifdir cürmüne SEYYİD kulun Ey Pâdişâh
Atma yabâna kabûl it kıl şefâ‘at bendene(75b/341)

Bâ-şefâ‘at vâsıl-ı ğufrân idersin müznibi
Kıl şefâ‘at bendene ey nâzenîn-i Kibriyâ

Şâfi‘-i rûz-i cezâsın hem dahî sâhib-‘atâ
Kıl şefâ‘at bendene ey nâzenîn-i Kibriyâ
Gerçi cürmüm hadd aşmışdır Hudâ ‘alîm ana
Senden özge yokdur şefkat ider rûz u cezâ

Merhamet eyle Habîbâ yevm-i mahşerde bana
Kıl şefâ‘at bendene ey nâzenîn-i Kibriyâ

Sâye-i lutfundan a‘lâ yokdurur bana penâh
Dü-cihân içre ola mı rahm u lutfun gibi câh

SEYYİD-i bî-çârenin kârı dem-â-dem oldu âh
Kıl şefâ‘at bendene ey nâzenîn-i Kibriyâ(44b/182)

Kapunda cümle ümmetler gedâdır
Senin kâr bilüler hep vefâdır
Şefâ‘atle cihân-gîr ol revâdır
Şefâ‘at kıl şefâ‘at kıl şefâ‘at

Eğer olsa Cenâbından şefâ‘at
Görürler bendeler rû-yi selâmet
‘Usâta budurur ancak se’âdet
Şefâ‘at kıl şefâ‘at kıl şefâ‘at

Bugün bir bendeden olsa isâet
Umar senden kıyâmetde ‘inâyet
Kemâl-ı lutufla olmaz nihâyet
Şefâ‘at kıl şefâ‘at kıl şefâ‘at

Eğer senden ki olmazsa terâhhüm
Görünmez mi çekmez mi teellüm
Hudâyâ it şefâ‘atle tekellüm
Şefâ‘at kıl şefâ‘at kıl şefâ‘at

Senin ümmetlerin içre gedâsı
Bu SEYYİD'dir anın var bir ricâsı
Ola kârı dem-â-dem Hak rızâsı
Şefâ'at kıl şefâ'at kıl şefâ'at(15b/34)

1.5.7. Şefkat

“Acıyarak ve esirgeyerek sevmek” demek olan şefkat, Abdurrahman Nesib Efendi'nin Divânı'nda, mahşerde Hazret-i Muhammed'den beklenenler ve umulanlar arasında şefâ'at kadar olmasa da sıklıkla kullanılan bir terimdir. Binlerce isyânına rağmen Hazret-i Peygamber'den şefkat umar, talebi şefkat olan bir bendedir(25b/86); (75b/341); Çünkü imdada yetişmesi ve şefkatı sınırlı olmayan(44a/178); İns ile cinnin rahmetinin muhtacı olan O zât, şefkat madenidir de(51a/215); (72a/319); Günahkârlara şefâ'at eden Peygamber'in şefkatının eşîğinde cürmünü itiraf ederek ihsânını dilenir(50b/214); (55a/231); Her gün ve gece Sultânı'nın şefkatını dilenen bir dilencidir (75b/340); Âlemlere rahmet olan zâtı lutuf ve ikrâm kaynağı olan Hazret-i Muhammed'in, hadsiz olan noksanlarına bakmaksızın nazar kılıp şefkatine nâil olmayı bekler (80a/372); (87a/418); Çünkü şafkatle bakış ihtiyac sahiplerine revâdır ancak(60b/257). Divân'da bu terimin işlendiği bir şiiri sunuyoruz:

Ey vücûd-i 'âleme rahmet Muhammed Mustafa
Eyleyen 'âsîlere şefkat Muhammed Mustafa

Ben yüzü kare senin kapuna geldim yüz kodum
Eyle dâim bendene şefkat Muhammed Mustafa

Kân-ı lutf menbâ'-ı ihsân olan zâtındurur
Kıl Hudâ'nın 'aşkına şefkat Muhammed Mustafa

Enbiyâ vü Evliyâ vü Asfiyâ hakkı için
Eyle her demde bana şefkat Muhammed Mustafa

Çün nigâh-ı lutfuna mazhar olan bulur necât
Ben de bulsam lutf ile şefkat Muhammed Mustafa¹⁴⁸

SEYYİD'in cürm ü günâhı eyledi mahcûb anı
Ümmetindir eyle şefkat Muhammed Mustafa(70b/312)

1.5.8. Hûrî

Hûr: Aslen âhû gözlü demek olan ahver ile onun müennesi olan havrânın çoğuludur ki âhû gözlüler demektir. İstilahta cennet kızı mânâsınadır. Hûrî bu mânâda tekil olarak kullanılır¹⁴⁹. Şiirlerde sadece iki beyitte kullanılmıştır.

Âşık olanın gözü gönlünü verdiğinden başkasına ilişmez. Başka aşklara kapalı tutulan gönül evi sadece cânânını ağırlar:

Cennetin hûrîsi olsa görmüyor dîde anı
İstemem gayrı cânı bana ol cânân yeter(23b/77)

Bir diğer beyitte, âhiret yoluna girenin cenneti ve dolayısıyla hûrîyi ve diğerlerini elde edeceği ifade edilir:

SEYYİDÂ dünyâyı terk it âhiret râhına gir
Kim ki târîkdir anındır cennet ü hûrî burâk(64b/275)

1.5.9. Rıdvân

Cennet hazinedârı ya da cennetin kapıcısı olan melek. Sadece bir beyitte zikredilmiştir.

Cennet ü rıdvân u vildân u melâik hürmeti
Hem dahî 'îndinde kadr olmuş olan kul 'aşkına(73b/330)

¹⁴⁸ şefkat/bir nazar

¹⁴⁹ Mehmed Salahî, *Kâmûs-i Osmânî*, Mahmudbey Matbaası, İstanbul, 1313.

1.5.10. Livâü'l-hamd

Peygamberimizin sancağının adıdır. Şükür sancağı da denir. Mahşer günü inananlar bu sancağın gölgesinde toplanacaklar. Cennet'in süsü olarak takdim edilen beyitte şöyle ifade edilir:

Livâü'l-hamdin oldu cennetin pirâyesi
Her melek lala felekler sen Habîb'in dâyesi(20b/59)

1.5.11. Cehennem

Divândaki şiirlerde cehennem, dûzah, cahîm, nâr ve nîrân gibi isim ve benzetmelerle beyitlerde oldukça fazla kullanılmıştır. Cürm ve isyânının yer ve gökleri doldurduğunu mübalağalı bir şekilde ifade ederken cehennem ateşinin de bütün bedenine ulaştığını adeta hisseder şair:

Cürm ü 'isyân ile doldu arz ile gök arası
Nâr-ı dûzah oldu cânâ cismimin her yâresi(18b/49)

Yâ İlâhî ben bu 'isyân ile kaldım dem-be-dem
Rûz u şeb nâr-ı cahîme cânı yakdım neyleyem(18b/50)

Lâyık bir amelin sahibi olmadığı için cehennemde yanmayı hak ettiğini itiraf eden şair, kendisini cehennemden kurtaracak yegâne kudretin de kim olduğunu bir kez daha ilan eder:

Bu cânı dûzaha atdım nice dem âteşe yakdım
Hemân ihsânına kaldım gel ihsân eyle Sultânım(44b/181)

Müflisem destimde yokdur sana lâyıık bir 'amel
Havf-i dûzahdan sana feryâda geldim ben kulun(45b/188)

Aslında dergaha kaldırıp yalvaracak el de yoktur, onu cehennemden kurtaracak defterde kayıtlı amel de(57a/237); Günahkâr ve isyânkâr bir kula, mahşer günü

hiç de hak etmediği halde yine de Habîbullah'ın lutuf ve ihsânının gerçekleşmemiş olma endişesini de taşımaktadır şair:

Eğer O şefkat itmezse bu mücrim bendeye ferdâ
Makâm-ı dūzah olmaklık mukadderdir
mukadderdir(82b/384)

Yâ Habîba'llah şefî' olmaz isen rûz-i cezâ
Çün sezâdır nedîm olsa makarr-ı nîrân bana(85a/398)

Oysa Peygamber'in şefâ'atine mazhar olması cehenneme girip yanmasına manidir(15b/35); Öyleyse sürekli isyânı olsa da O yüce zât hürmetine affedilmeyi bekler(66b/287); Ve cehennemden âzâd olması onu şâd edecektir(14b/30); Bazan nedâmet hislerini de açığa vurarak, Pişmanlıktan gündüz ve gece yanan yürek ateşini cehennemdeki ateşle eş tutup şefâ'at yineler şair:

Yürek nâr-ı nedâmetde yanar her rûz u şeb dahî
Gönül âteşde yanmışdır şefâ'at Yâ Resûla'llah(69b/307)

Cehenneme atılıp yanmaması için yalvarıp yakardığı Hazret-i Peygamber'in, Cenâb-ı Allah'ın izniyle şefâ'atle görevlendirildiğini birkez daha hatırlatır(69b/305); Yüzü kara bir âsînin cehennemeden kurtuluşu Allah'a kalmıştır(63a/268); Cehennem âteşinde yanmayı hakettiye de mağfiret de Allah'a yakışır(64a/272); Kabir çukurunun ve öbür dünyadaki mekânının cehennem çukuru olup tard edilmemesi için çırpınan(87a/414); Ve Allah'dan ve O'nun Habîbi'nden ayrı kalmanın ızdırabıyla yanan şair, afv edilip cehennem âteşinden uzak tutulup merhamete nail olmak ister(46a/190);(72b/324;325), Suçunu bildiği halde Allah'ın rahmetine teslim olan bir ruh haliyle, başına gelecekleri bir kez de merhamet Sultânı'na bırakır:

Yâ İlâhî n'ola âyâ rûz-i mahşerde hesâb
Olmayam zencire lâyıık görmeyem nâr u 'itâb(65a/277)

Bir beyitte de şair, “*men reâni*¹⁵⁰” hadisine telmihte bulunarak, Peygamberimizi (hayatta ya da rüyada)görenin cehennemden uzak tutulup mutlaka cennete gireceğine işaret ettiği yorumuna bir kez de kendi kalemiyle destek verir:

Ne devletdir seni görmek iki ‘âlemde ey cânâ
Seni gören görür mü o nârı Yâ Resûla’llah(32a/119)

1.6. Kaza ve Kader

Kâinatta olmuş ve olacak şeylerin geçmiş ve geleceğini Allah’ın bilip, takdir etmesine kader; Bu takdirin zamanı gelince yaratılmasına da kaza denir. Divân’da İslâm âkidesine uygun kaza ve kader telakkisi söz konusudur.

Herbir işin ancak Allah’ın iradesiyle ortaya çıktığına işaret eden şair, bir beyitte bu terimlere vurgu yapmıştır:

Hiç ‘amel nâfi‘ olur mu olmayınca lutf-i Hak
Çün kaderde var ise kahr-ı ezelden el-emân(64b/277)

Başta gelenin Allah’tan olduğuna rızâ göstererek yine kayıtsız şartsız O’na teslim olup ihtiyaç kapısı olarak O’nu görmeği zorunlu kılar:

Mübtelâ kullar ne kılsun derdlere dermân senin
Çâre teslîm ü rızâdır hüccet ü bürhân senin(18a/47)

Hayır ve şerrin Allah’tan geldiğine kanaat edip kaderin hükmüne rızâ göstererek kendi irâdesini Allah’a bırakan, üzüntü ve sıkıntıya mübtelâ olmayandır:

İtmeyen teslîm-i hâlin bilmez ol Hallâk nedir
Bu cihânda kârı her dem âh ile zârîdir(63b/270)¹⁵¹

2. İBÂDET

İbâdet, Allah’a saygı ve ta’zîm göstermek anlamına gelir¹⁵²ve O’nun bize verdiği sayısız nimetlere karşı şükran borcunu yerine getirmektir.¹⁵³

¹⁵⁰ “Her kim ki rüyada beni görürse; hakkı görmüş olur”(Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Terc.,XII, Diyanet işleri Başkanlığı Yay. Ank. 1984, s. 104).

¹⁵¹ her dem/ânın

¹⁵² Ahmed Hamdi Akseki, *İslâm Dini*, Ankara, 1972, s. 110.

¹⁵³ Yazıcı, a.g.e., s. 55.

İbâdetten yana çok noksanları olduğunu, bu yüzden işlediği suç, günâh ve isyânı ifade etmenin bir yararının olmayacağını(67a/291); İşinin Allah'a kaldığını belirten ikrâr beyitlerinde:

‘Abd-i ‘âsîyem Îlâhî bana sendendir meded

Görmezem ben de ‘ibâdet bana sendendir meded(89a/424)

derken, aslında âhirette huzuru elde etmenin yolunun ibâdetten geçtiğini söyler:

Ger dilersen var uhrâda safâ

Gel ‘ibâdet eyle Hakk’a dâimâ(84a/394)

Yine mutasavvıf bir şair olarak, Hakk’a itâatla birlikte zikir ibâdetini de teklif eder:

Her işin ta‘ât-ı Hak olsun senin

Çok ‘ibâdet eyle zikru’llah ile(80a/370)

2.1. NAMAZ VE İLGİLİ MEFHURLAR:

2.1.1. Tesbih, Misvak

Divân’da yer alan şiiirlerden sadece iki beyitte bu terimler geçmektedir:

Gice gündüz al ele tesbihini

Dem-be-dem zikrini teksîr eyle gel(14b/29)

Kaba sofuları yeren bir şiiirde, tesbih ve misvakın riyâ ve gösteriş amaçlı kullanıldığı ifade edilir:

Elde tesbih belde misvâk halkı aldadub gezer

Pür riyâ tesbih çıtından el-amân el-amân(30b/113)

2.1.2. Mihrâb

Kısaca ifâde etmek gerekirse, Hazret-i Peygamber’in yüzü Cenâb-ı Allah’ın nûru itibariyle Hakk’ın bir tecellîsi olurken, kaşları da bu mânâyı kuvvetlendirir mahiyette şeklen mihrâba benzetilir.¹⁵⁴ Melek ve feleklerin dahi

¹⁵⁴ Yeniterzi, a.g.e., s. 221-222.

yoluna canını verdikleri O Habîb'e yakarış, kaşının mihrâba teşbihiyle süslendirilmiştir:

Bu kaşın mihrâb hakkı için şefâ'at kıl bana
Her melek hem nüh-felek yoluna kurbânım benim(12b/19)

2.1.3. İmâm

Bu terimin geçtiği beyitlerde, ağırlıklı olarak kastedilen Hazret-i Muhammed'dir. Ne denli günahkâr ve âsî olsa da bütün peygamberlere imâm olmuş bir aracının olması ümid-vâr olmanın gerekçesidir:

Ne denli mücrîm ü 'âsî isen dahi ümîd-var ol
İmâm-ı Enbiyâ gibi senin kim 'özü-hâhın var(28a/100)

Abdurrahman Nesib, şânı yüce Hazret-i Muhammed'in bütün peygamberlerle birlikte velîlere de İmâm olduğunu bildirirken:

İmâm-ı Enbiyâ vü Evliyâ'sın
İki 'âlemde 'alî-şân Muhammed(66b/288)

Hem Beyti Muazzam ve Kudüsteki Beyti Makdis'e; hem de cismânî ve rûhânî âlemlere de hocalık yapan Yüce Kible İmâm'ı olarak tarif ve tavsif eder:

Âfitâb-ı tal'atınladır matla'-ı nûr-i Hudâ
Sadr-ı pâkin kenz-i Hak'dır Yâ İmâme'l-
kibleteyn(81b/378)

Sen ol Sultân-ı zî-şânsın kapundur Kâ'betü'l-'uşşâk
Dahî hâce-i kevneysin İmâm-ı kiblete'l-'ulyâ(81b/379)

Beyitlerden bazılarında sözkonusu terim muhtelif terkiplerle ele alınır::

Sensin İmâmü'l-Mürselîn sensin Şefî'ü'l-Müznibîn
Ey muktedâ-yı 'âlemeyn sensin Muhammed Mustafa (82a/382)

Ey İmâm-ı reh-nümâ-yı hâdî-i hayru's-sübul
V'ey hümâm-ı halk-ı 'âlem muktedâ-yı 'akl-ı küll
(86a/407)

Kıl şefâ'at ümmetinden SEYYİD'in 'âciz kula

Ey İmâm-ı müttakîn olan Muhammed Mustafa(90a/432)

Bu konuyla ilgili olarak tesbit edebildiğimiz beyitlerden sadece bir tanesinde imâma değişik anlam yükleyen şair, bu beyitte şimdiye kadar karşımıza çıkarmadığı bir mevzuyu (Tasavvuf-Kelâm tartışması) işler. Nakile itibar etmeyen, akli ön-plana çıkarıp kendine imâm (rehber) edinen bir Emîr'in tenkidini yapar:

Hekîmin vehmini gör kim imâm itmiş 'ukûlu

Yapışmış dâmen-i 'akla kabûl itmez nukûlu(67a/290)

2.1.4. Va'âz

Zâhîde eleştiri sürmektedir. Herkese va'z u nasihat ederken kendi canı gibi, sözleri de cansız ve tesirsizdir:

Tarz-ı va'zinde huzûra idiyor bend ü nush

Ten-i bî-cân gibi sözü dahî lâ-Hayydır(67b/294)

2.1.5. Kible

Tesbitimiz kadarıyla, iki muhtelif beyitten başka, şairimiz, bu kavrama özel bir şiir ayırmıştır.

Cenâb-ı Hakk'ın âleme lutuf ve ikrâmı Olan Hazret-i Muhammed, böylece seçkin bir Resûl ve Allah dostlarına da darlıkta başvuracakları kapıdır:

Ey Resûl-ı Müctebâ hem kible-gâh-ı Asfiyâ

Hazret-i Hak'dan 'atâsın Yâ Muhammed Mustafa
(60a/257)

Şân sahibi bir Sultân olan Peygamber'in kapısı, âşıkların Ka'besi olup, kendisi de Yüce Ka'benin bir İmâmıdır:

Sen ol Sultân-ı zî-şânsın kapundur Kâ'betü'l-'uşşâk
Dahî hâce-i kevneysin İmâm-ı kiblete'l-'ulyâ(81b/379)

Şiir:

Gül yüzün mir'ât-ı Hak'dır Yâ İmâme'l-Kibleteyn
Her kelâmın dahî hakdır Yâ İmâme'l-Kibleteyn

Âfitâb-ı tal'atınladır matla'-ı nûr-i Hudâ
Sadr-ı pâkin kenz-i Hak'dır Yâ İmâme'l-Kibleteyn

Fahr-i 'Âlem sensin Ey Mahbûb-i Rabbi'l-'Âlemîn
Fıtratın matlûb-i Hak'dır Yâ İmâme'l-Kibleteyn

Mushaf-ı hüsn içre güyâ sûre-i *rahmân* sını
Zâtın âyine-i Hak'dır Yâ İmâme'l-Kibleteyn

Vâsıl-ı halvet-sarâ-yı şeb-i Mi'râc olduğun
Zâtına ta'zîm-i Hak'dır Yâ İmâme'l-Kibleteyn

Leyle-i Mi'râc'da gördüm zât-ı Hakk'ı bî-hicâb
Gördüğün ol gice hakdır Yâ İmâme'l-Kibleteyn

Ey Resûl-i ma'den-i âdâb u ahlâk-ı Hüda
Cümle halkın hulki hakdır Yâ İmâme'l-Kibleteyn
Allah Allah didiler her bir görenler zâtını
Her sıfatın vasfı hakdır Yâ İmâme'l-Kibleteyn

Rûz-i mahşerde şefâ'atle çırağ it mücrimi
Her sözün makbûl-i Hak'dır Yâ İmâme'l-Kibleteyn

Sen bu SEYYİD bendeni kim sevdiğin zîrâ senin
Şübhesiz mahbûb-i Hak'dır Yâ İmâme'l-Kibleteyn
(81b/378)

2.3. HAC VE İLGİLİ MEFHURLAR

2.3.1. Kâ'be , Mescid-i Aksâ

Na'larda yer alan muhtelif beyitlerde bu terimlere, genellikle Hazret-i Muhammed'in kapısı için bir benzetme olarak yer verilir:

Kapun Kâ'be-i vâlâdır der'indir Mescid-i 'Aksâ
Hezâran mücrime sad rahm sad ihsân iden
sensin(69b/305)

Kelâm-ı Rabb-i mutlakdır senin evsafın güyâ
Sen ol Sultân-ı zî-şânsın kapundur Kâ'betü'l-'uşşâk
(81b/379)

Divân şiirinde âşık sevgilinin bulunduğu yeri Kâ'be edinir ve onun mahallesinde hac ve tavaf eder. Böylece hacı olur. Arafesi Cumaya rastlayan kurban bayramına da hacc-ı ekber denilir.¹⁵⁵Abdurrahman Nesib Efendi, günahkârlara ihsân dağıtan böyle bir Peygamber'e vuslatın da adını koymuştur:

Tavâf-ı Kâ'be-i vaslın bana bir hacc-ı ekberdir
İden mücrimlere ihsânı sensin Yâ Resûla'llah(85a/400)

Kâ'be-i vaslın tavâfa sa'y ider dil pür-'atşân
Zemzem-i ihsânın içsün kanesi gönlüm benim(89b/426)

¹⁵⁵ Pala, a.g.e., s. 219.

2.3.2. Ravza

Kur'ân-ı Kerîm'deki kasem âyetleri Peygamber'in Allah katındaki değerini bildiren, şânını yücelten âyetlerdir. “*Ve'leyle*” de mirâc gecesine atfedilir. Peygamber'in şânının ta arşa kadar ulaşmasına bir şahittir.¹⁵⁶ O geceye şahitlik yapan Zât'ın adresi de beyitteki yerini alır:

Okur *ve'l-leyli* sûresin şeb-i zülfünde Cebrâ'il

Makâm-ı Sidre'den ider mutahhar ravzana iblâğ(52a/219)

3. ÂYET VE HADİSLER

3.1. Âyetler

Abdurrahman Nesib Efendi Divânı'nda telmih ve iktibâs yapılan âyetlerin sayısı dikkat çekecek çoğunluktadır. Lafzî iktibaslar ya da telmihî iktibasların yer aldığı beyitlerle birlikte, bazılarında sadece âyet lafzı vurgulanmıştır.

Varlık âleminin oluşumuna sebep olan Hazret-i Muhammed'in, sözlerinin Kur'ân âyetlerinden bir belirti olduğu; şefkatiyle kıyâmet karanlığını dağıtacak bir güneş olduğu; vasfını şerh eden İlâhî âyetlerle; şânında binlercesi nazil olmuş; Kur'ân âyetlerinin anlamına vâkıf olduğu ifade edilen beyitler:

Vücûdun bâ'is-i kevn ü mekândır yâ Resûla'llah

Sözün Âyât-ı Kur'ân'dan nişândır yâ Resûla'llah(27a/95)

Sözün Âyât-ı rahmetdir femin bahr-i hakîkatdir

Yüzün şems-i kıyâmetdir özün 'aynıyla şefkatdir(85b/402)

Ey hakîkat gülşeni gül-zâr-ı şer'in bülbülü

Bû-yi 'anberden mu'allâ bâğ-ı hüsnün bir gülü

Cümle âyât-ı İlâhî nâtık-ı vasfin belî(20b/59)

¹⁵⁶ Yeniterzi, a.g.e., s. 136.

Senin şânında münzeldir hezârân âyet-i Kur'ân
Kelâm-ı Rabb-i mutlakdır senin evsafın güyâ(81b/379)

Habîbâ Mushaf-ı fî'li bilür 'ârif olan zâtın
Sözün Âyât-ı Hakk'a ma-sadakdır yâ Resûla'llah(27a/94)

3.1.1. İktibâs Âyetler

Nice İskender Süleymân ana nisbet bendedir
Bu *le'amrük*¹⁵⁷ âyeti çün kadrini ta'bîr ider(12a/16)
Çün sana mahsûs olubdur bu *le'amrük* tâcı kim
Başın üzre koydu Allah yâ Muhammed Mustafa(12a/17)

Kaşın mihrâbına her kim teveccüh
İderse ol okuna *seb'ü'l-mesâni*¹⁵⁸(16a/36)

Haylî demdir bu firâkın âteşi yakdı beni
Anın' çün *irci't*¹⁵⁹ ile hitâb ister gönül(17a/41)

*Ve'd-duhâ*¹⁶⁰ verdine *ve'l-leyl*¹⁶¹ okurum sünbülüne
(20a/58)

Le'amrük tâcını giydin Risâlet tahtı üstüne
Nebîler içre zâhirdir Kemâlin yâ Resûla'llah(25b/86)

Le'amrük tâcını geydin ki *levlâk* dir sana hıl'at
Zuhûrun sübh-i ekvâne şafâkdır yâ Resûla'llah(27a/94)

¹⁵⁷ “Habibim senin ebedî yâd- ı cemiline yemin ederim ki...”(Hicr, 15/72).

¹⁵⁸ “Seb'an mine'l-mesâni”(Hicr, 15/87). Yaygın görüşe göre Fatıha Sûresi kastedilir.

¹⁵⁹ “.....Rabbine dön”(Hicr, 89/28).

¹⁶⁰ “Kuşluk vaktine yemin olsun...”(Duhâ, 93/1).

¹⁶¹ “(Karanlığı ile etrafı) bürüyüp örttüğü zaman geceye...”(Leyl, 92/1).

Nâzenîn-i Hazret-i Hakk hem Habîb-i Kerîmâ
Bâ'is-i îcâd u 'âlem *rahmeten li'l'âlemîn*¹⁶²(27b/96)

Mushaf-ı hüsn içre güyâ sûre-i *rahman*¹⁶³ yüzün(21b/64)
Mushaf-ı hüsn içre güyâ sûre-i *rahmân*sın(81b/378);

Leyle-i İsrâ ile mümtâz-ı 'âlemsin Şehâ
Pâdişâh-ı *kaabe kavseyni ev ednâ*¹⁶⁴ sın hemin(27b/96)

Le'amrük tâcını geydin Şehin-şâhâ bu 'âlemde
Ne işlersen senin kârın devâdır Yâ Resûla'llah(27b/99)

Didin *lâ taknetû min rahmeti'llah*¹⁶⁵
Efendim rahmetinden kılma mahrûm(28b/103)

Âdem isen *semme vechu'llah*¹⁶⁶ ı gör
Cümle eşyada güzel Allah'a bak(30b/112)

Şeb-i Mi'râc makâmın *kaabe kavseyni ev ednâ*dır
Senin ol dem gözünde gördü Hakk'ı Yâ
Resûla'llah(32a/119)

Dem-â-dem sûretin*rabbu'l-felak*¹⁶⁷ olmuş
Bu bâbda kimsenin yokdur gümânı Yâ Resûla'llah
(32a/119)

Cemâlin mushafını remz eyler sûre-i *nûn*¹⁶⁸ Şâhâ

¹⁶² “Biz ancak seni ‘âlemlere rahmet olarak gönderdik”(Enbiyâ, 21/107).

¹⁶³ Mekke’de nazil olmuş, 78 ayettir. 55. Sûre.

¹⁶⁴ “İki yay kadar veya daha yakın oldu”(Necm, 53/9).

¹⁶⁵ “Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyiniz”(Zümer, 39/53).

¹⁶⁶ “Her nereye baksan Allah’ın vechidir”.....

¹⁶⁷ “Feleklerin Rabbi olan Allah’a sığınırım de”(Felak, 113/1).

¹⁶⁸ “Nûn” bir görüşe göre hecâ harflerindedir. Manasını Allah bilir. Bazıları da “hokka” anlamını yüklemişlerdir ki hokka ve kaleme yemin olsun...(Nûn, 68/1).

Müeddeb çeşmini tefhîm ider hem âyet-i *mâ-zâğ*¹⁶⁹
(52a/219)

Muhabbet bağına sen gel o kara yüzlüdür bed-zâğ
Okur *ve'l-leyli* Sûresin şeb-i zülfünde Cebrâ'il

Makâm-ı sidreden ider mutahhar ravzana iblâğ
Hezâr 'uşşâkına virddir okur virdine *ve'd-duhâ*(52a/219)

Tâb'-ı dîdârın şeb-i zülfünde olmuş bedr-i mâh
Bu meğer ki nûr-i *sübhone'lezî esrâ*¹⁷⁰ imiş

Ve'd-duhâ ve'l-leyli verd-i zülfünü tefsîr ider
Zât-ı pâkin cümle halkdan ahsen ü ra'nâ imiş(53a/221)

*Fe'stekîm ke-mâ umirte*¹⁷¹ emrini tutmaz mısın
İstikâmet ehline irmez ziyân bilmez misin(56a/235)

Makâm-ı *kaabe'l-kavseyne* Şehinşâh-ı mu'azzamdır
Ğubâr-ı pâki 'arş üzre güneş nûrundan enverdir

Anın Mi'râcına burhân olur bu Sûre-i *isrâ*¹⁷²
Ezelden Hazret-i Sıddık'ın îmânı müyesserdir(62b/264)

*Küllü men 'aleyhâ fân*¹⁷³ bekâ vâcib ana el-hak
Hudûs isbat ider kevne çü âyâtın nüzûlü(67a/290)

¹⁶⁹ "Göz şaşmadı ve aşmadı"(Necm, 53/17).

¹⁷⁰ "Kulunu bir gece Mescid-i Harem'den Mescid-i Aksa'ya kadar götüren Allah her türlü noksanlardan münezzehtir"(İsrâ, 17/1).

¹⁷¹ "Dosdoğru ol, doğrulukla hareket et"(Hûd, 11/112).

¹⁷² "Gece yürüyüşü" demektir. Mirac hadisesinin Mekke'den Kudüs'e kadar ki bölümünün anlatıldığı sûrenin adıdır(İsrâ, 17).

¹⁷³ "Yeryüzünde bulunana her canlı yok olacak"(Rahmân, 55/26).

Hâtim-i dîvân-ı Peygamber senin zâtındurur
Kaabe kevseyni ev ednâ bağına ey tâze gül(71b/318)

Yüzündür sûre-i *seb'ül-mesânî*(72a/320)

Seyyid-i 'alî-nesebsin zübde-i *kün-feyekün*¹⁷⁴
Sensin Ey Mahbûb-i Rabbu'l-'Âlemîn derde
tabîb(82a/383)

Derd-i 'aşkınla firâşe düşdüm Ey Şâh-ı Rüsül
Cân-ı şevkinle virürsem *innehu fethun karîb*¹⁷⁵(82a/383)

*Kün-fekân*¹⁷⁶ in mebde-i zâtındır ey sâhib-cemâl
'Âşıkım rûyına 'aşkın dilde dermândır bana(85a/398)

İren sensin makâm-ı *kaabe kavseyni ev ednâ* ya
Şeb-i İsrâ sana mahsûs olan Şâhâ o meydândır(86b/411)

3.1.2. Telmih- Âyetler

Bir işâret ile oldu iki şak mâh-ı cihân
Böyle i'câz ile sen de olamaz vallâh gümân(20a/58)¹⁷⁷

Çıkardın zîver-i şâlı libâsın mu'cizât oldu
Kamer engüştün ile hem dü-şakkdır yâ Resûla'llah
(27a/94)¹⁷⁸

¹⁷⁴ "...ol (der ve hemen) olur"(Bakara, 2/117).

¹⁷⁵ Fetih, 48/1.

¹⁷⁶ "...ol (der ve hemen) olur"(Bakara, 2/117).

¹⁷⁷ "...ve ay yarıldı.."(kamer, 54/1).

¹⁷⁸ Aynı sûre ve âyet.

‘İbret ile kıl nazar fikreyle insan n’olduğun
Ahsen-i takvîmdir âdem anı âgâh-ı cân bilür(45b/189)¹⁷⁹

Sen ol kân-ı keremsin menba‘-ı feyz-i ezelsin(12a/18)

3.2. HADİSLER

3.2.1. İktibâs Hâdisler

*Lî-ma‘allah*¹⁸⁰ a sarây it kalbinin her köşesin
Gayriye bakma vech-i Hak olsun senin mâh-
veşin(35a/133)

O vakt-i *li-ma‘allah*dır o halvet-gâh-ı uşşâkdir
Tefekkür kıl o âvâzı ne hâletdir o hâlet(88a/419)

Pâdişâhım *küntü kenze*¹⁸¹ şâh iden sen fi’l-ezel
Saltanat emrinde irmez tâ ebed sana zelev(14b/28)

Semâhat na‘l-ı zâtındır Nübüvvet elzem-i şânın
Dahî *levlâk*¹⁸² ile kadrin her eşyadan müreffa‘dır¹⁸³
(19b/57)

¹⁷⁹ “Hakikaten biz insanı en güzel biçimde halk ettik”(Ve‘t-Tin, 95/4).

¹⁸⁰ “Allah ile benim öyle bir vaktim vardır ki; oraya ne Nebiyy-i Mürsel sığar, ne de melek-i mukarreb” Hucvirî bu rivayeti tevhid bahsinde zikretmiştir(Hucvirî, Ali b. Osman Cüllâbî, *Hakikat Bilgisi*, (haz.SüleymanUludağ), İstanbul, 1982, s. 418; Sehâvî, Aliyyü’l-Kârî ve Aclûnî’ye göre “senedi olmayan bir söz”dür. Sehâvî, *el-Mekâsidü’l-Hasene*, Thk. Muhammed Osman el-Hist, Beyrut, 1985, s. 565, (h.no: 926) ; Aliyyü’l Kârî, *el-Esrâru’l-Merfu‘a*, Thk. Muhammed Lütfî es-Sabbâğ, Beyrut, 1986, s. 29; el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, I, Beyrut, 1352, s. 173, “Habibim sen olmasaydın bu kâinatı yaratmazdım” Aliyyü’l-Kârî, el-Aclûnî ve Şevkânî, Sağânînin “mevzu”dur dediğini söylerler. Aliyyü’l-Kârî, a.g.e., s. 288; el-Aclûnî, a.g.e., II; s. 164,(h.no: 2123); Şevkânî, *Fevâidü’l-Mecmu‘a*, Thk. Abdurrahman b.Yahya el-Yemânî, Beyrut, 1987, s. 326,(h.no: 1012).

¹⁸¹ “Gizli bir hazine idim bilinmeyi istedim; bilineyim diye kâinâtı yarattım”. Mutasavvıfların ilâhî aşkın kaynağı olarak gösterdikleri bu hadisin tahriri için bkz., Sehâvî, a.g.e., s. 522,(h.no: 838) ; Aliyyü’l-Kârî, a.g.e., s. 269,(h.no: 353) ; el-Aclûnî, a.g.e., II, s.132,(h.no: 2016); bu konuda geniş bilgi için bkz. İbn Haldun, *Tasavvufun Mahiyeti -Şifau’s Sâil*, (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul, 1984, s. 193; İsmail Hakkı Bursevî, *Kenz-i Mahfî*, Sad: Abdulkadir Akçiçek, İst. 1986; Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, I-IV, (Sad: Turgut Ulusoy), İstanbul, I, 1987, s. 11; Aziz Mahmud Hüdâî, *Hulâsatü’l-Ahbâr*, İstanbul, (haz. Kerim Kara), 1994.

Senin *levlâk* ile kadrin müreffa‘ cümle eşyadan
Târik-i Hakk’a da‘vetde şibhin yok delil sensin(22a/69)

Sûretin Hakdır buyurdun *men reânî karârî*¹⁸⁴(21b/64)

İdüb tebşîrin ‘uşşâka buyurdun *men-reânî* sen
Cemâl-i Hak mübârek vechinle çehinde izhardır(54b/228)

İki kaşın arasında çekdin *levlâk* hattını
Anun’çün kân-ı hakîkatsın Muhammed Mustafa(72a/321)

Şânına *levlâk* ile ta‘zîm olan kul ‘aşkına(73b/330)

Sana *levlâk* ile ta‘zîm ider ol zü’lcelâl Allah

Şânına Allah senin *levlâk* ta‘zîm ider
Yâ Habîb-i ‘s-sakaleyn olan Muhammed
Mustafa(90a/432)

Şânına *levlâk* ile ta‘zîm olan mürsel için
Evliyâ içre sana vâsıl olan kümmel için(48a/201)

Emr-i *mûtu*’ya olagör ‘Ârif¹⁸⁵
Sen bu esrârı bilmesin iste(63a/266)

¹⁸² “Sen olmasan, sen olmasan; felekleri yaratmazdım”(el-Aclûnî, II, 164). Es-Saganî, hadisin asılsız olduğunu söyler. el-Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdise'd-Daîfe*, I, s.7. Aliyyü'l-Kârî ise asılsız olmakla birlikte taşıdığı anlamın doğruluğunu ileri sürer. Aliyyü'l-kârî, *el-Muvzûât*, s. 67-68.

¹⁸³ Dahî Levlâk ile kadrin senin şâhâ müreffa‘dır

¹⁸⁴ “Her kim ki rüyasında beni görürse; muhakkak o, hak ve gerçek olarak beni görmüştür, çünkü şeytan benim şekil ve hilkatime giremez”(Sahih-i Buharî, I, 104-105; XII, s. 278).

¹⁸⁵ “Mûtû kable ente mûtû” -Ölmeden önce ölünüz- İbni hâcer’e göre gayr-ı sâbit, Ali el-Kârî’ye göre de sûfî sözüdür.(el-Aclûnî, a.g.e., I, s. 110, (h.no: 36).

3.2.2. Telmih Hadisler

Zâtı oldu Hakk'a bir âyine-i 'âlem-nümâ(12a/16)

Mir'ât-ı Hak zâtın senin

Kenz-i Hüdâ kalbin senin(75b/342)

O! Habîb-i Kibriyâyı ekmel-i insan bilür(26b/93)

Muhabbet kasrının sensin olan bünyâdına bâ'is(12a/18)¹⁸⁶

Sen şehir-i 'âlf 'ilimsin ulu sultânım benim(12b/19)¹⁸⁷

Nûr-i vechin bu cihânı bürüdü şöyle ki sen¹⁸⁸

Nev'-i âdem değil ancak heme halkdan ahsen(20a/58)¹⁸⁹

Cihâna bâ'is olmuşdur vücûdun(54a/227)¹⁹⁰

Bilmeden seni bilmezsin anı

Nefsinin Hakk'ı bilmesin iste(63a/267)¹⁹¹

¹⁸⁶ "Gizli bir hazine idim bilinmeyi istedim; bilineyim diye kâinâtı yarattım". Mutasavvıfların ilâhî aşkın kaynağı olarak gösterdikleri bu hadisin tahriri için bkz., Sehâvî, a.g.e., s. 522,(h.no: 838) ; Aliyyü'l-Kârî, a.g.e. s. 269,(h.no: 353) ; el-Aclûnî, a.g.e., II, s. 132,(h.no: 2016); bu konuda geniş bilgi için bkz. İbn Haldun, a.g.e., s. 193; İsmail Hakkı Bursevî, a.g.e., s. 61; Erzurumlu İbrahim Hakkı, a.g.e., s. 11; Aziz Mahmud Hüdâî, a.g.e..

¹⁸⁷ "Ben ilmin şehriyim Ali de onun kapısıdır". Onbir farklı geliş yolu olduğu bildirilen bu haberin, ya zayıf, ya da münker olduğu ifade edilir. İbnü'l-Cevzî, Kitabu'l-Mevzuat, Medine, 1966, s. 349-355.

¹⁸⁸ "Seni kendi nûrumdan, diğer şeyleri de senin nûrundan yarattım". Tahriri için bkz. Hâkim, Mustedrek, II, s. 600 (h.no: 4175); Müsned, IV, s. 127; İbn Hibbân, el-İhsân, XIV, s. 312-13 (h.no: 6404); el-Aclûnî, a.g.e., I, s. 265 (h.no: 827).

¹⁸⁹ "Muhammed beşerdir, ancak herkes gibi değil".....

¹⁹⁰ "Sen olmasan, sen olmasan felekleri yaratmazdım". Açıklandı

¹⁹¹ "Kendini bilen Rabbini bilir". Tahriri için bkz. Sehâvî, *el-Makâsid*, 657 (h.no: 1149); Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâru'l-merfu'â*, s. 337, (h.no: 506); Derviş el-Hüd, *Esne'l-Matâlib fi Ehâdisi Muhtelifeti'l-Merâtib*, Beyrut, 1991, s. 446 (h.no: 1436); el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, Beyrut, s. 262, (h.no: 2532); İbn Ömer eş-Şeybânî, *Temyizi't-Tayyib mine'l-habis*, s. 170.

Âl u ashâbın nücûm-veş sensin ol bedr-i cihân
Ey Resûl-i ‘alemeyn olan Muhammed Mustafa
(90a/432)¹⁹²

Çün vücûdun mihr-i ‘âlem oldu ashabın nücûm
Nâil-i câh-ı selâmetsin Muhammed Mustafa(72a/321)

4. DİĞER DİNİ MEFHURLAR

4.1. Mİ‘RÂC VE İLGİLİ MEFHURLAR

4.1.1. Mi‘râc

Sözlük anlamı “merdiven” ise de Peygamberimiz’in göğe yükselmesine verilen addır. Peygamberimizin Receb ayınının 27. gecesini amcasının kızı Ümmi Hânî’nin evindeyken Cebrâil ile birlikte Mekke’deki Mescid-i Harâm’dan Kudüs’teki Mescid-i Aksâ’ya kadar gerçekleştirmiş olduğu bu yolculuğa İsrâ; Peygamberimizin Mescid-i Aksâ’dan Sidre-i Muntehâ’ya dek olan yolculuğuna da Mi‘râc adı verilir. Bu olağan-dışı hadiseyi anlatan müstakil şiirler olduğu gibi, yine müstakil manzûm mi‘râcîyeler de vardır.

Abdurrahman Nesib Efendi de, Divânı’nda yer verdiği bazı şiirlerde isrâ ve mi‘râc hadisesini anlattığı ya da telmih yaptığı beyitlere yer vermiştir.

Bu olayı hatırlatırken, sahibi olan Hazret-i Muhammed’in, Allah’ın cemâliyle müşerref olabilen ve O’nun makâmına misafir kabul edilen yegâne insan olduğu güçlü bir şekilde vurgulanır:

Bu ‘âlemde şeb-i isrâ anın zâtına mahsûsdur
Cemâlu’llahı görmeklik ana çünkü müyesserdir(82b/384)

İren sensin makâm-ı *kaabe kavseyni ev ednâya*
Şeb-i İsrâ sana mahsûs olan Şâhâ o meydândır(86b/411)

¹⁹² “Ashâbım yıldızlar gibidir. Onların hangisine rastlarsanız uyun; onlar size hidâyet eder.” Bu hadis için râvîlerinin iyimser kimseler olmadıkları için asılsızdır denilir. İbn Abdî'l-Ber, *Câmi'ül-Beyâni'l-ilm Li-Fazli*, Medine, 1968, II, s. 82.

Cenâb-ı Hakk'ın makamı gibi şerefli bir mekâna davet edilirken, Allah'ın itibârından da ayrı düşmediği anlaşılmaktadır:

Ey serâ-yı vuslata dahil olan Şâh-ı Kerîm
Olmadın kadr-i Hudâ'nın bâr-gâhından cüdâ(21b/64)

Kur'ân'daki İsrâ sûresinin, mi'râc olayının delili olduğu beyitte şu ifade edilir:

Anın Mi'râcına burhân olur bu Sûre-i *isrâ*
Ezelden Hazret-i Sıddık'ın îmânı müyesserdir(62b/264)

Edebiyatta sevgilinin ayağının toprağı, İlâhi âyetlerdendir. Mi'râc gecesi İlâhî lutuf ve ikrâma mazhar olan Hazret-i Muhammed'in arş üzerine şerefliendirdiği ayağının toprağı ile güneşe nûrunu da vermiştir:

Makâm-ı *kaabe kavseyne* Şehinşâh-ı mu'azzamdır
Ğubâr-ı pâki 'arş üzre güneş nûrundan enverdir(62b/264)

Çünkü O zât âlemi kuşatan güzelliği ve yoğun nûruyla semâyı kaplamış, isrâ meclisinin mumunu aydınlatmış; mi'râcda kullandığı merdivenlerin basamağı çeşitli seçkin taşlarla süslenmiş bir sevgilidir;

Ey cemâl-i 'âlem-ârâ âfitâb-ı pür-ziyâ
Nûr-i şem'-i meclis-i İsrâ Habîb-i bâ-safâ(20b/59)

La'l u gevher süllem ü mi'râcının her pâyesi
Kasr-ı ya'kutdan mu'azzam beytinin her pâresi(20b/59)

4.1.2. Burâk

Hazret-i Muhammed'in Mi'râc gecesi Cebrâil'in getirip bindikleri bineğin adıdır.

Burâk ile önce Mescid-i Aksâ'ya sonra 'arşa yükselmiştir.

Divân'daki beyitlerden birinde kullanılan "berk" tamlaması, kelimenin "berk-şimşek" kökünden gelmesi ihtimalinin, yıldırım gibi hareket etmesi sebebine bağlanmasıyla alakalı tutmaktadır:

Senin nâmına ‘âşıkdır hubân içre Burâk-ı berk
Ki kırk bin yıl gezüb ağlar ne ‘aşkdır Yâ Resûla’llah
(27a/94)

Tasavvufî düşüncenin bir ifadesi olan “terk”, âhîret yoluna girip kendini dünyanın kötülükle rinden koruyabilen insana cenneti de, burâk ve hûrîyi de ikrâm eder:

SEYYİDÂ dünyâyı terk it ahîret râhına gir
Kim ki târîkdir anındır cennet u hûrî burâk(64b/275)

4.1.3. Sidretü’l-Müntehâ

En yüksek makam, Allah ile varlık arasındaki sınır. Sidre’den ötesi Allah’ın zât âlemidir. “*Ve’l-leyl*” âyetiyle ilişkilendirilen beyitlerde Peygamberin saçının tefsiri olarak ele alınır. Ayrıca kâsem âyetleri mi’r’aca da atfedilir. Şair de bir beyitte bu ilişkileri dillendirmektedir:

Okur *ve’l-leyli* sûresin şeb-i zülfünde Cebrâ’il
Makâm-ı sidreden ider mutahhar ravzana iblâğ(52a/219)

4.1.4. ‘Arş (Kürsî) - Eflâk

Divânda gökyüzü, başka şiiirlerde olduğu gibi eski astronomi telâkkisiyle ele alınıp işlenmiştir denemez. Felek ve Arş sadece isim olarak yer alır. Arş, bütün felekleri çevreleyen, hepsinin üstünde ve yıldızlardan boş kabul edilen, dokuzuncu kat gökteki felekü’l-eflâk, felek-i a‘zam veya felek-i atlas dahi denilir. Arş, sekizinci kat gök; arş-ı a‘zâmın altında bir düzlük olan, levh-i mahfûzun da bulunduğu yer olan kürsî de dokuzuncu kat göktedir. Cebrâilin mekânı da burası olup ondan öteye geçemez. Arştan geçen yalnızca Peygamberimizdir ki mirâç gecesinde Allah ile görüşmüştür.¹⁹³ Arş, tasavvufta gönülün karşılığı olup, aynı zamanda zatî tecelli mahallidir.

¹⁹³ Pala, a.g.e., s. 41-42.

Şair bu konuya yer verdiği beyitleri genellikle Hazret-i Muhammed'in mi'râcından ya da yaradılışla ilgili seçmiştir. Yer ve göktekilerin Cenâb-ı Hakk'ın tasarrufuyla hayat buldukları anlatılır beyitte:

On sekiz bin 'âlemin nâm u nişânı yok ider
'Ârş u kürsî hem melâik ins ü cinni yok ider(14b/28)

Yüce yaradan'ın varlığı ve birliğine arş ve kürsîyle birlikte cümle âlemler şahit tutulur:

Birdir Ol kim itme şekk birliğe sâdık isen
'Arş u kürsî cümle 'âlem çağırur Allah deyü(77a/350)

Allah'tan intikal etmiş Muhammedî nûrla birlikte arş, kürsî ve âşığın bağrında yanan aşk âteşi vesile edilir bazen niyâza:

'Arş u kürsî hem dahî nûr-i Muhammed hakkına
Bağrı yanmış nâr-ı 'aşkın ile ol kul 'aşkına(73b/330)

Mi'râcla ilgili tutulan bazı beyitlerde bu mefhumlar gah, Hazret-i Peygamber'in izzetine yüz sürerler, gah mi'râcı şereflendirmesiyle değer ve itibar kazanırlar,

Bâr-gâh-ı 'izzetine yüz sürer kürsî ile 'arş
Hem dahî kapundadır her dem penâh-ı evliyâ(21b/64)

Leyletü'l-Mi'râc Habîbâ olduğuy'çün hâk-i pây
'Arş-ı 'azam ile kürsî buldu kadr u irtifâ'(47b/199)

Bir matla beytinde Hazret-i Peygamber'in yüzü arşa benzetilir:

Yüzü 'arş-ı mu'azzâm gözü Ahmed Muhammed
Olan cümleden Ekrem güzel Ahmed Muhammed(87a/415)

Felek, gök, gökyüzü, semâ, talih, baht, kader; her gezegene mahsus gök tabakası. Divân şiirinde çarh, âsumân, sipihr, gerdûn, fezâ ve semâ kelimelerini de karşılar. Felek, dünyayı çevreleyen iç içe dokuz kubbeden meydana gelmiştir.

Ayrıca yedi kat olarak da tasavvur edilir. Böylece kat kat düşünüldüğünde genellikle “eflâk” diye çoğul şeklinde geçer. Buna bağlı olarak “nüh felek”, “nüh kibâb” gibi ifadelerle belirtilir.¹⁹⁴

Feleklerin meydana gelmesine sebep olan(45b/187); Ve bütün melek ve feleklerin yoluna kurban oldukları, kaşları mihrâba benzetilen Peygamber’den şefâ‘at istenir(12b/19); Melek ve feleklerin kendisine hizmet eri oldukları O Resûl’ün mahşerdeki sancağı cennet süsüdür(20b/59); Melek ve feleklerin kendisine olan aşklarından sürekli dönüp durdukları(30a/110); Mi‘râcda cemâline âşık oldukları O zâtı sonunda görmek şerefine ulaştıkları(32a/119); Ve güneşin dahi âşık olduğu yüzü görmek için çabaladığı(31a/114); Dokuz felek ve melekler Habîb’in medhini işittiklerinde sevinçten sazlı sözlü tören yaparlar(47b/199); Peygamber’in ayaklarının bastığı toprak olmak, felekler üstünde gezmekten daha itibarlıdır(13a/21).

Felek mefhumu bazı beyitlerde terkip olarak karşımıza çıkar; Yanıp dönerken âteş saçan bir “çarh-ı eflâk”tır; “Felek çadırı”nda nice ağlar âşıklardan söz eder; bazen kötü âmelini “felek kâtibi”ne yazdırır:

Nây-ı ‘aşkı yaralattın ideli sen istimâ’

Her gice SEYYİD derdinin çarh-ı eflâkde döner(13b/24)

Bast u kabzı SEYYİDÂ Hak’dan ‘inâyet bilmeli

Hayme-i eflâk içinde nice cân ağlar gelür(36b/141)

Kâtib-i felek yazarsa irtikâbım sehv ider

Bunca ‘isyânım günahım ol güzel Allah bilür(37a/145)

4.2. ŞEYTÂN-İBLÎS

Bu mefhum şiirlerde şeytân ve iblis kelimeleriyle kullanılmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de şeytânın hikâyesi konu edilir.¹⁹⁵ Mefhumun geçtiği bir çok beyitte

¹⁹⁴ Cemal Kurnaz, “felek”, DİA, XII, s. 303-306; Pala, a.g.e., s. 181.

¹⁹⁵ “Hani Rabbin meleklere demişti ki: “ben kupkuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan bir insan yaratacağım. Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye

nefisle beraber geçtiği halde, sadece bir beyitte şeytânın melek bulunduğu sıradaki adı olan ‘azâzîl kullanılmıştır.

Beyitlerin tamamına yakınında şair, nefis ve şeytanın türlü hilelerine esir olup bu yüzden Cenâb-ı Allah’tan ayrı düştüğünü, utanan bir yüzle ikrâr ederken mağfîret diler:

Bana rahm it nefsimin şeytânımın me’ mûriyam
Her ne eylersen revâdır ben hevâ mağlûbiyam(18a/47)

Bana gâlibdurur yâ Rab bu nefis ile şeyâtînim
Beni ‘afv eyle Sultânım ‘inâyet eyle Sultânım(24a/79)

Nefs ile iblîs birinde eylediler ittifâk
Pâdişâh-ı bî-zevâlden kıldılar beni irâk(48b/202)

Bilürem nefis ile iblîs tende yekdir yek-cihet
Bu iki a’ dâ yolumda bana olmuşdur hicâb(65a/277)

Bir ân bile nefis ve şeytândan ayrı olamadığını, işlediği isyânları kime şikâyet edeceğini söylerken(57a/238); hesapsızca günah, hata ve ğaflete sürükleyerek isyân âteşine salan şeytâna(46b/190); nasıl olup da uyduğunu, gönlünü tozlu dumanla hevâyâ teslim ettiğini itiraf ederken nedamet hisleri âşikârdır:

Kime şekvâ ideyim ben kesret-i ‘isyândan
Bir dem ayrılmadı cânım nefis ile şeytândan(57a/241)

Nâr-ı ‘isyâna giriftâr itdi şeytân-ı ‘anîd
Bî-hesâb itdirdi cürm ü sehv ü ğaflet ber-mezîd(46b/193)

kapanın. Meleklerin hepsi de hemen secde ettiler. Fakat İblis hariç. O, secde edenlerle beraber olmaktan kaçındı. (Allah) Ey İblis, secde edenlerle beraber olmayışının sebebi nedir? dedi. (İblis) Ben kuru çamurdan şekillenmiş kara balçıktan yarattığın bir insana secde edecek değilim, dedi. Allah şöyle buyurdu Öyle ise oradan çık artık kovuldun. Muhakkak ki kıyamet gününe kadar lanet senin üzerine olacaktır. (İblis) Rabbim, öyle ise (varlıkların) tekrar dirileceği güne kadar bana mühlet ver, dedi. Allah, sen bilinen vakte kadar kendilerine mühlet verilenlerdensin buyurdu. (İblis) dedi ki Rabbim beni azdırmana karşılık ben de yeryüzünde onlara (günahları) süsleyeceğim ve hepsini mutlaka azdıracağım. Ancak onlardan ihlaslı olanlar müstesnâ. (Allah) şöyle buyur du: işte bana varan dosdoğru yol budur. Şüphesiz kullanır üzerinde senin bir hakimiyetin yoktur. Ancak azgınlardan sana uyanlar müstesnâ.”(Hicr, 15/28-43).

Allah'ım niçün uydum bu iblîse bana n'oldu
Gönül ğubâr ile doldu hevâya âşinâ oldu(31b/117)

Bir şiirinde de şair, tasavvuf erbâbının duygularının sözcülüğünü üstlenmiştir âdeta. Her türlü desiselerine, oyunlarına rağmen, nefis ve şeytâna uymayıp, dünyaya gönül vermediğini söylerken, sağlam bir imâna da sahip olduğunun ipuçlarını verir:

Nefs ü şeytâna uyub dil virmedik ezvâkına
Uymadı mekkâre dünyânın sözüne gönlümüz(87a/412)

Mürekkebe eylemiş cehlin sıyt iken 'Azâzîl
İşitmez mi o mel'ûnu o gaddâr-ı zehûlü(67a/290)

İmânın esasları "Âmentü" de toplanmıştır. Bu esaslardan "hayrın olduğu kadar şerrin de Allah 'tan geldiği" esası insan aklına bir kez de Abdurrahman Nesib Efendi'yle sunulur:

Dürlü kârın vardır ana irmiyor 'akl-ı beşer
Sandılar halk hayrı senden şerri şeytân eyledi(54a/225)

4.3. CİN

Sözlükte, "gizli, görülmeyen varlık" anlamına gelen cin, manevî, ruhânî varlıklar olup âteşten yaratılmışlardır. Çeşitli şekillere girebilen bu varlıklar tıpkı insanlar gibi kullukla görevlidirler. Erkek-dişi ve mü'min-kâfir olanları vardır. Divân'da ins-cin birlikte yer alır.

Allah'ın kudretinin görülür görülmezleri kuşattığı, onun "kün-ol der hemen olur" emriyle bütün mevcudâta hayat verdiği gibi, bir emirle de her şeyi yok edebilme kudretinin izhârı olan bir beyit:

On sekiz bin 'âlemin nâm u nişânı yok ider
'Ârş u kürsî hem melâik ins ü cinni yok ider(14b/28)

Hazret-i Muhammed, insanlarla birlikte cinlerin de merhamet ve şefkatine muhtac oldukları bir Şefâ'atçıdır:

Habîb ü nâzenîn-i Hak O'dur dünyâda 'ukbâda
Ben-i âdem melek cinn ana cümle musahhardır(62b/264)

İns ile cinn her biri dergâhının muhtacıdır
Rahm u şefkat sendedir zîrâ Muhammed Mustafa
(72a/319)

Ey Şeh-i mümtâz-ı 'âlem kıl şefâ'at bendene
Dil-penâh-ı cinn ü âdem kıl şefâ'at bendene(75b/341)
Mültecâ-i ins ü cinsin Ey Şehinşâh-ı Kerem
Katre-i bahr-i 'atândan eyliyor cümle ricâ(82a/380)

Ki sensin melce-i 'âlem melâz-ı cinn ile âdem
Vücûdun bu cihân içre senin Şehâ 'inâyetdir(85b/402)

Sadece muhtac olan insanlar, cinler ya da melekler değil; cümle mevcudât Allah'a olan ihtiyaçlarını lisan-ı halleriyle ortaya koyarlar:

Cümle zerrât-ı cihân kim çağırur Allah deyü
Cinn ile ins hem melekler çağırur Allah deyü(77a/350)

4.4. CÂH

İtibâr, makâm anlamına gelir.

Mâl ve makâma aldanıp da mutlu olmanın yollarını arayanlar için âhîret hayatı en büyük ibrettir:

Bu cihânın mülküne mağrûr olan
Mâl u câh u devlete mesrûr olan
'İbret al sen ehl-i 'ukbâdan hemîn(49a/206)

Çünkü kimsenin kimseye fayda veremeyeceği hesap günü, ne anne-baba ne de mâl ve makâm fayda verecek ve kurtuluşa vesile olabilecektir:

Bâ'is-i fevz-i necât olmaz kula mâl ile câh
Fâide virmez o demde kimseye maderle ebb(74a/334)

Emir ve yasaklara uymayanlar için, yüce makam sahibi Yaratıcı'ya ağlayıp yakarmaktan başka çare de kalmamıştır:

Tutmadın emrini aslâ bu Şeh'in
Pâdişâh-ı 'alî-câha ağla sen(20b/60)

Şu beyit tasavvufi kavramlardan "terk"i en yalın biçimde ortaya koyar:

Giçdi dil mâl ile mülkden câhe kılmaz i'tibâr
Soyunub şâl u kabâdan şimdi bir 'abâdayem(71a/314)

Bir diğer beyitte, günahkârlar için Allah tarafından Peygamberine verilmiş Şâfi' nâmının, yüce bir makamın ifadesi olduğu kaydedilir:

Senin nâmın Şefi'ül-Muznibîndir
Sana virmiş Hudâ bu 'izz ü câhı(54a/227)

4.5. NÛR

Şiirlerde nûr, envâr, enver, ziyâ kelimeleriyle yazılmıştır. Kalbin pasını tevîd nurunun temizlediği kaydedilir:

Nice bir muzlîm idersin kalbini
Nûr-i tevîd ile tenvîr eyle gel(14b/29)

Gerçek sanatkâr olan Allah'ın sanatını görmek, kalp gözünü açık tutmakla mümkün hale gelebileceği anlatılır:

SEYYİDÂ mümkün değildir sun'-i Hak ta'rîf ola
Kalb gözün aç âdem ol 'âlemdeki envârı gör(56b/237)

Şu beyitlerde de sözkonusu mefhum Hazret-i Muhammed'in mi'racıyla ilgili tutularak ortaya konur.

SEYYİDÂ *nûr* u *duhâm*ı hem okur ol yoluna
Dahî virddir nicenin ins ü melekler diline(20a/58)

Yâ Resûla'llah visâlin cennetü'l-me'vâ imiş
Gülşen-i vaslında Cibril bülbül-i şeydâ imiş

Tâb'-ı dîdârın şeb-i zülfünde olmuş bedr-i mâh
Bu meğer ki nûr-i *sübhone'lezzâ esrâ* imiş(53a/221)

Allah'ın ilk önce yarattığı, nûr-i Muhammedîdir. Bu nurdan bütün kâinat yaratılmıştır. Yüzü Allah'ın nuruyla aydınlatılmış olup, güzelliği, güneşin tek oluşuyla mukayese yapılarak, benzersiz olduğu vurgulanır. Güneş ışığı ziya, ay ışığı ise nûrdur. İstiâreyle ay gibi parlak yüzünün bütün dünyayı kuşattığı düşünülür. Şu mısralar Peygamberimizin güzelliğinin nur ile ifadesini ortaya koyar:

Ey Risâlet tahtı üzre Şâh olan nûr-i İlâh
'Aks-i envâr-ı cemâlidir ziyâ-ı mihr ü mâh(53b/223)

Cihân-ârâ güzel vechin cihân-ı şemsden enverdir(54b/228)

Yüzündür matla'-ı nûr-i İlâhî Yâ Resûla'llah(32a/119)

Pâdişâhâ sensiz 'âşık neylesün bu 'âlemi
Seyr ider dâim cemâlin nûr-i tâb-ı Kibriyâ(32a/120)

4.6. MÜBÂREK GECELER

Leyle-i isrâ, leyle-i mi'râc, şeb-i isrâ gibi terkiplerle sadece isrâ veya mi'râc gecesine vurgu yapılmıştır. İsrâ ve mi'râc Peygamberimizin Allah katında seçkinliğini vurgular. Bu seçkinlik bütün âlemi kuşatan bir ayrımdır:

Leyle-i İsrâ ile mümtâz-ı ‘âlemsin Şehâ(27b/96)

İren sensin makâm-ı *kaabe kavseyni ev ednâya*

Şeb-i İsrâ sana mahsûs olan Şâhâ o meydândır(86b/411)

Cenâb-ı Hakk’ın âlemlere rahmet olarak gönderdiği Peygamberiyle mi‘râc gecesi vasıta olmadan görüşmesi şüpheye imkân vermeyen bir gerçekliktir:

Leyle-i Mi‘râc’da gördün zât-ı Hakk’ı bî-hicâb

Gördüğün ol gice hakdır Yâ İmâme’l-kıbleteyn(81b/378)

Arşın, O gece cemaliyle ve ayak bastığı mekân olmasından onur ve şereflediği Habîbullah’ın(47b/196); Günahkâr Seyyid de cemâlinin vuslatına talibdir:

Bu Seyyid-i mücrîme göster cihân-ârâ cemâlini

Bi-hakkın Leyle-i Mi‘râc zamanı Yâ Resûla’llah (32a/119)

5. DİNÎ ŞAHSİYETLER

5.1. Dört Halife¹⁹⁶

Lafzî olarak dört halîfeden Çâr-yâr olarak bahsedilir:

Hubb-i zâtın Âl u Ashab’ına ciğer-pâresi

Çâr-yâr-ı bâ-safâdır hemdem-i kâşânesi

Sâhibü’l-Mi‘râc-ı Mevlânâ Habîb-i Kibriyâ(20b/59)

Çâr-yâr-ı bâ-safâ âl-i âbâ hakkı için

Lutf idüb nefsim hevâsından halâs eyle beni(49b/209)

¹⁹⁶ Bu konuda bkz. Hucvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul, 1982, s. 155-161.

5.1.1. Ebûbekir

Mi‘râc olayına İsrâ suresi delil gösterilirken, Hazret-i Ebûbekir’in İmânı da tanıklık eder:

Anın Mi‘râc’ına burhân olur bu sûre-i *isrâ*
Ezelden Hazret-i Sıddık’ın îmânı müyesserdir(62b/264)

Bir beyitte de dört halifenin bütün varlıklarıyla kendilerini İslâm’a adadıkları anlatılırken;

Hem Ebûbekir ü hem ‘Ömer ‘Osmân ile Server ‘Alî
Virdiler yağmaya varı bunda yokdurur gümân(70b/308)

Divân’da bir şiir tamamen Hazret-i Ebûbekir’i konu eder:

İki ‘âlemde ümidim bana rahmeyle Sıddık
Ki zirâ kân-ı şefkatdır sözünde hem O’dur Sıddık

‘Aceb mi ben anın kapusuna olsam firifte-dil
Risâlet şânını tasdîk iden evvel O’dur Sıddık

İderdi sıdk ile imân Muhammed Mustafâ’ya O
Ezelden Hak ana virdi bu ismi kim O’dur Sıddık

Ğubâr-ı pâkin olmuşdur her ‘âsîye ulu mesned
Düşen ‘âsî-yi hâkine iden tahlîs O’dur Sıddık

Budur efdâl olan Ashâb içinde kadri vâlâdır
Yanub ‘aşk-ı İlâhîden viren mülkü O’dur Sıddık

Ne hikmetdir ne ğayretidir ne ‘aşkdır kim kabâsı yok
Nice ta‘rif olur hâli misâl olmaz O’dur Sıddık

O bir kenz-i ma‘ârifdir nice dil eylesün takrîr
Serîr-i ma‘rîfet Şâh’ı hakîkatde O’dur Sıddık

Habîb-i Hak için oldu sivâdan fâriğ u âzâd
Anın bir hubbuna virdi cihânı çün O’dur Sıddık

Kemâl-i sıdk ile SEYYİD olan ma‘rûf bu Sultân’dır¹⁹⁷
Kapusun bekle kim elbet ider şefkat O’dur sıddık
(87b/416)

5.1.2. ‘Ömer

Divânda kendi adına müstakil şiiri olan iki haliferden birisidir. Şiirlerde genellikle adâlet ve kahramanlığına vurgu yapılmıştır:

Sen semâ-yı ‘adle bedr olmuş kamersin Yâ ‘Ömer
İki ‘âlemde anun’çün mu‘tebersin Yâ ‘Ömer

Bu cihân mülküne zerre olmadı meyyâl dilin
‘İzzet-i bâkîden el-hakk behre versin Yâ ‘Ömer

Nûr-i Ahmed ile pür-nûr idi cism-i enverin
Anun’çün sen de Ashab içre dürresin Yâ ‘Ömer

Sensin ol kân-ı terahhüm sendedir lutf u kerem
Mücrim ü ‘âsîlere ‘âlî-nazarsın Yâ ‘Ömer

Çün dilin dergâh-ı Hakk’a eyler idi ilticâ
Her sözünde dâfi‘-i ğam u zararsın Yâ ‘Ömer

¹⁹⁷ Kemâl-ı sıdk ile ma‘rûf olan Sultân budur SEYYİD

Sana virmiş nusreti nâsır olan kâdir Hudâ
Her ğazâda sâhib-i feth ü zâfersin Yâ ‘Ömer

Çün ‘adâletle şecâ‘at bahr-i şiyem ki sendedir
Sen ser-i küffârı seyf ile kesersin Yâ ‘Ömer

Bu ‘aceb mi ‘arş-ı a‘lâya Hudâ seyfin asa
Ehl-i küfrün boynuna sen bir tebersin Yâ ‘Ömer

Ma‘delet tahtı olsa şâyân zât-ı vâlâna senin
Bu cihânda ‘adl-i Bârîden esersin Yâ ‘Ömer

SEYYİD’-i bî-çâreyi ferdâ unutma kıl meded
Mücrimin mahşerde ‘afvını sen dilersin Yâ ‘Ömer¹⁹⁸(88a/417)

Hem Ebûbekir ü hem ‘Ömer ‘Osmân ile Server ‘Alî
Virdiler yağmaya varı bunda yokdurur gümân(70b/311)

5.1.3. ‘Osmân

Dört halifenin de isimlerinin geçtiği bir beyitle anılır:

Hem Ebûbekir ü hem ‘Ömer ‘Osmân ile Server ‘Alî
Virdiler yağmaya varı bunda yokdurur gümân(70b/311)

5.1.4. ‘Alî

Bu halifenin de ismi sadece iki beyitte müstakil olarak zikredilmiştir.

Sıdk-ı Sıddık-ı velî ma‘delet-i ‘Ömer için
Dahî hem Hazret-i ‘Osmân u ‘Alî Hayder için(61a/261)

¹⁹⁸ ‘afvını/ğufrânın

Hem Ebûbekir ü hem ‘Ömer ‘Osmân ile Server ‘Alî
Virdiler yağmaya varı bunda yokdurur gümân(70b/311)

5.2. EHL-İ BEYT

Genellikle âl ve ashâb birlikte yazılmış olan beyitlerde, Allah’tan âl ve ashâb vesile edilerek niyâzda bulunulur:

Çâr-yâr-ı bâ-safâ âl-i abâ hakkı için
Lutf idüb nefsim hevâsından halâs eyle beni(49b/209)

Şânına *levlâk* ile ta‘zîm olan kul ‘aşkına
Hem anın âl’iyle Ashâbı olan kul ‘aşkına(73b/330)

Âl u Ashâb-ı Muhammed hürmetine Ey Hudâ
Tard idüb kapundan atma lutf geldi sana ben(73a/329)

Mağfîret kıl bu ser-kehhâla lutf it Yâ Mu‘în
Bâ-hakk-ı Fahr-i Cihân u âl u Ashâb-ı Güzîn(96b/480)

Fahr-i ‘âlem hürmetine âl u Ashâb hakkına
Binde bir noksânıma kılma nazar ey Pâdişâh(96b/481)

Bâ-hakk-ı Fahr-ı Cihân u âl u Ashâb-ı Güzîn(50b/214)

Bir mısradâ Hazret-i Muhammed’in sohbet ve ev arkadaşları olarak dört halife gösterilir:

Çâr-yâr-ı bâ-safâdır hemdem-i kâşânesi(20b/59)

Hazret-i Peygamber'in bir hadisi¹⁹⁹ne de gönderme yapılan beyitte âl ve ashâb yıldızlara benzetilirken, Kendileri de bütün cihâna dolunaydır:

Âl u Ashâbın nücûm-veş sensin ol bedr-i cihân
Ey Resûl-i 'alemeyn olan Muhammed Mustafa(90a/432)

Hasan-Hüseyn

Şiirlerden sadece bir beyit bu isimlere tahsis edilmiştir:

O Hasan dahî Hüseyn bu iki gevher için
İki 'âlemde günâhım yüzüme urma benim(61a/261)

5.3. TÂBİ'ÎN

Hazret-i Peygamber'i görmüş olanları görüp kendilerinden hadîs dinlemiş olanlar. Beyitlerde bu özelliğe sahip sadece Veysel karânî'nin ismi geçmektedir.

Veysel Karânî

Nice 'Âşık hazarı terk idüb olsa seferî
Dahî Veyse'l-Karânî-veş dökese düreri(20a/58)

5.4. SÂDÂT (SEYYİTLER)

Ağlarım gülmem çâremi bilmem
Çârem sendedir ey nesl-i sadât(92a/442)

Seyyid-i 'alî-nesebsin Ey Habîb-i Kibriyâ
Zâtını tebcîl ider her yerde Ğaffâru'z-zünûb(95a/474)

¹⁹⁹ "Ashâbım yıldızlar gibidir. Onların hangisine rastlarsanız uyun; onlar size hidâyet eder." Bu hadis için zayıf denilir.

6. TARİHÎ VE EFSÂNEVÎ ŞAHSİYETLER

6.1. Leylâ

İran ve Türk Edebiyatı'nda mesnevilerle işlenen hikâyenin kadın kahramanı. Beyitlerde efsâneleşen aşkla boy ölçüşülürken, Leyla da sevgili için bir benzetmedir.

Hiç nazar eyler mi 'âşık gayrı ma'şûka Şâhâ
Gözleri anın dem-â-dem sevdiği Leylâsındadır(66b/289)

Olalı dil mübtelâ-yı derd-i bî-dermân-ı 'aşk
ŞöyleMecnûn'am ki ben geçdim o Leylâ'dan bugün
(84a/393)

Görse Leylâ hilye-i hüsn ü cemâlin şerm ider
Vasfını itmek ne mümkün rûyunu gören bilür(26b/93)

Aşkının verdiği hayrânlıkla işi gücü sersemlik ve şaşkınlık olan âşıkın âhı, Leylâya ilhâm kaynağı olmuştur:

'Âşıkam hayrân-ı ser-gerdân benem
Kârımı âh eyledi Leylâ-yı 'aşk(34b/129)

6.2. Mecnûn

İslâm Edebiyatı'nda mesnevî konusu olan aşk hikâyesinin erkek kahramanı. Divanda en fazla yer alan hikâye kahramanıdır. Sadece bir beyitte Kays olarak isimlendirilir. Leylâ'da olduğu gibi genellikle Mecnûn da şiirlerde bir benzetmedir. Divânda Mecnûn olduğum ve Mecnûn değiliz redifiyle iki adet müstakil şiir yer almıştır.

Her ân Hakk'ın didârını görmeği arzulayan âşık, Hakk'a vasıl olmak talebinde aklı geriye atmıştır(11a/12); Sevgilinin yüzünü görme şevki, mecnûn ya da leylâ kılmıştır(11b/15); Kaşlarının hattını görelden beridir mecnûn gibi bütün cihânı arar olmuştur(17a/42); Ayrılık ve hasretle mecnûn misali

ağlar(19b/55); Mecnûn gibi sevgilinin aşkı onu sahralara düşürür(21b/65); Mecnûn olmasına sebep, ayrılık gösterilir(21b/66); Sevgiliye düşkünlük mecnûn gibi gösterilir(33b/124); Tutkun âşığın kalbi de Mecnûn gibi dâimâ hüznüldür (41b/166); Bu hâlden kurtulması mümkün görülmeyen biçâre bir mecnûndur(17b/43); Mecnûnun aşkı gibi âleme rusvây olmuştur(34b/129); Aştan aklını yitirmiş olması Mecnûn ya da Leylâ'ya benzetilir(42a/167); Gittikçe artan inlemelerinden Kays'a benzetilir(37b/148); Sevgilinin gül yanaklarının neşesi Mecnûn kıssasıyla mukayeseye tabi tutulur:

Şevk-i didâr-ı güle cânâ olsa olmaz mı mesel

Bu cihân halkı dilinde Mecnûn-âsâ kıssâsı(14a/26)

Şekille ilgili teşbihlerde yer alan Hazret-i Muhammed'in saçları, dalğalı olması itibariyle bir bağ ya da zincir vazifesi görür. Bu benzetme şairimiz tarafından gayet sanatkârâne bir üslûpla ifade edilirken, aşk ve akıl arasındaki o ince münâsebete vurgu yapılır:

Gâh zencir-i zülfün bend ider Mecnûn gibi

Gâh zencirim alunur ben de âkıl oluram(35a/134)

Müstakil şiirler:

‘Âlemin biz hüsnüne meftûn u mecnûn değiliz

Bilüriz aldanmayuz nakşına mecnûn değiliz

Râh-ı rastdır yolumuz biz çıkmayız ol râhdan

Böyle bir mekkârenin ‘aşkıyla mecnûn değiliz

Görinür hüzn ü sürûru bu cihânın tev'em

Anlaruz ahvâlini şeydâ vü mecnûn değiliz

Görmedik aslâ letâfet bulmadık nev'-i safâ

Biz muhabbet ehliyiz ‘âlemde mecnûn değiliz

Neş'e-yâb olmaz gönül medh ile hem kadhı ile
Ehl-i temkinüz cihânda öyle mecnûn değiliz

SEYYİDÂ kalbden çıkardık bu cihânın sevgisin
Biz ana dil virmeyüz dîvâne mecnûn değiliz (59a/250)

İşidüb evsâfını ol demde meftûn olduğum
Ey benim sevdâ-yı 'aşkın ile mecnûn olduğum

Sîne-çâk oldum ğam-ı 'aşkın ile ey sevdiğim
Ağlayub her rûz u şeb hicr ile mecnûn olduğum

Neyleyem fânî cihânı cennet ü rıdvânı ben
Görmeğe bir kere ben bin kere mecnûn olduğum

Sen delî dîvâne kıldın ey şeh-i hûbum beni
Bağladın zülfün ile 'aşkınla mecnûn olduğum

Sevdi dil çâre nedir bilmem bu derde SEYYİDÂ
Bî-devâ bir derde düşdüm sana mecnûn
olduğum(80b/374)²⁰⁰

6.3. Hüsrev

Şiirlerdeki anlamıyla pâdişâh olarak karşımıza çıkar.

'Aşk-ı Hakk'a kul olan şeh-i fenâ sultânıdır
Hüsrev ü Dârâ olan ednâya olmaz âşinâ(22a/68)

²⁰⁰ Bunlardan başka Divân'da mecnûn mefhumunun geçtiği başka beyitler de vardır: (40b/161); (54b/229); (58a/245); (59b/253); (63a/267); (68a/296); (73b/332); (74b/335); (78a/355); (86a/407); (87a/393); (90a/431).

Divân'da yer alan iki ayrı na'tlarda Hazret-i Muhammed'in fenâ ve bekâ âleminin gerçek Sultanı olduğu vurgulanırken, Hüsrev ve Şâhların O'nun ancak bendeleri ve köleleri olabileceği anlatılmıştır:

Fenâ ikliminin Şâhı bekâ mülkünde Sultân'sın
Bu 'âlem Hüsrev ü Şâh'ı sana bende-i kemterdir(54b/228)

Cihânın Hüsrev ü Şâhı anın emrine münkaddir
Cihân-gîrân-ı 'âlemde ana nisbetle çâkerdir(62b/264)

6.4. Dârâ

Îrân'ın Keyâniyân sülâlesinin dokuzuncu hükümdârı olan Keykûbâd. Ayrıca hükümdâr anlamı da olan Dârâ, Avrupalı pers kralı Darius"(İlm. M:Ö:330) olarak bilinir.²⁰¹ Şiirlerde bu anlamıyla karşılık bulur.

'Aşk-ı Hakk'a kul olan şehir-i fenâ sultânıdır
Hüsrev ü Dârâ olan ednâya olmaz âşinâ(22a/68)

İtmez aslâ şikâyet derdim olsa dağ gibi
Kıssa-ı halden tekellüm iderim Dârâ güzel(21a/63)

Kapusunda anın SEYYİD kulu kurbân olmaklık
Cihâna hükm ider Dârâ Süleyman olmadan yegdir(13a/21)

6.5. İskender

Makedonya Kralıdır. Aristo'dan ders almış olup, otuz üç yaşında ölmüştür. İrân hurâfelerine göre Aristo tarafından yapıp yüksek bir yere konulan aynaya bakarak yüz fersah mesafedeki düşmanı görmüş.²⁰² Edebiyatta daha çok âyine-i İskender, mir'ât-ı İskender tamlamasıyla dikkat çeker.

Hak Ta'alâ nass-ı *erselnâk* ile tebşîr ider
Nice İskender Süleymân ana nisbet bendedir(12a/16)

²⁰¹ Pala, a.g.e., s. 131.

²⁰² Bu konuyla ilgili bkz. Pala, aynı yer, s. 64.

Câm-ı cem mir'ât-ı İskender midir âyâ nedir
Sîne-i.....açmış âfitâb-âsâ gezer(94a/468)

6.6. Ferhâd

Ferhad ile Şirîn adlı hikâyede geçen kahramanlardandır. Ferhad, Hüsrev adlı İrân padişâhının sevgilisi olan Şirîn'e aşiktir. Şirîn'in arzusu üstüne bîsütûn adlı dağı delmesi istenir.²⁰³Tabir yerindeyse kâmil insan olabilmek vücûd dağının yontulmasını gerekli kılar. Böylece Ferhad'ın deldiği dağ güzel bir benzetme ile bu anlamı tamamlar:

Nice bir hasret oduna yandı cânım hem tenim
Âh idüb Ferhâd gibi deldin mi cismin dâğımı(40b/161)

Bazan Mecnûn ile karşılaştırılır:

Tâ be key Mecnûn-veş derdin ile vâh ideyim
Nice bir Ferhâd gibi 'aşkın ile âh ideyim(90a/431)

6.7. Eflâtûn

Aristo'nun hocası olan Sokrates'ten öğrenim görmüş, Mısır'da okumuş, Yunanistan'da Akademia'yı kurmuştur. M.Ö. 430'da doğmuş olan Eflatun 348'de ölmüştür. Akıl, hikmet ve isabetli görüş sahibi olarak tanınır. İşte bu özelliğiyle şiiirlerden birinde sırasını almıştır:

Görse vechin 'akl-ı Eflâtûn olur dîvâne-dil
Mest olur zîrâ gören sekrân olmuş olmamış(60a/255)

7. İSLÂMİYET VE DİĞER DİNLERLE İLGİLİ MEFHÛMLAR

7.1. İmân

Sözlük anlamı olarak herhangi bir şeye inanmaktır. Dinî terim olarak Peygamberimiz'in Allah tarafından getirdiği şeylerin doğru olduğuna kalben inanıp dil ile ikrar etmektir. Abdurrahman Nesib Efendi'de bu imân telakkisi eksiksizdir.

²⁰³ Pala, a.g.e., s. 185.

Son nefesde imân ve tevhîdi kendisine nasib kılması için Allah'a yakarır(25a/84); Ve yine kendisine rahmederek imândan mahrum bırakılmamayı niyâz eder(46a/190); Mahşer günü tevhîd ve imân bağının bülbülü olmayı ümid eder(95b/477). Mutasavvıf bir şair olan Abdurrahman Nesib, imânı şeyhle de ilgili tuttuğu bir makta' beyitte, akıllı kimseler olarak da tarif ettiği şeyhlerin yerine başkalarının tercih edilmemesi için uyarır:

Gez dolaş iklîm-i seb'î virme SEYYİD ğayre dil
Şöyle îmân eyle şeyhe ol ulü'l-elbâb imiş(63b/269)

Îmân kapısını bırakıp inkâr ve küfre sapanların yerlerinin cehennem olduğunu bir kez daha hatırlatır:

Bâb-1 îmânı koyub inkâr u küfre kim gide
Terk idüb bağ-ı cinânı yeri nîrân eyledi(54a/225)

O halde imânın insanlara verilmiş en büyük ni'met olduğu bilinciyle, gece gündüz Allah'ı zikrederek, bir şükran ifadesi ortaya konulması taraftarıdır şair:

Ni'met-i 'uzmâdır îmânın sana
Gice gündüz Hû de zikru'llah ile(80a/370)

7.2. Mü'mîn, Kâfir

Mü'mîn, İslâm dinine inanmış, imân etmiş kimse. Kâfir, Allah'ın varlığına birliğine ananmayandır. Beyitlerde mü'mîn-kâfir, inkâr-küfür birlikte yer alırken; ehl-i imân ve ehl-i küfür terkipleri de birer örnekle karşımıza çıkmaktadır:

Cenâb-ı Allah kimini imân ehli kimini kâfir yaratmıştır(54a/225); İmânı koyup da küfre gidenlere şaşılır(54a/225); Hazret-i Muhammed'e uymayanlar cehenneme girmeye müstehak tır, böylelerinin hâin ve kâfir olmalarına şaşılmamalı(20a/58).

Mü'mîn ve kâfirlerin de isteklerine cevap veren Allah'ın, kendi isteklerini karşılıksız bırakmayacağına da emindir aslında:

Bu murâdımdır efendim seni mu'tî bilürem
Nice mü'min ile kâfirleri hande görürem(24a/78)

Bir beyitte, dinin direği olan Hazret-i Muhammed'in yüksek zâtını inkâr edenler zındık hem de kâfirdir:

'İmâdü'd-dîn-i dünyâdır anın vâlâ olan Zât'ı
Anı inkâr iden elbet o zındık hem ekferdir(62b/264)

7.3. Ümmet

Bir peygambere inanarak ona bağlanan cemaat, zümre. Muhtelif beyitlerde yer alan bu kelime, Allah'ın son Peygamber'i Hazret-i Muhammed'in ümmeti olarak zikredilmiştir.

Bizzat kendisinin saâdet menşei olduğu son Peygamber, ümmetine de varlığıyla şeref bağışlamıştır:

Dahî Zât'ın senin mahz-ı sa'âdet
Şeref buldu senin ile bu ümmet(13b/23)

Ümmet içinde kendisinden daha kara yüzlü(88b/421); mücrim bir bende(85b/403); ve âsî bir kul olmadığını(88b/421); kapısında bütün ümmetlerin gedâ olduğu Peygamber'e, kendisinin de ümmetinin gedası, en fakir ve en hakiri olduğunu belirtirken, kendisine bu hususlarda benzeyen bir tek ümmetinin olamayacağını söyler ve ricasını da ileri sürer(15b/34); (44a/180); (53b/223); kemter, hakir kula iki âlemde şefâ'at(52a/218); yaptığı hata ve günâhından şefkat (70b/312); ve dergahından tard edilip atılmamak(44a/180).

Ümmetine hidâyet rehberi olan Hazret-i Muhammed'e, dillerin devamlı olarak medh ü senâ etmeleri bir kez de Abdurrahman Nesib Efendi tarafından hatırlatılır:

Seni medh eylesün diller dem-â-dem
Ki zîrâ ümmete sensin hidâyet(13b/23)

O Peygamber ki Hak dininin apaçık bir davetçisi ve hidâyet rehberi olarak tevhi'd yolunu bu ümmete ihsân etmiştir(90a/432); Amel defterinde çok günâhı olan bu ümmet için, Hak Peygamber rahmet kaynağı olur(15a/32). O halde hidâyet rehberi olan Habîbullah'ın ümmeti olmak ayrıcalığıyla, lutuf ve ikrâmı sonsuz olan Cenâb-ı Hakk'a sığınmak yakışık kalır(65a/277).

7.4. Mû'cize

Sözlükte “insanı âciz bırakan, karşı konulmaz, olağan üstü, garip ve tuhaf şey” anlamlarına gelen mucize, terim olarak “yüce Allah'ın peygamberlik iddiasında bulunan peygamberini doğrulamak ve desteklemek için yarattığı, insanların benzerini getirmekten âciz kaldığı ve olağan üstü olay” diye tanımlanır. Kur'ân'da mûcize terimi yerine âyet, beyine ve burhan kavramları kullanılır.²⁰⁴ Allah tarafından yalnızca peygamberlerine verilmesi bir üstünlüktür. Her peygamberin mûcizesi vardır. Kerâmetle karıştırılmamalıdır.²⁰⁵

Divân'da Hazret-i Muhammed'in mûcizelerinden sadece şakka'l-kamer²⁰⁶ (ayın yarılması) hadisesi iki ayrı beyitte yer alır.

Bir işâret ile oldu iki şak mâh-ı cihân

Böyle i'câz ile sende olamaz vallâh gümân(20a/58)

Çıkardın zîver-i şâli libâsın mu'cizât oldu

Kamer engüştün ile hem dü-şakkdır yâ

Resûla'llah(27a/94)

Başka iki mısırada de mûcize lafız olarak zikredilmiştir:

Bu denlü mu'cizâtıyla şeref buldu güzel Zât'ın(27b/99)

Mu'cizâtın ile her dem buluyor cümle emân (20a/58)

²⁰⁴ Heyet, İlmihal, *Peygamberlere İmân*, s. 113.

²⁰⁵ Pala, a.g.e., s. 394.

²⁰⁶ “...ve ay yarıldı..”(Kamer, 54/1).

7.5. Sünnet

Sünnet fıkıh usulünde, Hazret-i Peygamber'in söz, fiil ve onaylarını (takrir) demek olup İslâm dininin Kur'ân-ı Kerîm'den sonraki ikinci ana kaynağını teşkil eder. Fıkıh dilinde, özellikle de ilmihal literatüründe sünnet ise, Hazret-i Peygamber'in yolunu izleyerek yapılan fakat farz ve vâcip kapsamında olmayan fiiller anlamındadır.²⁰⁷

Abdurrahman Nesib, Allah'ın emirlerine ve Peygamber'in sünnetine layıkıyla ihtimâm göstermeyip kusurunu itiraf eden bir mü'min duyarlılığını bu beyitte ortaya koyar:

Tutmadım emr-i Hudâ'yı eyledim bunca kusûr
Sünnetin icrâda kıldım nice ğafletle melel(86a/406)

7.6. Vahiy

Sözlükte “gizli komuşma, gönderme, emir, işaret, ilham” gibi anlamlara gelen vahiy, Allah'ın dilediği şeyleri peygamberlerine, mahiyeti bizce tam bilinemeyen bir yolla bildirmesi, Allah'la elçisi arasında bir çeşit gizli ve sür'atli haberleşme, Allah'ın elçisinin kalbine indirdiği şey demektir.²⁰⁸ Vahy-i İlâhî ve Vahy-i Semâ'î terkipleriyle divandaki şiirler içinde iki beyitte ifadesini bulur:

Sözün vahy-i İlâhîdir özün mir'ât-ı Rahmândır
Yüzün envâr-ı nûr-i veche mutlâk Yâ Resûla'llah
(53a/222)

Yüzün nûr-i İlâhî hem sözün vahy-i semâ'îdir
Hâbîbâ gül-cemâlindir senin şem'-i şeb-i İsrâ(81b/379)

7.7. Mücrim, 'Âsî, Günahkâr

Abdurrahman Nesib Efendi'nin şiirlerinin önemli bir bölümünde, günahkâr bir kulun yalvarış ve yakarışlarına şahid olmaktadır. Hayli yekûn tutan bu şiirlerin tesbit edebildiğimiz beyitleri:

²⁰⁷Heyet, İlmihal, *Sünnet*, s. 145.

²⁰⁸Heyet, İlmihal, *Peygamberlere İman*, s. 112.

Gah günahkâr ve âsî bir kul olarak el açıp, isyânını ve suçunu ikrâr eden, bir dilenci gibi kapıda dilenir(27b/97); (34b/131); (43b/175); (58b/249); Gah isyân denizine gark olan kulun suçlarının afvı için Pâdişâhlar Pâdişâhı yüce Yaraticı'nın merhametine sığınılır(43b/175); (36a/139); (52a/218); çünkü kendisi ancak günahı çok bir bendedir (37a/143); Suçunu ve isyânını bilip de Allah'tan çare arar(46b/194); (47a/195); (68b/300); (73b/330); sabah akşam niyâzını esirgemez (47b/198); işlediği suç, günâh ve isyânının yüz karasıyla da olsa(33b/123); (60b/257); suçunu bilip, İslâm Peygamberi'nin şefkat, şefâ'at ve merhametini umarak azabdan emin olmak ister(50b/214); (54a/227); (68a/297); Çünkü bu âlemde rahmet mercii Resulüllah'ın kapısı, âsîlere bir sığınma yeridir, her ne denli âsî, fâsık, günahkâr, gâfil ve aşağılık bir bende olsa da(53b/223); (83a/388); Günahkârlara cömertlik ve vergisi denizler gibi sonsuz olan Peygamber'e kendi suçunu itiraf ederek rahmet denizinden yararlanmak ister(44a/180).

Tamamen bu konuyla ilgili olarak yazılmış müstakil şiirlerden²⁰⁹ bir kaçını veriyoruz:

Sen bilürsin Kalb-i mahzûnum ki Yâ Rab sendedir
Kesmezem ümmîdi senden tâ ki cânım tendedir

Eyledim 'isyân-ı bî-hadd bilürem mücrim benem
Fısk u hüsrân bende amma dil sana efgendedir²¹⁰

Sayısız oldu günâhım nâdimem cürmüme ben
Eyle tevfikin refik vallahi dil şermendedir

Dem-be-dem işler günâhı nefsimin ğaflet işi
Bilürem 'afvınla Şâha nice 'âsî handedir

²⁰⁹ Divân'da bu konuyla ilgili diğer şiirler: (28b/103); (46b/193); (62b/265); (44a/179); (32a/122); (44b/181); (45b/188); (78a/357)

²¹⁰ dil sana efgendedir/dil senin 'aşkındadır.

Olsa ger âyine-i dil mâsivâdan pâk u saf
Bakmaz ağıârın yüzüne çeşmi Mevlâsındadır

Bu za‘îf-i mübtelâya dest-gîr ol kıl meded
Düşdü zîrâ hayrete SEYYÎD ki hayrân-bededir(41a/164)

Sen bilürsin hâlimi ‘özüüm günâhımdan beter
Nâdimem gerçi velî ‘özüüm günâhımdan beter

Yâ İlâhî kalb-i mahzûnum bilürsin kim şikest
Müflis-i bî-hâsılam ‘özüüm günâhımdan beter

Sen Hudâvendi-gîrimin lutfu çok Rabbu’r-Rahîm
Bana ihsân eyle kim ‘özüüm günâhımdan beter

Rûz u şeb her işlerim cürm ü kusûr olmuş benim
‘Afv u ğufrân eyle gel ‘özüüm günâhımdan beter

Cürm ile vây oldu hâlim pâdişâhâ dem-be-dem
Ey İlâh’ım Halıkım ‘özüüm günâhımdan beter

Kesmezem ümmîdi senden tâ ki cânım tendedir
Gerçi Şâhâ her demim ‘özüüm günâhımdan beter
SEYYÎD’in cürmü çoğaldı lutfu çok sâhib-‘atâ
Böyle küstâhım ki ben ‘özüüm günâhımdan beter(42b/171)

Yâ İlâhî cürmümü ‘afv eylegil
Bunca ‘isyânım dahî mahv eylegil

Pâdişâhâ lutf u ğufrânımla bak
Derd-mendin mücrime lutf eylegil

Her ne itdimse hatâdır her işim
İsm-i Settârınla sen setr eylegil

Cürm ü ‘isyânım günâhım bî-‘aded
Bâ-hakk-ı Ahmed bana rahm eylegil

Gerçi ‘âsîdir bu SEYYİD mücrimin
‘Afvın ile fazl u ihsân eylegil (43a/173)

Hudâyâ ‘aynı ‘İsyân oldu kârım
Anun için giceler âh u zârım

Cenâbından hezâr rahmet umarım
Beni reddetme kapundan İlâhî

Ne denlü ‘âsî-i mücrim isem de
Hevâ-yı nefsime tâbi‘ isem de
Dahî sicn-i tabi‘atde isem de
Beni reddetme kapundan İlâhî

Kerem-kârâ beni lutf it uyandır
Bu dili mâsivâdan hem usandır
Kerem kıl âb-ı ğufrânımla kandır
Beni reddetme kapundan İlâhî

Ne denlü SEYYİD’in mücrim kul ise
Sivâya dil viren dahî ‘âsî ise

Diler rahmet eđerçi ‘âsî ise
Beni reddetme kapundan İlâhî(58b/248)

7.8. Son Nefes

Şiirlerde iki beyitte bu mefhumlara yer verilir:

İlticâ eyler dilim dergâhına her rûz u şeb
Son demimde bana imdâd ey Fahr-i Cihân(81a/377)
Dem-i âhir nefes olsa ne sâ‘atdır o sâ‘at
Gönül Mevlâsını bulsa ne rahattır o rahat(88a/419)

II. TASAVVUF²¹¹

Abdurrahman Nesib Efendi’nin Divânı’nda yer alan şiirlerin ekseriyeti ya doğrudan doğruya veya dolaylı olarak tasavvufla ilgidir. Kendisinin bir meşayih olması, mutasavvıf kişiliğini de sanatına yansıtan bir şair duyarlılığı ortaya çıkarmıştır. Abdurrahman Nesib’in sanatı işte bu özelliğiyle değerlendirilmelidir.

Mutasavvıflar akıl ve nâkilden başka, vasıtasız olarak Allah tarafından öğretilen bir başka bilgi kaynağından bahsederler. Kalp kaynaklı olan bu kaynak aynı zamanda bir çok mutasavvıfın tasavvuf karşılığı olarak zikrettikleri marîfet ve keşf de denilen ilm-i ledündür. Kur’ân-ı Kerîm’de “*Biz ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik*”²¹² âyetiyle de işaret edilen bu ilim, beyitlerde aynı zamanda ilm-i Hudâ, ilm-i hakîkat, feyz-i gayb terkipleriyle de kullanılır.

Bu kavram, ilham ve keşf yolu ile elde edilen hakikat bilgisine “alem” olmuştur. Bu itibarla “ledünnî bilgi”, fikri, zihni ve de düşünce temrînleriyle elde edilen bir bilgi türü olmayıp, Allah tarafından gelir. Bir keşf işi olduğundan, insanın gözünden gaflet perdesinin kalkıp basîretle kâinâta bakması ve bazı sırlara âşinâ olması anlamına gelen “keşf” kavramıyla da alakalıdır.²¹³

²¹¹ Tasavvufî Remiz ve Mazmunlarla ilgili olarak bkz. Agah Sırrı Levend, *Divân Edebiyatı(Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar)*, İstanbul, 1980; A.Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Ankara, 1992; Ali Nihad Tarlan, *Şeyhi Divânını Tedkik*, İstanbul, 1964.

²¹² el-Kehf, 18/65.

²¹³ Hasan Kâmil Yılmaz, *Tasavvuf Meseleleri*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2001, s. 152.

Hakikat ilmi denilen İlm-i ledün, Peygamberimiz'in her hâli ve kaliyle ilişkili tutularak izah edilmiştir:

Sözünden hâll olur 'ilm-i ledünnî Yâ Resûla'llah
Senin her bir kelâmın hem şerî'atdır tarîkatdır²¹⁴(85b/402)

Başka bir beyitte de tasavvuf'un kal değil, hâl ilmi olduğu açık bir dille ortaya konmuştur:

Ey dilâ sanma tasavvuf sohbet-i ahıbbâ imiş
Böyle bil ehl-i tasavvuf hizmet ü âdâb imiş(63b/269)

Zikir ve tevhidle meşgul tasavvuf adamı zâkirin gönlünde ğaflet bulunamaz. 'Âlemin şâhı da, ilim ile asrının eşsizi de olunsa, hidâyet ve dalâlet yollarını anlamak için ve Hakk'ın yolunu gösterici, bir çok şâh ve bendelerin eteğine yapıştığı kâmil bir şeyhe tâbi olmak zorunludur(14a/27).

1. V.VÜCÛD VE TEVHÎD

Konusu varlık ve bilgi teorisi olan "vahdet-i vücûd" hakkında pek çok İslâm mutasavvıfı açıklamalarda bulunmuş, ancak Muhyiddin-i Arâbî (Ö. 1240) tarafından sistemleştirilmiş olan bu felsefi-tasavvufî görüşe göre, âlem, bir tek hakikat ve vücûttan ibarettir. O da ziyâde olmayan Allah'ın vücududur. Allah'ın vücudundan başka vücut yoktur, olması da mümkün değildir. O'nu bilmek varlığı bilmektir. Mutlak ve tek olan Allah'ın varlığının sebebi, başlangıç ve nihayeti de yoktur. O kendi zâtıyla vardır. Bütün zaman ve mekânları kaplayan bir nur olan Tanrı'nın zuhurundan bütün âlem meydana gelmiştir.²¹⁵

Gerçek varlığı görebilen göz, baktığı her yerde mutlak vücudu temaşa edecektir:

²¹⁴ hem şerî'at hem tarîkatdır

²¹⁵ Vahdet-i Vücûd hakkında yazılan bazı kaynaklar şunlardır: İ. Fenni Ertuğrul: *V.Vücûd ve Muhyiddin-i Arâbî* (haz. Mustafa Kara) İstanbul, 1991; Ferit Kam, *V.Vücûd* (Sad. Ethem Cebecioğlu), Ankara, 1994; Cavit Sunar, *V.Vücûd - V.Şühûd Meselesi*, Ankara, 1960; Niyazi-i Mısrî, *Risale-i V.Vücûd*, yazma; Ebu'l-Ala Afîfî, *Muhyiddin İbnü'l-Arab'î'nin Tasavvuf Felsefesi* (Çev.Mehmet Dağ), Ankara, 1975; Hayrettin Karaman, *İmam-ı Rabbânî ve İslâm Tasavvufu*, İstanbul, 1975; Mustafa Aşkar, *Molla Fenârî ve V.Vücûd Anlayışı*, Ankara, 1993.

Bana her dem bir eşyada görünen hüsn-i zâtındır

Gam u derdinle bu gönlüm harâbındır senin cânâ(21b/66)

“Her neye baksan Allah’ın vechidir” ifadesinden hareketle, insan için yapılması gerekenler, şairin kaleminden dökülen bir tembihtir:

Âdem isen *semme vechu’llahı* gör

Cümle eşyada güzel Allah’a bak(30b/112)

Bir beyitte, Hadis-i kudsi²¹⁶’ye telmihte bulunmuş olup, yine bütün varlıkların Allah’tan zuhur ettiği ifade edilir:

Sana eşya müzâhirdir buyurdun *semme vechu’llah*

Her eşyada zuhûrunda yine ahfâdan ahfâsın(24b/82)

“Lâ mevsûfe illallah” (Allah’tan başka sıfatlanan yoktur) şeklinde ifade edilen tevhid-i sıfât, fenâ mertebelerinin ikincisi olup, Allah’a ait sıfatların insana birer ayna olması, bu aynalarda esas sıfatlananın görülebilmesidir. Kesrette vahdeti görmek, zahirî yaratılmışları dışarıda bırakarak dikkati yalnızca Hakk’a yöneltmektir:

SEYYİDÂ eşyada dâim Hakk’ı gör zîrâ ki Hakk

Vahdet-i âyine-i kesrette seyrân eyledi(54a/225)

Divânda geniş yer tutan “tevhid” fikri bir görme, bir bilme halidir. Tevhid anlayışını âşık-maşûk (cânân) ilişkisiyle de değerlendirirken aslında âşıkın da mâşûkun da bir olduğunu²¹⁷, bu durumda tevhidin “lâ mâşûke illallah” (Allah’tan başka sevilen yoktur) boyutunun ifade edildiğini; bu aşk halinin izahına gelince, bekâ mertebelerinin başlangıcı olan cem makamı, tevhid mertebelerinin dördüncüsüdür. Kişi fiillerinden, sıfât ve zâtından soyunmuş olarak bu makama gelir. Hakk, zatıyla bu kişiye yeni bir libas verir. Net bir ifadeyle kul, “Hakk’ın

²¹⁶ “Küntü kenzen mahfiyen...,-gizli bir hazine idim...-” Yukarıda bilgisi verildi.

²¹⁷ Fuzulî’nin şu beytinde aynı konu işlenir:

“Vâdi-i vahdet hakikatde makâm-ı ‘ışkıdır

Kim müşahhas olmaz ol vâdide sultandan gedâ” (*Külliyât-ı Fuzûlî*) : *Gazeliyyât*, Yeni Şark Kitapları Yayınları, 1924, s. 119.

rengine” bürünmüştür.²¹⁸ Bütün mevcudatta Allah’ı görme makamı olan bu makam, aynı zamanda “fenâ-fillâh” makamıdır.

Bu şiirlerde söz konusu makama geçiş ve hal anlatılır:

Neylesün dünyâyı gönlüm böyle cânân var iken
İstemem ağyâr-ı Hakk’ı ol ulu Mevlâdeyem

Zikr ü fikrim oldu Hak Hak dâimâ direm Allah
Yandı dil ‘aşk-ı Hudâ’den özge bir sevdâdeyem

İstemez fânî cihânı ‘âşık-ı merdâneler
Anun’çün ben de ne dünyâ vü ne ‘ukbâdeyem(71a/314)

‘Aşk ile ‘âşık olaldan kande baksam yâr var
Derd-i yâr ile dem-â-dem gözlerimde kan var

Çün vücûdum mülkü ser tâ mahv olubdur rûz u şeb
Bu vücûdum şehri nâ-bûd yalnız Sultân var

Çün hikâyet eylerim sanma şaka eyledim
Bilürem bu derd içinde gizli bir dermân var
Bu belâ-yı ‘aşka düşdüm mâsivâ bulsun ‘adem
Terk-i cân eyle cihânda ‘âkıbet cânân var

Tâ ezelden hâl idenden nâr-ı ‘aşka yanmağı
SEYYİDÂ cismen düşürdün nâr-ı ‘aşka yan var(36b/140)

Aşkın âteşinin cânâ düşmesinden itibaren kûşe-i vahdette, bu durumdan, hiçbir şeyden olmadığı kadar zevk alındığı ifade edilirken, yine bu makam“fenâ fillâh”a işaret edilir:

²¹⁸ Ganiyy-i Muhtefî, *Merâtib-i Tevhid Risâlesi*, (trc. Necmettin Şahiner), Furkan Kitaplığı, İstanbul, 2001, s. 138.

Nâr-ı ‘aşkın ey cihân-ârâ düşeli cânıma
Kûşe-i vahdetde olmak iki ‘âlemden lezîz(56b/238)

Kendi giysisini Hakk’ın elbisesiyle değiştirerek O’nun rengine bürünenlerin meskeni vahdet köşesidir. Gerçekte şâh olanların hakir ve miskin görüntülerine aldanmamalı:

Kûşe-i vahdetde çokdur pâdişâhân-ı fenâ
Her hakîr ü miskini gördükde sen şâhâna bak(58a/246)

Abdurrahman Nesib Efendi’nin Divânı’nda yer alan bir şiir, Merâtib-i Tevhid²¹⁹ yani tevhid mertebelerinden Tevhid-i Sıfât mertebesini anlatması bakımından dikkat çekicidir:

Mazhar-ı esmâ olan ‘âlemdeki ihbârı gör
Ol mübâdîden geçüb mefsûd olan dîdârı gör

Zât-ı mir’ât ise de eşyaya salma dîdeni
‘Ârif isen ‘âlem-i lâhûta var esrârı gör

Gösterir ağyâr yüzünden hass u ‘amma vechini
‘Âleme bakma güzer kıl zât-ı vâlâ-nûru gör

Hâric-i ‘âlem değıldir dahîl olmaz hiç ana
Ol vücûd-i mutlakı îmâ iden envârı gör

Sen hicâb itme vücûdun terk ü tecrîd ehli ol
Gel verâ’ bî-perdeye bak anda mahf-i sırrı gör

SEYYİDÂ bu ‘âleme dil virme kim yokdur vefâ
Pür-ziyâ iden cihânı misli yok ol mihri gör(72a/322)

²¹⁹ Bu konuda bkz. Şahiner, *a.g.e.*

Vahdet, divândaki şiirlerde, sarây-ı vahdet, kûşe-i vahdet, gülşen-i vahdet, vahdet diyârı gibi terkiplerle yer alırken; şair, gerçek âşığı vahdet bahçesinin bülbülü sayarken, tevhid denizinin yüzücülğünü de yaptırır(11a/10); Hak’la birlikte, Hak’ta olabilmenin yolları aranır(63a/266); Hasretle gözleri sürekli ağlayan bîçâre âşığa, hastalığının tek çaresinin vuslat olduğu hatırlatılırken(71b/317); cisminden geçmeden saray-ı vahdette Hakk ile olamayacağı da anlatılır(71a/313).

Tasavvufî bakış açısına göre varlıkların Hak’tan ayrı ve gayrı olduğunu sanmak, Hakk’ın varlığı ile kulun varlığı arasına mesafe koymak, Hakk’ın zat ve sıfatlarını sınırlamak demektir.²²⁰Vücut birdir, o da Hakk’ın vücududur.²²¹ Tevhid mertebelerinin üçüncü ve fenâ makamlarının sonuncusu olan Tevhid-i Zât; “lâ mevcûde illallah” (Allah’tan başka mevcut yoktur) cümlesiyle de ifadesini bulan bu tevhid, divânda şu beyitlerde yer alır:

Vahdet-i zâtın sıfatın hürmetine ey Hudâ
Kılma red bâb-ı keremden bî-meded kaldım
meded(89a/425)

Vâhid ü Ferd ü Ehadsin Hayy u Kayyûm u Samed
Zât-ı pâkinde evlâ vasf-ı kadîmin lâ-yezâl(25a/84)

Derd ile yârân olub fikr-i devâdan geçmişem
‘Aşk ile sûzân olub gayrı hevâdan geçmişem

Rûz u şeb dil oldu dergâh-ı Hudâ’nın sâili
İ’tizâr u ihtiyâc-ı ‘umerâdan geçmişem

Sarunub bir köhneye ben sîne ‘uryânım bugün
İftihârım bir ‘abâdır ben kabâdan geçmişem

²²⁰ Mustafa Tahralı, “Yunus Emre’nin Şiirlerinde Tasavvufî Mefhumların Akisleri”, Kubbealtı Akademi Mecmuası, XXI, S.1, 1992, s. 15.

²²¹ Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, *Fûsûsü’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1987, s. 276- 94.

Nideyim fânî cihânı sen cihân-ârâ yeter
Hiç nigâh itmeme sivâyâ ol belâdan geçmişem

Bu cihân içre harâbım devlet-i ‘ukbâ benem
Zînet-i dünyâyı bilmem bu safâdan geçmişem

‘Aşk-ı yârı bulalı bî-gâneye itmeme nazar
İstemem ağyâr-ı Hakkı âşinâdan geçmişem

Sîm ü zer kaydı tükendi isteyüb almam ele
SEYYİDÂ şâh-ı fenâyem mâsivâdan geçmişem(16a/38)

1.1. MÂ-SIVÂ-SIVÂ

“Mâsivaullah” kelimesinin kısaltılmışı. “Allah’tan gayrı sayılan şeyler” anlamında kullanılır. Kesretin ifâdesidir. Divân’da bu mefhûmu ‘âlem, ‘âlem-i virâne, ağyâr kelime ve terkipleriyle kullanan şair, mâsivâdan el etek çekerek ondan yüz çevirmeyi ve Hak ehli olmayı tavsiye ederken(10b/8); bunun için can gözü ile Hakk’ın dergahına bakıp gayrı şeylerden uzak durmayı(28a/102); ve ulu dergahta Yaratıcıdan beklemeyi lüzumlu görüp(30b/112); Allah’tan, mâsivâ meyli ve dünya sevgisini gönlünden çıkarmasına yardımcı olmasını niyâz eder(80a/372).

Mutasavvıflar, tam bir hürriyetin mâsivâdan kurtulmakla mümkün olacağını savunmaktadırlar. Mâsivâdan kurtuldukça arınır, Allah’tan ayrıldığıımız zamanki saf halimize yaklaşırız. Ezelî saflığımızı tam elde ettiğimiz zaman ise hürriyetimiz de kemâl bulur.²²²

Mâsivâdan fâriğ ü âzâde eyle gönlümü
Rûz u şeb lutf eyle her ân kıl beni kalb-i selîm(89b/427)

²²² Öztürk, *Kur’ân ve Sünnet’e Göre Tasavvuf*, Yeniboyut Yayınları, 1998, s. 185 (Ahmed b.Hadreyhten nakil)

Mâsivâ toz ve toprağıyla örtölüp kalan gönöl evinin temizliğinden bazan ümitsiz görünür âşık:

Nice pâk ideyim ben kim ğubâr-ı mâsivâ örtmüş

Halâs olmaz mı gönlüm hiç vehm ile hayâletden(67a/291)

Fenâ mülkünden geçmenin tek çaresidir mâsivâyı terk(19a/54); Kalbi temizliğin çâresi ise tevhid miskiyle sıvamaktır(14b/29); mâsivâyâ düşkünlüğünden kaynaklı kara yüzünü ulu dergaha bir kez daha sürer:

SEYYİD sivâ avâresi bî-haddurur yüz karesi

Ey çâresizler çâresi tutdum yüzüm dergâhına(62a/263)

Mâsivânın yokluk olduğı bilinciyle hareket eden tasavvuf erbâbı, Hakk'a yönelen sevginin mahalli olan gönöl evinde ağırlanan sevginin Hakk'tan ayrı ve gayrı olamayacağını da bileceklerdir. Gönölde Allah'tan başka neyin sevgisi varsa, onun sevgilisi, hatta ilâhı odur. Bu yüzden kalpten mâsivâ putunun değıştirilmesi, sevginin hep Allah üzerinde yoğunlaşması büyük bir önem arzeder²²³. Abdurrahman Nesib Efendi de aynı düşüncenin sahibidir:

Mâsivâdan gönlünü itsün firâğ sevsin seni

Hâsılı 'ömründe her kim ister ise intifâ'(47b/199)

Dervîşliğin de gereğı olan mâsivâyı terk, Abdurrahman Nesib Efendi de kâmil boyuttadır. Beyitlerden edindiğimiz intibâ: İntisab etmiş olduğı tasavvuf meşrebi ve meşâyihlik görevi, Onu Hakk'tan gayrısına dil vermeme konusunda mükemmelliğe taşımış olduğudur. Mâsivâdan geçip fenâ şâhı olduğunu bu yüzden sim ü zere önem vermediğini söyler(16a/38); Korku ve ümidi terk ederek, ihtiyaçsızlığı kendine yol eylediğini(24b/81); (49a/207); Allah yolunda bir abânın bile kendini mâsivâ kaydından koruyacağını(11a/11); Mal ve mülkü terk ederek Allah'la olabildiğini(29a/106); (71a/315); Mâsivâdan uzaklaştıkça aşk âteşinin kendini sarmaladığını(43a/174); Mâsivâyâ ihtiyaç göstermediğinden, fânî cihânın zevkini istemediğini (83b/392); Allah aşkı avâre

²²³ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara, 1997, s. 488.

gönlüne girdiğinden beridir mâsivâyı gözden en uzaklara attığını söyler(85b/403).

Terk idüb her bir sivâyı sırr-ı cânân eylesem

Yüz sürüb hâkine düşsem zevk-i pinhân eylesem(70a/309)

Dilde dâğ-ı iştiyâk var bende-i üftâdeyem

Ehl-i tecrîdem sivâden fâriğ ü âzâdeyem(71a/314)²²⁴

1.2. GÖNÜL-KALB

Sufilerin başlangıçta anlama ve idrâk manâsında kullandıkları “kalp” kavramı, sonraları daha bir derinlik kazanarak “gönül” anlamında kullanılır olmuştur. Sufilere göre kalp aynı zamanda keşf ve ilham merkezidir. Çünkü kalp, Hakk’ın tecelligâhıdır. Kalbinde toplanan ilim fâsîh bir beyân ve açık bir lisanla anlatılmayan kişi de “gönül ehli”dir.²²⁵ Aşkın neşv ü nemâ bulduğu gönül, hakikate götüren tek ışık²²⁶ olup, Allah’a en yakın yer, ruh-i izâfînin²²⁷ sıfatıdır.²²⁸ Mahabbet, aşk, dostluk, şefkat, merhamet ve insaf gibi yine insânî duyguların da menbaı olan kalbin çeşitli menzîl ve safhaları vardır. Sadr(Göğüs): Kalbin ilk safhasıdır. İslâm madenine cevherdir. Kalb(Yürek): İmân cevherinin ve akıl nurunun mahallidir. Şegâf: Yaratıklara duyulan sevgi ve aşkın mahalidir. Fûâd(Gönül): Allah’ın mahabbet yeri olup, ilâhî tecellileri seyr ve temâşâ mahallidir. Habbetü’l-Kalb-Cennetü’l-Kulûb(Kalbin içi): Mâsivâyâ yer yoktur. Süveydâ-Sevdâ: İlâhî esrâr hazinesidir. İlm-i ledünnî yeridir. Mühcetü’l-Kalb(Kalbin içi): Allah’ın sıfat, fiil ve isim tecellilerinin mahallidir.²²⁹

²²⁴ Divânda sözkonusu mefhûmun yer aldığı başka beyitler şunlardır: (11a/10); (25b/87); (32a/120); (32a/121); (36b/140); (39a/155); (41a/164); (54b/229) (58b/248); (59a/251); (60b/257); (63b/271); (64b/274); (64b/277); (67b/295); (69b/307); (76b/346); (76b/348); (87a/412); (95a/473).

²²⁵ Serrâc, a.g.e., s. 315-557.

²²⁶ Hayrani Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara, 1984, s. 77.

²²⁷ “Nefehtu fihî min ruhî” Hicr, 15/29: Sa’d, 38/72: Secde, 32/9. “Allah kendisinden bir ruh üflediği insana ilâhî bir nitelik kazandırmış olup, kendisine nisbet ettiği “ruhum” ifâdesidir”(Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, İstanbul, Mavi Yayınları, 2001, s.191).

²²⁸ Baba, a.g.e., s. 82.

²²⁹ Uludağ, a.g.e., s. 194-95; Baba, a.g.e., s. 156; Uludağ, a.g.e., s. 297.

Tasavvufî düşüncenin en temel konularından biri olan gönül, beyitlerde kalb, dil, yürek ve sîne mefhûmlarıyla da zikredilmiş olup, Hakk'ın, aşkın, sırların, hikmet ve bilginin merkezi durumundadır.

Ma'nev'i makamları elde etmek için, muhabbet tahsilini lüzumlu gören şair, cân u gönülden bu tembihe kulak tutulmasını ister:

Cân u dilden gel kulak tut dinle SEYYİD'in sözün

Eyle tahsîl-i muhabbet olagör fâik dede(32a/121)

Uğrunda kâinatın yaratıldığı Allah'ın Resûlü ve Habîbi'ne, aşkını ilân eden bir gönül sahibinin düştüğü aşk âteşinin, sadece kendisini yakmadığı, bütün insanlık âleminin bu aşktan yana dertli olup gözyaşlarını döktüğü ifade edilir beyitlerde:

Ey gönül gel sen de duydun mu Habîb'in 'aşkını

Bir onulmaz derde düşdün nâre yakdın cismini(40b/161)

Bir gönül var mı ki cânâ sana meftûn olmamış

Hiç olur mu dîde kim 'aşkınla pür-hûn olmamış(58a/245)

O aşk ki gönülde çirâ tutuşturacak denli müessir ve hasretiyle sîne yaralıyandır:

Ol cihân-ârânın âşkî dilde yakdı bir çerâğ

Çünkü yandım ben meh-i tabânım andım ağladım(40b/162)

Firkatinle sîne-çâk oldum yeter

Derd ü hicrânla bil hâlim yeter(41a/163)

Eylediği âh u zâr ile aşk sevdası bütün gönlünü kaplayarak(34b/129); dermansız derde mübtelâ olan gönül, gece gündüz aşk âteşinde yanarak ağlar(10a/6); Bu âh u zârına herkes şaşsa da, ayrılık okunu yaralı gönlüne vuran bilir ancak(26b/93); Aşk ateşiyle yanan sîne her ân yeni yarıklar ve yaralar açılrsa da, aşk kadehinden bir damla içen yaralı kalp, iki âlemden de el çekecek ve huzura erecektir(28a/101).

Bütün gayesi sevgiliye ulaşıp onun bakışlarına, iltifatlarına mazhar olmak olan âşığın hali, şevkle durmadan dönerek, sular gibi çağlayıp, gece gündüz ağlayarak, binbir cefâlar çekerek afvedilmek ve sonunda dergaha vasıl olmak için çıpınmaktır(37a/143); Kerem sahibi Şâh'dan harap ve perişân olan gönül için meded dilenir, dert sahibi bir dilencinin kapıdan reddedilmeyip gönlünün şâd olması arzulanır(44a/178); (72a/319).

Cenâb-ı Hak zât âleminde gizli bir hazine iken tanınmayı istemiş, bunun için Hazret-i Peygamber'i ve aralarından Hazret-i Peygamber'in zuhuru için insanları yaratmıştır. O yüzden insanlar ve bilhassa bütün insanlığın özü olan Yüce Peygamber, İlâhî sıfatları aksettiren bir aynaya benzetilir.²³⁰ O Habîbullah'ın kalbi aynı zamanda Kur'ân'ın esrârına da tercümandır:

Mir'ât-ı Hak zâtın senin

Kenz-i Hüdâ kalbin senin(75b/342)

Beyitlerde genellikle aşk unsuruyla birlikte işlenen sırr, Allah dostları için değerli bir hazineye benzetildiğinden gizliliği esastır. Aşk sırrının saklanacağı mekânın gönül evi olması ona ayrı bir itibarın verildiğinin bir kanıtı olsa gerek:

Sırr-ı 'aşkın saklaram sînemde ben cânım gibi(66b/286)

Gönüldeki bu sırrın başkalarıyla paylaşılmaması hususu sağlam bir sabrı, sabır için de Hakk'a sevdâlılığı gerekli kılar:

Âh u zârî ile geçer 'âşıkın her bir demi

Gel hâmûş ol açma sırrı bir zaman sabr it gönül

'Âşıkı ma'şûka vâsıl eyleyen 'aşkıdır müdâm

Ğayre bildirme bu hâli bir zaman sabr it gönül(31a/115)

Asla başkasına itibâr edilmeyecek bir aşkın sırrıdır gönülde tutulan:

Dildedir sevdâ-yı 'aşkın gayrı yâr sevmez gönül

Mâsivâ görmez gözüm gönlümde bârân ağlıyor(55a/232)

²³⁰ Yeniterzi, a.g.e., s. 310.

Hasret ve firkiyle yakıp yıkan bu aşk gönül evini de harâbeye çevirmiştir(75b/342); Aşk meydânında cism ü cânını yitiren âşğın gönlü de hastadır(30b/112); Sevgili belâsından kaçıp kurtulmayı zannederek ağlamanın faydası yok(29b/108); Aşk âteşine yandıran madem ki sevgilidir, bu âteşte kül olmağa sabretmek gerek, zaten âşğın işi aşka sûzân olmak değil midir? Sabah akşam bu cismin yanmasına sabretmek lazım gelir(31a/115); Ayrılık hançeriyle yüzlerce yâre alan gönül, sonunda vuslata ereceğini bildiğinden yine de mesrûrdur(71b/317).

Gönlün kusurları arasında sayılan mâsivâyâ bağlılık ya da temâyül, şairin şiirlerinde bu iki mefhûmun(mâsivâ-gönül) sıkça bir arada zikredilmesine sebep olmuştur:

Ey gönül gel bir ulû dergâha bak

Mâsivâyı terk idüb Allah'a bak(30b/112)

Muhabbet istemez SEYYİD cihân içre gönül aslâ

Nigâh itmez sivâyê hiç arar Mevlâ'yı Mevlâ'yı(59b/253)

Mâsivâyâ bakma bî-çâre gönül

Virür dil dünyâyâ âvâre gönül(76b/346)

Dilde ağyâr kalmasun kim sana vuslat andadır

Mâsivâdan fârîğ olmak matlab-ı a'lâm benim

Gel gönül âyinesin pâk eyle zâtın 'aşkına

Sen çıkar hubb-i sivâyı matlab-ı a'lâm benim(73a/327)

Hubb-i Mevlâ ile dolsun kalbin ey sâdık dede

Mâsivâdan eyle i'râz hem dahî 'aşık dede(32a/121)

Cenâb-ı Hakk'a olan bağlılığını ezel bezmindeki diyalogu şahid tutarak yineleyen şair, gönlünün murâdı olan vuslat ümidini Allah'ın sonsuz rahmetine endeksler(76a/343); Bî-çâre gönlün feryâdıyla yakarır(48b/204); Durdine dermân verecek olan da, gönlünü aşkıyla sûzân eyleyenin kendisidir(79b/368); Madem sinede yâreler açan kendisidir, O halde dermânını da O verecektir(81a/376); Gönlün dermânına, yârin lutuf denizinden bir katre umulur(82a/383); Gönlünün iki âlemde de mahzûn bırakılmayacağından yana ümitvâr olmak ister(83a/388); Gönüldeki aşk, bî-çâre âşık için dermândır aslında(84b/396).

Abdurrahman Nesib Efendi, Divânda yer verdiği na'atlarda ya da muhtelif beyitlerde Hazret-i Peygamber'e duyduğu derin aşkını gönül mefhûmuyla birlikte de kullanmaya gayret eder.

Bu na'atlardan birinde, Peygamber'e duyduğu muhabbetle doldurduğu gönlünü, ayrılık yüzünden de soldurduğunu, kendini Mecnûn'a benzettiği aşk sevdâsının sabr ve kararını da aldığını, bu aşkın, kendisinde dünyaya dair her şeyi yok ettiğini, ayrılık ve firkat rüzgarının savurduğu bir gemi gibi bu hasret deryâsında batıp çıktığını söyler(86a/407); Peygamber'le vuslatı, gönül evinde bir gülbahçesine benzetirken(85a/398); Kıyamette unutulmamayı tâleb eden ümmettir(85a/399).

Zâhid bütün dünyaya dair ne varsa ahiret için terk eder. Bunun adı terk-i dünyadır. Şairimiz de kalpten çıkardığı dünya sevgisine iltifat edecek kadar divâne olmadığını söyler:

SEYYİDÂ kalbden çıkardık bu cihânın sevgisin
Biz ana dil virmeyüz dîvâne mecnûn değiliz(59a/250)

Mâl, mülk ve makam da artık onun için itibârını yitirmiştir:

Giçdi dil mâl ile mülkden çâhe kılmaz i'tibâr
Soyunub şâl u kabâdan şimdi bir 'abâdayem(71a/314)

Divânda gönül mefhumunu kafiye ve redifli kullanan şiiirlerden ikisini sunuyoruz:

Hâk-i pâyine yüzün sürmek diler şeydâ gönül
Sûz-i ‘aşkında senin yanmak diler şeydâ gönül

N’ola eylersen visâlin bezmini ihsân ana
Dü-cihânı neylesün vaslın diler şeydâ gönül

Hasret ü hicrân ile yanmaktadır her rûz u şeb
Âb-ı vuslat zevkini ister diler şeydâ gönül

Nice demdir yanmadır kârı dem-â-dem ‘aşkına
Çâre ister derdine dermân diler şeydâ gönül

Tâ be key yansun dilârâ nâr-ı ‘aşkın ile dil
Gel terahhüm eyle kim şefkat diler şeydâ gönül

Derd-menddir çâre ister derdine dermân arar
Çâresi vuslatdır ancak ki diler şeydâ gönül

SEYYİD’in bî-çâredir âvâredir ‘aşkın ile
Vaslın ihsân eyel kim anı diler şeydâ gönül(32b/122)

Bahr-i ‘aşk dolanub girdâba düşdü bu gönül
Sen gibi bir misli yok meh-tâba düşdü bu gönül

Keşte-i cismimde cânâ rûz-i gâr-ı hicrine
Kalmadı aslâ tahammül tâba düşdü bu gönül
Oldu Şâhâ dîde-i giryânımın yaşı Fırât
Eşk-i çeşmim bahre düşdü âb’a düşdü bu gönül

Yakışır her dîde-i üftâdeye ‘aşkın nemi
Bâğ u bostan istemez serdâba düşdü bu gönül

SEYYİDÂ durmaz döner bu gönlümün seyyâresi
‘Aşk ile devr eyleyen dolaba düşdü bu gönül(86a/408)²³¹

1.2.1.GÖNÜL İLE İLGİLİ BENZETMELER

1.2.1.1. Mecrûh, Hasta, Bî-dermân, Bî-çâre, Ber-murâd, Çâk

Aşk yüzünden pârelenmiş bir gönüle bir de ayrılık okunun dokunuşuyla yükselen feryâd u fiğâna şaşmamak gerekir:

Âh u zâr itse ‘aceb mi SEYYİDÂ derdi ile
Tîğ-i hicrân dil-i mecrûhuna uran bilür(26b/93)

Bir beyitte de yaralı gönüle yüz vermeyen bir sevgilinin ilgisizliği, âşığın nâz makamında, yakınmasına sebeptir:

Hiç nigâh itmez dil-i mecrûhuma hünkâr-ı men
Nice demdir Şâhımın bîgânesidir bu gönül(70a/308)

Gönül için “hasta” benzetmesi, daha ziyâde aşk derdinin ifadesi olmaktadır. Cânâna ulaşmak, hasta gönlün dermânı olarak bilinmesi istenir:

Nice bir haste gönlüm bulmasun dermânını
Vasilla şâdân olaydı Şâhımın cânânımın(75b/340)

Hastaya şifâ dağıtan özelliğiyle Peygamberimizin kapısı da, şairimiz için de bir kesin adrestir:

Eşiğin dâru’l-şifâdır her derûn-i hastaya
El-emân Ey Fahr-i ‘Âlem haste-dil geldim sana(82a/380)

²³¹ Ayrıca divânda bu mefhumla ilgili başka şiir ve beyitler de vardır: (38b/152); (49a/205); (50b/212); (51a/215); (60a/255); (74a/333); (35a/133); (56b/237); (69b/307); (72b/324); (75a/338) (77a/352); (38b/153).

Dermânsız derde mübtelâ olmuş gönlü(10a/6); derdiyle harab ederek bu hale getiren Peygamber sevgisidir(74b/335); Ayrılıkla sînenin parça parça olduğu söylenirken, derd ve hicrânının ihbârını da yapan şair(41a/163); O Habîb'ten gönlüne sahip çıkmasını ve murâdsız olan gönlünün şâd ve mutlu olmasını ister(75b/340).

1.2.1.2. Mürde, İhyâ

Tasavvufta zikir esnasında kullanılan Yâ Hû deyimi, Allah'ı anmak O'ndan istemek anlamındadır. Allah yardıma çağrılmış olur. Hayatietini yitirmiş dil, nefesine esir olmuş, Hak yoldan sapmış gönüldür. Ona yeniden cân vermek lisanen ve kalben Allah'ı anmakla mümkün olmuş olur:

Mürde-dil ihyâsına budur sebeb

Kalb-i ihyâ ile sen Yâ hû deyü(80a/369)

1.2.1.3. Nîrân

Aşk âteşinin karşılığı olarak kullanılma bu mefhum, âşğın gece gündüz gönül halinin ifadesi olmuştur:

Rûz u şeb yandı gönülde böyle bir nîrân-ı 'aşk(10a/6)

1.2.1.4. Bende, Âvâre

Allah'a kulluk hali olan ubudiyet, mükellef olma makamı ve tasavufî termonolojide müridin şeyhine olan bağlılığının ifadesidir. Bir beyitte şair Hazret-i Muhammed'e kul ve ben de olduğunu söylerken Yüce Peygamber'i de Şâh olarak yüceltir:

SEYYİD kulun efgendedir Şâhâ sana dil-bendedir

Kapunda 'aciz bendedir sensin Muhammed Mustafa(82a/382)

Âvâre mefhumuna daha çok dağınık, perişanlık anlamını yüklemiş olan şair, Hakiki aşkı elde eden bir gönlün haline tercümanlık yapar:

Fâriğ ü âzâdeyim gönlüm cihânı istemez

Neylesün âvâre-dil geçdim o gavgadan bugün(84a/393)

1.2.1.5. Hâne, İmârethâne

Şiirlerde hâne, gönül evinin karşılığı olarak kullanılır. Âşık'ın sevdâsıyla harab olan vücutta ne ciğer ne de gönülde eski durum vardır:

Dil- hânesi oldu harâb

Hem ciğer oldu kebâb

Candan sana ey âfitâb

Ben 'âşıkam ey 'alî-cenâb(75b/342)

Bütün vücudu saran ayrılık ızdırabı, kalbin bayındır halini de yerle bir etmiştir:

'İmâret-hâne-i kalbim yıkıldı hep türâb oldu

Ğam u ekdâr-ı hicrinle harâb oldu taraf taraf(17a/42)

1.2.1.6. Erbâb-ı Hakikat, Ehl-i Velâyet, Ehl-i Dil

Kenz-i Mahfî, gaybde gizli olan ahadiyet hüviyetidir, ki bu hüviyet en gizli şeydir.²³² Sözlük anlamı “gizli hazine” demektir.²³³ Kalbin tasfiye ve tezkiyesinde çile çekmek, zorluklardan geçmek, sıkıntılara katlanıp sabretmek gerekir. Bu yolda azim ve kararlılıkla gaybî bir takım sırlara vakıf olunabilir. Serden geçip, sırta eren bu zümreye ehl-i dil,erbâb-ı hakikat, erbâb-ı dil veya gönül ehli denir.

Kenz-i mahfî, mecâzdan sıyrılıp hakikat âlemine ulaşan kimselerin kalbinin karşılığı olarak gösterilirken, Allah'ın sevgisine mazhar olmuş kimselerin gönlü de benzeri olmayan bir cevher olarak beyitte yerini alır:

Kalb-i erbâb-ı Hakikat kenz-i mahfîdir gönül

Çün dil-i ehl-i velâyet gevher-i nâ-yâb imiş(63b/269)

²³² Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet yayınları, İstanbul, 1995, s. 306.

²³³ “Ben gizli bir hazine idim.....” kudsî hadisine işaret edilir genellikle.

Cenâb- Hakk'a olan aşklarının derdiyle sabahlara kadar ağlayan, hatta bu yolda canlarını bile vermek en büyük murâtları olan zümredir ahl-i dil:

Cânını virmek diler yolunda her bir ehl-i dil

Derd-i 'aşkın efgânlar iderler subh-gâh(53b/223)

1.2.1.7. Mesrûr, Handân, Selîm

Bu üç mefhum da, gönül (kalp) ile ilgili tutulan şiirlerde , Allah'ın afvına, ya da Peygamber'in şefâ'atına mazhar olmuş halin ifadesidir:

SEYYİD'i her derd-mendi ile mesrûru'l-fû'âd

Ben sana geldim ki Yâ Rab redd ü tard itme beni(65a/278)

Halak-ı bâb-ı keremde sarılıb kaldı gönül

Beni 'afvınla İlâhî dil-i handân oluram(23b/76)

Her seher âh eyleyen ehl-i seherler hakkına

Bir nigâhın ile eyle bendeni kalb-i selîm(65a/279)

Mâsivâdan fâriğ ü âzâde eyle gönlümü

Rûz u şeb lutf eyle her ân kıl beni kalb-i selîm(89b/427)

1.2.1.8. Virân, Mahzûn, Hicrân

Vuslata olan düşkünlük aşkın kaçınılmaz sonucudur. Ancak âşık maşukuna olan arzusunu ortaya koyarken bir başkasıyla mukayeseyi asla kabul etmez:

Vuslat-ı cânân ister rûz u şeb şeydâ gönül

Görmedim arzu ider hiç kalb-i vîrânım gibi(66b/286)

Bir beyitte, aşkın vücud kalesini ele geçirerek yıkıp virâne hale getirdiği bir gönlün acizliği dillendirilir:

Kalmadı ‘aşkıyla anın bu vücûdumdan eser
Yıkılıb toprağ olub vîrânesidir bu gönül(70a/308)

Hüzünlü bir kalbin ferahlaması için Peygamberimizin şefkati, yegâne maksattır:

Sâye-i lutfunda bulsun kalb-i mahzûnum ferah
İki ‘âlemde murâdımdır Muhammed Mustafa(72a/319)

Gece gündüz ayrılık acısıyla kalbi mahzun bırakılan bir sevgili, vuslatın şevkiyle mutlu olmayı düşünür:

Virmedin vaslın bana kim ben kulun mesrûr olam
Rûz u şeb mahzûn bıraktı kalb-i hicrânın senin(74b/335)

1.2.1.9. Şem‘, Pervâne

Gönül-Pervâne²³⁴ teşbihi ise, genellikle sevgilinin muma benzetildiği beyitlerde bir arada kullanılmıştır:

Şem‘-i vaslın pervânesidir bu gönül(70a/308)

1.2.1.10. Divâne, Meyhâne, Mestâne

İnsanlar yaratılmadan önce, Allah ile insan ruhları arasında “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” sorusuna, ruhların da “Evet öyledir” demeleri, tasavvufta hal ve vecd mertebelerine işaret ederken, en eski zaman ve meclis olarak kullanılır. Kur’ân’da²³⁵ da geçen bu olay, sevgililere aşklarının başlangıcı olarak ilan edilir. Şiirlerde sıklıkla telmih yoluyla anlatılır.

Rûz u şeb ol meclisin dîvânesidir bu gönül(70a/308)

Nasıl ki Allah’a ulaşma vasıtası olarak aşk görülürse, ruh coşkuluğuna da bir müsekkin olarak şarab sunulur. Meclislerin vazgeçilmez ikrâmı olarak sunulan şarab, hicrân âteşini söndüren özelliğiyle de âşıkın gönlünü karar kılmıştır:

Âteş-i hicrâne düşdü ciğerim oldu kebâb
‘Aşk şarâbıyla dolub meyhânesidir bu gönül(70a/308)

²³⁴ “Gece keleşbeği de denilen kanatlı küçük böcek ki, kendini yakıncaya kadar şem‘ ile uğraşır durur”, (Onay, a.g.e., s. 333).

²³⁵ Ârâf/171-172.

Âşık iradesini sevgilisine teslim ettiğinden bu yana bî-çâredir. O'nun cemâlini gördüğünden beri de mesttir:

‘Âşıkam bî-çâreyem üftâdeyem ol Şâha ben
Hem görelden rûyunu mestânesidir bu gönül(70a/308)

1.2.1.11. Bîgâne

Derdine çâre bulamayan âşık, sebep olarak da gönül evinin nazar-gâh olmaktan çıktığını gösterir:

Hiç nigâh itmez dil-i mecrûhuma hünkâr-ı men
Nice demdir Şâhımın bîgânesidir bu gönül(70a/308)

1.2.1.12. Ney

Hem derûnum nây-âsâ sad-hezâr âvâz ider
Bilmezem âhir demimi nây-zen demin çeker(13b/24)

Nây-veş bağrın delünsün yüreğin olsun kebâb
Derd-i Hak ile dem-â-dem olagör yanık dede(32a/121)

‘Aşk-ı cânân ile ağlar inlerim
Virdi efgânı bana ol nây-ı ‘aşk(34b/129)

Gözlerim pür-hûn olubdur ‘aşka düşdüm âh u vâh
Nây-veş bağrım delükdür derde düşdüm âh u
vâh(37b/148)

1.3. AŞK

Allah sevgisidir. Gönül vermek, candan sevmek anlamına gelen mahabbet²³⁶, kulun kalbinin tabiî bir şekilde Allah'a ve O'na ait olan şeye

²³⁶ Pakalın, a.g.e., I., s. 100.

meyletmesi ve yönelmesidir.²³⁷ Kur’ân-ı Kerîm’de, “Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler”²³⁸ ifâdesiyle, Allah’ın kuluna olan mahabbeti, ona hayır irâde etmesi ve ona rahmet etmesi; itâatkâr bir müminin sıfatı olan kulun Allah’ı sevmesi ise, rıza talebiyle O’na yakın olma arzusuyla rahatın elden bırakılması. O’nun kemâl vasıflarıyla itminan bulup, ünsiyet ederek, Allah’ı ululamak ve yüceltmek manasına gelen²³⁹ mahabbet, Allah’a vuslat için en önemli bir makamdır.

Aşk ya beşerî (mecâzî) veya İlâhî (hakiki) olur. Mutlak zât, yani Allahı sevmek ve her şeyden vazgeçmek olan hakiki aşkın kaynağı: “Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim, âlemi yarattım” kudsi hadisidir.²⁴⁰ Bu hadisin işaretine göre mahabbet, ilkin Allah’tan zuhur ederek bütün kâinâtın yaratılışına sebep olmuştur.

İlâhî güzellikten varlıklara akseden güzelliklere duyulan mecâzî aşk, bu iffetli ve nezih aşk, ilâhî aşka yükselmeyi ve geçmeyi sağlayan köprüdür.²⁴¹ Yolculuğun hazırlık devresi, mecâzî (sembolik) aşk devresidir.²⁴²

Abdurrahman Nesib Efendi’nin Divânı’nda bu konuyla ilgili şiirlere yer verildiği görülür. Bir şiirinde, hakiki aşkı elde eden bir gönül sahibinin mecâzî aşklara iltifat edemeyeceğini söyler:

‘Aşk-ı yâri bulalı bî-gâneye itmem nazar

İstemem ağyâr-ı Hakkı âşinâdan geçmişem(16a/38)

Aşk yarasına çâre arayanlara dermânın İlâhî aşkda olduğunu ilân eden şairin beytinde, mâsivâ kaygısından kurtulup hakikî aşkda karar kılan tecrübî bir hâlin ifadesi vardır:

SEYYİDÂ İlâhî ‘aşkı gör ki dermân bundadır

Bulmadan ağlayanlar vâsıl-ı cânân olur(35b/136)

²³⁷ Kelâbâzî, a.g.e., s. 161.

²³⁸ el-Maide, 5/54

²³⁹ Hucvirî, a.g.e., s. 445,46.

²⁴⁰ el-Aclûnî, a.g.e., II, s. 132.

²⁴¹ Uludağ, a.g.e., s. 60.

²⁴² Öztürk, a.g.e., s. 337.

Kalmadı ‘aşk-ı mecâzîden nişân bizlerde hiç
Fârîğiz hubb-i sivâdan ol mehe pervâne yüz(24b/81)

Yakîn sahibi olamamış kuru sofularla mecâzî aşkı aynı beyitte buluşturan Abdurrahman Nesib, her ikisinde de ön planda olan sîretten(güzel ahlak) ziyâde sûrete(dış görünüş), yani geçici hasletlere vurgu yapmıştır:

Zâhid-i bî-‘aşk elinden el-amân el-amân

Sûfî-i bî-rahm elinden el-amân el-amân(30b/113)

Muhabbet zevkiyle hemhâl olan kimsenin elbette ki gönlüyle beraber bütün vücudu da bu aşkın tesiri altında olup bu sırra şahittir:

Sırr-ı ‘aşkın saklaram sînemde ben cânım gibi(66b/286)

Gözleri her ân sevgilisinde olan âşğın başka sevgililere gözü ilişmez bile(66b/289); Yanmaktan dolayı aşk külhanında dumanı tüten âşğın sanılmasın ki yüzü rahat görmüştür(11a/12); derdiyle mihnet çekmeye, külhanda yanıp her dem mest olmaya, artık nasıl devam edebileceğini merak ederek(29a/105); ayaklarına kapanıp niyâzda bulunduğu sevgilisinin aşkıyla cânını vermek en büyük dileğidir (12b/19);

İlâhî isim ve sıfatların mükemmel olarak tecelli ettiği yer olan gönül, Beytullah’tır. Aynı zamanda muhabbet, aşk, dostluk, şefkat, merhamet ve insaf gibi yüce insanî duyguların da menbâdır. İlâhî esrâr hazinesidir. Hakk’ın sevdâlılarından başkası bu ilâhî sırlara vakıf olamaz²⁴³.

İşte aşk ve muhabbet menbâi olan gönül, bu özelliğiyle şu ifadelerde yer alır:

Aşkın âteş gibi yaktığı sîne(68a/296); aynı zamanda bu aşktan divâneye dönmüştür(11b/15); Allah Resûlü’nün aşkıyla dopdolu gönül, bu sevdasıyla Mecnûn’a döner, dünya ve diğerlerini istemez; bu muhabbet bahçesinin yaydığı kokuyla mest olalıdan beri sadece O’nun aşkını satın almıştır(86a/407); O’nun yüzüne âşık olduktan beridir gönlü mestâne eyleyerek gittikçe artan dert, her ne

²⁴³ Uludağ, a.g.e., s. 194-95.

ise de gönül bunu çekmeye müstahaktır, çünkü sevene bu lutuf ve keremdir(61a/260); böylece aşk derdi başa tâc, câna da imân kılınmıştır(11b/13); Cihânı süsleyen sevgilinin aşkına bütün gönüller râm olup hastalanmış(21b/65); ve dermansız bir aşkın derdiyle gece gündüz âteşte yanmaktadırlar(10a/6).

Aşk derdiyle Mecnûn'a dönerek, ciğeri kan ağlamış olan âşığın, gittikçe artan ayrılık derdiyle sinisini âteşler dağlayıp, gönlünün sevdiğini gözleri görmez olmuş, bu durum gönlü de mahzun ederek işi gücü sevgiliye ulaşmak olan âşığın, sürekli ağlar olan gözünü Ceyhun'a çevirmiştir(74a/333). Gece gündüz yüzünü görmek istediği sevgilinin aşkı yüzünden başka bir şey göremez olup, ayrılığıyla Ceyhun gibi çağladığı gözlerinin kan akıttığını, ciğer yaresi ve harap bir gönül ile halinin ne olacağını bilemediğini, kendilerini yakan aynı âteş yüzünden dünya nimetlerinden soyunan niceleri gibi fani şeylerle alakasını kestiğini, sayısız hata ve günahlarla Yaratıcısına kul olduğunu belirtirken, yine O'nun aşkıyla bu hallere düşüp herkese ma'lum olduğunu, aşkın âteşiyle yanarak ölmeden evvel ölmenin sırrına erdiğini ikrâr etmiştir(26a/89).

Sözkonusu mefhumla ilgili şiiirlerden birisi de şudur:

Derd-i 'aşkın başıma tâc câna imân kılmışam

Sırrımı Allah bilür ğayri habîr olmaz ana

Bu güzel şâhım yolunda 'aşkı itdim ihtiyâr

Bâl u perrânım gibi a'lâ serîr olmaz ana

Külhân-ı 'aşka gireli yandı dil oldu kebâb

Çünkü 'aşka düştü dil halkdan nasîr olmaz ana

Eylemez pervânenen pervâ yanan 'aşkı ile

SEYYİDÂ her kim ki 'âşıkdır nezîr olmaz ana(11b/13)²⁴⁴

²⁴⁴ Divân'da yer alan aşkla ilgili şiir ve beyitlerden bazıları: (11b/15); (46a/190); (48b/204); (50a/210); (50a/211); (54b/22); (61a/260); (86b/411).

1.3.1. AŞKLA İLGİLİ BENZETMELER

1.3.1.1. Hançer, Sultan, Müjgân, Cânân, Reyhân, Bî-dermân, Hicrân, Sergerdân, Âteş-i sûzân, Nîrân, Büryân, Mestân, Hayrân, Giryân, Şâdân(9b/3); (10a/6).

Aşkla ilgili benzetmelere her mısramda yer veren şu iki şiiri, olduğu gibi aktarıyoruz:

Bağrımı pür-yâre kıldı hançer-i sultân-ı ‘aşk
Sînemi sad-yâre itdi hem dahî müjgân-ı ‘aşk

Eşk-i gül-gûnum görün ki vech var ağlar isem
Sadırımı hûn eylemişdir tîğ ile cânân-ı ‘aşk

Çünkü gülzâr-ı muhabbetden mu‘attardır meşâm
Cânımı hayrân ider hem şemme-i reyhân-ı ‘aşk

Yâ İlâhi yanayım külhân olayım dem-be-dem
Nâkd-i cânım tâ olunca derd-i bî-dermân-ı ‘aşk

Mübtelâ-yı sad-belâ-yı derd ü ğam-nâk olalı
Bana yeksân oldu cânâ vasl ile hicrân-ı ‘aşk

Şöyle Mecnûnam ki dilde kalmadı sabr u karâr
Var mıdır ayâ bu gönlüm gibi ser-gerdân-ı ‘aşk

Pâdişâhım yandı SEYYİD ‘aşkınla rûz u şeb
Tâ olaldan mübtelâ-yı âteş-i sûzân-ı ‘aşk(9b/3)

Oldu gönlüm mübtelâ-yı derd-i bî-dermân-ı ‘aşk
Rûz u şeb yandı gönülde böyle bir nirân-ı ‘aşk

Bu sanem zârıyla vâh oldu benim her sözlerim
Eridi yandı ciğerim oldu ol püryân-ı ‘aşk

Yâ İlâhi bir nazar kıl derd-mendin hâline
Nûş-i câm-ı ‘aşk eyledi olmuşam mestân-ı ‘aşk

Her seher-gâh âsumâna âh-ı dil peyvestedir
Vâdî-i hayretde kaldım hem benem hayrân-ı ‘aşk

Pâdişâhım şânına lâyıık olan rahm itmedir
Rûz u şeb ağlar bu didem çü benem giryân-ı ‘aşk

Ey Hudâvend Kerîmim sen hem Efendimsin benim
Gel kerem kıl eyle dâim SEYYİD’i şâdân-ı ‘aşk(10a/6)

1.3.1.2. Zikr

Zikirde zikredilen, zikredilenden başka her şeyden geçer, ve ondan başkasını hatırlamaz, kendisini kaybeder, yaptığı zikrin bile farkında olmaz. Bu yüzden zikir kendinden geçip(vecd) ve Hakk’ı buluş(vuslat) halidir.²⁴⁵ Şair bu hali şu mısradan anlatır:

Zikr-i ‘aşkdır ‘âşık’ı maşuka vasıl eyleyen(9b/5)

1.3.1.3. Dert, Gam

Izdırıp, elem. Hak’tan uzak ve ırak düşme tarzındaki dert, tam anlamıyla hüsrandır. Fakat Hakk’a yakın olmanın meydana getirdiği dert arınma sebebidir.

²⁴⁵ Uludağ, a.g.e., s. 586.

Cânımı virmek diler yolunda her bir ehl-i dil
Derd-i ‘aşkın efgânlar iderler subh-gâh(53b/223)

Mübtelâ-yı derd-i ‘aşkı olmayan var mı anın
Halk-ı ‘âlem bâde-i şevki ile sekrândır(84b/396)

Her ne varsa derd-i ‘aşkla anı
Bu kulun SEYYİD sana fedâ kılar(11b/15)

‘Acebdir derd-i ‘aşkın ibtidâsı
Ne güçdür râh-ı derdin mübtelâsı(35b/135)

Gül yüzüne ‘âşık olaldan beri
Ardı dilimde ğam-ı ‘aşkın senin(61a/260)

Sîne-çâk oldum ğam-ı ‘aşkın ile ey sevdiğim
Ağlayub her rûz u şeb hicr ile Mecnûn olduğum(80b/374)
Sen bana bildirmediñ aslâ bu dünyânın zevkini
Mübtelâ kıldın ğam-ı ‘aşkınla hayrân eyledin

Cânımı ‘aşkınla virmek bana cânımdan lezîz
Böyle bil kim derd-i ‘aşkın dilde dermândan lezîz
(56b/238)

Derd-i ‘aşkın başıma tâc câna îmân kılmışam(11b/13)

1.3.1.4. Külhân

Âteşin yakıldığı ocak demektir. Tasavvufî şiirlerde genellikle nefsin islahının ifadesine katkı sağlar. Aşkla birlikte yer alan beyitlerde de aşk âteşi karşılında kullanılmıştır:

Sanma rû-yi rahatı gördü ana ‘âşık olan
Külhân-ı ‘aşk içre kalan SEYYİDÂ yanar tüter(11a/12)

Külhân-ı ‘aşka gireli yandı dil oldu kebâb(11b/13)

Nice bir külhân-ı ‘aşkda yanayım ben nice bir(29a/105)

1.3.1.5. Nây

Aşkın Ney’e teşbihi, yanık nağmelerinin bağı aşk ateşinden yanan âşığın inlemelerine benzemesindedir. Feryâdının gökteki feleklere ulaştığını mübalağalı bir biçimde ortaya koyan şair, feryâdının neyi bile geçtiğini imâlî biçimde ortaya koyar:

Nây-ı ‘aşkı yaralattın ideli sen istimâ‘
Her gice SEYYİD derdinin çarh-ı eflâkde tüter(13b/24)

1.3.1.6. Tennûr, Âteş, Nâr, Sûz

Divândaki şiirlerde aşkla birlikte kullanılan en çok mefhumdur diyebiliriz. Aşkın yakıcılığı “aşk”, “nâr” ve “sûz” kelimeleriyle ifade edilmiştir.

Yanalı SEYYİD kulun tennûr-i ‘aşkında senin
Nâr-ı ‘aşkın şöyle idi sanasın kül-pâredir(76b/347)

Nâr-ı ‘aşkın ey cihân-ârâ düşeli cânıma
Kûşe-i vahdetde olmak iki ‘âlemden lezîz(56b/238)

Gözlerimden mâsivâ oldu nihân
Sûz-i ‘aşkın her seher mahrûkiyem(43a/174)

‘Arş u kürsî hem dahî nûr-i Muhammed hakkına
Bağrı yanmış nâr-ı ‘aşkın ile ol kul ‘aşkına(73b/330)²⁴⁶

1.3.1.7. Hevâ

Aşkın tesiriyle sürekli âh edip inlemek, âşığa Cenâb-ı Hakk tarafından ta‘lim ettirilen bir virdtir:

Havâ-yı ‘aşk ile dâim kuluna âh u zâr itmek
Cenâb-ı Kibriyâ’dan bana evrâd-ı mu‘allemdir(46a/190)

Aşkın başa açtığı belâdan yine aşka düşenden başkası anlayamaz;

Nice demdir cüdâdır dil kadîmî âşinâsından
Bu ‘aşka düşmeyen bilmez havâ-yı ‘aşk belâsından

Bu aşk belâsı aslında Allah’ın bir lutuf ve ikrâmı olarak alınmalıdır. Bu yüzden Hakikî aşka mübtelâ olanın onun belâsına da düşkün olması gerekir:

‘Înâyetdir bana her dem havâ-yı ‘aşkın Ey Şâhım
Bu derde istemem çâre kulun geçdi devâsından(74b/337)

1.3.1.8. İmdâd, Âh

İmdâd, meded ve yardım beklemek. Âh, nidâ, âşığın iç âlemindeki âteşin ve elemin ifadesi. Bazan Allah anlamında kullanılır. Bu şekliyle âşığın âh demesi, O’na sığınması anlamına gelir.²⁴⁷ Nâz makamının halini ortaya koyan ve aşka vurgu yapan bir beyitte, aşka yine aşktan yardım istenmektedir:

İtmedin bu SEYYİD’e imdâd-ı ‘aşk âh ‘aşk(50a/210)

Çünkü canını yakan aşkın âhi:

²⁴⁶ Bu mefhumların zikredildiği diğer şiir ve beyitler: (61a/257); (13a/22); (25b/87); (33b/124); (33b/125); (38a/150); (42a/168); (77a/352); (85b/403); (48b/204); (68b/301); (36b/143); (32b/125); (48b/204); (89b/429); (32b/125); (26b/93); (28a/101)

²⁴⁷ Uludağ, a.g.e. s. 26.

Âh-1 ‘aşkından yandım Efendim(41b/166)

Âşık’ın dâimâ gökyüzüne kadar ulaşan âhıdır:

Âh-1 ‘aşık âsumâne dem-be-dem peyvestedir(21b/65)

1.3.1.9. Sırr

Tasavvufta çok önemi olan sırr, şairin cânıyla eşdeğer gördüğünü söylediği bir beyitte aşkla birlikte kullanılmıştır:

Sırr-1 ‘aşkın saklaram sînemde ben cânım gibi(66b/286)

1.3.1.10. Bâde, Şerbet, Şarâb

İlâhî inâyet ve aşkın ifadesi olan bâde, tasavvuf ve divân şiirinde genellikle bezm-i ezelde sunulan ve içildikten sonra ki hal olan mestlikle birlikte ifade edilmiştir. Divânı’nda bu mefhumu şerbet ve şarab kelimeleriyle de kullanan şairimiz, bu serüveni bir de kendisi bizlere aktarır:

Sâkî-i bezm-i ezelden bâde-i ‘aşk içmişüz

Câm-1 ‘aşkı nûş idelden cümlemiz mestâne yüz(24b/81)

Şerbet-i ‘aşkıyla mestler istemez mey-hâneyi(33b/125)

Şarâb-1 ‘aşk ile mestem idüb meddile âhı ben

Zemîn ile göremem âsûmânı yâ Resûla’llah(15b/35)

1.3.1.11. Yâr

Sevgili, dost, tanıdık, ahab demek olan bu kelime divânda İlâhî ve hakikî aşk ve onun sahibine işaret eder:

‘Aşk-ı yâri bulalı bî-gâneye itmem nazar(16a/38)

Ben tabîb-i hicre düşdüm ‘aşk-ı yâr anlar beni(24b/80)

1.3.1.12. Bâğ

Şiirlerde, ferahlatıcı özelliği dolayısıyla gönül ve aşk için bir benzetme unsurudur. Aşk, bağ ve bülbül üçlüsü, “aşk bağının bülbülü” ifadesiyle Abdurrahman Nesib Efendi’nin beyitlerinde karşımıza çıkan bir terkiptir.

Gah, aşk bağının bahçesinde âh u efgân eyleyen bir bülbül:

Bülbül-i cânım hezârân âh u efgân eyledi

Gülistân-ı bâğ-ı ‘aşkda nice nâlân eyledi(19a/52)

Gah, aşkın derdiyle divâne olmuş, aşk bağında bir bülbüldür:

‘Aşk u derdin ile divâne dilim

Bâğ-ı ‘aşkında dahî bir bülbülüm(19b/56)

“Aşk bağında aklını yitirmiş bir bülbül” benzetmesi, mecâzî aşka işaret olmakla, tevhid şem‘ine yandığını söyleyerek de, İlâhî aşka âşinâ kesbetme halini ortaya koyar:

Bâğ-ı ‘aşkda bülbül-i şeydâ iken ben bir zaman

Şem‘-i tevhîdi görüb pervâne geldim ben bugün(29a/106)

Hakikî aşka ulaşmanın erincini yansıtan beyitte, Nağme ve güllerle bu halin dışı vurumu izlenmektedir:

Benim bülbül sana nağmelerim var

Açılmış bâğ-ı ‘aşkda güllerim var(30a/111)

Elbette ki aşka tanık olmuş gönül bülbülünün hâli de eski hâl olamaz:

Bâğ-ı ‘aşka çünkü girmiştir bu gönlüm bülbülü

Ola mı hiç SEYYİD’in hâli diğer-gün olmamış(58a/245)

1.3.1.13. Aşk-ı Hakk, Aşk-ı Rabbânî

Müşâhede ve tevhid makamı olan hakikî aşk, aşkın kemâl devresidir. Şair İlâhî aşkın Allah’ın lutuf ve ikrâmı olduğunu söylerken:

SEYYİDÂ sen ‘aşk-ı Hakk’ı bil ‘atâ
Hubb-i dünyâ kalbi zîrâ kareler(18b/51)

Böyle bir makama da liyakat esastır:

‘Aşk-ı Rabbâni’ye her dem sen de ol lâyük dede(32a/121)

1.3.1.14. Aşk-ı Mecâzî

Beşerî aşk da denilen mecâzî aşk, insanın insanı ya da başka şeyleri sevmesidir. Aslolan Hakikî aşka ulaşmaktır. Şair mâsivâdan el etek çekerek mecâzî aşktan İlâhî aşka kalbolduğunu adeta itiraf etmektedir:

Kalmadı ‘aşk-ı mecâzîden nişân bizlerde hiç
Fârîğiz hubb-i sivâdan ol mehe pervâne yüz(24b/81)

1.3.1.15. Dasitân

Subha olunca ağlıyor dil bir cihân-ârâ için
Dasitân-ı ‘aşkı her dem ‘aşk ile yanan bilür(26b/93)

1.3.1.16. Câm

Beyitlerde aşkla birlikte yer verilen câm, kadeh, kâse anlamıyla birlikte, içi marifet dolu olan sülûk ehli ârifin gönlü olarak kabul edilir. Ayrıca câm bedene, içindeki bade bedeni tasfiye etmeye işaret eder. İlâhî bade kadehinden içen kâmil ârif, tevhidle sermest olur.²⁴⁸ Hasta gönüllüye devâ için aşkın kadehinden içiren şair:

Câm-ı ‘aşkın katresin ger nûş iderse haste-dil
Cân u başdan geçdi buldu iki ‘âlemden ferâğ(28a/101)

Mukadder olan mestânelik halinden nasıl şikâyet edebilir ki:

Câm-ı ‘aşkı nûş idüb mestânelik da‘vâ mıdır(34b/130)

²⁴⁸ Uludağ, a.g.e., s. 110.

Çünkü bu aşk şarabından içen âşığın hali kendini kaybetmektir.

Nûş-i câm-ı ‘aşk iden ‘âşıkların sekrân olur(68b/302)

1.3.1.17. Belâ

Tasavvufî anlamı, Cenâb-ı Hakk’ın kulunu bir takım sıkıntı ve eziyetlere düçâr etmek suretiyle onu denemesidir. Bu sıkıntılara katlanması onun Allah’a yakınlığının bir ifadesi olacaktır. Bir beyitte, mâsivâdan vazgeçip cândan cânâna ermenin en kestirme yolu olan aşk belâsına ibtilâ önerilmektedir:

Bu belâ-yı ‘aşka düş kim mâsivâ bulsun ‘adem

Terk-i cân eyle cihânda ‘âkıbet cânân var(36b/140)

Hiçbir tabîbin asla çâresini bulamayacağı bu belâ, maddî anlamda hiçbir devâ karşılığı kabul etmez:

Çün belâ-yı ‘aşka düşdüm çâre itmez tabîb

Bu fenâ varında zirâ Ceyhûn-âsâ çağladım(38b/152)

1.3.1.18. Kadr

Sırrı, ifşâdan sakınmayı öğütleyen tasavvuf, hele de aşk kıymetini bilmeyenlerle paylaşmayı tamamen reddeder:

Keşf-i râz itmek olur mu kadr-i ‘aşkı bilmeze

Anların ‘indinde Hak’dan bir kere bî-gâneyiz(36b/142)

1.3.1.19. Meydân

Tasavvufta sevgiliyi temâşa ve şöret makamı olarak anlamlandırılan bu mefhum, şairin er makamı olarak da söyleyebileceğimiz benzetmesiyle kullanılmıştır. Aşkın sıkıntı ve zorluklarıyla sınırlı meydanı şairimizi de yormaktadır:

Bu gönül hasta meydân-ı ‘aşkda

Dil ü cân beste meydân-ı ‘aşkda(38a/149)

1.3.1.20. Râh, Tarîk

Tutulan yol, meslek. Aşk yolunda varını yoğunu yağma eden âşık için en büyük devlet ve zenginlik sevgilidir:

‘Âşık’a ma‘şûku kâfidir hemân

Râh-ı ‘aşkda varını ğânî kılar(11b/15)

Hakikî aşka baş koyanların önüne nefis ve şeytân engel olarak çıkamaz. Zirâ onlar prangalara hapsedilmişlerdir:

Nefs ile şeytân-ı ma‘dûm ile durma rûz u şeb

İkisi kayd oldu zîrâ râh-ı ‘aşkına sana(19a/54)

Âşık’ı aşk yoluna mecbur eyleyen aşktan, bu haline acıyıp şefkat bekler şair:

Ey tarîk-i ‘aşk içre kulları koyan ‘aşk

Çeşm-i cânê bir nigâh it sen meded kıl bir meded

(39b/157)

1.3.1.21. Bârân

Tasavvufî anlamı Allah’ın kapsamlı rahmeti ve feyzi olan bârân, İlâhî inâyetin sâlike ğalebe çalması ve onu etkisi altına alması²⁴⁹dır. Allah’ın feyzine maruz kalanların gönüllerini saran istiğrak halini resmeden bir beyit de şudur:

SEYYİDÂ bârân-ı ‘aşka bâr olan eyler fiğân

Lâ-cerem ağlar iniler çağlardır hem çeşmini(40b/161)

1.3.1.22. Zevk

İlâhî tecellilerden dolayı kendinden geçen ve tasavvufî hayatı yaşayarak, tadına vararak bilen sufînin hali. Allah’ın lutuf ve ikrâmı olmasına rağmen zevk makamını henüz elde edemeyenlerin çektikleri sıkıntılar, şikâyet sebebi dertlerdirler:

²⁴⁹ Uludağ, a.g.e, s. 85.

Zevk-i ‘aşka düşmeden derd zân ider dermânını
Âh idüb dostdan şikâyet SEYYİDÂ bilmem
nedir(49a/207)

1.3.1.23. Cânân

Halvet-i cânân-ı ‘aşka bana rûzî kılmadın

1.3.1.24. Dâr

Birden fazla anlamları bulunan bu mefhûm, mevzumuz dolayısıyla ağaç, dâr ağacı(idâm sehpa) olarak Hallac-ı Mansûr’a telmih edilir. Aşkın dayanılmaz ayrılık acısı, sonunda âşığı dâra çekip cismini yok etmek ister:

Cânımı cismimden ayırmak diler her dem benim

Dâr-ı ‘aşkı üzre hicr-i ‘âkıbet asdı beni

1.3.1.25. Sevdâ

Sevdâ, sevgi, çılgınca aşk. Tasavvufta İlâhî aşkın sonucudur. Yürekte bir siyah nokta vardır, kalbin en değerli yeri burasıdır. Bazan aşırı sevgi ile bu nokta bütün vücûda dağılır. Artık bu türlü aşklarda akıl, mantık kalmaz. Bunlar aşk yoluna başlarını koyan âşıklardır²⁵⁰. Şair, bu mefhumu kullandığı beyitlerde, aşkın sevdâsının bütün vücûdunu istilâ ederek, ne akıl ne fikir bırakmadığını, kendini Mecnûn’a benzetererek sabr u kararından olduğunu söyler:

Ders ü ta‘lîmi unuttur dil bana sevdâ-yı ‘aşk

Mübtelâ kıldı derûnum sevdiğim mahbûbu gör(51b/217)

Dildedir sevdâ-yı ‘aşkın gayrı yâr sevmez gönül

Mâsivâ görmez gözüm gönlümde bârân ağlıyor(55a/232)

²⁵⁰ Uludağ, a.g.e., s. 465.

İşidüb evsâfını ol demde meftûn olduğum
Ey benim sevdâ-yı ‘aşkın ile Mecnûn olduğum(80b/374)

Düşeli sevdâ-yı ‘aşka döndü Mecnûn’a kulun
Kalmadı sabr u karârım bilmezem n’oldu gönül(86a/407)

1.3.1.26. Ehl-i dil

Allah’a duydukları derin sevgiyle O’na ulaşmanın ifadesi olan âh u efğân, gönül ehlinin işi ve gücüdür:

Cânını virmek diler yolunda her bir ehl-i dil
Derd-i ‘aşkın efğânlar iderler subh-gâh(53b/223)

1.3.1.27. Şâh, Pâdişâh

Aşk şahını gönül evine misafir edenlerin hali, gönül evi ma’mûr iken vîrân olanlardır:

Her kim ki şâh-ı ‘aşkın girdi dil-hânesine
Şâd u âbân iken ol demde vîrân eyledi

Şair bir beyitte de aşk pâdişâhına gönlünü kul, köle yapar:

Pâdişâh-ı ‘aşka kim oldu gönül çâker ana
Çeşmim ol demde anın hicri ile giryândadır(84b/396)

1.3.1.28. Mekr

Aşkın oyununa düşeli beri büyük bir belâya mübtelâ olmuş gönül, hasret gözyaşlarını okyanus eylemiştir:

Mübtelâ-yı pür-belâ-yı mekr-i ‘aşkın olalı
Âb-ı hasret dîdemi bir bahr-i ‘ummân eyledi(53b/224)

1.3.1.29. Divân

Bir beyitte de aşk mefhumu divânla birlikte kullanılmıştır ki, yüce meclis olan aşk divânıyla tanış olmayanlar eleştirilmektedirler:

Girmeyen dîvân-ı ‘aşka rûz u şeb bî-gânedir
Sanma kim meydân-ı ‘aşk da böyle bir bî-gânedir
?(59a/251)

1.3.1.30. Ders

Zâhidlerin tasavvufla ilgili değerlendirmeleri mutasavvıflarca hep tenkit edilmiştir. Onların aşktan yana nasıpdâr olmadıklarına işaret edilerek dillerinin sadece nedâmet virdlerine dönebileceği anlatılmıştır:

Ders-i ‘aşkı ne ‘aceb zâhide bildirmedir Hakk
Bu cihânda ana evrâd-ı zebân vâ y vâydır(67b/294)

1.3.1.31. Kadr

Kuru zâhidleri yeren bir şiirinde aşkın kıymeti, aşk şarabı ve âh u efgânın ifadesi olan ney’i birlikte kullanan şair, bu zümreyi aşk mefhumlarından haberdâr olmadıkları için tenkit etmekten çekinmez:

Kadr-i ‘aşkı mey ü nâyı ne bilür zâhid olan
SEYYİDÂ ‘âşık-ı mestâne nevâsı ney’dir(67b/294)

1.3.1.32. Zencîr

Edebiyatta genellikle aklını yitirenlerin çılgınlık yapmamaları için boyun ve ayaklarından bağlandıkları zincir ile aşkın sonucu aklını kaybedenlere uygulanan ilgili münâsebet, bir beyitte, verilecek sevgiye bir bedel olarak aşk zincirinin boyuna geçirilmesini bile mübâh kılar:

Gezme sen bigâne-veş oldur sana dâim enîs
Sev o ma‘şûku anın zencîr-i ‘aşkın tak gönül(67b/295)

1.3.1.33. Firâş (Yatak-Döşek)

Âşık'ın, sevdâlinin hali demek olan hastalık, sonunda yatak ya da döşeğe düşürecektir. Abdurrahman Nesib, bu mefhuma yer verdiği beyitlerde hastalıktan yataklara düşmüş insanın sevgiliden umduklarını dillendirmiş, umursamaz tavrına da sitemler etmiştir:

‘Âkıbet düşdüm firâş-ı ‘aşkına ey sevdiğim
Derdime dermân olaydı Şâhımın cânânımın(75b/340)

Ey melek-sîmâ cefâ-cû hiç bana rahmin mi yok
Ben firâş-ı ‘aşka düşdüm itmedin zâlim keder(92a/440)

1.3.1.34. Kabzâ, Hançer

Artık aşkın arayışında görünerek, ğafletle geçirdiği ömründen yana şikâyetçi olan şair, bu ğaflet kuyusundan aşkın pençesine tutunarak kurtulmak arzusunu dillendirmektedir:

Çün yeter ğafletde oldum rûz u şeb Ey Pâdişâh
Kabza-i ‘aşkınla kurtar bulayım ben tâze cân(80a/372)

Aşk hançeriyle kim tarafından vurulmuşsa, çâreyi de ondan bekler:

Hançer-i ‘aşkınla uran Ey Şehâ sensin bana
Bir onulmaz derde düşdüm çâre sendendir bana(81a/376)

1.3.1.35. Dîdâr

Îlâhî güzelliği temâşâ olan dîdâr, iki beyitte ele alınmıştır. Ğaflete yenik düşse de kalbde sevgilinin dîdârına olan sevdâ saklıdır:

Giriftâr-ı hevâ-yı ğaflet ise SEYYİD'in her dem
Velâkin ‘aşk-ı dîdârın anın kalbinde muzmerdir(82b/384)

Çünkü dîdârın aşkı ile hayrân olunmuştur:

Çünki kıldın ‘aşk-ı dîdârın ile hayrân beni
Bari koyvir hâlîme dil zâr ile âh eylesün(90a/430)

1.3.1.36. Dil

Gönülde yer eden aşk, gece gündüz ayrılık âteşiyle gözde uykuyu da koymaz:

İstemez dîdem o hâbı düşeli ‘aşk-ı dile
Çekdiğim leyl ü nehârde hasret ü hicrânıdır

1.3.1.37. Bustân, Gülşen

Aşk bostânın bülbülü olmakla her dem inlemektedir:

Bülbül-i bustân-ı ‘aşkam her demim âhdır benim(56a/235)

Derdine, şefâ‘atıyla dermân bildiği Hazret-i Peygamber’e duyduğu aşk ve özlemi, O’nun aşk bahçesinin sürekli figân eyleyen bir bülbülü olarak gösterir şair:

Ey benim derdime dermân eyleyen Fahr-i Cihân
Gülşen-i ‘aşkınla cânım bülbülü eyler figân(85b/403)

1.3.1.38. Bahr

Şair’in gayet sanatkârane bir üslup ve benzetmeyle ele aldığı bir beyitte aşk, bir deniz; âşık ise o denizde yol alan bir gemidir. Hırçın aşk denizi vücût gemisini bir türlü limana ulaştırmayıp tahrip ederek, sürekli ayrılık sâhiline atmaktadır:

Bahr-ı ‘aşkı keştî-i cismimi tahrîk iderek
Sâhil-i hicre dem-â-dem durmayub atdı beni(50b/213)

Aşk denizinde girdâba düşüp boğulmak da mukadderdir:

Bahr-i ‘aşk dolanub girdâba düşdü bu gönül(86a/408)

1.3.1.39. Micmer

Hususî meclisin şem‘ine pervâne olan gönül, aşkın buhurdânıdır aynı zamanda:

Şem‘-i bezm-i hâsının pervânesi gönlüm benim
Micmer-i ‘aşkın değil mi yâ nesi gönlüm benim(89b/426)

1.3.1.40. Han-kâh, Tekye

Tekkeler tasavvuf düşüncesinin anlayış ve terbiyesinin işlendiği, derinleştirildiği, ahlakî güzellik ve olgunluk ile feyzin kazanıldığı²⁵¹ hoşgörü ve sevgi merkezidir.

Dünya ve ahirete ait bir beklentiye girmeden, kalpten mâsivâyı da atarak aşk tekkesinde mekân tutmaya kararlı bir gönlün ifadesinin yansıtıldığı beyitte şair:

Kalmadı dünyâda matlab istemez ‘ukbâ dil
Soyunub biz hankâh-ı ‘aşka tecrîd üzreyüz(24b/81)

der. Bir beyitte de aşk dergâhında her şeyden soyunup sadece sevgiliye râm olmanın içtenliği karşılar bizi:

Soyunub ben tekye-i ‘aşk içre ‘uryân olayım
Tîr-i müjgânınla ur ki sana kurbân olayım(92a/441)

1.3.1.41. Tennûr

Divân ve tasavvuf edebiyatında aşk ve gönülle birlikte sıkça kullanılan bu mefhûm, divânda yer alan bir şiirde de, aşk tandırında hesapsız yanan gönlün, yana yana ayrılık âteşine(topuna) dönüşmesi şeklinde yer almıştır:

Nice bir yansun senin tennûr-i ‘aşkında bu dil
Elverir yakdın bu sînem nâr-ı hicrân eyledin(95b/476)

1.3.1.42. Dûrbîn

Durbîn-i muhabbet şeklinde bir terkiplerle ele alınan mefhum, aşk durbîniyle sevgilinin cemâlinin görülebileceğini anlatırken, samimi aşkın gönül gözünü bile açabileceği kastı vardır:

²⁵¹ Mustafa Kara, *Tekkeler ve Zâviyeler*, İstanbul,1990, s. 50.

Her nehâr oldukça dûrbîn-i muhabbet dîdeye
Gösterir her gice ru'yâda o mâhı bendeye(93a/451)

1.3.1.43. Ser-hûş, Meyhâne, Saġâr, Mest, Mey, Bâde

Allah aşkıyla sarhoş olan bir âşığı, ancak aşk bâdesini içip de sarhoş olan birisi anlayacaktır:

Çeşme-i âb-ı hayâtım nûş iden gelsün berü
Ser-hûş-i 'aşk-ı Hudâyım nûş iden gelsün berü(43b/176)

Tasavvufî anlamda meyhâne âşığın kalbidir. Aşk meyhânesinde bâde içen âşık, İlâhî aşka giriftâr olunca kendini kaybederek(cezbe) na'ralar savurur:

Ben girüb meyhâne-i 'aşk içre urdum na'reyi
Na're vü feryâd u zârım gûş iden gelsün berü(43b/176)

Sevgilinin hilâle benzeyen kaşını gören âşık, Her seher aklını başından alan bu ay yüzü hatırlar ve gözleri ağlamaktan kan damlatır:

Mest-i 'aşkın görür ise meh-i vechinde kaşı
Her seher hûn ile âlûde ider gözde yaşı(20a/58)

Aşk kadehiyle bâde içen âşığın adresi de tevhid tekkesidir:

Teşne-leb gitme cihândan meclis-i tevhîde var
Saġâr-ı 'aşkı idüb nûş tekye-i tevhîde var(49a/205)

Kınanmak, aşk şarabıyla sarhoş olanlar için kaçınılmaz bir sonuçtur.

Mey-i 'aşkın ile sekrân olaldan
Yüzüm münkerlere pür-kare oldum(74b/336)

Aşk kadehinden içenler için dünya hayatının çekilmez olduğunu bir kez de şair hatırlatırken:

Cür'a-ı câm-ı mey-i 'aşkınla dil mest olalı
Dâr-ı dünyâdan usandırdın vallahi sen beni(90b/433)

Bu hasret derdiyle inlemeleri de vurgular:

Mest-i ‘aşkın ile âh ideyim vâh ideyim(93b/463)

Ciğer kebâbı Şairlerin şiirlerinde sıklıkla başvurduğu bir terkiptir. Aşk şarabı bütün vücûtle birlikte ciğeri de kebâba çevirir:

Bâde-i ‘aşkı içelden ciğerim oldu kebâb(51a/215)

Aşkla ilgili benzetmeleri (**Şeydâ, Rûsvây, Sevdâ, Leylâ, Şâh, Da‘vâ, Devâ, Sekr, Yâr, Mollâ, Hercâî, Nây, Cânân, Mekteb, Du‘â, Belvâ**) Divânda yer alan şiirlerden birisin de görmekteyiz:

Serdedir zülf-i sırr-ı şeydâ-yı ‘aşk

Olmuşam Mecnûn gibi rusvâ-yı ‘aşk

Âh u zârî ile geçdi her demim

Kapladı gönlümü sevdâ-yı ‘aşk

‘Âşıkam hayrân-ı ser-gerdân benem

Kârımı âh eyledi Leylâ-yı ‘aşk

Şâh-ı ‘aşkı gözümde dem-be-dem

Kanlu yaşım eyledi da‘vâ-yı ‘aşk

Mübtelâ-yı derdini dermân iken

İtdi dermânı bana devâ-yı ‘aşk

Sekr-i ‘aşk-ı yâr ile mestâneyem

Virdi fetvâyı bana Mollâ-yı ‘aşk

Çün nehâr u leylîyi hiç bilmezem

Virmedi rahat bana hercâ-yı ‘aşk

‘Aşk-ı cânân ile ağlar inlerem
Viridi efgâmı bana ol nây-ı ‘aşk

Mekteb-i ‘uşşâkdayem ders istemem
Viridi itmâmı ana du‘â-yı ‘aşk

Âşinâ-yı ‘aşk olalıdan SEYYİD’in
Arttırır feryâdını belvâ-yı ‘aşk(34b/129)

Yine şu dört şiirde benzetmelere sıkça yer verilmiştir:

**Cânân, Giryân, Sultân, Dermân, Bî-dâd, Hicrân, Mestân, Hayrân,
Her-gâh, Hem-râh, Menzil-gâh, Âgâh, Âh vâh, Divân, Sultân, Hayrân,
Sûzân, Virân, Ummân, Isbât, Bî-pâyân, Gâh, Râh(43b/177); (45a/183);
(64a/273); (58a/247).**

Tatlu cânımdan usandırdın beni cânân-ı ‘aşk
Gice gündüz eyledin sen dîdemi giryân-ı âşk

Tâ be key firkâtle geçsün her nehârın her şebın
Bendeni vaslına şâyân kılmadın sultân-ı ‘aşk

Her taraftan çün perîşân eyledin bu hâtırım
Bî-vücûd itdin cihânda itmedin dermân-ı ‘aşk

Görmedim dünyâda aslâ ‘aşk gibi bî-dâd-ı derd
Rû-yi vaslı hiç bana göstermedin hicrân-ı ‘aşk

Kılmadın aslâ terahhüm âhıma feryâdıma
Bî-şu‘ûr itdin beni derdinle mestân-ı ‘aşk

Gel derûn-i SEYYİD’e rahminle eyle bir nigâh
Oldu zîrâ kim cihânda hicrân ile hayrân-ı ‘aşk(43b/177)

Ağladır ben ‘âşık-ı bî-çâreyi her gâh ‘aşk
Arttırur derd-i derûnum anladır gâh gâh ‘aşk

Cân u dîl hasrettedir arzu ider dîdârını
Firkat-i cânân ile âhir benem hem-râh-ı ‘âşk

Hâtır-i nâ-şâdımı vaslıyla ma ‘mûr it benim
Hâne-i vaslı bana sen eyle menzîl-gâh-ı ‘âşk

Çün delî dîvâne itdi bû-yi zülfüyle beni
Rûz u şeb kıldı firâkıyla beni âgâh ‘âşk

Hasret-i Mahbûb ile kalbi harâbdır SEYYİD’in
Her ne mânende ana derdi oldu âh vâh-ı ‘âşk(45a/183)

Oldu fahr-i Enbiyâ ser-halka-i dîvân-ı ‘aşk
Taht-gâh-ı saltanatdır andadır Sultân-ı ‘aşk²⁵²

Sırr-ı ‘aşkıdır sirâyet eyleyen ‘âşıklara
Zât-ı vâlâsıdır anın cümleye cânân-ı ‘aşk

Çün tecellî kıldı ruh-i pâkine Hallâk-ı kevn
Oldular ervâh-ı ‘uşşâk ‘aşk ile hayrân-ı ‘aşk

Bu cihân halkı kimisi mübtelâdır ‘aşka
Yakdı her bir sîne-i ‘uşşâkı ol sûzân-ı ‘aşk

²⁵² Taht-gâh-ı saltanatda hem odur Sultân-ı ‘aşk

Bir pula olmaz o vaktî anda kim ‘aşk olmaya
‘Âşık ister kim dem-â-dem ol dil-i vîrân-ı ‘aşk

Cûş ider her katresi ‘âşıkların deryâ gibi
Mevc urur ma‘şûku görse aynine ümmân-ı ‘aşk

Sanma kim isbât-ı ‘aşka ‘âşık olmaz muktedir
Dîde şâhiddir ki her bir katre bî-pâyân-ı ‘aşk

Binde bir tahrîr ne mümkün olsa deryâlar mîdâd
‘Aşk yazılmaz ola ‘âlem defter ü dîvân-ı ‘aşk

SEYYİDÂ sen ‘aşk u şevk ü iştiyâkdan olma dür
Dem-be-dem olsun dilin hayrân u ser-gerdân-ı
‘aşk(64a/273)

Ağladır ben ‘âşık-ı mestâneyi her gâh ‘aşk
Olmadım ‘âşık olaldan bende-i âgâh-ı ‘aşk

Himmetim mahkûm idüb düşdüm anım ben pâyine
Mürşîdim ‘aşkdır benim hem rehberimdir râh-ı ‘aşk

Nâle-i Mecnûn’un âsârı zuhûr itdi hemîn
Oldu âhir menzîlim her yerde menzil-gâh-ı ‘aşk

Neyleyim vaslın yüzün göstermeden bu SEYYİD’e
Oldu ‘uşşâka her kelâmım âh-ı ‘aşk vâh-ı ‘aşk(58a/247)

1.4. KEMAL

Sözlük anlamı erginlik, olgunluk demek olan kemâl, tasavvufta nefsânî vasıf ve sıfatlardan ve bunların eserlerinden münezzeh olmak²⁵³ anlamlarına gelir. Tetkikimizde iki beyitin dışında, Abdurrahman Nesib Efendi bu konuya yer ayırdığı şiirlerini genelde na'tlardan seçmiştir. Peygamberimiz'in kemâli O'nun bir takım özelliklerinin tarifi olup diğerlerinden kendisini ayrı tutar.

Bu iki beyitten birisi Rahmân ve Rahîm olan Cenâb-ı Hakk'ın vasıflarının insanlar tarafından idrâkiyle alakalı tutularak, akılların Allah'ın mükemmel vasıfları karşısındaki yetersizliklerine vurgu yapılmıştır:

'Ukûl hayrettedir bilmez senin vasf-ı kemâlini
Sana mahlûk 'âdil olmaz misâl n'ola nedir bilmem
(25a/85)

Hazret-i Muhammed'in Ümmet-i Muhammed'e şefâ'atını sınırsız sunması, O'nu lutuf ve ikrâmda en mükemmel varlık haline getirmektedir:

Kemâl-i lutufla olmaz nihâyet
Şefâ'at kıl şefâ'at kıl şefâ'at(15b/34)

Sûret ve sîret güzelliği Efendimiz'de kemâl noktadadır:

Gülistân-ı melâhatde sana yokdur şibih aslâ
Bu hüsn ü ân eyler yektâ gül-i ter bir kemâlsin sen(22a/69)

Le 'amrük âyetiyle yâd-ı cemiline kasem edilen bir insan olması, en şerefli varlık olarak diğer peygamberler arasında da kemâlinin derecesine şahid tutulmuştur:

Le 'amrük tâcını giydin Risâlet tahtı üstüne
Nebîler içre zâhirdir Kemâlin yâ Resûla'llah(25b/86)

Beşerî ve ma'nevî ilimlere (İlm-i ledünne) sahip olması, ilim ve kemâlâtındaki derecesiyle bütün cihânı kendisine hayran bırakmıştır

²⁵³ Uludağ, a.g.e., s. 305.

Ma'ârif kenzine mâlik senin zâtındurur el-hakk

Cihânı bürdü 'ilm ü kemâlin Yâ Resûla'llah(78a/355)

Tasavvufta Peygamber'in yüzleri Allah'ın aynası kabul edilir. Hak en mükemmel bir şekilde zât, sıfat, fiil ve isimleriyle insan-ı kâmilde ve Hazret-i Muhammed'de tecellî etmiştir. Bu özelliği aksettiren beyit, emsalsiz güzelliklerinin de Cenâb-ı Hakk'ın mükemmel sanatının neticesi olduğunu ifade eder:

Senin vechin Habîb-i Kibriyâ mir'ât-ı Rahmândır

Cemâl-i bî-misâlin hem kemâl-i sun'-ı

Subhândır(86b/411)

Sözkonusu mefhûm bir diğer beyitte de Peygamberimiz'in sıdk (doğruluk) ıyla alakalıdır. Doğruluk ve güven Efendimizin toplumda saldığı en yaygın hasletlerindendir:

Kemâl-ı sıdk ile SEYYİD olan ma'rûf bu Sultân'dır²⁵⁴

Kapusun bekle kim elbet ider şefkat O'dur

Sıddık(87b/416)

Kınayanların kınamasına aldırış etmemek melâmet ehlinin en belirgin özelliğidir. Bu da onların toplum içinde itilip kakılmalarına ve dîvâne olarak nitelendirilmelerine sebep olur. Tıpkı görünüşlerine aldanılarak nice kemâl ehlinin akılsız sanılmaları böyledir:

Zâhiren dîvânedir amma melâmet ehlidir

Nice nîk kâmil olur kim büdelâ şeklindedir(23a/74)

1.5. CEMÂL

Allah'ın lutuf ve rahmet sebebi olan vasıfları. Âşık'ın ısrarlı rağbeti ve talebi üzerine maşukun kemâlleri izhar etmesi²⁵⁵dir. Genellikle

²⁵⁴ Kemâl-ı sıdk ile ma'rûf olan Sultân budur SEYYİD

²⁵⁵ Uludağ, a.g.e., s. 116.

Peygamberimizle ilgili beyitlerde karşımıza çıkan cemâl, divânda hakkında en fazla beyit yazılan mefhûmlardan birisidir.

Allah'ın celâl vasfıyla birlikte cemâlinin de her durumda izhar ettiği(36b/141); Ve bu sıfatlarının kimini kâfir kimini imân ehli eylediği söylenirken(54a/225); Allah'ın kemâlini düşünerek O'na ulaşmanın yolları, seher vaktinde uyanık kalarak cemâle âşinâ olan kulların haliyle izah edilir(38b/154); Ulu Zâtı'nın nûru, celâl ve cemâl isimlerinin sırrı hürmetine talebkâr olmalı(39b/157).

Âşıklar ne dünyaya ait bir şey isterler ne de cennete talib kimselerdir. Sadece Allah'ın cemâline müştak, O'nu görmeği arzu ederler. O halde yapacakları şey kelime-i tevhiddir:

Dir isen cennât-ı 'adnı çün cemâlsiz ben n'idem

Lâ ilâhe İllallah ile Allah'ı zikr it dem-be-dem(37b/146)

Bir şiirde kendisinin de mensup olduğu tarikat ve müntesiplerinden bahseden şair, Celvetîlerin cân ve gönülden Hakk'a âşık kimseler olduklarını, iki cihanda da Hakikî yâr olan Mevlâ'nın cemâlini görmekten başka bir şey istemediklerini söyler:

Celvetîler cân u dilden Hakk'a 'âşıkdır müdâm

Dü cihânda 'âşıka besdir cemâl-i yâr-i Hû(25b/87)

Abdurrahman Nesib Efendi, divandaki bir şiirinde cemâl mefhûmunu bütün sadeliğiyle işlemiştir:

Şeref-yâb it cemâlinle Efendim

Ferah-nâk it visâlinle Efendim

Dil-i teşne koma Yâ Rab kerem kıl

Beni kandır zelâlinle Efendim

Bırakma hicr elinde böyle giryân
Nazar itme celâlinle Efendim

Bu dîdem görmedi Yâ Rab cemâlin
Yeter fikrim hayâlinle Efendim

Bu SEYYİD benden ‘arz it cemâlin
Doyur vasl-ı nevâlinle Efendim²⁵⁶(60b/258)

Şair, Peygamberin cemâlini kendine gülistan kabul eder(12b/19); Bu cemâl ki bir gün doğmasa alem karanlıklar içinde kalacaktır(13b/23); Yûsuf Peygamber’in bile imreneceği bu cemâlin güzelliği bütün cihânı tutuşturmuştur(16a/36); İsrâ meclisinin mumuna çırağ olan Habîb’in(20b/59); âlemi kuşatan cemâlinin yanında güneş bir zerre bile değildir(19b/57); zaten cihânın güneşinin nuru, senin cemâline benzeyemez bile(22a/69); Peygamber’in cemâli âlemin güneşidir(32a/120); bütün âlemin, ışığını hazret-i Muhammed’in cemâlinden aldığına asla şüphe yoktur(27a/95)²⁵⁷.

1.6. VÜCÛD (Cisim)

Buluş ve varlık anlamlarına gelen bu kelime, tasavvufî kullanımı ile ilgili olarak çeşitli anlamlarda karşımıza çıkmaktadır²⁵⁸. Sâlikleri mecâzî vücûttan sıyrılarak hakiki vücûtle mevcûd olmasının ifâdesi olan vücûd, varlığın birliğini savunanların nazarında hakiki varlığa delalet eder.

Divân’da “ten” anlamında kullanılan vücûd, bazan “cisim” mefhumuyla da zikredilmektedir. Beyitlerde Hazret-i Muhammed’in vücûdu maddî anlamdaki bedeni olmaktan çok, bütün kâinâtın kaynağı olan Nûr-i Muhammedî dolayısıyla

²⁵⁶ Doyur lutf it nevâlinle.....

²⁵⁷ Divân’da cemâl mefhumuna yer veren diğer şiiirler şunlardır: (21b/66); (25a/85); (25b/86); (26a/91); (26b/93); (32a/120); (35a/132); (39b/157); (42a/169); (52a/219); (53a/222); (54b/228); (67b/293); (73b/330); (74b/337); (75b/342); (78a/355), (80b/373); (80b/375); (81b/379); (85a/398); (85a/398); (86b/411); (87a/414); (89b/429).

²⁵⁸ Bkz. Uludağ, a.g.e., s. 570-572; Cebecioğlu, a.g.e., s. 760-761; Seyyid eş-Şerif Cürcanî, *Ta’rifât* (trc. Arif Erkan-Arapça- Türkçe Terimler Sözlüğü), İstanbul, 1997, s. 244.

“masdaru’l-mevcûd” yani bütün varlıkların kaynağı olduğu gibi, “Levlâk” kutsi hadisinde (bkz.Hadisler) belirtildiği üzere kâinâtın yaratılış maksadıdır.²⁵⁹

Cemî‘-i ‘âlemi halkdan murâd-ı Hak çü zâtındır
Vücûdudur senin bâ‘is ki ancak yâ Resûla’llah(27a/94)

Vücûdunla müşerrefdir her âdem
Safâ geldin kerem-kârâ Muhammed(16b/39)

Cihâna bâ‘is olmuşdur vücûdun
Cemi‘-i Enbiyâ’nın Pâdişâh’ı(54a/227)

Çü rûhun mübtedâ olmuş dahî ser-çeşme-i feyyâz
Vücûdudur senin ‘âlemlerin irşâdına bâ‘is(45b/187)

Peygamber’in vücûdundan bahseden bir beyitte, O’nun her an Allah’a mazhar olduğu ifade edilir

Vücûd-i Mustafa her ân o zât Allah’a mazhardır
O bir mahbûb-ı yektâdır ki Abdullah-ı ekberdir(82b/384)

Lutuf ve ihsân demek olan ‘inâyet; acıma, esirgeme, koruma anlamına gelen rahmet mefhumuyla aynı beyitte bir arada kullanılarak Peygamberimiz’dan şefkat ve şefâ‘atına olan talebi ifade etmektedir:

Eyâ zât-ı ‘inâyet vücûdu ‘ayn-ı rahmet
Nazar kıl eyle şefkat güzel Ahmed Muhammed(87a/415)

Vecd ile hakk’ı bulma, var olmak²⁶⁰ demek olan vücûd, daha işin başlangıcında iken istiğrakla(kendinden geçip, dünyayı unutma) vücûd resminin yokluğa ermesidir, erimesidir.

Vücûdu mahv olur olmaz murâdı
Rızâ-ı Hakdurur anın rızâsı(35b/135)

²⁵⁹ Yeniterzi, a.g.e., s. 267.

²⁶⁰ Baba, a.g.e., s. 307.

Tâlib olma bî-vücûd ol budurur resm-i fenâ

Câme-i fakr u fenâyı şâh-ı devrân neylesün(19a/54)

Şair, vücûdu aşk âteşiyle yakıp yok ederek mecâzî vücûttan hakikî vücûda naklolmanın sıkıntı ve zorluklarını dillendirmiştir:

Âteş-i nerm ile yandım bu vücûdum kalmadı

Geldim âhir yüz urub dergâha emân sendedir(25b/88)

Âteş-i ‘aşkın ile yandı harâb oldu vücûd

Bari öldür yoluna bu cân kurbân eyleyim(42a/168)

Yârin sevdası gönlüne düşeli vücûdunun yanıp harâb olduğunu(50b/213); (74b/335) Onun aşkıyla vücûdundan eser kalmadığını söyleyen şair(70a/308); Vücûdundan eser kalmayınca kadar da tevhide sarılmak ister(49a/205); Vahdet sarâyını bulmak için de kendi vücûdundan kendini kaybetmeyi teklif eder(71a/313).

1.6.1. VÜCÛD İLE İLGİLİ BENZETMELER

1.6.1.1. Fânî

Hakikî vücûtle mevcut olmanın hasretiyle kendini kendinde kaybettiğini ilân eden

şair, talebinin sadece bu olduğunu savunur:

Neleyim fânî vücûdu maksûdum sensin benim

Bana ben lâzım değildir matlûbum sensin benim(72b/326)

1.6.1.2. Mihr-i ‘âlem

Âlemi aydınlatan güneş benzetmesi, güneşin bile nurunu Hazret-i Muhammed’in nurundan alması demek olur ki, kâinatın yaratılışıyla ilgili bir

kutsi hadis²⁶¹e ve Peygamberimiz'in ashabıyla ilgili bir hadis²⁶²e telmih yapılmıştır. :

Çün vücûdun mihr-i 'âlem oldu ashabın nücûm
Nâil-i câh-ı selâmetsin Muhammed Mustafa(72a/321)

1.6.1.3. Mutlak

Kâinâttaiki bütün mevcudâtın Allah'ın varlığına işaret ettiğini söyleyen şair, bu nuru görmek isteyen kâinat sahnesine da'vet eder:

Hâric-i 'âlem değildir dahîl olmaz hiç ana
Ol vücûd-i mutlakı îmâ iden envârı gör(72a/322)

1.6.1.4. Ayn-ı rahmet

Kur'ân-ı Kerim'deki bir âyet²⁶³e telmih yapılan beyitte, Peygamberimiz'in 'âlemlere rahmet olarak gönderildiğinin ve şefâ'at peygamberi olduğunun altı çizilir:

Vücûdun 'ayn-ı rahmetdir iki 'âlemde şefkatdir
Günâhkârân olan bendeye hâlin Yâ Resûla'llah(68a/296)

1.6.1.5. Hâce-i 'âlem

Peygamberimiz ümmetin içinde en muteber kişi ve önder olmakla bütün insanların tek medet umduğu merci olduğu için Hâce-i 'Âlem, Hâce-i Kâinât, Hâce-i Kevneyn'dir. Ayrıca hâcenin üstâd, muallim manâlarını da göz önünde bulunduran şairler O'nu Hâce-i Dânâ, Hâce-i İrfân gibi isim ve sıfatlarla anmışlardır.²⁶⁴ İlm-i Ledünne vakıf olan Hazret-i Muhammed 'âleme de en büyük hocadır:

Vücûdun hâce-i 'âlem sözün 'ilm-i ledünnîdür
Ma'ârif kenzini el-hakk hezâr iz'ân iden sensin(69b/305)

²⁶¹ "Seni kendi nurumdan, diğer şeyleri de senin nurundan yarattım".

²⁶² "Ashabım yıldızlar gibidir, onların hangisine rastlarsanız uyun; onlar size hidayet eder".

²⁶³ "Biz seni ancak 'âlemlere rahmet olarak gönderdik"(Enbiya, 21/107).

²⁶⁴ Yeniterzi, a.g.e., s. 177.

1.6.1.6. Mülk

Vücûdun ülke ya da şehre; gönlün de ayrılık rüzgarıyla yerle bir olmuş hâneye benzetilmesi şairlerin sıklıkla başvurduğu bir durumdur. Abdurrahman Nesib Efendi de bu durumu gayet sanatkâr bir şekilde gözlerimizin önüne serer:

Bâd-ı firkat nice dem esdi vücûdum mülküne
Yıkılıb dâr-ı derûnum hicr ile oldu harâb(51a/215)

1.6.1.7. Hoş-gülistân

Bir na‘tta Hazret-i Muhammed’in vücûdu gülistâna benzetme yapılır:

Mâsivâyâ rağbet itmez seyr ider ‘âşık seni
Hoş-gülistândır vücûdun ey Habîb-i Kibriyâ(32a/120)

1.6.1.8. Mümkînât

Peygamberimizin vücûdunun varlıkların aslı olduğu bir kez de bu beyitte anlatılmıştır:

Asl u vücûd-i mümkînât
Dahî nesebi pâk-i zât

Ey nûr-i ‘ayn-ı kâ’inât
Peygamber-i âhir-zamân(10a/7)

1.7. SIR-RÂZ

Gönül ehlinden ve keşf sahiplerinden başkasının idrâk edemediği hususlar, tasavvufî duygular ve bilgilere denir²⁶⁵. Manâda mevcut olan yokluk ile varlık arasındaki bir gizlilik olan sırr, Hakk’ın bildirmediği, halkın da bilmediği şeydir²⁶⁶. Sırr da ruh gibi beden kalıbına tevdi edilmiş bir lâtifedir. Ancak sırrın

²⁶⁵ Uludağ, a.g.e., s. 469.

²⁶⁶ Serrâc, *Lümâ*,(trc. Hasan Kamil Yılmaz), İstanbul, Altınoluk Yayınları, 1996, s. 346.

ruhtan daha lâtif, ruhunda kalpten daha şerefli olması icap etmektedir²⁶⁷. İâhî cezbe de denilen sırr, bazan sülûktan önce, bazansa sonra bulunur²⁶⁸.

Divân'da bu mefhûm, "sırr, esrâr, râz, sırr-ı İlâhî, sırr-ı hakikat, sırr-ı me'ânî, sırr-ı 'aşk, sırr-ı muğlak, sırr-ı esmâ, sırr-ı râz, mahrûm-i râz, keşf-i râz, esrâr-ı 'ilim," gibi kelime, sıfat ve terkiplerle zikredilmektedir.

Beşeri sıfatlardan sıyrılıp İlâhî aşkda karar kılacak gönlün seyr ü seferi, şüphesiz ki gönülevinde beslenen aşkın, sırrını tutmaktaki sabır ve kararlılıkla nihayet bulacaktır:

Gel hâmûş ol açma sırrı bir zaman sabr it gönül
'Âşıkı ma'şûka vasıl eyleyen 'aşkdır müdâm(31a/115)

Var ise sende eğer 'aşk sakın fâş eyleme
Derd-i 'aşkı çekmeyenler ma'nîde hayvan olur(35b/136)

"Hak şarabını içen ârifler, Tanrı sırlarını bilirler ve örterler"²⁶⁹ Mevlânâ'nın bu ifâdesi Gülşen-i Tevhid'de şöyle açıklanır²⁷⁰: "Ârifler, nişansız denizin dalgıçlarıdır. O denizden nice gizli inciler elde etmişlerdir. O incileri can mahfazasında saklayıp gizlerler. Allah, onların gönüllerinde remizlerini belirtmiş; gönülleri vahdet definesinin bir hazinesi olmuştur. Vahdet sırrı onlara aynadır. Ama ehil olmayanlardan gizlerler. Gerçi onlardan Hakk'ın sırrı örtülmüş, gizlenmiş değilse de, bunu açıklamaya müsaade yoktur."

Aşk sırrının cahillerle paylaşılmaması konusunda ısrarcı görünen Abdurahman Nesib Efendi, âlemdeki her bir zerrenin Allah'ın isim ve sıfatlarını aksettiren aynalar olması hasebiyle, eşyadaki Hakk'ın tecellisini ancak âriflerin bilebileceğini söyler:

Zâtına mir'ât idindi zâtını 'âlemde Hak
Gizli sırdır bunu ancak 'âşık-ı cânân bilür(45b/189)

²⁶⁷ Kuşeyri, a.g.e., s. 182.

²⁶⁸ Nurettin Bayburtlugil, *İstilahât-ı Ehl-i Tasavvuf*, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, 1985, S.3, s. 347.

²⁶⁹ Arifân kez câm-ı Hak nûşideend

Sırr-ı Hak dânişte vü puşideend (Mevlâna Celâleddin, Mesnevî, V., s. 2339).

²⁷⁰ Şâhidî, a.g.e., s. 256.

Madem ki sırr, gönül ehli ve keşf sahiplerinin idrâk edebileceği hususlardır. O halde sahip olunan bu hazineyi başkalarından gizleyip üzerine titremek gerekecektir:

Sırr-1 ‘aşkın saklaram sînemde ben cânım gibi

Var mıdır dünyâda âyâ bana cânânım gibi(66b/286)

Hakikî aşkdan nasibdâr olmayanlar için gerçek âşık, tenkit edilirken, böyleleriyle sırr paylaşamaz.

Keşf-i râz itmek olur mu kadr-i ‘aşkı bilmeze

Anların ‘indinde Hak’dan bir kere bî-gâneyiz(36b/142)

Divanda yer alan şiirlerden bu iki beyit, aşk sırrını başkalarıyla asla paylaşmadığını söyleyen Abdurrahman Nesib Efendi’nin hakikî aşka ulaşmış olduğunun delili sayılmalıdır:

İtmedim izhâr dâimâ sırrımı bir dâneye

Söylemem vallahi râzım gayrı bir bîgâneye(67b/293)

İtmedim bu sırrı ifşâ sakınub ağyârdan

Âh u efgân ile zârım çok zamandır gizledim(93b/464)

Mutasavvıflar, bütün eşyanın, Hakk’ın varlığını, cemâl ve kemâlini yansıttığını söylerken şair, İlâhî sırların kuşattığı bütün âlemi, güzel bir benzetmeyle sürekli O’nu hatırlatan Allah’ın tevhid bahçesine benzetir:

Mazhar-1 sırr-1 İlâhîdir ‘avâlim ser te ser

Bir nigâh it ‘âleme kim andadır gülzâr-1 Hû(25b/87)

Aşkın hasretiyle âteşin bütün vücûdunu sardığını söyleyen âşık, kime ifşâ edeceğini bilememenin sıkıntısını da yüklenir(68b/301); Şair yaralı gönlüne dermânı, kendinin de Rabbânî ilimlerden haberdâr kılınmasına bağlar(59b/254); Cânı âciz, sevdiği de mahrum bırakmamak için sırrı saklamak gerekir(92b/447). Bir beyitte Allah’ın veli kullarının türlü hallerinden biri olan fakirlik haline

vurgu yapılır. Fakirlere divâne diye bakmamalı, İlâhî sırların mahzeni olan velflerin gönlüne sahip kimselerdir onlar(58a/246).

Sır mefhûmunun Peygamberimizle ilgili tutulduğu beyitler de Hazret-i Muhammed'in: Ma'rifet hazinesinin kapısını açıp, ma'nevî sırların mazharı(72a/320); şerî'at nurlarının merkezi ve hakikat sırlarının ma'deni(72a/321); evvel ve ahirdeki bütün ilim sırlarının bilgini(27b/96); ve bilinmeyen sırların sözcülüğünü yapan âlemlerin hocası(53a/222); olduğu belirtilirken, O'nun yüce zâtının nuru ve vasıfları için, celâl ve cemâl isimlerinin sırrı için şefkat dilenilir(39b/157).

1.8. TECELLÎ

Kelime olarak, âşikâr olmak, açığa çıkmak, görünmek, zuhur etmek anlamlarına gelen tecelli; kalpleri ile Hakk'ı görmeye lâyık olan teveccüh sahiplerinin kalpleri üzerine, teveccühün hükmü ve gereği olarak Hakk'ın nurlarının tesiridir. Hakikatlerin gizlenmesiyle kulun, beşeriyet gereklerine dönmesi hali olan setre karşılık, tecellide kul mükâşefeyle sırlara vakıf olur²⁷¹. Avâm setr perdesi içindedir. Havâs ise, devamlı olarak tecelli halini temâşâ durumundadır²⁷².

Tecellinin çeşitlerinden şuhûdî tecellide, nur adıyla anılan varlığın görünmesi söz konusudur. Bu da Hakk'ın isimlerinin suretleriyle kâinâta görünmesidir. Kâinât varlıkları, Allah'ın isimlerinin suretleridir²⁷³.

Dolayısıyla tasavvuf erbâbı için baktığı her yerde Hakk'ın tecellisi görünür:

Seherlerde olur vakt-i tecellî

Bulur dertli olan câne tesellî(38b/154)

Hak her an her yerde ve her şeyde çeşitli mertebelerde tecelli etmekte, yani kendini göstermektedir. Bunlar zâtî, sıfatî ve fiilî tecelli şeklinde ortaya çıkar.²⁷⁴

²⁷¹ Uludağ, a.g.e., s. 514; Hucvirî, a.g.e. s. 540; Süleyman Ateş, *İslâm Tasavvufu*, 1992, s. 458.

²⁷² Kuşeyri, *er-Risâle*,(trc. Süleyman Uludağ), İstanbul, Dergah Yayınları,1979, s. 168.

²⁷³ Ateş, a.g.e., s. 460; Uludağ, a.g.e., s. 515; aynı konu için bkz.Kelâbâzî, *et-Tearuf*, (trc. Uludağ-Doğuş Devrinde Tasavvuf), İstanbul, Dergah Yayınları, 1992, s. 180-182.

İlâhî zâtın, zâtı için tecelli etmesi olan zâtî tecelli, Rabbânî tecellinin kısımlarından olup, tecelli-i esmâ ve sıfâtın aracılığıyla oluşur²⁷⁵. Sıfat tecellisi, Allah'ın sıfatlarından birinin kulun kalbinde zâhir olması; Fiil tecellisi, Allah'ın fiilerinden birinin kulun kalbinde görünmesidir²⁷⁶.

Allahu Tealâ'nın mağfireti çoktur. Mağfiret Allah'ın yarlıgamasıdır. Bir kulun kusuru ne kadar büyük ve çok da olsa yine saklar. Gâfûr ism-i şerifinde çirkinliklerimizi, maddî cismi taşıyan insanlık ve dünya âlemi olan nâsûtun zıddı, ruhânîler, melekler ve diğer göze görünmeyen nûrânî ve latif cisimlerin sınıfı melekût âleminden de saklar²⁷⁷. En geniş merhamet sahibi olan Allah'tan mağfiretiyle tecellisi umulur:

Çünkü itdim sehvlle yüzbin hatâ

Mağfiretle sen tecellî kıl Hudâ(79b/367)

Divanda bu mefhûmun Allah'ın isim ve sıfatlarıyla yer aldığı beyitler :

Gaffâr-Vehhâb ile

Hudâyâ cürmü sen setr et ki Ğaffâru'l-hatâyâsın

'Atâ eyle tecellî kıl çü Vehhâb-ı 'atâyâsın(24b/82)

Settâr ismi ile

Bilmedim 'isyân ile geçdi zamanım dem-be-dem

Kıl tecellî ism-i Settârınla geldim bâbına(34a/128)

Cemâl ile

Çün cemâlin ile kılsan bir tecellî bendeye

Kim Halîl'in gibi her dem nâre düşdüm âh u vâh(37b/148)

Rahmân ismi ile:

Rahmet ü ğufrân u lutfun umar iken rûz u şeb

İsm-i Rahmân'ın tecellâsından ayrılmak da güç(63a/267)

²⁷⁴ Uludağ, a.g.e., s. 514-515.

²⁷⁵ Tatlısu, a.g.e., s. 104.

²⁷⁶ Uludağ, a.g.e., s. 514-515.

²⁷⁷ Tatlısu, a.g.e., s. 104.

1.9. FEYİZ

“Feyiz” ve çoğulu “füyûzât”, tasavvufta genellikle ilâhî rahmetin taşması ve kulları kuşatması anlamına kullanılır. Allah tarafından, sâliklerin kalbine kendi çabaları olmaksızın gelen, ilhâm ve feth-i ilâhîdir; gönlün açılmasıdır, ilâhî ihsânların kalbe dolmasıdır. Sûfiler, feyz kelimesini “Feth-i Rabbânî” ile Allah’ın sevdiklerine zâhir ve bâtın bir takım nimetlerini bolca vermesi anlamında kullanılır²⁷⁸.

“Feyz” kavramı tasavvufî düşüncede bir de varlığın oluşumu ile alakalı olarak kullanılır. Varlıklar her an tecelli eden “feyz” vasıtasıyla meydana gelir ve özündeki imkân itibariyle yok, Hakk’ın feyziyle var olur. Bu anlamda feyz-i akdes ve feyz-i mukaddes diye iki tür feyz vardır. Feyz-i akdes, zât âleminden gelen tecelliyât, feyz-i mukaddes ise sıfat âleminden gelen tecelliyâtıdır²⁷⁹.

Feyz mefhûmunun Hazret-i Muhammed’le ilgili tutulduğu beyitlerde, Allah’ın fazlıyla ezelden beri, feyzle donatılıp temize çıkıp aklanmış(10a/7); bütün âsîlere şefkat sığınağı ve İlâhî feyzlerin ma‘deni(12a/18); olmuş bir Peygamber’e binlerce salat ve selâm gönderilerek feyzlerin artırılması önerilir(12b/19).

Îmânı ile tevhidinin hayatı boyunca kendisine eşlik etmesi talebi, şairin bizi samimi bir yakarışına şahid tutmaktadır

Cânımı îmân u tevhîd ile feyz eyle benim

Şol zaman kim bu fenâdan eyleyem ben irtihâl(25a/84)

Bu talebinin karşılık bulması konusunda hayli sıkıntı çektiği görünen şair, sonunda emeline vâsıl olmuş görünmektedir:

Çâk çâk oldum yeter kapunda Şâhım rûz u şeb

Umduğum lutfundurur âhir oldum feyz-yâb(54a/226)

Allah’ın kullarına feyzde lutufkârlığı, kayıtsız ve şartsız feyzlere kaynaklık etmesiyle anlaşılmalıdır:

²⁷⁸ Yılmaz, a.g.e., s. 254-256; ayrıca bu konuda bkz M.Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB. Yayınları, 1993, s. 624-25.

²⁷⁹ Yılmaz, a.g.e., s. 258; Safer Baba, *Tasavvuf Terimleri*, İstanbul, 1998, s. 73.

Çün odur feyyâz-ı mutlak ondadır hükm-i kader
Bahş-i feyz itmek cihânda halkına kârîdir(63b/270)

Âleme feyz dağıtarak kullarına gerçek anlamda veren kendisidir:

SEYYİDÂ feyyâz-ı ‘âlemdir kula mu‘tî odur
Vâhid ü ferd ü Ehad’dir ol yüce Bârî’dir(63b/270)

1.10. RÛH

Can, nefis anlamındaki ruh, tasavvufçulara göre insandaki dört türlü nefisten biri olan insanî nefis veya nefis-i natikâ yahut “ruh”, kendi zatında maddeden mücerret bir cevherdir ki Rabb’ın bir emrinden ibarettir. Cisim veya araz değildir. Kendiyle kâim bir cevherdir. Ne bedeninin dışında ne içinde, ne ona bitişik ve ne de ondan ayrıdır. Bununla birlikte hadistir, ama üzerine ölüm cari olamaz.²⁸⁰ İnsan ruh ve cesetten meydana gelmiştir. Kâmil insanın terkiibinde de ruh, nefis ve beden denilen üç manâ vardır. Ruhun akıl, nefsin hevâ ve bedeninin his sıfatı vardır. Kul dünyada nefisten necat bulup, temeli ruh olan irâdenin tahkikine vasıl olmazsa, hiç şüphesiz ki o marifet ve kurbetin hakikatına ulaşamaz. Nefse muhalefetle ruh desteklenmiş olur.²⁸¹

Ezel bezminde ruhlar ‘âleminde Allah’a verilen söze muhalif davranmamak gereğini yineler şair:

Çün ezel ahdine itmezsin vefâ²⁸²

Yâ niçün ervâh iken didün belâ(16b/40)

Şair, günahkârların göklere kadar yükselen feryâd u fiğânlarını, melekût ‘âlemindeki mücerred ruhlar (kutsal ruhlar) la sohbe katarak onlardan vesile dilenir:

İrişince mücrimin enfâsı Yâ Rab ğayete

Eyle ervâh-ı mukaddes ile ol demde kelîm(89b/427)

²⁸¹ Kuşeyri, a.g.e. s. 182; Hucvirî, a.g.e., s. 312.

²⁸² Çün/Sen

Bütün cihâmı dolduran feryâdıyla ruhun yüklenmiş olduğu bir nefeslik ten, âşığın kaçınılmaz sonucunun ifadesi olan bir beyittir:

Âh u zâr u nâlem ile bu cihân dolmuş iken

Hâke döndüm tende rûhum bir nefes kalmış iken(19a/52)

1.11. NEFİS

“Ruh, can, benlik, akıl, insan bedeni, ceset, kan, azamet, izzet, görüş, kötü göz, bir şeyin cevheri, hamiyet, işkence, arzu ve murat”²⁸³ anlamlarına gelen nefis, Kur’ân-ı Kerîm’deki manâlarıyla şöyle değerlendirilmektedir: 1. Zatullah (3/28, 5/116, 6/12, 20/41), 2. İnsan Ruhu (6/93, 39/42, 89/27), 3. Kalp, Sadr vb. (2/77, 3/154, 4/113, 6/158, 10/100, 11/31, 12/77, 17/205, 27/14, 41/53, 109/235), 4. İnsan Bedeni (3/146, 185, 12/26, 17/33, 21/35, 29/57, 30/61 vb.), 5. Bedenle beraber ruh (2/286, 6/152, 10/23, 30-44-49-54, 13/11-42,17/7, 20/15, 29/6, 39/70, 40/17, 45/ 15), 6. İnsan bedeninde bulunan bir cevherdir ki insana kötülük ve fesadı emreder (12/53, 20/ 96, 5/30), 7. Zat kelimesiyle (2/48, 31/28-34, 74/38), 8. Cins (9/128, 30/287, 42/11)²⁸⁴.

Bir çok anlama sahip olan nefsin türlerinin yanında tasavvufî değerlendirmelerde makamlarına da işaret edilmiştir.²⁸⁵Şiirlerde nefis ile şeytan bir çok kez yanyanadırlar. İşte bu makamların en alt ve bayağı tabakası olan nefis, şeytanın esiri ve yoldaşı olup, mutasavvıflarca düşman ilan edilmiştir:

Nefs ile İblise uydum ben hatâ itdim meded

Pâdişâhım ‘âsiyim ben çâre sendendir meded(12b/20)

Bana rahm it nefsimin şeytânımın me’ mûriyam(18a/47)

Sen hevâ-yı nefse uydun çok zaman

Dâimâ ğafletle oldun şâdumân(16b/40)

²⁸³ Uludağ, a.g.e., s. 405; Cebecioğlu, a.g.e., s. 545.

²⁸⁴ Altıntaş, a.g.e. s. 53-57; ayrıca bkz. E. F. Calverley, “Nefis”, İA, IX, , 1993, ss. 178-183.

²⁸⁵ Bu konu için bkz. Altıntaş, a.g.e., s.57-68; Uludağ, a.g.e., s. 406; Uludağ, a.g.e., s. 269-280 ; Hüseyin Destgayb, *Nefs-i Mutmaine*, (trc. Aziz Çınar-Şefik Onar), İstanbul, 2001.

Dimezem ben kimem Hudâ'nın sevgili mahbûbiyem
Belki mecbûr-i hevâyem nefsimin mağlûbiyem(18b/50)

Bana gâlibdurur yâ Rab bu nefis ile şeyâtînim
Beni 'afv eyle Sultânım 'inâyet eyle Sultânım(24a/79)

Gece gündüz insanı alıkoymak isteyen nefis ve şeytân, ancak aşk yolunda zincirlenmişlerdir:

Nefs ile şeytân-ı ma'dûm ile durma rûz u şeb
İkisi kaydı oldu zîrâ râh-ı 'aşkında sana(19a/54)

Nefsine tabi olana kara yüzle ağlamak yaraşır:

Tabi'-i nefis-i elîm oldun müdâm
Sen de bu rû-siyâha ağla sen(20b/60)

Nefs ile şeytâna oldun sen zebûn
Ağla durma 'afv ider ulu İlâh(38a/151)

Hevâ ve hevesten geçip nefsi terk eden, Allah'ın rızâsına erip Hakk'a âşinâlık elde eder:

Giç hevâdan sâlik-i râh-ı rızâ ol ey gönül
Tarîk-i nefis olmayanlar Hakk'a olmaz âşinâ(22a/68)

Sürekli günah işleyen nefsin ğafletinden(41a/164); yine nefis hevâsıyla ğâfil ve sermâyesiz kalmış bir özrûn çekincesi dillendirilir(47b/198); Nefs ile şeytân birlikte olup Hakk'tan uzak tutarlar(48b/202); Aslında nefis ile şeytânın tende birlikte hareket ettikleri bilinen bir gerçektir, ancak yolu tutarak engel olmaları her hal u kârda utandırmaya sebeptir(65a/277); Allah'ın dergahından sürekli uzak tutan nefistir(50b/214); Bir kez bile yakanın nefis ve şeytânın elinden kurtulamadığı belirtilerek, isyânının çokluğundan şikâyet edilir(57a/241); Nefis hevâsına uyarak bir türlü islah olamamanın çâresi aranır(80a/371); Âsiliğe sebep nefse uymak olarak gösterilir(76b/348); Nefs-i emmâreye esir olup(73a/328);

Hudâ'nın emrine ve Peygamber'in sünnetine uymayarak nefsin elinden kurtulmanın imkânı da yoktur(83b/391); Kendini bildikten sonra nefsin de, Hakk'ı tanimasına imkân vermek gerekir(63a/266); Her şeye rağmen âsî ve mücrim olup, nefsine tâbi olursa da Yaratıcı'nın kapısından eksik kalınmak istenilmez(58b/248)

Bir beyitte Abdurrahman Nesib Efendi, kâmil bir mü'min edâsıyla, bu ikilinin bütün hilelerine rağmen mâsivâyâ iltifat etmeyen bir gönül eri olduğunu yineler:

Nefs ü şeytâna uyub dil virmedik ezvâkına

Uymadı mekkâre dünyânın sözüne gönlümüz(87a/412)

Divândaki bir şiirde nefis mefhûmu konu edilir:

Dünyâyâ dalma mülkünü alma

Nefsinle kalma olagör hâif

Nefsinin hâli çiledir kârı

Terk eyle anı olagör hâif

Nefsin şûmundan mekr ü keydinden

SEYYİDÂ anda olagör hâif(79b/366)

1.12. CÂN

Tasavvufî anlamıyla insan ruhu, ilâhî nefes ve Hakk'ın tecellileri olarak değerlendirilen cân, cismi yaratan, onu ayakta tutan kalp, nefis, ten gibi vücûdun unsurlarından en kıymetli olanıdır.

Beyitlerde genellikle âşığın manevî durumuyla alakalı benzetme ve tavsiflerle konu edilirken dil ve cân mefhumlarının birlikte zikredildiği beyitler de az değildir.

‘Âşık olan gönül sevgiliye vâsıl olma noktasında pervâsızdır. Cânân sevgi ve muhabbeti dünyaya dâir alakayı da ortadan kaldırır:

Cân atar cânâne vâsıl olmağla üftâde dil

Hubb-i cânân ile cânım kayd-ı dünyâdan geçer(11a/12)

Edebiyatta “kaş” tek başına bile oldukça zengin teşbihlerle ele alınmıştır. Peygamberimizin bir takım fizikî özellikleri konu edilen şiirde, boyu ve yüzünün güzelliği ile birlikte kemâna benzetilen kaşlarının sevgilinin cânına kıyıp ölümüne sebep olduğu ifade edilmiştir:

Cânıma kıydım kemân-ebrûlerin bâbın görüb

Kâmetin hem hüsn-i rûyun özge seyrânım benim(12b/19)

Uğruna cânını vermek istediği sevgilisi Hazret-i Muhammed için, ayak bastığı toprağından dahi ricâdadır ‘âşık.

Hâk-i pâyinden niyâzım budurur şâm u seher

Zerrece ‘aşkınla virsem cânı cânânım benim(12b/19)

Îmân ve tevhid nuru ile gönülevinin doldurulmasını ve bu güvenceyle son nefes verilerek ahirete gitmek temenni edilmiştir:

Cânımı îmân u tevhîd ile feyz eyle benim

Şol zaman kim bu fenâdan eyleyem ben irtihâl(25a/84)

‘Âşk belâsına düşmüş ‘âşık için, mâsivâ yok edilerek ulaşılabilecek “terk” makamının şekillerinden olan “terk-i hestî”, sevgiliye ulaşmanın şifresini elinde tutar:

Bu belâ-yı ‘aşka düş kim mâsivâ bulsun ‘adem

Terk-i cân eyle cihânda ‘âkıbet cânân var(36b/140)

‘Âşkı için cânını vermek isteyen ‘âşıklar zümresi gibi merdânelerin varlığına dikkat çekilerek, ‘Âşık için bunun üstünde hiçbir tadın olunamayacağı bir lezzete mukabil görüldüğü vurgulanır:

Cânını cânâne vermekden lezîz bir nesne yok

Zümre-i ‘uşşâkı gör kim cân virür merdâne var(59a/251)

Aynı konu şu beyitlerde de dillendirilir

Yâr senin kurbânın olmak hem lezîzdir hem ‘azîz
‘Aşk ile bu cânı virmek hem lezîzdir hem ‘azîz

Yoluna bin cânım olsa her biri olsun fedâ
Sen mehe ben cân virmek hem lezîzdir hem ‘azîz ²⁸⁶?(59b/252)

Cânâ minnet oldu ölmek matlâbın ise ölüm
Ber-murâd ol tîr-i müjgânınla öldür sen beni

Cânım almaksa murâdın cân ile baş üstüne
Hiç olur mu cân sakınmak kıl mübeşşer sen beni(90b/433)

Hazret-i Muhammed için yazılmış olan bir na‘tta, kendisini görmeden bile,
yolunda cân veremeyecek kimsenin olamayacağını söyleyen şair:

Var mıdır ‘âlemde kılmaz yoluna cânın fedâ

Görmeden hüsn-i cemâlin sevdi kullar hep seni(80b/375)

Bütün ‘âlemin uğruna cânını vermek istediği İslâm Peygamberi’ne ümmet kabul
edilirse kendisi de cânını fedâ edecektir:

Cihân-ârâ bana ‘ayân olur ‘aşkın ile ölmek

Eğer râzı isen cânım fedâdır Yâ Resûla’llah(80b/373)

Lâubâli ‘âşıkın hâli pervâneye benzetilerek, cân kaydından geçmiş hâli de
cânâneye sorulmalıdır(37b/147); Birçoklarının uğruna cânlarını vermekten
kaçınmadıkları sevgili için bin cân olursa fedâ etmek yeridir(41b/165); Ciğeri
hun olan ‘âşıkın niyâzı, cânının artık yanmasını istememesi olur(41b/166);
Vâhid, Ferd ve Ehad olan Allah’tan medet istenirken cânân ‘aşkıyla bedeninin
ve cânının yanıp kavrulduğu ifade edilir(23a/73); ‘Aşk sırrının sinede cân gibi
saklanması gerektiği söylenir(66b/286); Dergâhına varılan Allah’a bir defâda
cân kurbân kılınmak istenir(70a/309); Mâl, mülk ile birlikte cân ve vücût
cisminden de soyunmak gerektiği, bağ ve bostanı istemeyip sevgili ile beraber

²⁸⁶ Sen mehin ‘aşkıyla ölmek.....

olup cânın misâfir tutulması dilenir(70a/309); Cânın işlediği günahların çokluğuna Allah ricâyı reddetmez(67a/291); Aslında Allah'ın bildiği ihlâsını arz etmeye gerek de yoktur, cân u dilden sevdiğini söylemekle yetinir(93a/456).

Abdurrahman Nesib Efendi, söz konusu mefhûmu müstakil bir şiirinde zikretmiştir:

Seyrimiz dîdâr idelim cânımın cânânımın
Gülünü gül-zâr idelim cânımın cânânımın

Çün sefâ-yı demde dem var 'âşıkı dem ağladır
Eşk-i dem her bâr idelim cânımın cânânımın

Her safâya bir cefâyı çün redif itmiş Hudâ
Nâleyi biz kâr idelim cânımın cânânımın
Ey benim rûh-i revânım ten kafes olmuş iken
Bülbül-âsâ zâr idelim cânımın cânânımın

Olalım biz SEYYİDÂ zâr-ı zebûn haste-dil
Âhı biz ezkâr idelim cânımın cânânımın(34a/127)

1.12.1. CÂN İLE İLGİLİ BENZETMELER

1.12.1.1. Nakd

En kıymetli varlık olan cânı Allah yolunda yakmadan derdine dermân bulunamayacağını söyler şair:

Yâ İlâhi yanayım külhân olayım dem-be-dem
Nâkd-i cânım tâ olunca derd-i bî-dermân-ı 'aşk(9b/3)

1.12.1.2. Munîs

Şair, Mutasavvıfların anlayışına uygun düşen dünya ve ukbâya yüz çevirip, meyl etmeyerek sadece Allah'ın zikri ve fikrini cânına temel ve yakın tutmak ister:

Ferâmuş itdirüb bana bu dünyâyı hem ‘ukbâyı
Senin zikrinle fikrin munîs-i cân eyle Sultânım(31b/117)

1.12.1.3. Terk

Dört şekilden biri olan terk-i hestî, sâlik’in kendi varlığını da terk ederek fânî olması durumudur. Şairimiz bu beyitte terkin çeşitlerinden olan terk-i hestîye yer vererek, Allah’ta fânî olmayı tavsiye eder:

Bu belâ-yı ‘aşka düşdüm mâsivâ bulsun ‘adem
Terk-i cân eyle cihânda ‘âkıbet cânân var(36b/140)

1.12.1.4. Kayd

Pervânenin şem’e olan divâneliğinin bir diğer adıdır lâubâlilik. Allah aşkına tutulan bir gönül ne yaptığını idrakten ‘âcizdir. Cândan geçme hali de Allah’ta fânî olmak anlamındadır. Bir önceki beyitteki halin bir üst merhalesi diyebiliriz bu beyit için:

Lâubâli ‘âşıkım pervânededen sorsan beni
Kayd-ı cândan geçmişem cânânededen sorsan beni(37b/147)

1.12.1.5. Âgâh

Bir âyete²⁸⁷ telmih yapılan beyitte, insanın niçin yaratıldığı hakkında ancak kalp gözü açık kimseler adres olarak verilir:

‘İbret ile kıl nazar fikr eyle insan n’olduğun
Ahsen-i takvîmdir âdem anı âgâh-ı cân bilür(45b/189)

2. BEZM-İ EZEL

Allah’ın ruhları yarattığı zaman onlara “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*” anlamında sormuş; ruhlar da “*Evet! Sen bizim Rabbimizsin*” (A’raf, 71/172) şeklinde cevap verdikleri meclis. Allah’ın ruhlarla ezelde sözleşmesi, sözünden dönen olmasın diye ruhları birbirlerine şahit tutmasıdır. İnsanoğlu dünyaya

²⁸⁷ “Hakikaten biz insanı en güzel biçimde halk ettik”(Ve’t-Tin, 95/4).

geldiğinde verdiği söze sadakat göstermelidir. Tasavvufta “en eski meclis” anlamında ve değişik biçimlerde kullanılır. Bu kelime “ezel”, “bezm-i ezel”, “elest bağı” ve “bezm-i ‘âlem” şeklinde divânda kullanılmıştır.

Sözlerinden dönen olmasın diye Allah ruhları birbirine şahit tutmuştur. Dolayısıyla insanoğlu dünya hayatında bu sözüne sadık kalmalıdır. Bütün tasavvuf erbâbı gibi bu telakkiye mensup, sorumluluk tavrını şiirlerine yansıtan Abdurrahman Nesib, bezm-i ezelde verilen sözle, ortaya konulan davranışın uygunluğunu sorgularken:

Çün ezel ahdine itmezsın vefâ

Yâ niçün ervâh iken didün belâ(16b/40)

Ey dilâ bezm-i ‘âlemde itdügin ‘ahdin kanî

Her nefesde ‘ahdini îfâ için tev’hîde var(49a/205)

Ezel bezminde İlâhî aşkın kadehinden içenlerin, aşkın bütün sıkıntı ve eziyetini kendileri için bir lutuf kabul eden âşıklara ortak olur:

Tâ ezelden ihtiyâr itdim bu ‘aşkın mihnetin

Mübtelâ oldum ki olmak hem lezîzdir hem ‘azîz(59b/252)

Hiçbir şeyin kendisine benzer olamayacağı ezel Pâdişâhî’nin(15b/33); aşkının günbegün soldurup bezdiren özelliği yeni bir şey değildir(14a/26); Ayrılık belâsına düşeli, n’olduğunu bilemez hale gelip(29a/107), bu belâyaya mübtelâ olan âşıkın isteği sevgiliden az bir merhamettir(26a/90);

Tasavvufta ve İslâm Edebiyatı’nda bezm-i ezel, sevgiliye aşkın başlangıç noktası olmasıyla birlikte, aşk şarabının içildiği mekân olma özelliğiyle de bilinir. Aşkın değeri âşığın mestâneliğiyle ilgili tutulmuştur. Sekr yani sarhoşluk, vecd halidir. Kul Allah’ın cemâl tecellisine mazhar oldukça kendini kaybederek bu hale gelir. Şair de ruhların bezm-i ezelde Yaratıcısıyla mülaki hallerinden doğan halin devâmını mısralarına taşımıştır:

Ezelden virilen mey ü piyâle
Beni sekrân idüb koydu melâle(17b/43)

Sâkî-i bezm-i ezelden bâde-i ‘aşk içmişüz
Câm-ı ‘aşkı nûş idelden cümlemiz mestâne yüz(24b/81)

Aşk âteşine yanma başlangıcı olarak ezel bezmi gösterilmiştir:

Tâ ezelden hâl idenden nâr-ı ‘aşka yanmağı
SEYYİDÂ cismin düşürdün nâr-ı ‘aşka yan var(36b/140)

Bir beyitte “elest bağı” mefhumuyla birlikte kullanılan “bülbul”, Peygamberimizin ilk önce yaratılan ruhuna işaretle “elest bağının bülbulü” olarak zikredilir:

Elest bağında akdemdir vücûdun bülbulü lakîn
Kamer devrinde bedr oldu hilâlin yâ Resûla’llah(25b/86)

3.YARATILIŞ²⁸⁸

Abdurrahman Nesib Efendi Divânı’nda yaratılışın temelini, tasavvufi anlayışın da ifadesi olan Muhammedî nûr²⁸⁹ oluşturur. Eğer bu nur olmasaydı, kâinât da yaratılmazdı.²⁹⁰

Senin’çün halk olunmuşdur felek ins ü melekler hep
Habîb-i Hazret-i Yezdân sensin Yâ Resûla’llah(85a/400)

²⁸⁸ Bu konuda Bkz.Mehmet Bayraktar, *İslâm’da Yaratılış Teorisi*, İstanbul, 1987; İbrahim Düzen, *Aziz Neseî’ye Göre Allah, Kâinât, İnsan*, İstanbul, 2000, ss. 251-296.

²⁸⁹ Muhammedî nûr, Her şeyin aslıdır. Allah önce Peygamberi yarattı, sonra diğer varlıkların tümünü O’nun nurundan vücuda getirdi. “Allah’ın ilk yaratmış olduğu şey benim nurumdu” hadisine dayanarak Nûr-i Muhammedî adı verilir.

²⁹⁰ Bir Hadis-i Kudsi’de şöyle buyrulur: “Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım” el- Aclunî, a.g.e., II , s. 232.

Mutlak varlıktan ilk zuhur eden şey, Akl-ı Evvel, yani Muhammedî Nûr'dur. Cenâb-ı Hak önce O'nu, sonra O'nun aracılığıyla tüm diğer şeyleri yaratmıştır:

Cemî'-i 'âlemi halkdan murâd-ı Hak çü zâtındır
Vücûdudur senin bâ'is ki ancak Yâ Resûla'llah(27a/94)

Vücûdun bâ'is-i kevn ü mekândır Yâ Resûla'llah(27a/95)

Senin zâtındurur cânâ felek 'icâdına bâ'is(45b/187)

Ey cihânın halkına bâ'is Muhammed Mustafa
Son deminde SEYYİD'ini kılma ma'kûd Allah'ın
(54b/230)

Çün tecellî kıldı ruh-i pâkine Hallâk-ı kevn(64a/273)

Akl-ı Evvel, yani "İlâhî bilinç" Hakk'ın kendini izhâr etmesinin ilk suretidir ve bu kevnî ölçekte Hazret-i Muhammed'e tekabul etmektedir. Ama buradaki Hazret-i Muhammed'in, Allah'ın elçisi olarak gönderilen bir Peygamber olmasından çok önce kevnî (kozmetik) bir varlık olduğu unutulmamalıdır.²⁹¹ Şair, bu iki farklı beyitte 'âlemler yaratılmadan önce Hakk'ın sevgilisi'ne olan muhabbetinin yer ve göklerin yaratılmasına sebep olduğunu kaydeder:

Habîb-i Hak idi zâtın 'avâlim yok iken cânâ
Çü hubbun dü zemîn ü âsumân bünyâdına bâ'is(45b/187)
'Aceb mi bu iki 'âlem anın hubbiyle halk oldu
Ki zîrâ cümle-i halk'dan murâd-ı Hak O gevherdir
(62b/264)

²⁹¹ Şahiner, a.g.e., s. 17.

Allah'ın dinini emanet ettiği Hazret-i Muhammed emin sıfatına sahiptir. Bu, O'nun peygamberlik döneminden önce de aldığı bir isimdir. Na'tlarda bu özelliği sıklıkla vurgulanırken, şairimiz de bir beyitte, 'âlemin varlık sebebi olan Hazret-i Muhammed'in on sekiz bin 'âlemin emniyet ve güvenine de mazhar olduğunu söyler:

Ey vücûd-ı 'âlemin îcâdına bâ'is olan

Onsekiz bin 'âleme zâtındurur emn ü emân(70b/311)

Divândaki bir şiir Allah'ın yaratma kudretinin terennüm edildiği bir şiirdir:

Senin dergâhına lâyık 'amel yok

Yaratdın sen gene tevfik senindir

Hezârdır cürm ile naks u kusûrum

Yaratdın sen gene tevfik senindir

Beni da'v-i hicâbından halâs it

Yaratdın sen gene tevfik senindir

Hidâyet yoluna ir gör çün beni

Yaratdın sen gene tevfik senindir

Tecâvüz eyledi cürmüm ki hadden

Yaratdın sen gene tevfik senindir

Senin kapundurur melce ü melâzım

Yaratdın sen gene tevfik senindir

Bu SEYYİD bendeni lutf ile 'afv it

Yaratdın sen gene tevfik senindir(9b/4)

4. ‘ÂLEM

Kelime olarak âlem, dünya, cihan, kâinât, yaratılmış bütün varlıklar vs. anlamlara gelir. Allah’tan ayrı olarak telakki edilen âlem, bir çok tamlamalarla birlikte tasavvufta Allah’ın bir tecellisi olarak gösterilir. Allah’ın varlığının alâmeti ve delili olduğu için kâinâta âlem denilmiş, âlem de bir eser olması bakımından masnudur, bu eseri ortaya çıkaran sanatkar (Sânî) ise Allah’tır.²⁹²

Divanda bu mefhûm ‘âlemler ve iki ‘âlem şeklinde geçmektedir. Mültecâ-yı ‘âlemler, şeh-i mümtâz-ı ‘âlem, ‘âlem-i ‘ukbâ gibi terkiplerle kullanılmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de çift ‘âlem fikri vardır. İçinde yaşanan ‘âlem olan “dünya”, diğeri ise, ölümden sonraki ‘âlem olan “ukbâ”dır. Ayrıca gayb ‘âlemi²⁹³nden de söz edilmektedir.

İki ‘âlemle irtibatlandırılan mısralarda Hazret-i Muhammed’in şefâ‘atına vurgu yapılmıştır:

Mültecâ-yı ‘âlemeyn olan Muhammed Mustafa
Sana kurbân olsun mu cümle bây ile gedâ(52a/218)
İki ‘âlemde murâdımdır Muhammed Mustafa(72a/319)

Dünyada maddî nimet ve devleti, ahiret hayatında ise cenneti talep etmek tasavvuf ehli için çok da rağbet gören bir yaklaşım olmamıştır. Allah’ın aşkı içine düşmüş bir âşık için bu aşkla hemhâl olmak her şeyden daha kıymetlidir:

Nâr-ı ‘aşkın ey cihân-ârâ düşeli cânıma
Kuşe-i vahdetde olmak iki ‘âlemde lezîz(56b/238)

Şiirlerden birinde bu mefhûm, ‘âlem-i ukbâ kelimesiyle yer almıştır:

Sâlikân-ı râh-ı Mahmûd-i Hüdâyî’den idi
‘Âlem-i ‘ukbâda dahî hem-civâr eyle İlâh(96b/481)

Bazı beyitler ise mefhûma bilinen ve bilinmeyen âlemleri de katarak, çoğul yer vermiştir.

²⁹² Uludağ, a.g.e., s. 38-39.

²⁹³ Tevbe, 9/105; Haşr, 59/20.

On sekiz bin ‘âlemin fahrı Muhammed Mustafa(72a/319)
Ser â ser nûr-i hüsninde münevverdir bu ‘âlemler(25b/86)

Birdir Ol kim itme şekk birliğe sâdık isen

‘Arş u kürsî cümle ‘âlem çağırur Allah deyü(77a/350)

Bütün eşyanın Allah’ın birer eseri olduğu ve O’nu isbata çağırdığı ifade edilir(56b/237); Bütün mevcudât Allah’ın isimlerinin tecellisidirler(72a/322); Allah’ın Habibi, ‘âlemin seçkin Şehi olması hasebiyle ondan şefkat ve yaraya dermân beklenir(75b/341); (77a/349).

Dünya hayatına dair ‘âlemin vefâsız olduğunu söyleyen şair, ona gönül vermemeyi tavsiye ederken, mutasavvifâne bir yaklaşımı da bizlere bir kez daha hissettirir:

SEYYİDÂ bu ‘âleme dil virme kim yokdur vefâ

Pür-ziyâ iden cihâmı misli yok ol mihri gör(72a/322)

5. TASAVVUFÎ MERTEBELER VE KAVRAMLAR

5.1. Dört Kapı(Şer‘at, Tarîkat, Ma‘rifet, Hakikat)

Mutasavvıflar tasavvufî mertebelerin kırk makamda tamamlandığını ifade ederler. Yesevî tarikatının kurucusu Ahmet Yesevî “Fakr-nâme” adlı eserinde bu makamların isimlerini vererek bunların on tanesinin şeriatı, on tanesinin tarikatta, on tanesinin marifette ve on tanesinin de hakikatde olduğunu söyler.²⁹⁴

Ayrıca Hacı Bektaş Velî’de de kırk makam şu tertiple sıralanmaktadır:

Şer‘at Makamları: İman getirmek, ilim öğrenmek, namaz kılmak, helâl kazanç ve faizi harâm bilmek, nikâh kıymak, hayz ve loğusalıkta cinsi münasebeti haram bilmek, sünnet ve cemaat (ehl-i sünnet ve’l-cemaat) ehlinden olmak, şefkat, temiz yemek ve temiz giyinmek, emr-i bi’l-ma‘ruf ve nehy-i ‘ani’l-münker, yani iyiliği emredip yaramaz işlerden sakınmak.

Tarîkat Makamları: Pirden el alıp tevbe etmek, mürid olmak, saç kesmek (traş olmak) ve elbise değiştirmek, nefis savaşında (mücadele etmek) olgunlaşmak,

²⁹⁴ Bu konuda bkz. Kemal Eraslan, *Yesevî'nin Fakr-nâmesi*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, XXII, İstanbul, 1977; ayrıca bkz. Hallac-ı Mansur, *Kitabu't-Tavasın*, İstanbul, 1986, s. 85.

hizmet etmek, havf yani korku, ümit etmek, hırka, zenbil, makas, seccâde, subha (yüz taneli tesbih) ibrât (iğne) ve asa, sahip-makam (makam sahibi) sahip-cemiyet (cemaat sahibi), sahip-nasihat (nasihat sahibi) ve sahip-muhabbet (muhabbet sahibi) olmak, aşk, şevk, sefa ve fakirlik.

Ma'rîfet Makamları: Edep, korku, perhizkârlık, sabır ve kanaat, utanmak, cömertlik, ilim, miskinlik, marifet, kendini bilmek

Hakikat Makamları: Toprak olmak, yetmiş iki milleti ayıplamamak, elinden geleni esirgememek, dünyada yaratılmış bütün nesnelere kendisinden emin olmak, mülk sahibine yüzünü sürüp yüz suyunu (yaradış sebebi olan Muhammedî nurunu) bulmak, sohbet hakikat sırlarını söylemek, seyr-i sülûk, sır, münacaat, çalap Tanrı'ya ulaşmaktır.²⁹⁵

Abdurrahman Nesib'in şiirlerinde dört kapı (Şerî'at, Tarikat, Hakikat, Ma'rîfet) mefhum olarak zikredilmiş, ancak doğrudan dört kapı ve kırk makam terimlerine rastlanılmamaktadır. Bize göre bu fark mutasavvıf - şâirlerin tasavvuf anlayışlarından kaynaklanmaktadır. Şöyle ki; gerek Ahmed Yesevî ve gerekse Hacı Bektaş Velî teşkilatçı olarak bilinen mutasavvıflardır. Teşkilat ise sistem demektir. Mutasavvıf şâirler aslında öz olarak aynı kavramları kullanmışlar; ancak bunlardan teşkilatçı olma özelliği ile tanınanlar, teşkilatçılığın bir gereği olarak bu kavramları sistemleştirmişlerdir.²⁹⁶ Abdurrahman Nesib ise mutasavvıf kimliğinin yanında teşkilatçılığını ön plana çıkarmış bir şahsiyet değildir.

5.1.1. Şerî'at

İlâhî kanun ve prensipler bütünü olan şerî'at, dinin inanç, ibadet ve muamelât, yani aklî, bedenî ve kalbî esaslarının ve hükümlerinin ifadesidir.

Bu mefhûm divânda Peygamberimiz ile ilgili kullanılmıştır O'nun: İşleri yerine getirmede (Şerî'atı uygulamada) bir benzeri olmadığı:

²⁹⁵ Bkz Esad Coşan, *Hacı Bektaş Veli Makâlât*, (Sad. Hüseyin Özbay), Ankara, 1996, s. 13-18; Kırk makamla ilgili olarak ayrıca bkz. Abdurrahman Güzel, *Kaygusuz Abdal*, Ankara, 1981, s. 287-290; Ali Yılmaz, *Köstendill Süleyman Şeyhî*, Ankara, 1989, s. 133-138; Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı İnceleme I*, 1997, s. 416 vd.

²⁹⁶ Ahmet Doğan, *Müştağ Baba* (Hayatı ve Edebi Şahsiyeti), Ankara, 1995, s. 111.

Şer‘-i icrâda anın misl ola mı hiç özüne

Dahî hem nûr idi zâtı ana olmaz gölge(20a/58)

Şerî‘at nûrunun güneşi olduğu:

Matla‘-ı nûr-i şerî‘atsın Muhammed Mustafa(72a/321)

Sözleri tümüyle şerî‘at ve hakîkata uygun olduğu anlatılmaktadır:

Sen ol hâce-i ‘âlemsin hakâik kâındır kalbin

Şerî‘at hem hakîkatdır makalın Yâ Resûla’llah(78a/355)

5.1.2. Tarîkat

Tarîkat, Hakk’a ermek için tutulan, bir takım kuralları ve âyinleri bulunan yoldur.²⁹⁷ Peygamberimizin her bir sözü için şerî‘ata uygun olduğu söylenirken tarîkatı da ifade ettiği açıklanır:

Senin her bir kelâmın hem şerî‘atdır tarîkatdır²⁹⁸(85b/402)

Tarîkat ve hakîkatın ne olduğunu öğrenmek isteyenleri şair, kâmil bir şeyhin eteğini tutmaya da’vet ederken tarikat şeyhinin işlevi hakkındaki yorumuna “Allah’a giden yol şeyhten geçer, şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır” tasavvufi yaklaşımlarını da ekler:

Ger tarîkat hem hakîkat n’idügin sen bilmeğe

Şeyh-i kâmil dâmenin tut anda olsun dü-elin(14a/27)

5.1.3. Ma‘rifet

Sûfilere göre marifet; Allah’ı isim ve sıfatlarıyla bilmek, kötü huylardan temizlenmek, alçak gönüllü olmak, gönülden Allah’ın isteğine ve buyruğuna uymaktır. Ruhânî halleri yaşayarak manevî ve İlahî hakikatleri tadarak elde edilen bilgi, irfandır. Bu yoldan Hakk’a dair elde edilen bilgiye ma‘rifetullah, buna sahip olan kişiye de Ârif denir.²⁹⁹ Ma‘rifet, kurbiyetin kendisidir. Şüphe

²⁹⁷ Uludağ, a.g.e., s. 510; Cebecioğlu, a.g.e., s. 687.

²⁹⁸ hem şerî‘at hem tarîkatdır

²⁹⁹ Ateş, a.g.e., s. 491; Uludağ, a.g.e., s. 347.

kabul etmez bir ilimdir. Sırrına gelince; onun sırrı ve ruhu tevhiddir. Alameti ise, kalbin Allah'la beraber yaşamasıdır.³⁰⁰

Ma'rifet ve muâmele ilmi, ahkâm ve fetvâ ilimlerinden farklıdır. Bu ilme sahip olanlar, ilmiyle amel eden, ameli ilmiyle beraber zikreden ve bunların tamamını da Allah korkusu ve huşu olarak vafedenlerdir. O, dil değil kalp ilmidir. Zaten ilmin yolu da budur. Bu amel ve muâmelelerin erbapları, fakr ve zühd ehlinden olup, tevekkül ve korku hallerine sahip olan, şevk ve muhabbet sahipleridir.³⁰¹

Ma'rifet, Abdurrahman Nesib Efendi'nin şiirlerinde en çok yer verilen makamlardan olup, divanında genellikle Peygamberimiz'le alakalı beyitlerde karşımıza çıkar.

O'nun, bir çok bilinmeyi içeren ma'nâ 'âlemine dair bilgileri ifade eden ma'rifet kitabının önderi ve rehberi olduğu(16a/36); (82b/384); Ma'rifet hazinesinin anahtarını elinde tutan(72a/320); (78a/355); ve ma'rifet hazinesine sahip, bilinmeyenler için 'âlemlere hoca olduğu(53a/222); (69b/305); O'nun ma'rifet hazinesinin sahipliği ve ma'rifet saltanatının reisliği anlatılmakla tükenmez(87b/416)

Şair kendisinin de ma'rifet hazinesinin kapısını aralayacak anahtarı elde edecek hakikate talip olduğunu Hazret-i Peygamber'i vesile kılarak ricâ eder:

Kerem kıl SEYYİD'e keşf it ma'ârif kenzinin bâbın
Ki zîrâ hâk-i pâyinden ricâsı hep hakîkatdır(85b/402)

Bu makama talip olanları ma'rifet mektebinde irfân hocasına havale ederken:

Gel ma'ârif mektebinde hâce-i 'irfânı bul
Ma'rifet kadrini SEYYİD vâsıl-ı Rahmân bilür(45b/189)

Ma'rifet bilgisinin de Allah'ın vergisi olduğunu söyler:

Câh-ı dünyâ didigün Şâh-ı cihân virgisidir
Ma'rifet mansıbun amma ki viren Mevlâdır(91b/437)

³⁰⁰ Muhammed Gazzalî, *Tasavvufun Esasları*, Çev. Ramazan Yıldız, Şamil Yayınları, İstanbul, trz, s. 53; ayrıca bu konuda bkz. Serrâc, a.g.e., s.33-337; Ebû Talib Mekkî, *Kutü'l-Kulüb*, I, (Çev. MuharremTan) İstanbul, 1999, s.292-305; Kuşeyri, a.g.e., s. 398-404; Hucvirî, a.g.e., s. 397-410; Kelâbâzî, a.g.e., s. 93-98; Seyfullah Sevimli, *İslâm Düşüncesinde Ma'rifet ve İbnü'l-Arabî*, İstanbul, 1977; İbn Arabî, *Ma'rifet ve Hikmet*, (Çev.Mahmut Kanık), İstanbul, 2002; Annemarie Schimmel, *İslâmın Mistik Boyutları*, İstanbul, 2001, s. 136-140.

³⁰¹ El-Mekkî, a.g.e., II, s. 37.

5.1.4. Hakikat

Mecâzın zıddı, gerçek, bir şeyin aslı ve esası, var olduğu kesin ve açık olarak bilinen şey, bir şeyi o şey yapan husus, maliyet. Allah'la kul arasındaki muamelelerin kalbe zahir olup, perdelerin kalkması sonucunda kalp, adına hakikat denilen gerçeklere tanıklık eder. Şerî'at, tarîkat ve hakikat karşılıklı olarak birbirine bağlıdır. Hakikat mevcut olmadan şerî'atın yerine getirilmesi imkânsızdır. Şerî'at muhafaza edilmeden hakikatın yerine getirilmesi de imkânsızdır. Hakikatsiz şerî'at riyâ olur, şerî'atsiz hakikat da nifâk olur. Mücâhede şerîattır, hidâyet hakikattir. Şerî'at kuldandır, hakikat lütuf ve hibe edilen şeylerdendir. Şerî'at, kulluk ve ibâdetle sımsıkı sarılmak hakkındaki emirdir. Hakikat rubûbiyeti müşâhehe etmektir. Hakikat tarafından te'yid edilmeyen hiçbir şerî'at makbul değildir. Şerî'atla mukayyed olmayan hiçbir hakikat da makbul değildir. Hakikat, Hakk'ın kâinât hakkındaki tasarrufunu ve idaresini bildirmiştir, Allah'ın kazasını, kaderini, gizlediği ve açıkladığı şeyi görmektir.³⁰²

Şair divânında ma'rifet gibi fazlaca yer verdiği bu makamı Hazret-i Muhammed'e ilgili tutmuştur.

Yüce Peygamber'in feyz, hidâyet ve irşâd kaynağı olan her bir sözü gönül erbâbı için bir kitap değerindedir. Ama sözlerinin asıl kıymeti, bir Hak kelâmı olan Kur'ân-ı Kerîm'in O'nun dilinden beyân edilmesi dolayısıyla. Dudakları ise, feyz kaynağı olan sözlerinin çıkış yeri olması hasebiyle ele alınır.

³⁰³Abdurrahman Nesib Efendi bir mısraında bu değerlendirmeye katıldığını göstermiştir:

Sözün Âyât-ı rahmetdir femin bahr-i hakikatdir(85b/402)

³⁰² D.B.Macdonald, "*Hakikat*", İA.,V, İstanbul, ss. 100-101; Baba, a.g.e., s. 88; Uludağ, a.g.e., s. 210; Eşref Ali et-Tehâvenî, *Tasavvuf ve Hayat*, (Çev.Mustafa Ateş), Ankara, 1998, s.297; Schimmel, a.g.e., s.108; Hucvirî, a.g.e., s. 534; Kuşeyri, a.g.e., s. 176.

³⁰³ Yeniterzi, a.g.e., s. 271.

Tasavvufta sūfîlerin rûhânî halleri yaşayarak, ma‘nevî ve İlâhî hakikatleri tadarak elde ettikleri irfânî bilgi için, şair, hakikat ilminin gerçek sahibi olan Peygambere hocalık yaptırır:

Sen ol hâce-i ‘âlemsin hakâik kânıdır kalbin
Şerî‘at hem hakikatdir makalın Yâ Resûla’llah(78a/355)

Sana ta‘lim ve tahsile ne hâcet
Hakikat ‘ilminin sensin mekânı(16a/36)

Yüce Peygamberin, hakikat ilminin sırlarının merkezi olduğu, dillerin ifadeden aciz kaldığı ma‘rifet hazinesine de sahip özelliği anlatılır:

Ma‘den-i sırr-ı hakikatsın Muhammed Mustafa(72a/321)

Ma‘ârif kenzine mâlik senin zâtındurur el-hakk
Cihâm bürdü ‘ilm ü kemâlin Yâ Resûla’llah(78a/355)

O bir kenz-i ma‘ârifdir nice dil eylesün takrîr
Serîr-i ma‘rifet Şâh’ı hakikatde O’dur Sıddık(87b/416)

5.2. Mazhar

Allah’ın tecelli ve zuhur ettiği yerdir. Allah bütün varlıklarda o varlıkların mükemmellik derecesine göre zuhur ve tecelli eder. Varlıklar, Allah’ın tecellilerini aksettiren bir aynadır.³⁰⁴

Zât ve sıfatının Allah’ın tecellilerine mazhar olduğu Hazret-i Muhammedin, şefkatinden meded umulurken, lutfuna erenlerin kurtuluşa ereceği belirtilmiştir:

Vücûd-i Mustafa her ân o zât Allah’a mazhardır
O bir mahbûb-i yektâdır ki Abdullah-i ekberdir(82b/384)

³⁰⁴ Kelâbâzi,a.g.e., s. 180.

V'ey mazhar-ı zât-ı sıfat

Peyğamber-i âhir-zamân(10a/7)

Çün nigâh-ı lutfuna mazhar olan bulur necât

Ben de bulsam lutf ile şefkat Muhammed Mustafa³⁰⁵(70b/312)

Bütün 'âlemler baştan başa Allah'ın sırlarının ve isimlerinin tecelligâhı olması hasebiyle, şair, kuvvetli bir bakışla bu hakikatın görünüp vahdâniyetin ikrâr edilebileceğini anlatmaya çalışır:

Mazhar-ı sırr-ı İlâhîdir 'avâlim ser te ser

Bir nigâh it 'âleme kim andadır gülzâr-ı Hû(25b/87)

Mazhar-ı esmâ olan 'âlemdeki ihbârı gör

Ol mübâdîden geçüb mefsûd olan didârı gör(72a/322)

Allah'ın lutfu ve merhametiyle ilgili tutulan beyitlerde de şair, kara yüzle bunca günah yüklenerek Allah'ın dergahına varınca tard edilip uzaklaştırılacağından korkar (65a/277); Ümitsizlikle Allah'ın makamından uzak tutulsa da rahmetinden uzak kalınamayacağını söylerken(63a/267); yardıma mazhar olunmak suretiyle yüzüne kapıların açılmasını niyâz eder(79b/367).

5.3. Recâ

Ümit, umut anlamına gelir. Tasavvufî açıklaması ise, kalbin hoşlandığı bir şeyi beklemesinden rahatlık ve ferahlık duymak. Lutuf ve nimete nâil olma düşüncesidir. Kimi Allah'tan sevap almayı, kimi de ilâhî didâr ve cemâli temâşâ etmeyi ümit (recâ) eder.³⁰⁶

İki ayrı beyitte birbirinin zıddı sayılan ihtiyaçsızlık demek olan“istiğnâ” ile ümit etmek anlamına gelen“recâ” kelimeleri kullanılarak sözkonusu makamlar ve dereceleri hakkında bizlere bilgi verilirken, Seyr ü sülûk yoluna girmiş işin başındaki sâlike niyâz ile beraber recâ tavsiye edilirken; Allah'ı kâfi tutan ve ihtiyaçsızlık makamına ulaşmış olan sâlikte de mâsivâyâ alaka kesilmiştir:

³⁰⁵ şefkat/bir nazar

³⁰⁶ Uludağ, a.g.e., s. 430.

Rûz u şeb kârın niyâz olsun dahî hâlin recâ
Gel Şefî ü'l-Müznibîn olan Resûlullaha bak(28a/102)

Câh-ı istiğnâya şâh oldum recâ bilmem nedir
Mâsivâdan fariğem ben mültecâ bilmem nedir(49a/207)

5.4. Cezbe

Kulun Allah aşkı ve Resûlullah aşkı ile kendinden geçmesidir.³⁰⁷ Celbetme, çekme. İlâhî inâyetin gereği olarak Allah'ın kendisine giden yolda ihtiyaç duyulan her şeyi kuluna bahşedip çabası ve çalışması olmaksızın onu kendisine çekmesi ve yaklaştırması³⁰⁸ demek olan cezbe sâlikte iki şekilde ortaya çıkar. Biri ağlamak, diğeri iradesizce gülmek. Cezbesi galip olan âşıkta iki hal aynı anda ortaya çıkar.³⁰⁹

Sevgiliyle birlikte olmak için cânını vermekten çekinmeyen âşık sonunda Allah'ın cezbesine muhatap kalmanın şevkini gönlüne teşne kılar:

Cân atar ister bu gönlüm vech-i cânânı müdâm
Cezbe-i rahmân irişdi dilde incizâbı gör(51b/217)

Cezbe halini mestânelikle benzeştiren mısralarda, Allah'ın zikri ile gönlüne dolan cezbeyle kendini ebedi kaybedenlerin hali, sevgilinin elinden aşk kadehini içenler gibidir:

Ger dahî mey-hâne olsa zikr ile mestâneyim
Zikr-i Hak'la kendüni bî-hûş iden gelsün berü(43b/173)

Câm-ı 'aşkı nûş idenler dest-i sâkiden bugün
Cûş ider deryâ gibi ol nâ-ebed sekrân olur(35b/136)

³⁰⁷ Baba, a.g.e., s. 38.

³⁰⁸ Uludağ, a.g.e., s. 121.

³⁰⁹ Nurettin Bayburtlugil, *Istılâhât-ı Ehl-i Tasavvuf*, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, S.3, 1985, s.347.

Gönülde cezbe âteşini tutuşturan, güzellik bağının misli bulunmaz güzelidir:

Bu dili meczûb u sâlik eyleyen bir hûb ile

Bâğ-ı hüsnün bülbülü hem misli yok bir hubbdur(35a/132)

5.5. Himmet

Gayretli çalışma ve hizmet: lütuf, kerem ve ihsânda bulunmak, ermiş kişilerin maksadı hâsıl eden, iş bitiren ve dilediklerini yerine getiren manevî gücü.³¹⁰

Himmetim mahkûm idüb düşdüm anın ben pâyine

Mürşidim ‘aşkdır benim hem rehberimdir râh-ı
‘aşk(58a/247)

Tâlib-i himmet olursan hâk-i pâyi-i Şeyh’den

Eğer teslîm ü tevekkül himmete esbâb imiş(63b/269)

5.6. Keşf

Keşf, perdenin açılması ve sır perdesinin yükselmesi suretiyle bazı şeylere âgâh olmak, gizli olan bir takım hususların zâhir ve açık olması, gayb olan bazı hususların meşhûd hale gelmesidir. Genellikle belli riyâzât ve mücâhedeler sonucu belli kabiliyet ve melekelerin iyice geliştirilmesi ve ruhî bazı güçlerin meydana çıkarılmasıdır.³¹¹

Şiirlerden sadece bir beyitte karşılaştığımız mefhûmda şair, günahattan oluşan hicab perdesinin kaldırılıp kaldırılmayacağını endişesini taşımaktadır:

SEYYİD’in her cânından cürm olmuş bin hicâb

Ref’ ü keşf âyâ ider mi ol güzel Allah bilür(37a/145)

³¹⁰ Baba, a.g.e., s. 103; Baltacı, a.g.e., s. 90; Uludağ, a.g.e., s. 243.

³¹¹ Yılmaz, a.g.e., s. 223.

5.7. İhlâs

İhlâs, taat ve ibâdetle sadece Allah'ı kastetmektir. Bu da taatla sadece Allah'a yaklaşmayı istemekle olur. Allah'tan başka bir mahluk için bir şey istemek, halkın medh ü senâsını kazanmak, halk tarafından sevimiyi arzulamak ve Allah'a yaklaşan niyeti dışında herhangi bir manâ ve maksat taşımak ihlâsa engeldir.³¹²

Zahirî amellerin en yüksek makamı ihlastır. İhlâs, ilm-i batında Allah'ı bilme halinin ilk basamağıdır. Bu makamlar, âriflerin makamlarının ve siddıkların derecelerinin en üstlerine kadar uzanır.³¹³

Beyitte ihlâs ve karşıtlarını kullanan şair, gayrı ahlakî unsurları bulunduranların, Hakk'ın emirlerine boyun eğmekten uzak, ihlâstan yoksun olduklarını söylemektedir:

Her işim riyâ u ğaflet ile nisyândır benim

Yokdur ihlâs ile bende emr-i Hakk'a imtisâl(25a/84)

Muhabbetindeki ihlâsını ayrıca ortaya koymasına gerek olmadığını söyleyen şair, çünkü bu konudaki samimiyetinin Allah tarafından bilindiğinin düşüncesindedir:

'Arz-ı ihlâsa ne hâcet biliyor Allah anı

Pâdişâhım cân u dilden sevmişem ben de seni(93a/456)

5.8. Velâyet

Velilik, ermişlik, Hakk'ın kulunu, kulun Mevlâ'sını dost edinmesi, Allah ile kulu arasındaki karşılıklı sevgi ve dostluk; kulun kendi varlığından geçip, Hak varlığı ile var olmasıdır.³¹⁴

Bu mefhûmun çoğul olarak geçtiği bütün beyitlerde evliyâ ve enbiyâ kelimeleri birlikte zikredilmiştir.

³¹² Kuşeyri, a.g.e., s. 289.

³¹³ Mekkî, a.g.e., II, s. 40.

³¹⁴ Uludağ, a.g.e., s. 564; Baba, a.g.e., s. 304; bu konuda ayrıca bkz. Kuşeyri, a.g.e., s. 347-351.

Nefy, kulun fiillerinin Hakk'ın fiillerinde fânî olması, yani kötü alışkanlıkların ortadan kalkması; İsbât, onların yerine ibâdet ve iyi huylar konulması,³¹⁵ vuslat hallerinin gerçekleştirilmesidir.

Enbiyâ ve asfiyâyla birlikte evliyâ'nın da bir arada zikredildiği beyitte bu makama işaret vardır:

Nefy ü isbât Enbiyâ vü Asfiyâ'nın şânıdır
Her nefesde Evliyâ'nın cismi içre vü cânıdır(37b/146)

Sırr-ı esmâ vü celâlin hem cemâlin hakkı için
Müktedâ-yı Enbiyâ vü Evliyâ'nın hakkı için(39b/157)

Bu mefhumun Hazret-i Muhammed'le birlikte zikredildiği beyitlerde:

Ezelden feyiz ve lutuf–ikrâm kaynağı olan Peygamberimiz'in kapısının, bütün peygamber ve velîlerin irşâdına sebep olduğu:

Sen ol kân-ı keremsin menbâ'-ı feyz-i ezelsin
Kapundur Evliyâ u Enbiyâ irşâdına bâ'is(12a/18)

İki 'âleminde şânı yüce Peygamberin bütün peygamber ve velîlerin imâmı da olduğu anlatılır:

Îmâm-ı Enbiyâ vü Evliyâ'sın
İki 'âlemde 'alî-şân Muhammed(66b/288)

Gürûh-i Enbiyâ vü Asfiyâ vü Evliyâ'nin hep
İki 'âlemde 'alî-şânı sensin Yâ Resûla'llah(85a/400)

Peygamberlerin ve velîlerin yüzünün hayranı olduğu Hazret-i Muhammed, bütün âşıklarının yoluna canlarını vermekten çekinmeyeceği Peygamberdir:

Cân virür üftâdeler var ol cihân-ârâya kim
Enbiyâ vü Evliyâlar vechinin hayrânıdır(84b/396)

³¹⁵ Uludağ, a.g.e., s. 344.

Şair, bütün peygamber ve velîler hürmetine de olsa Hazret-i Muhammed'den şefkat ricâ eder:

Enbiyâ vü Evliyâ vü Asfiyâ hakkı için

Eyle her demde bana şefkat Muhammed Mustafa(70b/312)

5.9. Tевbe, İstıǧfâr

Tevbe, sâliklerin menzillerden ilk menzildir, tâliblerin makamlardan birinci makamıdır.³¹⁶ Gûnahtan, hatadan ve bunlarda ısrardan vazgeçerek, Allah'ın emirlerine itaat etmek, pişmanlık, nedâmet duymak. Günah işlemekten geri dönmek. Üç manâsı vardır: Nedâmet, Allah'ın yasakladığı şeyleri tekrar işlememeğe kesin karar, işlenen haksızlıkları telâfi için çabalamak.³¹⁷

Abdurrahman Nesib Efendi, Divânı'nda yer alan şiirlerin bir çoğunda, müstakil şiirlerin yanında muhtelif beyitlerde de bu konuya dolaylı ya da dolaysız yer verir.

Yaptığı isyânına binlerce tevbeler eder(24b/83); Günahının çok olduğunu ikrâr ederek, elinden tutulmasını ister ve afv diler(37a/145); Hesaba gelmeyen hata ve günahlar için kapısına kapanan aciz ve hakîr bir bendeye, Allah'ın fazlını müyesser eyleyerek afv etmesi umulur(44a/179); Allah'tan, isyânının mahvolunup cürmünün afvedilmesini, her yaptığının hata olduğunu, Settâr ismiyle hatalarının gizlenmesini, sayısız cürm ve isyânının Peygamberimiz hürmetine merhamete nâil olmasını, âsî ve günahkâr olduğunu bildiğini ancak gene de O'nun fazilet ve afvına mazhar olmak istediğini belirtir(43a/173); Allah'ın Tevvâb isminden istimdâd bekler, O'na lâyük bir âmeli yoktur ve cehennem korkusu ile feryâd ederek kapısına gelir, isyân derdine devâ bulmadığını gönlünün âbâdı için yalvardığını, her ne kadar da fâsık ve günahkâr ise de yüz vurup âzâd edilmesini bekler, nedâmetten âhları uzadıkça uzar, cihânın bile âhını vird edindiğini söyler(45b/188); İsyânının zerrece eksilmediğini günah, hüsrân ve hatalarının olgunlaştığını, Allah'ın dergahına vuracak yüzünün kalmadığını, cehennem âteşinden onu kurtaracak bir âmeli

³¹⁶ Baltacı, a.g.e., s. 169.

³¹⁷ Kuşeyri, a.g.e., s. 187.

olmadığını, dergahından başka başvuracak mekânının olmadığını, her kabahatın kendinde olduğunu, ancak fazilet lutuf ve ikrâmın Allah'ta olduğunu bildiğini, bu cân bu tende oldukça ümidini kesmeyeceğini, cemâline ermeği murâd ederek bütün dertlerine dermânın O'nda olduğunu söyler(57a/240).

Divânda yer verilen şu iki şiir, şairin bütün samimi duygularının ifadesidir:

Girdigârâ 'âsiyem ben 'afv u ğufrân sendedir
Ey Habîbim hasta cânım derde dermân sendedir

Rûz-i mahşer itdüğim 'isyânı urma yüzüme
İtme mahcûb gel kerem kıl lutf u ihsân sendedir

Pâdişâhâ lâ-yu'addir fisk u 'isyânım benim
Havfa düşdüm bilürem ki kahr-ı hezârân sendedir

'Abd-i sâdık bende-i 'âsî senindir cümlesi
Rûz-i mahşerde kurulmuş yüce dîvân sendedir

Her ne itdim ise olsun tevbeler şimden girü
İ'timâdım sanadır kim ism-i Rahmân sendedir

Âteş-i nerm ile yandım bu vücûdum kalmadı
Geldim âhir yüz urub dergâha emân sendedir(25b/88)

Ben peşîmânım İlâhî itdüğim 'isyânıma
Nâdim oldum bî-'aded cürmüm hem hüsrânıma

Ol Habîb-i Kibriyâ olan Muhammed Mustafa
Sâilem senden Hudâyâ 'afv ile ğufrânıma

Sen kerem eyle kabûl it mücrimin ‘âsî kulu
Her ne denlû müznib isem ittikâ’m Sultânıma

Ben mukırrem cürm ü ‘isyânıma ey perverdigâr
Yalvarur leyl ü nehârda bu dilim cânânıma

Çün esîr oldum hevâ-yı nefsime itdim kusûr
Şerm-sâr oldum Hudâyâ cürm-i bî-pâyânıma

Nâdimem bildim günâhım çokdur Ey Şâh-ı Kerîm
Sad-hezârân tövbe olsun sehvlle nisyânıma

Dergehin dâru’l-emândır SEYYİD’e her müznibe
Bakma lutf eyle ilâhî binde bir noksânıma(77a/351)

5.10. Hâl

Kulun cehd ve gayreti olmayıp, kalbine gelen sevinç, üzüntü, genişleme (bast), sıkılma (kabz) vs. gibi ruhî hallere denir. Geldiğinde kul onu, irâdesi ve kesbi ile kendinden uzaklaştırmaz, gelmediği zaman da tekellûf ve zorla cezb ve celb edemez. Hâl, Allah’ın kulun kalbine olan fazl ve lütfundan ibârettir. Elde edilmesinde kulun çabası yoktur.³¹⁸

Şair, hâlini aşk âteşinde yanma olarak belirtir:

SEYYİD’in kâli budur misâli
Yanmadır hâli âteş-i ‘aşka(33b/124)

Aşkın şevkiyle sürekli devr eden âşık, ancak kavuşmayla sakinleşebilecektir. Bu bentte ifade bulan âşıkın genel hâlinin tefsiridir:

³¹⁸ Altıntaş, a.g.e., s. 65; Hucvirî, a.g.e., s. 289.

Gönül durmaz döner dâim
Visâlinle olur kâim

Ki vallahi budur hâlim
Gönül anlamaz anlamaz(37a/143)

Çün hubânın ile Şâhım gör ne sûret bağladım
Görmedim ru'yeti dîdem böyle hâlet bağladım(39a/155)

Kavuşma arzusuyla sürekli ağlayan gözlerle vücûdda takat kalmamış olan âşıkın bu hâlinin, beyânı da mümkün değildir:

Kalmadı takat dilimde kimse bilmez hâlimi
Düşdü arzu-yi visâlin dem-be-dem ağlar gözüm(41b/165)

Tasavvuf erbâbı için özrün hâlini izhar da en az günah kadar mahcubiyeti gerekli kılar. Allah'ın kapısı özrün mercii olmasına rağmen kara yüzle dergaha müracaat, mahcubiyetin izhârıdır. Şair zaman zaman sıkıntılı bu durumu ifade eden beyitler kaleme almış, hâlinin adeta içinden çıkılmaz olduğunu anlatmaya çalışmıştır:

Sen bilürsün hâlimi 'özrüm günâhımdan beter
Nâdimem gerçi velî 'özrüm günâhımdan beter(42b/171)

Cürm ile vây oldu hâlim pâdişâhâ dem-be-dem
Ey İlâh'ım Halık'ım 'özrüm günâhımdan beter(42b/171)

Sevgiliye âşıkın hâlinin izahı, şikâyet olarak alınmamalıdır:

Sanma kim bu sözlerim sana teşekkîdir benim
Bil hikâyetdir murâdım hâlim andım ey güzel(72b/323)

Belki de hâlinin ikrârı suçlarından afvedilmek maksadını taşır:

Hâlimi takrîr idüb yandım yakıldım sana ben
Cürmüm ‘afv olmak için geldim sana ben(73a/329)

Âşık’ın aklı başında değil, yaptığından da sorumlu tutulmaz, onu söyleten aşkın kendisidir:

Derde dermânım sana Sultânım³¹⁹
Söylerim hâlim ‘aşkın söylerim³²⁰(77b/353)

Zaten günahkârın hâline şefkat ederek, onu mutlu kılan, sevgiliden bir bakışını esirgememesi taraftarıdır şair:

Senden olur mücrimin hâline şefkatle nigâh
Bir nazarla şâdumân it bu kulun bî-çâreye(78a/356)

Bütün hâlinin Allah’a ma‘lum olduğunu ifade ederek(45a/185); cehâlet ve ğafletle ibâdet ve gönülevinin huzursuzluğunun, hâlini etkilediğini(48b/203); feryâd ve fiğâna da mecâlinin kalmadığını, hâlinin n’olacağını bilmediğini(56b/239); didârına âşık olduğu sevgiliden (90a/430); kendi hâlinde aşkıyla fiğân etmek istediğini(67b/293); belirterek hâlini sevgiliye takrîr etmeğe mecbur bir âşıktır(90b/433)

Ehl-i şuhud, Hakk’ı şuhûd ve zevkle tanır. O’nu her mazhar ve meclâ da görür ve her surette kabul eder, hep Hakk’la birlikte bulunur, onu her meşhedde temâşâ eder.

Şair, şuhudu, tasavvufun zaten men ettiği kâl ehlinden başka hâl ehline de tercih ettiğini söylediği beyitte, benzersiz İlâhî zâtın keşfine tevhidi şahid tutar:

Ehl-i kâl olma dahî hâl ehli olma kıl şuhûd
Zât-ı bî-çûn-i İlâhî keşfine tevhîde var(49a/205)

³¹⁹ Ey derde dermân ey Ulu Sultân

³²⁰ Söylerim hâlim/Söylerim her ân

Hâlınden vazgeçerek kendini Cenâb-ı Hakk'ın irâdesine teslim etmeyen, her hâl u kârda sıkıntılara karşı güçsüz ve yeniktir:

İtmeyen teslîm-i hâlin bilmez ol Hallâk nedir

Bu cihânda kârı her dem âh ile zâr ider(63b/270)³²¹

5.11. Sekr-Sarhoş, Mest

Sarhoşluk, mest olmak, kendini kaybetmek. Zahirî ve batınî kayıtları bir yana bırakıp, Hakk'a yönelmek. Kuvvetli bir tecelli ile kendinden geçip ruhî haz ve zevke erme.³²²

Divânda oldukça fazla beyitlerde bu mefhûmlar zikredilmektedirler. Bezm-i elest, Tasavvufta ve edebiyatta en eski meclis olarak kullanılır. Allah'la ruhların görüşmesi, sevgiliyle mülâki olmanın başlangıcını ifade ederek verilen sözün de aşk şarabı olarak değerlendirilmesi âşık için sekr hâlinin oluşmasıdır. Bezm-i ezele telmih yapılan şu beyitlerde şair, bu durumu ortaya koyar:

Ezelden virilen mey ü piyâle

Beni sekrân idüb koydu melâle(17b/43)

Sâkî-i bezm-i ezelden bâde-i 'aşk içmişüz

Câm-ı 'aşkı nûş idelden cümlemiz mestâne yüz(24b/81)

Aşkla sarhoşluk hâli, akılı yağma eder(19a/53); Bir sevgiliye âşık olup onun aşkıyla sürekli bir sekr hâli yaşanır(23b/77); Yârin aşkının sekri ile mestâne olunur(34b/129); Bu mestânelik nice bir sürer belli değildir(29a/105); Mestlikte sevgiliyle buluşup ayık olanlar istenmektedir(50a/211); Aşkın her demi mestâne âşığı ağlatır, inletir(58a/247); Yâr elinden bâde içip de mest olmayanlar sekrin ne olduğunu bilemez ki(67a/292); Zâr ü giryân eyleyip mest ü sekrân eyleyen âşktır(77b/354); Aşk şarabı içelden beridir gönül mesttir(67b/293); Aşk şarabını içip sarhoş olalı beri rüsvây olunur(74b/336); Aşk şarabıyla sarhoş olup aşkının

³²¹ Ayrıca konuyla ilgili şu beyitler de tesbit edilmiştir: (72b/325); (80b/373); (88a/419); (88b/421); (89b/427)

³²² Uludağ, a.g.e., s. 457-458.

derdine mübtelâ olmayan var mı ki(84b/396); Sâki'nin elinden aşk kadehinden içenler ebedî sarhoş olurlar(35b/136). Şair de aşk kadehinden içtiğini mest ve sarhoş olduğunu söyler:

Cür'â-i câm-ı meyi 'aşkıyla anın SEYYİDÂ
Mest ü sekrânı değildir yâ nesidir bu gönül(70a/308)

Divânda mest mefhûmunu redif olarak kullanan bir şiir de yer alır:

Sana disem yolu vardır niçün oldun dil-mest
Dimedim mi sana her dem olma böyle ser-mest

Bâde-i mahbûb elinden elde bakma rûyına
İki yüzün olma ser-hoş böyle olur bed-mest

Cür'âyı sen yâr elinden nûş idüb düşdün yire
Gitdi sâkî kalmadı meclisde yârân ey mest

Meclisin itmâmı 'âşık böyle oldu çâre ne
Tâli'in yâver değilmiş oldu yazık sana mest

Çünkü içdin bâdeyi sen âşk-ı cânân üstüne
Nûş ber nûş itdin oldun böyle bir ednâ-mest

Câme-i hâbe dururken girmek istersin hemîn
İçdin oldun bâde-i ber bâdeyi berbâd mest

Dinlesen olmaz mı idi pendini bu SEYYİD'in
Cân-fezâ.....bezmden kaldın ey puser mest(96a/478)

5.12. Vuslat

Vuslat, Hakk'a ermek, kemâle ermek, olgunlaşmak, seyr ü sülûku tamamlamaktır.³²³ Divândaki şiirler arasında en fazla yer verilen mefhûmlardandır.

Vuslat bağışından başkasını istemeyen şair, aşktan hastalanmış gönlüne vuslat şerbetini devâ olarak görür:

Şerbet-i vaslın içür bu haste-dil SEYYİD kula
İstemem bir gayrı ihsân vaslın ihsândır bana(9a/2)

Haste-i zâr-ı zebûnem sen şehin derdi ile
Beni vaslına sezâ gör derde dermânım benim(12b/19)

Şair, Cenâb-ı Hak'tan mağfiretini ve merhametini niyâz ederken, cennete ulaşır orada cemâliyle müşerref olmak diler:

Yâ İlâhî SEYYİD'i mağfûr u merhûm eyle sen
Cennet-i 'ulyâya vâsıl anda 'arz eyle cemâl(25a/84)

Bir şiirde şair, tasavvufî meşrebi Halvetilik ve Celvetilikte, maksadın aynı olduğunu söylerken, aynı beyitte Hakk'ın sevgilisi Hazret-i Muhammed'in de Allah'ın sırlarına erdiğini açıklar:

Râh-ı Celvet râh-ı Halvet ikiden maksûd bir
SEYYİDÂ mahbûb-i Hak'dır vâsıl-ı esrâr-ı Hû(25b/87)

Vasl, muhabbet diye ifade edilen rahmetin önceliği anlamında kullanılabilir.³²⁴ Aşkın devâmında vuslatın meydana gelmesi kaçınılmaz görülür, ancak kitmânla sabır, âşığın öncelikleridir:

Vâsıl-ı yârân olursun bir zaman sabr it gönül
Yâr ile tenhâ kalursun bir zaman sabr it gönül(31a/115)

³²³ Uludağ, a.g.e., s. 573.

³²⁴ Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, (Çev. Ekrem Demirli), İz yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 585.

‘Âşıkı ma‘şûka vasıl eyleyen ‘aşkıdır müdâm
Ğayre bildirme bu hâli bir zaman sabr it gönül(31a/115)

Son nefesde sevgilinin aşkıyla cânını vermeği ve böylece kavuşma sarâyında da misafiri olmayı arzular:

Dem-i âhirde SEYYİD’î senin ‘aşkınla al cânâ
Sarâ-yı vuslatında anı mihmân eyle Sultânım(31b/117)

İşte bu vuslat âşık için en büyük ve en yeterli devlettir:

‘Âşıkâ besdir bu devlet kim sana vuslat bana
Vaslın bulmuş sa‘âdet Yâ Habîb-i Kibriyâ(32a/120)

Aşk âteşine yananların hali vuslatla zirveye çıkar, ya da yeterince yanmış olmadıkça vuslata erilemeyeceği vurgulanır:

İdüb vuslat ulaştın mı o yâre
‘Aceb düşdün düşdün mü ki o hâre(30a/111)

Susuzlar için suyun değeri neyse, vuslat da ayrılık âteşiyle kavru lan gönüller için bir ferahlık ve huzurdur

Hasret ü hicrân ile yanmaktadır her rûz u şeb
Âb-ı vuslat zevkini ister diler şeydâ gönül(32b/122)

Çünkü bağrım üstüne yakdın bu ‘aşkın nârını
Âb-ı vaslınla derûnum gâh u gâh itfâ düşer(55a/231)

Kur’ân-ı Kerîm’de “Allah’ın zikri en büyüktür”³²⁵ âyeti gerçek anlamda zikredene nispet edilir. Bütün fiiller kula değil gerçekte Allah’ın o fiilleri yaratmasına mensup oldukları gibi, gerçek zikir de kula değil Hakk’a nispet

³²⁵ Ankebut, 29/45.

edilen zikirdir.³²⁶ Bir şiirinde Abdurrahman Nesib Efendi, vuslatın oluşmasını, devamlı olarak Hak'ın zikriyle meşğul olan bu suretle de rahmânî zikirle dolan bir gönülle alakalı tutar:

Hakk'a her kim vâsıl oldu zikr-i Hak dilindedir
İşin hâlin hep bu olsun hatm olunca tâ yaşın

Vâsıl-ı cânân olanlar itdiler zikri müdâm
Zikr-i Rahmânî ile dolsun için de hem dışın(35a/133)

Âşık için ağlamak her hâl ü kârda sözkonusudur. Vâsıla da ağlanır, vâslı ümit etmekle de(36b/141); Vuslatı dileyen âşıkın gözleri Ceyhûn gibidir(77a/349); Gece gündüz vasıl için ağlayan âşığın hâlini kimse bilemez(41b/165); Aşk bahrine ulaşmış bulunan benzersiz inci tanesidir âşık(36b/142); Âşık'ın gönlü visâle ulaşmak için dâimâ döner durur(37a/143); Ayrılıktan usanan gönül vuslatı dilerken(49b/208); vuslatla birlikte imânı da talep eder(46a/190); Vuslat umutsuzluğuyla feryâd ve âhı dinmeyen âşığın vücûdu toprağa benzetilir(53a/226); Ancak vuslattır onun yüzünü güldürecek(55a/233); Hüznünün sebebi olarak vuslata eremediğini gösteren âşık bu yüzden hicrân derdinden kurtulamadığını söyler(74b/335); (19a/52); Vuslat ânıyla mesut olmayı umarken, ne zamana kadar daha ayrılık âteşiyle yanacağını sevgiliye soran şair, kavuşma ikrâmıyla merhamete erip muradının hâsıl olmasını ister(90a/430); Hak'dan vuslatı temenni eden şair(89b/429); bu vuslatı cennetten daha lezzetli görerek(56b/238); gönülde gizli olduğu belirtilir(30a/110) Sözkonusu mefhûmun Hazret-i Muhammed'le alakalı tutulduğu beyitlerde, Yüce Peygamber'e vuslatın, cennete ulaşmak olduğu(53a/221); Cemâlinin bağ ve bostana benzetildiği, vasıl meclisinin gönüldeki yeri gül bahçesine ve kutsal mekân olan Kâ'beye teşbihiyle orda cân vermek gönül safâsı kabul edilmiştir(85a/398).

³²⁶ Kâşânî, a.g.e., s. 250.

5.13. Firâk, Hicrân

Firâk, ayrılık, vahdet makamından ayrı kalmak; zâhiren veya bâtinen Hak'tan başkasına iltifat etmek demek olup, divânda yer yer “hicr” kelimesiyle de ifâde edilmektedir.³²⁷ Dert, yemm, âteş, savm, cânân, sûz, pençe ve nâr kelimeleriyle benzetmeler yapılmış olan bu mefhûm da beyitlerde fazlaca yer tutar.

Edebiyatta da âşıkların bulunduğu mekân olarak kabul edilen ve Hakk'ın “Elestü bi-Rabbiküm- Ben sizin Rabbiniz değil miyim” sorusuna, ruhların “Kâlû belâ-Evet, sen bizim Rabbimizsin”³²⁸ şeklinde cevâp verdikleri meclise telmih yapılan bu beyitte Abdurrahman Nesib, güzel bir benzetmeyle sevgililerin hicranına işaret ederek “Belâ” kelimesini belâyâ düşmüş olarak göstermektedir:

Çün belâ-keş olalı hicr ile n'oldum bilmem
Bir nefes kaldı bedende aldın ey cân cânımı(29a/107)

İşte bu durum âşığın her ân ayrılık âteşiyle yanıp kavrulmasına sebep olduğunu:

Nice bir SEYYİD'i yakdın oda her gâh nice bir
Nice bir firkate saldın kulunu sen nice bir (29a/105)

Âşıklığın alâmeti olan hicrân âteşiyle dağlandığını:

Âteş-i hicrân ile dil dağlıyor
'Âşık oldum dertliyim ben ağlarım(23a/73)

Hem yanar hicrinle SEYYİD ölmüşem
Yakıyor 'aşkın beni âh yakıyor(26a/89)

Ayrılık hasretinin gözlerinden yaş yerine kan akıttığını söyleyen şair:

Firkatinle gözlerimi kan ile yaş eyledim
Haylî demdir zâr u efgâni da yoldâş eyledim(19a/53)

³²⁷ Uludağ, a.g.e., s. 193.

³²⁸ Bkz. A'râf, 7/172.

Senin her şeb firâkınla dökülür dîdenin yaşı(85a/399)

Bu ayrılık âteşinin daha ne kadar kendisine gece gündüz feryâd ve fiğân eyleteceğini de merâktadır:

Nice bir sûz-i firâkın ile kul vâh eylesün

Rûz u şeb yansun dili feryâd gibi âh eylesün(90a/430)

Gönül aşk fırınında daha ne zamana dek kavrulacaktır:

Nice bir yansun senin tennûr-i ‘aşkında bu dil

Elverir yakdın bu sînem nâr-ı hicrân eyledin(95b/476)

Gönül bir yandan ayrılık hicrânından dert yanarken, başka bir sevgiliye de asla iltifat edemeyeceğini izhâr eder(49b/208); Gönlü yaralı âşık gibi bütün kullar ayrılıktan yana şekvâcıldılar(30a/110); Bu ayrılık ve hasretle Mecnûna benzeyerek ağlayıp sızladığını, ayrılık denizinde tek başına kalmış sürekli ağlayarak ğamlandığını ve aklının başından gittiğini söyler(19b/55); (74b/335) Gözleri yaş, bağrıları hun, işleri güçleri feryâd ü fiğâna çeviren ayrılığın kendisidir(94b/471); Vücûd ise ayrılık orucuyla susuz ve güçsüz düşmüştür(25b/86); (41b/166);

Daha ne zamana dek ayrılık hasretiyle günler ve geceler geçireceğini merak ederek, vuslata şâyân olmayı aşkın sahibinden suâl eden Abdurrahman Nesib:

Tâ be key firkâtle geçsün her nehârın her şebın

Bendeni vaslına şâyân kılmadın sultân-ı ‘aşk(43b/177)

Cân ve gönlünün sevgiliyi görmek arzusuyla aşk yollarına seferber olduğunu:

Cân u dîl hasrettedir arzu ider dîdârını

Firkat-i cânân ile âhir benem hem-râh-ı ‘aşk(45a/183)

Kederli gönlünün vuslatla neşelenip, buluşma yerinin aşk konâğı hâline gelmesini niyâz eder:

Hâtır-ı nâ-şâdımı vaslıyla ma‘mûr it benim
Hâne-i vaslı bana sen eyle menzîl-gâh-ı ‘âşk(45a/183)

Hasret, ayrılık ve gamlar âşığın görünürde vücûdunu mahveden sıkıntılardır, o halde ölmesi bu sıkıntılardan kurtulması anlamındadır. Zaten âşık gerektiğinde ölümü göze almak durumunda değil midir ki. Ayrıca ölüm, vuslatdır. Bu bakımdan da âşık ölmeyi talep eder:

Sana ben cânımı virmek derûnumda musammemdir
Ki zîrâ çektiğim her dem firâk u hasret ü şamdır(46a/190)

Her şeye rağmen sevgili, seven için bir ilticâgâhtır. O’ndan başkasına el açılmamalı. Bu taleb şairin şu iki beytinde belirgindir:

N’ola eylersen nigâh iltifatınla nazar
SEYYİD’in zîrâ harâb oldu firâkınla senin³²⁹(74b/335)

Derd-i hicrânın düşeli cânına
Bir ilac ümîd ider senden güzel(75a/339)

5.14. Fenâ Makamları

Fenâ, fânî olmak, zevâle ermek, yok olmak, te’sirini kaybetmek demek olup kulun nefsânî ve behimî haz ve arzularından fânî olması, kötü sıfatlarının yok olmasıdır. Meydana gelen hale teslim olmak veya ona engel olmaya çalışmamaktır. Fenâ, kulun fiillerin de kendisinin Allah ile kâim olduğunu idrâk ederek kendini görmekten fânî olmasıdır. Bekâ, kalmak, devam etmek, gâlebe ve sekr halinden sonra kendine gelmek demektir. Fenâdan sonra gelen bekâ, kulun nefesine ait şeylerden fânî, Hakk’a ait olan şeylerle bâkî, Allah için Allah ile kâim olmasından önce Allah için kıyamında yine Allah ile kâim olduğu duygusuyla

³²⁹ Seyyid’i zîrâ harâb itdi Şâhâ hicrin senin

bâkî kalmasıdır. Bu iki kısım vasıflardan birinin kulda bulunması zaruridir.³³⁰ Bir kimse kötü vasıflarından fânî olursa, güzel sıfatlar o şahısta zuhur eder. Bir kimsede kötü hasletler galib olursa, o kimsede iyi sıfatlar tesirsiz bir şekilde gizli kalır.³³¹

Fenâ halini yaşayan sûfî, neticede bekâ haline dönerek seyr ü sülûkunu tamamlamış olur. Fenâ-fi'llâhla birlikte, Fenâ-fi's-şeyh, Fenâ-fi'l-pîr ve Fenâ-fi'r-Resûl makamlarından geçerek Allah ile var olmak anlamına gelen bekâ-bi'llâh makamına ulaşılır.

“Aşk içinde yok olmak” diye tarif edilen fenâ-fi'l-aşk, sufîyeye göre, vücûd-ı mutlak, aynı zamanda kemâlî mutlak, hayr-ı mutlak ve cemâl-ı mutlak olduğundan güzelliği sevmek, cemâl-ı mutlakı sevmektir.³³²

Abdurrahman Nesib, fenâ makamlarından “Fenâ-fi'llâh” ile “Bekâ-bi'llâh”ı istilâhî olarak beyitlerinde zikretmiştir. Sözkonusu beyitler şunlardır:

Şehinşâhâ fenâ-fi'llâh olurlar

Bekâ-bi'llâh oldu âhir fenâsı(35b/135)

Şehinşâh-ı fenâ-fi'llâh bekâ-bi'llâh O Sultândır

Cihânın şâhları cümle ana nisbetle çâkerdir(82b/384)

Divânda bulunan şu şiir, fenâ ve bekâ makamlarına işaret ederek, bekâ bi'llâha ulaşan bir hâli gözler önüne serer:

Câm-ı 'aşkı nûş idüb mestâne geldim ben bugün

Zülf-i yâre bend olub dîvâne geldim ben bugün

Terk idüb atlaz u şâlı ehl-i tecrîd olmuşam

Soyunub ben tekyeye mihmâne geldim ben bugün

³³⁰ Kelâbâzî, a.g.e., s. 182,183; Serrâc, a.g.e., s. 334; Ayrıca bu konu için bkz.Sühreverdi, a.g.e. s. 672-675; Mustafa Kara, “*Tasavvufî Fenâ-Bekâ Nazariyesi*”, Fikir ve Sanatta Hareket, Nisan, S.14 (VIII. Devre), 1980, ss. 3-9.

³³¹ Kuşeyri, a.g.e., s. 160-161.

³³² Baltacı, a.g.e., s. 65.

Halka-i tevhîde girdim cismimi kül itmeğe
Nûr-i zikrullah ile hoş yâne geldim ben bugün

Aç bâsîret dîdesin bu cismi yak zâhidâ
Cism ü cânı terk idüb cânâne geldim ben bugün

Bağ-ı ‘aşkda bülbül-i şeydâ iken ben bir zaman
Şem‘-i tevhîdi görüb pervâne geldim ben bugün

Âh u zârım âsumâne şimdi peyvest olmada
Giryem artdı derd ile giryâne geldim ben bugün

Mâsivânın kaydı gitdi SEYYİDÂ âzâdedir
Mâl u mülkü terk idüb Sultân’a geldim ben bugün
(29a/106)

5.15. Terk

Bırakmak, vazgeçmektir. Dört şekli vardır; 1. Terk-i Dünya: Bütün dünya nimetlerinin âhiret için terki, 2. Terk-i Ukbâ: İlâhî cemâli cennet ve nimetlerine tercih etmek, 3. Terk-i Hestî: Varlığın Hakk’da fânî olması, 4. Terk-i Terk: Terkin de terk edilmesidir. Dünyayı terk, nefsin zühdü; âhireti terk, kalbin zühdü; kendini terk, ruhun zühtüdür.³³³ Fakr makamını elde etmek için bu mertebelerden birer birer geçmek gerekir.

Şu şiir terkin şekillerinden Terk-i Dünyâ ve Terk-i Terk’i açıklaması bakımından önemlidir:

Mâsivâdan gözlerin yum ehl-i Hak ol ehl-i Hak

İsteme ağyâr-ı Hak ehl-i Hak ol ehl-i Hak

³³³ Baba, a.g.e., s. 282; Uludağ, a.g.e., s. 525, 26.

Çünkü âb üstüne kurdu mâsivâ bünyâdını
Âbın olmaz hiç karârı ehl-i Hak ol ehl-i Hak

Penbe-i ğaflet gözünü kapsadı bilmez misin
Yetişür ğafletde kaldın ehl-i Hak ol ehl-i Hak

Merd isen merdânelik hakkıyla dâim olmadır
Terk ü tecrîd içre olsan ehl-i Hak ol ehl-i Hak

Gönlünü fâniyle meşğul eyleme ‘âkıl isen
Sen hevâ-yı nefse uyma ehl-i Hak ol ehl-i Hak

Farz idelim sen Süleymân-ı vakt ol sen dahî
Bir gün olur terk idersin ehl-i Hak ol ehl-i Hak

Sana Kur’ân-ı İlâhi yetişür pend ü nush
Terk-i terk it SEYYİDÂ sen ehl-i Hak ol ehl-i Hak(10b/8)

Şair şu üç beyitte Terk-i Hestî’ye işaret ederek, varlığını Hakk’ta fânî edenlerin gizli sırlara ve Hakk’a âşinâlık elde edeceği belirtir:

Sen hicâb itme vücûdun terk ü tecrîd ehli ol
Gel verâ-yı perdeye bak anda mahf-i sırrı gör(72a/322)

Giç hevâdan sâlik-i râh-ı rızâ ol ey gönül
Tarîk-i nefis olmayanlar Hakk’a olmaz âşinâ(22a/68)

Çünkü nefis sıkıntı kaynağıdır. İşi gücü eziyet etmek olduğu için terki gerekir:

Nefsinin hâli çiledir kârı
Terk eyle anı olagör hâif(79b/366)

Bunların dışındaki beyitlerde terkin çeşitlerinden olan Terk-i Dünya'ya vurgu yapılmıştır. Mâsivânın terki sırlara ermektir. O halde bütün eşyayı atıp Sultân'a vuslat gerekir:

Terk idüb her bir sivâyı sırr-ı cânân eylesem
Yüz sürüb hâkine düşsem zevk-i pinhân eylesem
.....
Mübtelâ-yı derd-i yâr oldu sivâdan geçdi dil
Terk idüb âl u 'abâyı 'azm-i sultân eylesem(70a/309)

Merde yakışan dünya süslerine aldanmamaktır, zikr ile insan kendini süslemelidir(14b/29); Dünyâ mekânı belâ külhânıdır, dünyâyı terk etmeyen ukbâya âşinâ olamaz(22a/68); Bir çoklarının sonunda terk edip gittiği servet ve varlığı dünyâda istememeli(26a/89); Hakk'ın derdini dert edinenlere dünyâ zînetinden boşanıp her seherde ağlayıp feryât etmeleri önerilir(32a/121); Dünyâ nakşına değil de onu işleyene bakmalı ki kâmil insan olabilmeli(35b/136); Gedâ da Şâh da bütün mâl u mülkü terk edip bu fânî dünyâdan göçtüler(84a/394); Dünyâyı terk edip âhiret yoluna girenlere cennet de hûrî de burâk da verilir(64b/275); Şair, mâsivâ kaydından kurtulup kendini mâl u mülkten âzâde tutarak Hakk'a erdiğini söylerken(29a/106); Mevlâ'ya âşinâ olmasını varını yoğunu verip, ağıyârı terk etmesine bağlar(71a/315).

5.16. Nazar

Şeyhlerin ve ermişlerin müridlerine ve sülûk ehline bakışı, ki bu bakış ruhlarına tesir ederek onlara yeni bir şekil verir, gönüllerini feyzle doldurur, ruhlarını olgunlaştırır. Aynı zamanda eğitimci ve yetiştirici özelliği de vardır.³³⁴

Manevî yolla bakışın ifâdesi olan “nazar”, Abdurrahman Nesib'in Divânı'nda çoğunlukla Hazret-i Muhammed'le ilişkili tutularak zikredilmektedir.

N'ola eylersen nigâh iltifatınla nazar
SEYYİD'in zîrâ harâb oldu firâkınla senin³³⁵(74b/335)

³³⁴ Uludağ, a.g.e., s. 402.

Nazar eyle bu SEYYİD derd-mendine şefâ‘at kıl
Ki zîrâ merhamet ‘âsiye hâlin Yâ Resûla’llah³³⁶(78a/355)

Nigâh-ı ‘afv ile bir kez nazar kılsan bu SEYYİD’e
Girüb dûzahlara yakmam bu cânı Yâ Resûla’llah(15b/35)

Hâk-i pâyinden niyâzım budurur şâm u seher
Ber-murâd eyle beni ‘afvınla eyle bir nazar(89b/428)

Âsî ve mücrim olmasına rağmen her gece ve gündüz Peygamberden nazarını niyâz eylerken(47b/198); Peygamberlerin Şahı’ndan günahkâr cismine nazar isteyerek iki âlemde kurtuluşa ermek diler(71b/318); Dertli bir dilenci olarak, Peygamberin kapısında nazarının lutfuyla gönlünün şâd olmasını ister(32a/120); (72a/319); Ezelden bir bî-çâre âşık olduğunu söyleyen şair, yardım ve merhamet sahibi olan Cihânın Fâhrı’ndan bir nazar niyâz eder(77a/349); (87a/415); (8b/421); Zirâ sinesi aşk âteşiyle yanmıştır(85b/403)

Bu beyitlerden ayrı olarak bu mefhûmun birkaç beyitte daha karşımıza çıktığına şahit olmaktayız.

Dış görünüşle İç’in(ma‘nânın); bakmakla görmenin mukayeseye tabi tutulduğu bir beyitte, dıştan bakışın aldaticılığına vurgu yapılarak, sûreten câhil gibi görünen yüz binlerce ârifin bulunduğu anlatılmıştır:

SEYYİDÂ ma‘nâya bak kim sûrete yokdur nazar
Sad-hezârân ‘ârif olur cühelâ şeklindedir(23a/74)

Şu iki beyitte Allah’ın lutfuna kalmış günahkâr bir yakarışın sadâsı yükselir:

Gel kabûlunla nazar kıl SEYYİD’in bî-çâreye
Kul olub kapunda olmak Hüsrev olmakdan lezîz(56b/238)

³³⁵ Seyyid’i zîrâ harâb itdi Şâhâ hicrin senin

³³⁶ Ki zîrâ rahm u şefâ‘at oldu hâlin Yâ Resûlallah

Kapuna lâyük ‘âmel yok bende
Sen icâbetle nazar it kerem it(58b/249)

Terk-i dünya makamının gereği olan eşyadan el etek çekiş, şair de nazarın dahi isabet edemeyeceği bir kudretle dillendirilir:

Zînet-i dünyâyı görmem dîdemin arzusu sen
Eylemem aslâ nazar geçdim o ednâdan ben(84a/393)

Gönülü İlâhî nazarın tecelli ettiği gizli bir hazineye benzeten şair, bu gizli hazine içinde ma‘nâyı elde edeni yiğitlik ve er meydânına davet eder:

Gönül bir kenz-i mahfidir nazar-gâh-ı İlâhîdir
Bu kenz içre ma‘ânîni bulan gelsün bu meydâna(8a/418)

5.17. Nâz-Niyâz

Nâz, bildiği halde aldırış etmemek, kendini çekmek, nâzlanmak demek olup, âşğın mâşûka güç ve kuvvet vermesidir. Niyâz, büyüklerden birinin huzurunda edeble bulunmak, hâcet, ihtiyâc, hediye, ihsan, yalvarma ve yakarma manâlarına gelir. Tasavvufî istilah olarak ise, küçüğün büyüğe selâmı, saygı ve duâsıdır. Nâz Allah’ın sevgililerinin; niyâz, Allah âşıklarının sıfatıdır.³³⁷ Nâz ehli, Hakk’a nâzı geçen, Hakk’a karşı nâzlanan velî, niyâz ehli ise, şer‘î hükümlere ve tarikat edebine göre hareket eden saliktir.³³⁸

Kimi beyitlerde beraber, kimi beyitlerde ayrı ayrı kullanılan bu kavramlardan “niyâz” divânda daha fazla yer bulmuşken, “nâz” daha çok “istiğnâ” ile aynı beyitte yer almıştır.

Sevgilinin bilinen hali olan nâz, gah âşğın aşkını çoğaltır, gah onu perişan edip mahveder:

Çeşm-i âfet bir bakış bakdın ki yakdın sen beni
Nâz u istiğnâ ile öldürdün âhir sen beni(90b/433)

³³⁷ Gölpınarlı, a.g.e., s. 248; Baltacı, a.g.e., s. 128, 131.

³³⁸ Uludağ, a.g.e., s. 401, 411.

Şimdi istiğnâye salma kendüni bin nâz ile

Ey cihân-ârâ güzel mecbûrun oldum ben senin(96a/479)

Tamamen nâz makamına işaret edilen bir beyitte, nazlanan sevgiliye gece gündüz ağlayarak merhametini dilenen âşık, artık sevgiliye nâzlanmayı adet haline getirdiğini söyleyerek nâzının geçtiği bir nâz makamının da sahibi olduğunu ifade eder:

Biz de istiğnâya döndük nâz-ı teksîr eyledik

Merhamet ümîd idüb biz câ be câ ağlar idik(94a/467)

Gönülde yara üstüne yara açan bu aşk âteşi, ancak sevgilinin nâzlanmayı bırakıp merhametini göstermesiyle soğuyacaktır:

Dâğ ber dâğ oldu gitdikçe bu sînem âteşi

Gel terahhüm eyle kaldır arada nâz olmasun(92b/447)

Yüceler yücesi Rabb’î, zevâli olmayan bir pâdişaha benzeten şair, Muvahhid bir kulun ikrârıyla O’nun ihtiyaçsız divânına davet ederek, âşıkın diline vird olan niyâzla ilticâyâ çağırır. Akıllı bir insanın benzersiz olan Yaratan’dan başkasına gönül vermesi beklenmez zaten:

Pâdişâh-ı lâ-yezâl-ı Rabbi’l-a’lâya bak

Bâr-gâh-ı bî-niyâz-ı Hazret-i Mevlâ’ya bak

‘Âşık vird-i zebân olmuşdurur çünkü niyâz

Bâr-gâh-ı ‘izzetinde dâim ilticâyâ bak

Rûz u şeb hâlin niyâz olsun eğer ‘âkıl isen

Ana dil vir ğayre virme dâim ol yektâyâ bak(57a/242)

Şair, nefsinin emriyle geçen zamanının yerini artık Hakk’a niyâz etme zamanının aldığı(16b/40); zaten dergaha vuracak yüzünün de kalmadığını

belirterek Allah'a niyâza geldiğini söylerken(28b/103); Hakk'ın kapısında feryâd ederek yapılan niyâzının afva sebep olmasını umar(38a/151); İki âlemde niyâzının, kıyamette utançtan kurtarılmasıdır(67a/291); Aslında niyâzının arzını ifade edecek elden de dilden de yoksundur. İki âlemde utandırılmamayı ister(65a/279); Sevgilinin ayak toprağından niyâzı, afvedilip murâdına ermesidir(89b/428); Seher vakti duâların kabul edildiği zaman niyâz edilmeli diyen şair(38b/154); İslâm diyârını da niyâz ederken(36a/139); uzun zamandan beridir halinin arzını niyâzlarıyla ortaya koymuştur(41a/163); Bütün zerresinin aşkı tatmasını isteyen ve (54b/230); gönlünü şeydâ bülbüllere benzeten şair, sevgilinin nazarını ayak tozundan niyâz diler(76b/346); Söyleyecek sözden de mahrum olan bende, sadece cihânın Şâhı olan Allah'a (87a/414); ve kendisine sahip çıkarak günahlardan temizlenmesini istediği Cenâb-ı Hakk'ın, dergahına gece gündüz niyâzda bulunur(18b/49); Bazan ağlayıp bazan niyâz ve ilticâda bulunarak Mecnûn'a benzediğini söyleyen âşık, bütün bunlara rağmen sevgiliden ve aşkından ayrılmayı da istemez(63a/267).

Şiirlerde söz konusu mefhûmlardan sadece “niyâz”ın Hazret-i Muhammed'le ilgili tutulduğuna şahit olmaktayız.

Gece gündüz sürekli niyâz ederek ümidi kesmeden Peyğamberin şefâ'atını gözetmek gerekecektir:

Rûz u şeb kârın niyâz olsun dahî hâlin recâ
Gel Şefî ü'l-Müznibîn olan Resûlullaha bak(28a/102)

Yine her zaman âsî ve günahkâr olduğunu itiraf ederek Peyğamberden bir nazarla lutfetmesini niyâz ederken:

Yâ Resûla'llah niyâzım budurur şâm u seher
'Âsî-i mücrim isem de lutf idüb eyle nazar(47b/198)

Son nefeste lisanının bağlanmaması ve mahşer günü şefâ'ata nâil olması için Peyğamber'in ayaklarının bastığı toprağı niyâzına şahitlik eder:

Hak-i pâyiden niyâzım budur Ey Şâh-ı Rûsül
Kalmaya âhir nefesde bende ma‘kûdu’l-lisân(81a/377)

Hak-i pâyinden niyâz eyler bu SEYYİD derd-mend
Rûz-i mahşerde şefâ‘at yâ Muhammed Mustafa(12a/17)

Hazret-i Peygamber’in yüzü Allah’ın nuru itibariyle Hakk’ın bir tecellisi olurken, kaşları da bu ma‘nâyı kuvvetlendirir mahiyette şeklen mihrâba benzetilir. Mihrâba dönük yapılan ibâdet şairde güzel bir benzetmeyle beyitte bir sığınma ve yakarış halini ortaya koyarak Peygamber’le ilişkili tutulmuştur:

Kaşın mihrâbına doğru ider bu dil temennâyı
Niyâz-ı ilticâm tutdu cihânı Yâ Resûla’llah(95b/475)

5.18. Kabz-Bast

Kelime olarak kapanıp açılma, daralıp genişleme manâsını ifâde eder. Tasavvuf istilahında havf ve recâdan sakınan sâlikte hâsıl olan iki hali anlatır ki biri ârifin emin olduğu şeyden korkması, diğeri de korktuğu şeyden ferahlaması, emin olmasıdır.³³⁹

Şiirlerden sadece iki beyitte yer verilen bu mefhûm, Allah’ın seçkin kulları için bir lutuf ve ihsânı olduğu vurgulanır

Bast u kabzı SEYYİDÂ Hak’dan ‘inâyet bilmeli
Hayme-i eflâk içinde nice cân ağlar gelür(36b/141)

Bu cihân içre ‘atâdır bendeye bast u kabz
Hıl‘at olsun ya kefen kim bu da ihsânın senin(74b/335)

³³⁹ Baltacı, a.g.e., s. 104.

5.19. Havf u Recâ

Havf, Allah gazabı veya azabı, cehennem korkusu. Gelecekte elde edilmesi umulan iyi bir şeyden endişe edilen kötü bir şeyden ileri gelen korku.³⁴⁰

Recâ, Kalbin hoşlandığı bir şeyi beklemesinden rahatlık ve ferahlık duyması. İnsanın Allah'ın azabına veya gazabına maruz kalabileceğini düşünmesi havf, lutfuna ve nimetine nâil olabileceğini düşünmesi recâdır.³⁴¹

Şiirlerin önemli bir çoğunluğu “havf” mefhûmunun anlamıyla uzak ya da yakın ilgilidir. Suç ve günah korkusuyla kıyamette başına geleceklerin endişesi şiirlerin ana temasını oluşturur.

Hesabı bile bilinmeyen günah yüzünden yarın ne olacağını bilemez durumdadır:

Günahım çok hesâbın bilmezem ben
Kerem-kâra ‘aceb ferdâ n’olam ben(34b/131)

İnâyet edici olan Allah lutf etmezse kıyamet günü halinin n’olacağını sorarken endişesini gizlemez:

Eğer olmaz ise senden ‘inâyet
N’ola hâlim benim yevm-i kıyâmet(45a/185)

Şefâ‘at ehline yüz yok varub yalvarmağa bende
Yarın mahşer günü âyâ n’ola halim benim anda(40a/159)

Bu durumda âşığın hali ağlayıp inlemektir:

Ağla ey dil ağla inle eyle âh
Ğaflet ile bî-‘aded oldu günah(38a/151)

“Recâ” kelimesi beyitlerden iki tanesinde geçmektedir. Allah’tan başkasına ihtiyaç duymamak makamı olan istiğnâya ulaştığını söyleyen

³⁴⁰ Uludağ, a.g.e., s. 229.

³⁴¹ Uludağ, a.g.e., s. 430.

Abdurrahman Nesib, lutuf ve ikrâmına da talip olmadığı Allah'tan başkasına gönül veremeyeceğini söyleyan şair:

Geçdik ümmîd-i recâdan mâsivâ kayd itmeyüz
Semt-i istiğnâyı tutduk ğayre dil bend itmeyüz(24b/81)

İsyân ve günah denizinde battığını pişmanlık duygusuyla ikrar ederken, Allah'ın, elinden tutup inâyetini esirgememesi ümidini de taşır:

Bahr-i 'isyân-ı zünûbde ben ğarîk oldum yeter
Dest-gîrimsin 'inâyet isterem kesmem recâ(52a/218)

Kesmezem 'âsî isem de bâb-ı lutfundan ümmîd
Her ne denlü mücrim ü 'âsî isem de kıl meded(46b/193)

Ne denlü müznib isem de ümmîd-varım 'inâyetden
Olur mu kâbil-i takrîr günâh u cürm ü 'isyânım(67a/291)

Sayılamayacak kadar günahı olsa da kerem sahibi Allah'ın sığınağı onu ğam ve tasadan uzak tutar:

Hezâr kere günâhım var
Senin gibi Allahım var

Ne ğâm böyle penâhım var
Kerem eyle kerem eyle(14b/30)

5.20. Sabır

Sabırlı, dayanıklı olmak, sükûn ve güven içinde beklemek, sebât ve devam etmek, endişelenmemek, telaşlanmamak manâlarını ihtiva eder. Nefsin hevâ ve arzularının peşinde koşmasının engellenmesi ve Rabbini razı edecek

şekilde nefis ile mücâdelede sebât gösterilmesidir.³⁴² Tam sabır Allah'tan gelen her şeyi-bu kaderin en sert darbesi de olsa- kabul etmektir. Sabır farz ve fazilet olarak iki kısma ayrılır: Farz olan sabır; farzları yerine getirmeye ve haramlardan sakınmaya sabretmektir. Fazilet olan sabır; fakirliğe, ilk anında musibetlere, acıları gizleyerek şikâyet etmemeye, fakirliği gizlemeye, kendisine verilen manevî ihsan ve kerâmetleri, görmüş olduğu ibret ve âyetleri saklamaya sabırdır. Sabırın hakikati, nefsin sükûnete ulaşıp mutmain oluşunda ortaya çıkmaktadır.³⁴³

Tasavvufta sabır, kâmil insan olma yolunda ulaşılmaması gereken en önemli menzillerden, en temel makamlardan biri olarak kabul edilmiştir.³⁴⁴

Sabır makamına ulaşmış bir kimse, musibetlerden müteessir olmaz. Çünkü kişi belâya sabretmekle, kazaya razı olur. İslâm'ın esasının rıza, imânın ise sabır olduğu ifade edilmiştir. Yani sabır, belâyı rıza ile karşılamaktır. Riyâzet ve mücâhede için sabır bir düstur olarak benimsenmelidir.³⁴⁵

“Sabır” beyitlerde daha çok aşkın dayanılmaz halinin bir sonucu olarak tavsiye edilir. Kimi zaman aşk âteşinin yakıp kavurduğu gönül ve vücûda merhem, kimi zaman da sevgiliye kavuşmanın bedeli olarak karşımıza çıkar. Sevgili aşkının yaktığı ve yakıp yıktığı bir vücûddan savrulan küller, âşığın sabır u kararının sınırlarını zorlayan ahvâlinin resmidir:

‘Aşk-ı cânân ile yandı her yanım

Yandı savruldu benim cânım tenim

Kalmadı sabr u karârım hem benim

‘Âşık oldum dertliyim ben ağlarım(23a/73)

Divânda “sabır” mefhûmunu işleyen bir şiir, adeta âşığa sabrı öğreten bir bildiri(manifesto) gibidir:

Vâsıl-ı yârân olursun bir zaman sabr it gönül

Yâr ile tenhâ kalursun bir zaman sabr it gönül

³⁴² Altıntaş, a.g.e., s. 162; Mekkî, a.g.e., II, s. 212; Schimmel, a.g.e., s. 131.

³⁴³ Sühreverdî, a.g.e., s. 619-620.

³⁴⁴ Uludağ, a.g.e., s. 136.

³⁴⁵ Eraydın, a.g.e., s. 81.

Âh u zârî ile geçer ‘âşıkın her bir demi
Gel hâmûş ol açma sırrı bir zaman sabr it gönül

‘Âşıkı ma‘şûka vasıl eyleyen ‘aşkıdır müdâm
Ğayre bildirme bu hâli bir zaman sabr it gönül

Çün seni ‘aşk âteşine yandıran mahbûb ise
Âteş-i ‘aşk ile kül ol bir zaman sabr it gönül

Kâr-ı ‘âşık dem-be-dem ‘aşkıyla sûzân olmadır
Rûz u şeb sen yak bu cismini bir zaman sabr it gönül

Ol cihân-ârâ cemâli seyr idüb âh it hemân
Zâr u efgân it dem-â-dem bir zaman sabr it gönül
SEYYİDÂ bağ-ı vücûdun gel hazân itsün senin
Vâsıl-ı cânân olunca bir zaman sabr it gönül(31a/115)

5.21. Teslim-Tevekkül

Kur’ân-ı Kerîm’de bir çok âyette³⁴⁶ geçen tevekkül, bir işi tamamen birine sipariş edip ısmarlamak, Allah’a itimat edip, bağlanıp teslim olmak manâlarını ihtivâ eder.³⁴⁷ Kulca yapılması lâzım gelen her şeyi yaptıktan sonra, Hakk’a ilticâ etmektir.³⁴⁸ Üç alameti vardır: 1. Kimseden bir şey istememek, 2.Verilene reddetmek, 3. Ele geçeni biriktirmemek.³⁴⁹ Şiirlerden tesbit ettiğimiz kadarıyla üç beyitte bu mefhûmlar zikredilmiştir.

Îmânın esaslarından olan kadere inanmak, hayrın ve şerrin Allah’tan geldiğine imân etmek konusuna işaret eden beyitte, rıza gösteren bir mü’min edâsıyla başa

³⁴⁶ Al-i İmrân, 3/122,159,160,173; Nisâ, 4/81; Mâide, 5/23; Tevbe, 9/51; Yûnus, 10/84; Hûd,11/8 ; İbrahim, 14/11,12; Ahzab, 33/3; Mücâdele, 58/10; Talak, 65/3; vb.

³⁴⁷ Altıntaş, a.g.e., s.164.

³⁴⁸ İz, a.g.e., s.119.

³⁴⁹ Kara, a.g.e., s. 109; Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. el-Mekkî, a.g.e., C.III, s. 61-131.

gelenin Allah'tan olduğunu ve dermânının da yine O'ndan olacağını bilerek Allah'a teslim olmayı ve ihtiyaç kapısı olarak da sadece O'nu adres kabul etmeyi uygun görür:

Mübtelâ kullar ne kılsun derdlere dermân senin
Çâre teslîm ü rızâdır hüccet ü bürhân senin(18a/47)

Kadere imân kaygıyı da yok edecektir. Sürekli sıkıntı ve kaygı yaşayanlar, varlığını Hakk'a teslim etmeyen güruhtandır:

İtmeyen teslîm-i hâlin bilmez ol Hallâk nedir
Bu cihânda kârı her dem âh ile zârîdir(63b/270)³⁵⁰

Bu mefhûmun tasavvufî yorumuyla ilgili tutulan beyitte, Şeyh'ten umulan ma'nevî yardım için bile O'na kayıtsız şartsız teslimin gerektiği ifade edilmektedir:

Tâlib-i himmet olursan hâk-i pâyi-i Şeyh'den
Eğer teslîm ü tevekkül himmete esbâb imiş(63b/269)

5.22. Telvin-Temkin

Telvin, talep ve istikamet yolunu araştırma makamı. Kul yolda olduğu sürece, bir halden diğerine geçtiğinden, telvin ehlidir. Ağırbaşlı, televvünden kurtulup, huzur vesükûna mazhar olan kimse. Hakk'a erince temkin ehli olur.³⁵¹

Divânda sadece bir beyitte bu mefhûmlar isim olarak zikredilmiştir.

Bulmadım aslâ temkîn dâimâ telvîn işim
Gâh dergâhe varıram gâh âyık oluram(35a/134)

Bir beyitte de hâlden hâle geçme demek olan telvîn'e merhâlelerle yer verilir:

Gâh 'âbid gâh zâhid gâh 'ârif oluram
Gâh ben 'aşka düşerem Hakk'a 'âsî oluram(35a/134)

³⁵⁰ her dem/ânın

³⁵¹ Uludağ, a.g.e., s. 522; Baba, a.g.e., s. 282.

5.23. Ma'nâ

Hakikat, sır, iç yüz anlamına gelen ma'nâ, tasavvufta maddî âleme karşılık olan surettir. Bu terime Abdurrahman Nesib, Hazret-i Muhammed'le ilgili beyitlerde de yer vermiştir.

Nice müşkül ma'nâları ma'rifet kitabıyla cevaplayan ve ma'nevî sırları içinde gizleyen, marifet hazinesinin de sahibi Hazret-i Peygamber'dir:

Kitâb-ı ma'rifet sende bulundu
Bilindi hep nice müşkil me'ânî(16a/36)

Açan sensin ma'ârif kenzini çün
Seninle hâl olur sırr-ı me'ânî(72a/320)

Kâinatın yaratılma sebebi olarak gösterilen Peygamber, aşk ve muhabbetin de sembol ismidir (bu konuda bkz. Âyet ve Hadisler) Mü'min duyarlılığı ve mutasavvifâne yorum çerçevesinde Hazret-i Muhammed'e duyulan aşk da Abdurrahman Nesib'de muhabbetin eksiksiz izhârıdır:

Gün gibi zâhir bu ma'nâ zerrece yokdur hafâ
Sen Habîb'in 'aşkına benden muhabbet bağladım
(39a/155)

Mü'minin gönlü de Allah'ın nazarının düştüğü gizli bir hazineye benzetilmiştir. Önemli olan bu hazine içindeki cevheri elde etmektir:

Gönül bir kenz-i mahfidir nazar-gâh-ı İlâhîdir
Bu kenz içre me'ânîni bulan gelsün bu meydâna(88a/418)

Aslolan haikkattir. Ma'na iç âlemin, sûret ise dış âlemin ifadesidir. Görüntüye aldanmamayı tembihleyen beyitte, sureten câhil gibi görünen yüz binlerce ârifin bulunduğu dikkate sunulur:

SEYYİDÂ ma'nâya bak kim sûrete yokdur nazar
Sad-hezârân 'ârif olur cühelâ şeklindedir(23a/74)

Sûreten insan gibi görünen nice insanların, ma'nâ âleminde hayvan olduklarına işaret edilmektedir:

Bu ne kudrettir ki nakşı bir iken farkı ola
Sûretâ âdem velî ma'nîde hayvan eyledi(54a/225)

Aşk derdini kimseyle paylaşmamayı zorunlu tutan kıtmân ehli, bunu beceremeyenlerin aslında hayvandan farkları olmadıklarını söylerken sır tutmanın önemine de vurgu yapar:

Var ise sende eğer 'aşk sakın fâş eyleme
Derd-i 'aşkı çekmeyenler ma'nîde hayvan olur(35b/136)

Dünyayla alakasını kesmiş dervîşler içinde yüz binleri vardır ki Allah eridirler. Görünüşe iltifat etmemeyi bir kez daha dillendiren şair, genç görünseler de onların ma'nâ âleminde ermiş kimseler olabileceklerini ileri sürer:

Hırka-ı 'ebdâl içinde sad-hezârân er yatur
Şeyh-i şâb ise de ana ma'nîde pîrâne bak(58a/246)

Kâinât âlemlerinden birinin bireyi olan insan için fihriste-i âlem de denilmiştir. "Kendini bilen Rabbini bilir"(bkz. Kudsi Hadisler) ifadesinde gizlenen hakikatı kavrama melekesi insanı hayvandan ayrı tutar:

Nüşa-i kübrâdır âdem ma'nâsın insan bilür
Bir mu'ammâdır anı sen sanma kim hayvân bilür(45b/189)

5.24. Rızâ

Her ne tecelli ve zuhur ederse, içinden ona boyun eğmektir. Tasavvufta bu makam, en son mertebedir. Rızâ, tevbe-i nâsûhun verdiği bir neticedir. Kul rızâ halinden ancak tevbe-i nâsûh edemediği zaman geri kalabilir. Tam rızâ

halindeki mutasavvıf, Allah'ın onun teslimiyetini ve hoşnutluğunu kabul edip etmediğini düşünmemelidir; Kahır olsun lütuf olsun, her ilâhî buyruğu itidâl ve neş'yle karşılamalıdır.³⁵² Bu iç neşe, Allah'ın buyruklarıyla hem fikir olmak, bir dilenciye hükümdara dönüştürür ve ilâhî irâdeye katılmaya, aşka giden yolu açar. Rızâ iki çeşittir: Biri Allah'ın kulundan razı olması, diğeri kulun Allah'tan razı olmasıdır.³⁵³

Bir şiirde şair, ümmetinin en fakiri olarak Peygamberimizden şefâatını isterken işinin gücünün de sürekli olarak Hakk'ın rızâsına talep olduğunu söyler:

Senin ümmetlerin içre gedâsı
Bu SEYYİD'dir anın var bir recâsı

Ola kârı dem-â-dem Hak rızâsı
Şefâ'at kıl şefâ'at kıl şefâ'at(15b/34)

Sıkıntı ve zahmetlerinin anlatılmayacak kadar çok olmasına aldırış etmeyerek rızâ makamının halini ortaya koyan şairin, Allah tarafından takdir edilen kahrı bile lütuf olarak görmesi teslimiyetinin bir sonucu olarak yansır:

Mihnetim takrîre gelmez ise de ben râzıyım
Bilürem encâmı elbet lutf olur kahrın senin(74b/335)

5.25. 'Înâyet-Ihsân-Lutuf-Kerem-Âtâ

İyilik etme lütuf ve ihsân anlamlarına gelen inâyet, basiret nuruyla rubûbiyeti temâşâ etmek suretiyle kulluk etmek, Allah'ı görüyormuşçasına ibâdet etmek demektir. İslâm zâhir; imân bâtın; ihsân hakikattir. Lütuf ise kulu Hakk'ın

³⁵² İzzettin Hümâyî Bey Tarafından Hüseyini Makamında bestelenen, Ken'an Rifâi Hazretleri'nin bir şiiri bu mefhumu en güzel şekilde yansıtır:

Neden şekvâ bu nefsinden revâ mı bilmemek kıymet
Hüdâ-yı zü'l-celâldendir sana bu en büyük nimet.

³⁵³ İz, a.g.e., s. 126; Sühreverdi, a.g.e., s. 621; Schimmel, a.g.e., s. 133; Hucvirî, a.g.e., s. 284.

taatına yaklaştıran ve günahlardan uzaklaştıran her şeydir. Neşenin kalıcı, temâşânın sürekli, halin kararlı olması için Hakk'ın yardımında bulunmasıdır.³⁵⁴

Söz konusu kavramlar Abdurrahman Nesib'in divânında oldukça fazla yer alır.

Yaptığı kötülöklere rağmen kendisini lutfedip bağışlayacak olanın da:

Dem-â-dem âh u zâr itsem yeridir çokdur 'isyânım
İsâet bendedir sende 'inâyetdir belî Şâh'ım(48a/200)

Kabahatlarını mağfîret ve afedecek olanın da:

Ey Hudâvendim Efendim her kabahat bendedir
Lîk fazl u 'afv u ğufrân u 'inâyet sendedir(57a/240)

Nefsine uyarak Hakk'a muhalif hareketlerine rağmen şefkat ve merhamet edecek olanın yine yalnızca Allah olduğunu söyler:

Hevâ-yı nefsine tâbî' bulunmaz ben gibi bir ferd
'Inâyet merhamet şefkat Kerîm Allah'a kalmışdır
(63a/268)

Abdurrahman Nesib divânında söz konusu mefhûmların konu edildiği şiirlerden birkaçı şunlardır:

Dü- 'âlemde cem'-i dertlere dermân senindir Hak ?
Deyü nemden halâs eyle sen ihsân eyle Yâ Rabbî

Müsebbib sensin Ey Mevlâ murâd idince 'atâyı
İki 'âlemde medyûn itme sen ihsân eyle Yâ Rabbî

Za'îf ü derd-mendim hem kapunda karedir yüzüm
Halâs it bu hemm ü ğamdan sen ihsân eyle Yâ Rabbî

³⁵⁴ Baba, a.g.e., s. 126: Baltacı, a.g.e., s. 97: Uludağ, a.g.e., s. 259-337.

Murâd itsen bir işi sen anı icrâya kâdirsin
Kapun cümleye melcedir sen ihsân eyle Yâ Rabbî

Benim kesbimdedir ancak bu ekdâr u elem bende
Gel ‘afv eyle beni her ân sen ihsân eyle Yâ Rabbî

Bir ismin oldu Mu‘tî hem ismin dahî Rezzâkdir
Sen i‘tâ eyle imdâd it sen ihsân eyle Yâ Rabbî

Habîbin hem Resûlündür Muhammed Mustafa Ahmed
Bi-hakk-ı Ahmed-i muhtar sen ihsân eyle Yâ Rabbî

Kerîm misin Rahîm misin dahî Rezzâk-ı ‘âlemsin
Kapuna yüz urub geldim sen ihsân eyle Yâ Rabbî

Benim cürmümü ‘afv eyle iki ‘âlemde rahm eyle
Beni mahlûka bakdırma sen ihsân eyle Yâ Rabbî

Ne denlü mücrim ü muhtî ise SEYYİD anı ‘afv it
Halâsa kâdir Allah’sın sen ihsân eyle Yâ Rabbî(68b/300)

Seherlerde akan yaşım gel ihsân eyle Sultânım
Yanar pervâne-veş cânım gel ihsân eyle Sultânım

Hezârân âh u zâr itdim be-gâyet ızdırıp itdim
Gözüm yaşın revân itdin gel ihsân eyle Sultânım

Yolunda varı hâk itdim sana hem armağân itdim
Ne var ise fedâ itdim gel ihsân eyle Sultânım

Hesabsız cürmümü bildim günâha tevbeler kıldım
Kabul eyle sana geldim gel ihsân eyle Sultânım

Bu cânı duzaha atdım nice dem âteşe yakdım
Hemân ihsânına kaldım gel ihsân eyle Sultânım

Kulun SEYYİD'in efkardır dahî cümleden ahkardır
Senin kapunda kemterdir gel ihsân eyle Sultânım(44b/181)

Benim rû-yi siyâhımla kabul eyle beni cânâ
Yeter firkatlere saldın kerem eyle cihân-ârâ³⁵⁵

Günâh-ı bî-hesâb itdim hezâr şerm ü hayâ itdim
Kapuna ilticâ itdim kerem eyle cihân-ârâ

Zenübem oduna yandım kerem-kârâ sana geldim
Hemân ihsânına kaldım kerem eyle cihân-ârâ³⁵⁶

Ümîd-vârım 'inâyetden nasîb eyle se'âdetden
Müyesser kıl hidâyetden kerem eyle cihân-ârâ(45a/184)

Günahı çok bir günahkâr olduğunu itiraf eden şair, Allah'tan suçlarına bir devâ umarken(45a/184); inâyetini bekleyen kulu olarak kendisinden başkasına gidemeyeceğini (31b/116); çâresiz kaldığını, ancak O'nun çâresizlere çâre olabileceğini söylerken(18b/49); Allah'ın inâyeti erişmezse kıyamet günü halinin nice olacağını bilemeyeceğini (45a/185); Sûrun üflenmesiyle diriltilecek olan kıyamet gününde günahkâr olan kendisine ancak Allah'ın inâyetini niyâz eder(15b/33); Sürekli suç ve günahın kendinden sadır olduğunu, ama hidâyetin de Allah'tan olduğunu söyler(33b/123); Bir kuldân kötülük südür olsa Allah'tan

³⁵⁵ Hem 'âsî vü bî-çâre kerem eyle cihân-ârâ

³⁵⁶ Bir ben oldum âvâre kerem eyle cihân-ârâ

inâyetini umması kadar doğalı yoktur(15b/34); Lutfu, ihsânı ve Ğufrânı çok Allah'tan merhamet isterken(68a/297); Ğaffar ismiyle ancak O'ndan inâyet talep edilmelidir(48b/203); Çünkü inâyet günü olan kıyametin sahibi Rahmân ve Rahim olduğundan azâbdan yana sıkıntıya düşmemek gerekir(25a/85); Bu mefhûmların Hazret-i Muhammed'le beraber zikredildiği beyitlerde O'ndan şefâatıyla lutf ve ihsânı temenni ve ricâ edilir:

Suçum başımdan aşmışdır şefâ'at Yâ Resûla'llah
'Inâyet bahri taşmışdır şefâ'at Yâ Resûla'llah(69b/306)

Ki sensin melce-i 'âlem melâz-ı cinn ile âdem
Vücûdun bu cihân içre senin Şehâ 'inâyetdir(85b/402)

Sen şefâ'at eyle lutf it SEYYİD'in mücrim kula
Nâzenîn-i Kibriyâ olan Muhammed Mustafa(72a/319)

Tavâf-ı Ka'be-i vaslın bana bir hacc-ı ekberdir
İden mücrimlere ihsânı sensin Yâ Resûla'llah(85a/400)

Râh-ı tevhîdi açub bu ümmete ihsân iden
Hâdî-i dîn-i mubîn olan Muhammed Mustafa(90a/432)

SEYYİD'in bî-çâreye lutf eyle göster evini
Her nazarda şâd olurdu ey Habîb-i Kibriyâ(32a/120)³⁵⁷

³⁵⁷Bumefhûmların yerverildiği diğer beyitler
(9a/1);(9a/2);(9b/4);(10a/6);(13a/22);(14a/26);(14b/28);(14b/30);(17b/45);(21a/61);(22b/71);(23a/73);(23b/76);(25b/88);(27b/97);(31b/116);(31b/117);(32b/122);(36b/141);(37a/145);(41b/166);(42b/171);(44b/182);(45b/186);(46b/193);(46b/194);(47a/195);(47a/196);(48a/200);(48b/203);(49a/207);(49b/208);(49b/20);(52a/218);(55a/231);(55a/233);(57a/240);(57a/241);(57b/243);(58b/249);(60a/256);(67a/291);(68a/296);(68a/297);(70b/310);(73a/327);(73a/328);(74b/335);(74b/337);(75a/338);(82a/383);(82a/382);(82a/383);(82a/383);(82b/386);(83a/387);(83a/388);(84b/396);(85a/398);(88a/417);(88b/423);

5.26. Kahır

Ezmek, mahvetmek, perişan etmek. Tasavvufta ise, Hakk'ın yardımıyla nefsi ezmek, arzularını kırma ve onu dizginlemek demektir. Bazı veliler kahr, bazıları lutf sıfatına mazhar olur. Hakk'ın kahr ve lutf sıfatlarıyla tecelli etmesi aynı derecede gönül rızasıyla karşılanır.³⁵⁸

Lutufla birlikte onun zıddı olan kahr da Allah'tandır. Allah lutfu için de kahrı için de sebepler, vasıtalar yaratmıştır. Kuvvet ve kudretiyle her şeyi kuşatmıştır. Hiçbir şey O'nun bu ihâtasından dışarı çıkamaz.³⁵⁹

Aşağıdaki beyitlerde lutf ve kahrın Allah'ın dest-i kudretinde olduğunu birkez de şair dillendirmektedir:

'Afv ider ya kahr idersin dest-i kudret sendedir
Sen yaratdın hep senindir emr ü fermân sendedir(14b/28)

Her ne ister ise ider dest-i kudret andadır
'Afv u kahriyle mestûr emriyle fermânı var(15b/33)

Lutfu çok ise Hudâ'nın bil anın kahrı da var
Lutf-i mazhar ile makhûr her zaman ağlar gelür(36b/141)

Allah'ın kahrına çarptıran sebeplerden olan isyânın kendisinde hadsiz ve hesaba gelemeyeceğini söyleyen şair, kahrın korkusunu içten hisseder:

Pâdişâhâ lâ-yu 'addir fisk u 'isyânım benim
Havfa düşdüm bilürem ki kahr-ı hezârân sendedir(25b/88)

Tasavvuf ehli Allah'ın lutfunu da kahrını da bir karşılayarak hoşgörürler. Hatta kimileri için kahrını dilenmek esastır. Allah'ın lutuflarından bir lutf olan kahr da sebepsiz verilmemiştir. Sonucunda mutlaka güzellikler vardır.

Şu beyitlerde Abdurrahman Nesib, herbir kahrın lutfâ çıktığını söylerken, sabır ve rızâ makamlarını da devreye koyar:

³⁵⁸ Uludağ, a.g.e., s. 294-95.

³⁵⁹ Tatlısu, a.g.e., s. 71.

Mihnetim takrîre gelmez ise de ben râzıyam
Bilürem encâmı elbet lutf olur kahrın senin(74b/335)

Ger kahr yüzünden olsa lutf olur encâm-ı kâr
Gönlünü mesrûr ider bir gün olur Kâdir Hudâ(75a/338)

Ey gönül gel zârı zârı inleme
Hasret-i yâr ile her dem ağlama

Lutf olur kahrın sonu bilmezsün
Bu elemden su gibi dağlar başında çağlama(76a/345)

5.27. Kesret-Vahdet

Çokluk-birlik. Bir olan Hakk'ın isim ve sıfatlarıyla tecelli edip çokluk halinde görünmesi kesret, bu çokluğun hakikî bir varlığı olmadığını kavrayıp var olarak sadece Hakk'ı görmeğe vahdet denir.³⁶⁰ Vâhid, âlemdeki sonsuz sayıda çeşitli zıt ve eşyânın Hakk olan tek bir varlığın çeşitli kevnî sûretlerinden başka bir şey olmadıkları keyfiyetinden ortaya çıkmaktadır.Vâhid'in eşyânın kesretinde zâhir olduğu ve kesret halindeki eşyânın da en sonunda Vâhid'e yani Hakk'ın bir olduğuna ircâ olunabileceği³⁶¹ temel keyfiyyetinin divandaki şiirlere yansması şu beyitlerde karşımıza çıkar:

SEYYİDÂ eşyada dâim Hakk'ı gör zîrâ ki Hakk
Vahdet-i âyine-i kesretde seyrân eyledi(54a/225)

SEYYİDÂ hatt-ı sivâyı levh-i hâtırdan çıkar
Gel verâ-yı kesrete bak anda bir cânân var(63b/271)

Allah'ın aşkını isteyenler O'nun vahdâniyetine, yine O'nun dışındaki varlıkları tercih etmemeleri gerekir.

³⁶⁰ Uludağ, a.g.e., s. 309.

³⁶¹ Ganiyy-i Muhtefî, a.g.e., s. 14.

‘Âşık’ın hâli dem-â-dem çün seher-hîz olmadır
Kesret emvâcına dalma tâlib-i tevhîd isen(11a/10)

Tevhid denizinin dalgıcı olan âşık, Hakk’a yakınlık için kesrete teveccühü terk etmelidir.

Var yürü var bahr-i tevhîd içre ğavvâs ola gör
Kesrete kılma nazar sen ‘ind-i Hak nâm-zed isen(11a/10)

5.28. Kanaat-İstiğnâ

Kanâat, hem elde olanla yetinmek ve kısmetine razı olma, hem de elde olanı idâreli, dikkatli, hesaplı, kitaplı ve ölçülü harcama, yani tutumlu olma anlamına gelir. Kanâatın zıddı tamah, hırs ve tûl-i emeldir.³⁶² Kanâat çalışıp çabalayarak, bütün cehdini sarfettikten sonra eline geçene razı olmaktır.³⁶³

İstiğnâ: Zengin olmak, zenginlik istemek, ihtiyaç duymamak, tenezzül etmemek anlamına gelir. Tasavvuf terimi olarak da Allah’ın kendisine kâfi olduğuna inanarak ondan başkasına ihtiyaç duymaması ve tenezzül etmemesidir.³⁶⁴

Allah’tan gelen her şeyi memnuniyet ve gönül hoşluğuyla kabullenme anlamına gelen rıza makamından bir önceki basamak olan kanâat, bir tasavvuf eri olan Abdurrahman Nesib’in gönül yuvasını olabildiğince işgâl etmiş, yalvarıp yakarmayı kendine görev bilen gönül, kimi zaman istiğnâyı bağış sahibi Cenâb-ı Hakk’a bırakmış, kâmil bir insan prototipiyle kimi zaman da bu makama şâh olarak karşımıza çıkar:

Bana yalvarmak yakarmak sana istiğnâ düşer
Lîk Şâhâ zü’l-‘atâsın zâtına i’tâ düşer(55a/231)

Câh-ı istiğnâya şâh oldum recâ bilmem nedir
Mâsivâdan fariğam ben mültecâ bilmem nedir(49a/207)

³⁶² Uludağ, a.g.e., s. 161.

³⁶³ İz, a.g.e., s. 120; Ayrıca bu konu için bkz.Kuşeyri, a.g.e., s. 245-248.

³⁶⁴ Uludağ, a.g.e., s. 277.

Allah'tan başkasına ihtiyaç duymamak makamı olan istiğnâya ulaşmayı aklına koyan şair, gönül hanesini geçici zevklere ve mâsivâyâ kapattığını ifade eder:

Geçdik ümîd-i recâdan mâsivâ kayd itmeyüz
Semt-i istiğnâyı tutduk ğayre dil bend itmeyüz(24b/81)

Neyleyim fânî cihânın zevkini
Mâsivâden dâimâ istiğnâdeyim(83b/392)

Gönlünü istiğnaya bırakalı dünyaya meyli kesip gece gündüz Allah'a niyâzdadır:

Dil niyâz eyler ise de gönlüm istiğnâdadır
İstemez dünyâyı bir dem rûz u şeb Mevlâ'dadır(66b/289)

Sevgilinin mutad davranışları arasında sayılan nâz ile istiğnâ iki ayrı beyitte bir arada zikredilmiştir:

Çeşm-i âfet bir bakış bakdın ki yakdın sen beni
Nâz u istiğnâ ile öldürdün âhir sen beni(90b/433)

Şimdi istiğnâyâ salma kendüni bin nâz ile
Ey cihân-ârâ güzel mecbûrun oldum ben senin(96a/479)

5.29. Devrân

Dini folklör, zikrullah. Tarik-i Halvetiye'nin âyini. Ayrıca, dünya, felek, talih anlamına da gelmektedir.

Celvetî tarikatını ele alan bir şiirde, bu kelime hem tarikatle ilgili yönünü hem de gönüldeki zikir neş'esini kast eder:

Devrân benim gönlümdedir
Ben Celvetîyem Celvetî(55b/234)

5.30. ‘İrfân

Marifet, Keşf, ilham, sezgi, manevî ve ruhî tecrübe ile elde edilen bilgi, tecrübî bilgi.³⁶⁵ Arınmış bedenlerin temiz sırlarında saf riyâzet suyuyla yetişen ilim. Bu ilim dürüst nefisler ve yüksek himmet sahipleri için lüzumsuz işlerden arındırılmış vakitlerde ve ayık kulaklarda ortaya çıkar.³⁶⁶

Kâinât büyük âlem, insan küçük âlemdir. Kâinât insanın büyük nüshası, insan kâinâtın küçük nüshasıdır.³⁶⁷ Divânda bir beyitte âlemde mevcut bulunan eşyanın aslında Hakk’ın delili ve ısbatı oldukları, ama bunun için de irfân ilmine vakıf olmak gerektiğine işaret edilir:

‘Âlem-i kübrâ ile şerh eyledi ol nüshâyı
Bilmez anı her şâhıs ‘âlemde zî-‘irfân bilür(45b/189)

Bir gönül kim her maksada beni im‘ân eyledi
Kurtulub taklîdden o tahsîl-i ‘irfân eyledi(54a/225)

Âbid, yani kulluk vazifesini yapan kimse ile irfân sahibi bir beyitte bir arada zikredilerek, ârif olmayanların âbid olma gibi bir makamı da bilemeyecekleri vurgulanmıştır:

Gice gündüz kul olan Mevlâ’sına ‘âbid gerek
Bilmedi çârem nedir ki nefsimin ‘irfânı yok(57b/243)

Allah, İrfân sahibinin kalbine bu mevcûdâtın sırlarını yerleştirmiştir. Kâinâtın sırlarını bilme kudretini elinde tutan Hazret-i Peygamber’in de inananların gönlünde yer etmesi gereken sevgisi en makbul olanıdır:

Gönül bîgâneye virmiş muhabbet
Bilürsen ma‘den-i ‘irfân Muhammed(66b/288)

³⁶⁵ Uludağ, a.g.e., s. 271.

³⁶⁶ Abdürrezzak Kâşânî, a.g.e., s. 399.

³⁶⁷ Uludağ, a.g.e., s. 40.

İder da‘vâ-yı ‘irfânı bu cehliyle o nâdân
‘Aceb bilmez mi Kur’ân’ı dahî bâ‘is-i Resûlü(67a/290)

İrfân mektebinde ders almayanlar Allah’ı layıkıyla bilmeyen gafillerdendir:
Bilmeden Allah’ın ğafletle giçdi her şebîn
Ağlasun dîden bu ğamdan ağlasun ‘irfânı yok(83b/391)

5.31. Tevhîd

Tevhid üç kısımdır: 1-Hakk’ın Hak için tevhidi, 2-Hakk’ın halk için tevhidi, 3-Halkın Hakk’ı tevhidi³⁶⁸. Divânda söz konusu mefhûmla birlikte meclis, tekye, sırr, şem‘, halka ve râh kelimeleri kullanılarak terkip kurulmuştur.

Halkın tevhidi, İnsanların Allah’ın bir ve eşsiz olduğunun ifadesi olan Lâilâhe illâ‘llah’ı yaşayarak ve tadararak bilmeleridir.

Halka-i tevhîdi görse cân atar ‘âşık olan
Zikr ider devriyle durmaz hâli bî-karâr olur(9b/5)

Gönlün ğafletten uzak kalabilmesinin anahtarı, kâmil bir şeyhin gözetiminde yapılan tevhidi zikirdir:

Zikr ü tevhîdi idersen yâ niçün ğâfil dilin
Şeyh-i kâmil dâmenin tut anda olsun dü-elin(14a/27)

Hazret-i Muhammed’in sünnetine bağlı bir tasavvufun önemini her hâl ü kârda ifade eden şair, O’nun din önderi kimliğiyle tevhid bayrağını açıp ümmetine ihsânda bulunduğunu söylerken, bir bakıma tevhid-din ve sünnetin birlikteliğine işaret eder:

Râh-ı tevhîdi açub bu ümmete ihsân iden
Hâdî-i dîn-i mubîn olan Muhammed Mustafa(90a/431)

³⁶⁸ Uludağ, a.g.e., s. 533-534.

Şiirlerden birinde tevhid, bütün unsurlarıyla zikredilerek yer alırken, zikir meclislerindeki tevhidten, Allah'ın eşsiz Zât'ını idrâk etmeye; tevhidin sırrına ermekten, eşyadaki Hakk'ın varlık ve ehadiyetini anlamaya ve bezm-i ezelde verilen sözü hatırlatmak için tevhide da'vet vardır:

Teşne-leb gitme cihândan meclis-i tevhîde var

Sağâr-ı 'aşkı idüb nûş tekve-i tevhîde var

Ehl-i kâl olma dahî hâl ehli olma kıl şühûd

Zât-ı bî-çûn-i İlâhî keşfine tevhîde var

Rûz u şeb olsun münevver zikr-i Hak ile derdin

Sırr-ı tevhîdi dem-â-dem bilmeğe tevhîde var

Sînede yak şem'-i tevhîdi seherde her gice

Görmeğe eşya-yı Hak Hak sırrına tevhîde var

Ey dilâ bezm-i 'âlemde itdüğün 'ahdin kanî

Her nefesde 'ahdini ifâ için tevhîde var

SEYYİDÂ yaksun derûnun dem-be-dem envâr-ı Hû

Kalmasun aslâ vücûdundan eser tevhîde var(49a/205)

6. TARİKAT İLE İLGİLİ MEFHURLAR

6.1. Zâkir

Zikreden, zikir meclisinde zikir âyinini idare eden. Musikî usûlüne göre ilâhiler okuyup zikredenleri coşturan kimse.³⁶⁹

Zikrin bir sonraki merhalesi, zâkirin, tevhidin lezzetini gönülevinde hissetmesiyle cezbeye ulaşmasıdır:

³⁶⁹ Baba, a.g.e., s. 310; Uludağ, a.g.e., s. 582-83.

Nağmesi zâkir-i merdânelerin hey heydir(67b/294)

6.2. Pîr

Yaşlı, ihtiyar, şeyh, üstad, kendilerine Peygamberimiz'in ahlakından ve sıfatlarından başka bir şey bulunmayan, Cenâb-ı Hakk'ın tasarrufuna mazhar olan kimsedir.³⁷⁰ İstilahî olarak, tarikat kurucusu demektir.

Divanda sadece dört beyitte yer alan kelime, tarikat kurucusu Aziz Mahmud Hudâî'yi kasteder:

Pîr-i Mahmûd Hüdâyî bendesiyem der-niyâm
'Âlem-i 'ukbâda dahî sâyesinde kıl mekîn(50a/214)

Pîrim Hudâyî'dir benim
Ben Celvetîyem Celvetî(55b/234)

Aziz Mahmud Hudâî bendesi ve sâliklerinden olduğu anlaşılan Mahmud Emin'in vefatı sebebiyle yazılan bir şiirde, kabrinin de müntesibi olduğu pîr-i Mahmud Hudâî'nin kabriyle yüzyüze düştüğü ifade edilir:

Bende-gân-ı pîr-i Mahmûd Hüdâyî'den idi
Anun'çün düşdü kabrine müvâceh bu zemîn(96b/480)

Celveti tarikat sâliklerinden Muhammed Efendinin vefatı için kaleme alındığı görülen şiirde ise pîr-i celvet işaretiyle Şeyh Rûşenî'nin ma'nevî himmetinin devamı için duâ edilir:

Halvetin itdi tam oldu cihânda Celvetî
Pîr-i Celvet'den anı dîr eyleme Ey Pâdişâh(97a/482)

6.3. Mürşid, Şeyh

Mürşid, irşâd eden, doğru yolu gösteren kılavuz kimsedir. Hakiki anlamda mürşid, Hz. Muhammed'dir. O'na vâris olma vasıflarını hâiz olan kâmil

³⁷⁰ Baba, a.g.e., s. 225.

insanlar da irşâd yetkisine sahiptirler. “Mürşid” yerine “Şeyh” de kullanılmıştır. Tasavvuf sisteminin müesseseseleşmiş hali olan tarikatta, şeyh, diğer bir tabirle mürşid, sistemin temel taşlarındandır.³⁷¹

Mürşidsiz olan mürid maksadına ulaşamayıp nefis ve şeytan elinde zebûn olur.³⁷² “Mürşidi olmayanın şeyhi şeytandır.” Sözü tasavvuf çevrelerinde hüsn-i kabul görmüştür. İşte bu ifadenin nakarat beyit halinde yer aldığı şiir Abdurrahman Nesib’in de tasavvufî kişiliğinin bir sonucu olsa gerektir:

Zıkr ü tevhîdi idersen yâ niçün ğâfil dilin
Şeyh-i kâmil dâmenin tut anda olsun dü-elin

Emr idüb Mûsâ’ya didi gel yürü sen Hızır’a var
Şeyh-i kâmil dâmenin tut anda olsun dü-elin

Şâh-ı ‘âlem-gîr de olsan sana bir mürşid gerek
Şeyh-i kâmil dâmenin tut anda olsun dü-elin

Nice şâh nice bende tutdular şeyh dâmenin
Şeyh-i kâmil dâmenin tut anda olsun dü-elin

Gerçi ‘ilm ile olursun ‘asrının bir dânesi
Şeyh-i kâmil dâmenin tut anda olsun dü-elin

Ger tarîkat hem hakîkat n’idügin sen bilmeğe
Şeyh-i kâmil dâmenin tut anda olsun dü-elin

Sen hidâyetle dalâlet yoların fark itmeğe
Şeyh-i kâmil dâmenin tut anda olsun dü-elin

³⁷¹ Mustafa Aşkar, *Niyâzî-i Mısri ve Tasavvuf Anlayışı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 279.

³⁷² Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 246. (İsmail Hakkı Bursevî, *Şerh-i İlâhî-i Hacı Bayrâm-ı Velî*, Süleymaniye Ktp., Halet Ef. 724/1’den naklen)

Var mı şeyhin SEYYİDÂ ol râh-ı Hakkı gösterir
Şeyh-i kâmil dâmenin tut anda olsun dü-elin(14a/27)

Mürşid olan Allah dostu eşyanın hakikatlerini idrâk ettiğinden, vücûdu her ne kadar zayıf ve çelimsiz olsa da ma‘rifetde uçsuz bucaksız deryâ gibidir.³⁷³ Tarikatte esas olan eksiksiz ve mükemmel bir şeyhdir. Şairin mürşid tanımını da bu değerler karşılar:

Hırka-ı ‘ebdâl içinde sad-hezârân er yatur
Şeyh-i şâb ise de ana ma‘nide pîrâne bak(58a/246)

Müridin kayıtsız şartsız şeyhine bağlılığı tasavvufun olmazsa olmazlarındanır. Abdurrahman Nesib, müridin şeyhine olan saygı ve muhabbetini tarikat kurucusu A.Kadir Geylânî ile mukayeseye tabi tutması tasavvufun bu konudaki bakış açısını ortaya koyması bakımından önemlidir:

Mürşid-i kâmil cihânda şöyle bil şeyhin hemân
Hem dahî ol Gavs-i A‘zam Seyyidü’l-Aktâb imiş
(63b/269)

Aşk coşkusuyla hem-hâl olan gönül, şeyhin elinden içtiği bir damla suyu cihanın sularına değişmez:

İçse de âb-ı cihânı kanmaz ol şeydâ gönül
Câm-ı şeyhin katresin nûş eyleyen sîr-âb imiş(63b/269)

Aşk âteşiyle yakıp kavrulan âşık, uğruna yollara düştüğü aşkını kendisi için mürşid yapmıştır

Himmetim mahkûm idüb düşdüm anın ben pâyine
Mürşidim ‘aşkdır benim hem rehberimdir râh-ı
‘aşk(58a/247)

³⁷³ Ceylan, a.g.e., s. 246. (Âyinezâde-i Sirozî, Şerh-i Manzume-i Çelebi Sultan, Taksim Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, 1464/2’den naklen)

İrşâd görevini yürütecek şahısta bulunması gerekenler özetle şunlardır, yakînî imân, kitab ve sünnet ilmi, kâmil takva, basiret, feraset ve terbiyede siyaset ilmi, manevi silsile ile irşâd icâzeti, zühd ve îsâr ahlakı, manevî câzibe ve İlâhî heybet sahibi olmak.³⁷⁴ Şair mutasavvıf kişiliğinin gayretiyle olsa gerek dünyada şeyhden başkasına gönül verip himmet dilenilmemesini söylerken, onu en kapsayıcı özelliklerinden biriyle takdim eder:

Gez dolaş iklîm-i seb'î virme SEYYİD ğayre dil
Şöyle îmân eyle şeyhe ol ulu'l-elbâb imiş(63b/269)

Tarikat sâliklerinin vefatı için kaleme alınan şiirlerden şu iki ayrı beyitte söz konusu kelime zikredilir:

Şeyh Selâmî bende-i hass cihândan gitdi âh
Pîrinin cennetde dahî sâyesin itdi penâh(96b/481)

Şeyh Rûşen bendesi 'ukbâya gitdi âh âh
Şeyhinin firdevsde dahî sâyesin itdi penâh(97a/482)

6.4. Dervîş

Dervîş, kapı eşiği, mütevazî kul, fakir, Allah'a ihtiyacı olan, yalnız Allah'tan isteyen; terim olarak da, bir tarikata intisab eden kişiye denir.³⁷⁵ Ayıplama ve kınamaya muhatap tutulan melâmetî meşrep sahipleri için tevazu istenen beyitte Onların sadece Allah'tan talep eden dervîşler oldukları anlatılmak istenir:

SEYYİDÂ fânî 'âlemde her melâmet ehline
Sen tevazu' eyle dâim ana dervîşâne bak(58a/246)

Dervîşe tehlikeli bakıştan sakınmak gerektiğini söyleyen şair, yoksul görünmesine rağmen Allah'ın katında sultan olanlarına dikkat çeker:

³⁷⁴ Dilâver Selvi, *Kur'an ve tasavvuf Tefsirlerinin Tasavvufa Bakışı*, İstanbul, Şûle Yayınları, 1997, s. 297-98

³⁷⁵ Baba, a.g.e., s. 40; Gölpinarlı, a.g.e., s. 17.

³⁷⁵ Öztürk, a.g.e., s. 83-86.

Kıl hazer sen dervîşe itme hakaretle nazar
Nice sultânı olur kim ol gedâ şeklindedir(23a/74)

Dünyanın geçiciliğini düsturlarının merkezine yerleştiren bu zümre, elbette dünya hayatına dair bir şöhretin de sahipliğini üstlenmezler. Çünkü, yâr ile aynı meclisi paylaşmak olan bedeli tartışılmazdır:

Gerçi nâmı hem nişânı yokdurur dervîşlerin
Lakîn amma bezm-i yârda Şâh ile cânâneyiz(36b/142)

Dervîş Allah'ın ismini duyduğunda mahvolan bir âşıktır. Dünyaya dair hiçbir birikimi de yoktur:

Mâl u mülkü ‘âşıkın olmaz bu ‘âlem içre hiç
Dervîş olan nâm-ı Hakk’ı işidirse mahv olur(9b/5)

Tasavvufî cepheden bakış açısıyla dervîşin tanımını en yalın haliyle bu beyitte karşımıza çıkar:

Dervîş-i fakîr benem
Kemter ü hakîr benem(21a/62)

Yünden yapılmış kaba kumaş olan giysi dervîşin sahip olduğu yegâne eşyadır. ‘Abâ ile dervîşin özelliklerini buluşturan bir şiire “abâ” kafiye olmuştur

Dervîşe bu ‘âlem içre elverir ednâ ‘abâ
İstemez şâl u kabâyı ana pes vâlâ ‘abâ

Neylesün fânî cihânda devlet hem serveti
Mâsivâdan dem-be-dem kıldı anı cüdâ ‘abâ

Bu fenâ vârina itmez hiç nazar dervîş olan
Zînet-i dünyâyı itdirdi ana yağmâ ‘abâ

‘Âkıl olan râh-ı Hak’da eyledi ifnâ vücûd
Anı bakî yâre kıldı her dem âşinâ ‘abâ

Mâsivâyâ rağbet itmez dervîşin matlubu Hak
Virmedi ana muhabbet dünyâyâ kat‘â ‘abâ

SEYYİDÂ fânî cihâna itme rağbet merd isen
Sen de ‘uryân ol kabâdan elverir sana ‘abâ(11a/11)

6.5. Dergah-Tekye

Dervîşlerin ve tarikat ehlinin toplanıp, şeyh veya halifenin yönetiminde zikir, ayin ve ibâdet ettikleri, seyr ve sülûk ile meşgul oldukları, nefis terbiyesi gördükleri; ruhen ve ahlaken eğitilip, olgun ve yetkin kişiler haline geldikleri yerdir. Ribât, astâne, düveyr, savmaa, mescid, mihrâb ve zâviye gibi çeşitli adlar alır.³⁷⁶

Bu mefhûmlardan tekye, divânda sadece iki beyitte geçmesine rağmen dergâh, kırk dört beyit ve şiirde zikredilmiştir

Sâlikin zâhirini mal ve mülkten, batınını karşılık bekleme anlayışından arındırması, yaptığı her işi sırf Hak rızası için yapması, makam ve hâl sahibi olma düşüncesini hatır ve hayalinden dahi geçirmemesi³⁷⁷ olan tecrîd tasavvufî merhâledir.

Aşk tekyesi, dünya muhabbetinin zâhirî ve batınî olarak vücût mülkünden atılmasının merkezidir âdetâ. Bir beyitte bunun temennisi yapılırken:

Soyunub ben tekye-i ‘aşk içre ‘uryân olayım
Tîr-i müjgânınla ur ki sana kurbân olayım(92a/441)

Abdurrahman Nesib’in dünyaya dâir alakasını yine kendi ifadesi ışığında dillendiren bir başka beyit, tamamiyle zâhirî ve batınî bir teslimiyetin ifadesi olmuştur:

³⁷⁶ Uludağ, a.g.e., s. 521; Ayrıca bkz. Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul, 1990.

³⁷⁷ a.m., a.g.e., s. 516.

Terk idüb atlaz u şâlı ehl-i tecrîd olmuşam
Soyunub ben tekyeye mihmâne geldim ben bugün
(29a/106)

Divândaki şiirlerde yer alan dergâh mefhûmu, sâliklerin zikirlerini yaptıkları tasavvufî bir mekân olmaktan ziyâde Allah'ın huzuru, makamı ve hesap günü olarak kastedilmektedir.

Allah'ın dergâhına sürecektir yüzünün olmadığını, günahkâr bir kul olduğunu ikrâr eden şair, Allah'ın yardımından gene de ümitvârdır:

Senin dergâhına lââyık 'amel yok
Yaratdın sen gene tevfik senindir(9b/4)

İlticâyâ yok yüzüm dergâha tutam ben anı
Çok günâh itdim kapunda ey Şeh-i şâh'im benim(17b/45)

Allah'ın faziletinin kapısında bir gedâ olarak dergâha yüz tutup el kaldırır(13a/22); Dünya işlerinden geçip, başka kapılara varmadan sadece Allah'ın kapısında dilencilik yapar(16a/38); Zâyıf bir kul olarak yüzünü dergâha sürer(18a/46); Günahkâr bir kul olarak isyân ve günahlarının bağışlanması için dergâha yüz tutar(21a/61); Yokluk ile vardığı dergâhın sahibi tüm zenginliklere mâliktir(31b/118); Seher vakti el açıp yüz vurduğu dergâha zâr ile efgân ederken(34a/126); Allah'ın rahmeti için bunu yapar(34a/128); Gönül dâimâ Hakk'ın ulu dergâhına bakmalıdır (30b/112); Bu bakış cân gözü ile olmalıdır(28a/102); Dilenci olarak dergâhtan lutuf ve ikrâm umup reddedilmemeyi bekler(46b/194); Allah'ın ihsânını talep edip mağfiretini dilenmek için yüzünü dergâha tutar(47a/196); Nefsinin kendisini dergâhından uzaklaştırdığı Allah'ından hidâyet bekler (50b/214).³⁷⁸

³⁷⁸ Divânda bu mefhûmun bulunduğu diğer beyitler şunlardır: (17a/41); (18b/49); (22a/68); (35a/134); (46b/193); (56a/236); (57a/240); (60b/257); (65a/277); (69b/306); (70a/309); (72a/319); (72b/324); (73a/329); (73b/331); (73b/332); (74a/334); (79b/365); (82a/380); (83a/388); (84b/397); (86a/406); (88a/417); (89a/424).

Şu şiirde “dergâh” mefhûmu en yalın ve içten bir yakarışla beslenerek zikredilmiştir:

Ey Şâfi‘-i rûz-i cezâ
Tutdum yüzüm dergâhına

Ey nâzenîn-i Kibriyâ
Tutdum yüzüm dergâhına

Ben cürm-i bî-pâyân ile
‘İsyân hem hüsrân ile

Bin nâle vü efgân ile
Tutdum yüzüm dergâhına

Ey Pâdişâh-ı pür-kerem
Şâhen-şâh-ı vâlâ-himem

Zenbim bana oldu elem
Tutdum yüzüm dergâhına

Rû-yi siyâhım görürem
Çokdur günâhım bilürem

Dergâhına yüz ururem
Tutdum yüzüm dergâhına

SEYYİD sivâ avâresi
Bî-hadd durur yüz karesi

Ey çâresizler çâresi

Tutdum yüzüm dergâhına(62a/263)

6.6. İstimdâd

İmdâd istemek, meded ummak. Tasavvufî anlamda tarikat ehlinin şeyhlerden veya ölü velilerin ruhlarından yardım istemesidir.³⁷⁹

Şair, muhtelif beyitlerde, ‘âsî bir kul olarak Allah’ın rahmetini, faziletini, tevvâb isminden tevbesini isterken, kâdir isminden de yardım ve meded umarak istimdâd mefhûmunu zikretmiştir:

Geldim istimdâde bâb’a rahmetinden itme red

Pâdişâhım ‘âsiyim ben çâre sendendir meded(12b/20)

Âsitân-ı fazla istimdâde geldim yâ Ehad

‘Afvını ümid idüb ben sana geldim yâ Samed(18a/46)

İsm-i tevvâbından istimdâde geldim ben kulun

Bildim erhâmın bana imdâde geldim ben kulun(45b/185)

On sekiz bin ‘âlemi îcâd iden Kâdir Hudâ

Sana istimdâde geldim bana sendendir meded(89a/424)

Bütün takdirin Allah’ın irâdesine bağlı olduğunu ortaya koyarken, sonucuna da her ne olursa razıdır :

Kimden istimdâd idem ben kul senin fermân senin

Her ne eylersen revâdır ben hevâ mağlûbıyam(18a/47)

6.7. İntisâb

Bir yere bağlanma, tasavvufî olarak da bir şeyhe mensup olma³⁸⁰ anlamını taşır. Divanda mefhûma yer verilen üç beyitten ikisinde, şefkat ve merhamet yönüyle Hazret-i Muhammed’le ilgili tutulmuştur:

³⁷⁹ Uludağ, a.g.e., s. 279.

Umaram sermâye-i emn ü emânımdır benim
İntisâb-ı Bâr-gâhın Yâ Muhammed Mustafa(12a/17)

Âsitân-ı Mustafa'ya intisâb ister gönül
Bâr-gâhından dahî hem feth-i bâb ister gönül(17a/41)

Sevgiliye ulaşma hasretiyle yaralı gönül, her ân O'nun ayaklarının eşiğine intisâb fikrindedir:

Elverir hicrân-ı yâre mübtelâ oldu dilim
Hak-i pâ-y-i dosta her dem intisâb ister gönül(77a/352)

6.8. İrşâd

Doğru yolu göstermek, tenvîr etmek; irfân sahibi bir şeyhin tarikata talib olan dervîşleri Hakk'a iletmesi³⁸¹ dir.

Divandaki şiirler arasında sadece bir beyitte Hazret-i Peygamber'le alakalı tutularak zikredilmiştir:

Çü rûhun mübtedâ olmuş dahî ser-çeşme-i feyyâz
Vücûdundur senin 'âlemlerin irşâdına bâ'is(45b/187)

6.9. İlticâ

Sığınma, barınma demektir. Abdurrahman Nesib Efendi bu mefhûma yer verdiği şiirlerini Cenâb-ı Hakk ve O'nun Habib'i ve Peygamber'i olan Hazret-i Muhammed'le ilgili tutmuştur.

Günahlarını itiraf ederek ulu dergâha ilticâya gelen şair, yaptıklarının kendine zarar verdiğini söylerken samimi ve içtendir:

Senin gibi ulu Rahmân'a geldim ilticâ itdim
Efendim Pâdişâhım sana n'itdim ben bana itdim(31b/116)

³⁸⁰ Baba, a.g.e., s. 141.

³⁸¹ Baba, a.g.e., s. 142.

Şair, hesapsız günahlarına binlerce hayâ duyarak Allah'ın kapısına ilticâ eder(45a/184); Beyler ve şâhların kendisine ricâcı oldukları Allah'tan, şefkatını göstermesi için ilticâyâ gelir(75b/342); Gâh yanarak gâh ağlayarak niyâz ve ilticâda bulunur(63a/267); Her gece ve gündüz ilticâ ettiği Allah'tan kendisine kerem kılmasını ister(89b/429); Rahim olan Allah'tan başka sığınılacak kimsesi de yoktur(95a/472); Hakk'ın ilticâsından başka kendisine niyâz da olmaz(50b/212); Her ne kadar da günahkâr ve 'âsî ise de dünya ve 'ukbâda keder görmemesi için ilticâ eder(89b/428).

Bir beyitte de ilticâyı Hazret-i Muhammed'e yaparken son nefeste yardımını ümit eder:

İlticâ eyler dilim dergâhına her rûz u şeb

Son demimde bana imdâd Ey Fahr-i cihân(81a/377)

6.10. Zikir

Zikir, hatırlamak, zihinde tutmak, yâd etmek, unutmamak ve anmak mânâsına Kur'ân kaynaklı bir tasavvuf kavramıdır. Zikir, kevn ve fesâd âleminden çıkarak ulvî âleme yükselişte en kısa yolu teşkil eden rûhî bir müşâhâde ve Kur'ânî bir davranış şeklidir. Tarikatların ilkesidir. Aşk yolundaki ilk adımdır.³⁸²

Şâir, cismini yok etmek için tevhid halkasına girerek, Allah zikrinin nuru ile coştüğünü söyler(29a/106); Sadece Allah'a dikkat kesilerek gece gündüz Hakk'ın zikri istenir(30b/112); Yalnız dünya değil, ukbâyı da unutup Hak ile zikir ve fikir niyâz edilir(31b/117); Hasta gönüllere devâ cânâna olan zikir(34a/127); Tevhid ve zikirdeki gönül ğaflette olamaz(14a/27); Yâr derdiyle pervâne olmuş gönül, Hakk'ın zikriyle de mestânelerdendir(36b/142); Hakk'ın zikriyle sarhoş olana da'vet çıkarılır (43b/176); Cenâb-ı Hakk'ın sayısız isimleriyle O'nun zâtını zikrederek, uyuyan gönüller uykudan uyarılmak istenir(44a/179); Dertli gönüllerin aydınlığı, gece gündüz yapılan Hakk'ın

³⁸²Yılmaz, a.g.e., s. 99; Altıntaş, a.g.e., s. 68; Ayni, a.g.e., s. 224; Schimmel, a.g.e., s. 170.

zikridir(49a/205); Gönül, Hakk'ın zikrine devâmda olmalı, çünkü âşıkın zebânı tevhiddir(66b/289); Âşıkların zikri “Yâ Hayy”, zâkirlerin nağmesi “Hey, hey”dir(67b/294); Her şeye rağmen dil şefâ‘at sahibi olan Allah’ın zikrinde yetersizdir(54b/230).

Divânda “zikir” mefhûmunu konu alan şiirler olduğu gibi verilmiştir:

Yâ İlâhi zikr ü fikrin rahatu'l-ervâh olur
Derd-i ‘âşık her nefes Allah Allah hû olur

Zikr-i ‘aşkdır ‘âşık’ı maşuka vasıl eyleyen
‘Âşıkın hâli dem-â-dem zikr ile feryâd olur

Halka-i tevhidi görse cân atar ‘âşık olan
Zikr ider devr ile durmaz hâli bî-karâr olur

Mâl u mülkü ‘âşık’ın olmaz bu ‘âlem içre hiç
Dervîş olan nâm-ı Hakk’ı işdirse mahv olur

Pâdişâhâ derd-mendin SEYYİD’in bî-çâreye
Cânını ‘aşkınla teslim eylemek âsân olur(9b/5)

Mâsivâdan kalbi tathir eyle gel
Misk-i tevhîd ile ta‘tîr eyle gel

Varlığın yok eyle tevhîd ile sen
Mahv olunca zikr ü tevhîd eyle gel

Hubb-i dünyâ ile oldun nice dem
‘Âkıl isen hubb-i tebdîl eyle gel

Gice gündüz al ele tesbihini
Dem-be-dem zikrini teksîr eyle gel

Nice bir muzlîm idersin kalbini
Nûr-i tevhîd ile tenvîr eyle gel

Zînet-i dünyâyı terk it merd isen
Kendüni zikr ile tezyîn eyle gel

Rûz u şeb ğafletle olma SEYYİDÂ
Giceler nevmi tekîl eyle gel (14b/29)

Bâreka'llah Celvetîler kurdular bazâr-ı Hû
Ahz u i'tâsı dem-â-dem şu'le-i envâr-ı Hû

Âteş-i 'aşk ile yandı sâlikân-ı Celvetî
Ehl-i Celvet dervîşin gönlündedir efkâr-ı Hû

Mâsivâdan yumdular göz kayd-ı cândan geçdiler
Gayre bakmaz oldular gördükleri dîdâr-ı Hû

Celvetîler cân u dilden Hakk'a 'âşıkdır müdâm
Dü cihânda 'âşık besdir cemâl-i yâr-ı Hû

Kalmadı anlarda varlık mâsivâdan yok nişân
Daldılar tevhîd ü zikre anlar ezkâr-ı Hû

Mazhar-ı sırr-ı İlâhîdir 'avâlim ser te ser
Bir nigâh it 'âleme kim andadır gülzâr-ı Hû

Râh-ı Celvet râh-ı Halvet ikiden maksûd bir
SEYYİDÂ mahbûb-i Hak'dır vâsıl-i esrâr-ı Hû(25b/87)

Gel çağur Allah Allah hû deyü
Hakk'ı zikr it dâimâ Yâ hû deyü

Zikr-i Hak olsun dilinde müstedâm
Anı zikr it her nefes Yâ hû deyü

Sen rızâ-yı Hakkı istersen müdâm
Rûz u şeb çağur anı Yâ hû deyü

Mürde-dil ihyâsına budur sebep
Kalb-i ihyâ ile sen Yâ hû deyü

Hak diyenler dâimâ mesrûr olur
Gönlünü şâd eyle Hak yolu deyü

Bî-sebeb laf ile olma bağılu dil
Her.....çağur Yâ hû deyü

SEYYİDÂ Hak'dan dilersen fazl-ı vücûd
Dem-be-dem zikr eyle hû Yâ hû deyü(80a/369)

Kalbi ihyâ eyle zikru'llah ile
Gönlü handân eyle zikru'llah ile

Gel dedem gel Hakk'ı zikr it rûz u şeb
Kalbi âgâh eyle zikru'llah ile

Her nefesde Hakk'ı zikr eyle hemân
Gönlünü pâk eyle zikru'llah ile

Ni'met-i 'uzmâdır îmânın sana
Gice gündüz hû de zikru'llah ile

Her işin ta'ât-ı Hak olsun senin
Çok 'ibâdet eyle zikru'llah ile

Mâsivâya SEYYİDÂ dil virme gel
Bul güzel Allah'ı zikru'llah ile(80a/370)

Cennet-i a'lâya girmek ister isen ey dedem
Lâ ilâhe İlla'llah ile Allah'ı zikr et dem-be-dem

Dir isen cennât-ı 'adnı çün cemâlsiz ben n'idem
Lâ ilâhe İlla'llah ile Allah'ı zikr et dem-be-dem

Nefy ü isbât Enbiyâ vü Asfiyâ'nın şânıdır
Her nefesde Evliyâ'nın cismi içre vü cânıdır

Hem seherde ehl-i derdin derdinin dermânıdır
Lâ ilâhe İlla'llah ile Allah'ı zikr et dem-be-dem

Hak emânet eylemişdir sende ol tevhîdini
Çün emîn oldunsa dervîş iste sen te'yîdini

Gel gönülden selb ü ihrâc eyle gel taklîdini
Lâ ilâhe İlla'llah ile Allah'ı zikr et dem-be-dem

Tâ be key ğaflet idersin elde fırsat var iken
Rabb'in ihsân eylemiştir tende sıhhat var iken

Nefse uysan SEYYİDÂ sen böyle ni‘met var iken
Lâ ilâhe İllallah ile Allah'ı zikr et dem-be-dem(37b/146)

Seyf-i tevhîd ile durma kesegör nefsin başın
Terk idüb gayrı işi kıl bunu mültezem işin

Hakk'a her kim vâsıl oldu zikr-i Hak dilindedir
İşin hâlin hep bu olsun hatm olunca tâ yaşın

Vasl-ı cânân olanlar itdiler zikri müdâm
Zikr-i Rahmânî ile dolsun için de hem dışın

*Lî-ma 'allah'*a sarây it kalbinin her köşesin
Gayriye bakma vech-i Hak olsun senin mâh-veşin

SEYYİDÂ vakt-i seherdir cümle vakte pâdişâh
Ol vakitte zikr idersen Allah olur yoldâşın (35a/133)

6.11. Kutb, Gavs, İmâmeyn

Bir gurubun, bir kavmin başı, bir tarîkin ulusu, Allah sevgililerinin başkanı, manevî derecelerin en yüksek mertebesi.³⁸³

Gavs, kendisine sığınıldığı zamanda Kutub'dur. Bu vaktin dışında Gavs diye adlandırılmaz. Allah'ın velileri, uluları hakkında kullanılır. Allah'ın imdada yetişen veli kullarıdır. Efendimiz'in nurâniyetinde kendini yok edip, o nurla sahib-i vakt olandır.³⁸⁴

³⁸³ Baba, a.g.e., s. 167; Baltacı, a.g.e., s. 112.

³⁸⁴ Baltacı, a.g.e., s. 70.

Tarikat kurucusu Abdulkâdir Geylânî'ye işaret edilerek, O'nun Allah katındaki ma'nevî değeri ve yakınlığı hürmetine niyâz da bulunulmuştur:

Gavs-ı A'zâm olan zât-ı latîf hakkı için
Hem İmâmeyn ile evtâd-ı latîf hakkı için(61a/261)

Tarikat adâbı gereğince, el verilen şeyh, kâmil ve zamanın kutbu olarak düşünölmelidir:

Mürşîd-i kâmil cihânda şöyle bil şeyhin hemân
Hem dahî ol Gavs-i A'zam Seyyidü'l-Aktâb imiş
(63b/269)

Şair, divânında yer verdiği bir beyitte söz konusu kelimeyi Peygamberimizle ilgili zikretmiştir:

Sen ol kutb-i Risâletsin dahî hatm-i Nübüvvetsin
Şefâ'atle nice fâsıklarî şâdân iden sensin(69b/305)

6.12. Evtâd

Direkler, sütunlar. Zümre-i ricâlullahdan dört kimse. Veted'in cem'î. Dört menzili vardır. Şark, garb, şimâl, cenûb. Bu dört veli sıra ile Abdülhay, Abdülalîm, Abdülmürîd ve Abdülkâdir isimlerini alırlar.³⁸⁵ Bu terim de bir beyitte zikredilmiştir.

Gavs-ı A'zâm olan zât-ı lutfî hakkı için
Hem İmâmeyn ile evtâd-ı latîf hakkı için(61a/261)

³⁸⁵ Uludağ, a.g.e., s. 181; Baba, a.g.e., s. 65.

7. BAZI MUTASAVVIFLAR

7.1. Hudâyî

948/1541'de Şerflikoçhisar'da doğdu. Daha sonra İstanbul'da medrese eğitimi aldı. Muhyiddin Üftâde'ye intisâp etti. Halife oldu. Küçükayasofya tekkesinde sekiz yıl şeyhlik yaptı. Daha sonra Üsküdar'da Hudâyî dergahı'nın bulunduğu yeri satın aldı. Kanuni'nin kızı Mihrimah Sultan'dan torunu Ayşe Sultan ile evlendiği rivayet edilir. 1038/1628'de vefat etti.³⁸⁶

Abdurrahman Nesib, hem tarikattaki yolu olan Celvetilik'i hem de bu yolda rehberi olan Mahmud Hudâyî'yi isim vererek zikreder:

Pîrim Hüdâyî'dir benim
Ben Celvetiyem Celvetî(55b/234)

Şair, Aziz Mahmud Hudâyî bendesi olduğunu söylerken sayesinde ahirette de rahat etmeyi umar:

Pîr-i Mahmûd Hüdâyî bendesiyem der-niyâm
'Âlem-i 'ukbâda dahî sâyesinde kıl mekîn(50b/214)

Bir beyit Mahmud Hudâî sâliklerinden Mahmud Emin Efendi'nin vefatına yazılmıştır:

Bende-gân-ı pîr-i Mahmûd Hüdâyî'den idi
Anun'çün düşdü kabrine müvâceh bu zemîn(96b/480)

Yine Aziz Mahmud Hudâyî sâliklerinden Şeyh Selâmî Efendi'nin vefatı için yazılan şiirde ahirette de Hudâyî Hazretleri'nden ayrı kalmamasına duâ eder:

Sâlikân-ı râh-ı Mahmûd-i Hüdâyî'den idi
'Âlem-i 'ukbâda dahî hem-civâr eyle İlâh(96b/481)

³⁸⁶ Yılmaz, "Aziz Mahmud Hüdâyî" mad. DİA. İstanbul, 1991. s. 338-340; Ayrıca bkz. a.m., *Aziz Mahmud Hüdâyî*, Erkâm Yayınları, İstanbul, 1999.

7.2. Rûşenî

Mudanyalı Büyük Ruşen Efendi. Mudanya'da 1132/1719'da doğdu. Dedesi Mustafa Efendi Atpazarî Osman Efendi'nin Halifelerindendi. Babası Abdurrahman Efendi de Bursalı İsmail Hakkı'nın halifesiydi. Uzun yıllar Muhtelif camilerde vâizlik ve babasının tekkesinde şeyhlik yaptı. 1209/1795'te vefat etti. Hudâyî âsitânesi dahilinde sol tarafta medfundur.³⁸⁷

Ruşenî hazretlerine telmih yapılan beyitte, Allah aşkının sinede sürekli bir aydınlık yaydığı anlatılırken, Ruşenî Efendi'ye olan muhabbetin de dâim olması vurgulanır:

Sînenin üstüne yansun bir چراغ-ı Rûşenâ
'Âşk-ı Rabbânî'ye her dem sen de ol lâıyk dede(32a/121)

Şair, Şeyh Ruşen Efendi'ye intisâp etmiş Muhammed Efendi isminde bir sâlikin ölümü üzerine yazdığı bir şiirde üzüntülerini ifade eder:

Şeyh Rûşen bendesi 'ukbâya gitdi âh âh
Şeyhinin firdevsde dahî söylesin itdi penâh(97a/482)

7.3. Hallac Mansûr³⁸⁸ (Ö. 309/921)

Tasavvuf yolunda ilerleyip fenâ-fi'llaha ulaşan ünlü bir sûfidir. "Hallâc, beyitlerde âşık için bir benzetme unsuru olarak zikredilir. Şiirlerde ber-dâr edilmiş olarak anılan Mansûr'un asıldığı ağacın ipi şeklen sevgilinin saçlarına benzetilir. Bu benzetmedeki diğer bir münâsebet ise, ipin düğümünün sırların toplandığı veya keşfedildiği nokta olmasıyla alakalıdır. Âşık, Mansûr gibi dâra asılıp esrârı keşf edecektir".³⁸⁹

Divanda iki beyitte ismi geçer. İkisinde de sevgilinin zülfü âşıkın ölümüne sebep olan dâr ağacıdır. Âşık, bu biçim ölümüyle Mansûr'dur.

³⁸⁷ Bu konuda bkz. Yılmaz, a.g.e..

³⁸⁸ Hallac-ı Mansur Hakkında bkz. Öztürk, *Hallac Mansur ve Kitab-ı Tavasın*, İstanbul, 1976; ayrıca bkz. Süleyman Uludağ, "Hallac-ı Mansur", DİA, XV, 1989, s.377; Ethem Cebecioğlu, "Hallac-ı Mansur", AÜİFD, XXX, 1988, s. 329-350.

³⁸⁹ Tatçı, *Hayretî'nin Dinî-Tasavvufî Dünyası*, Ankara, 1998, s.187.

Vechini her kim ki görse sana ol mecbûr olur
Asılır zülfünle cânâ ‘akıbet Mansûr olur(71b/317)

Çenber-i zülfünle asdın yâreli Mansûrun
Kırdın âhir bî-vefâ sen ben dil-i mecbûrun(92a/438)

7.4. Gavs-ı A’zâm (Abdulkadir Geylânî)³⁹⁰

Tasavvuf ve tarikat kültürü içerisinde önemli bir yere sahip, aynı zamanda Kadirî Tarikatı’nın da kurucusu olan mutasavvıf.

Bu mefhûm da iki beyitle zikredilir:

Gavs-ı A’zam olan zât-ı lutfi hakkı için
Hem İmâmeyn ile evtâd-ı latîf hakkı için(61a/261)

Mürşîd-i kâmil cihânda şöyle bil şeyhin hemân
Hem dahî ol Gavs-i A’zam Seyyidü’l-Aktâb imiş
(63b/269)

8. NESİB EFENDİ’YE GÖRE BAZI TİPLER

8.1. Hâce

Divân’da Hâce şeklinde kullanılan bu kelime, muallim, müderris gibi anlamlara gelip Farsça’dır. Bunlardan başka Efendi, Ağa gibi ünvan: âilenin büyüğü, ihtiyâr, koca, yaşlı, zengin, hakîm anlamlarına da gelmektedir.³⁹¹

Bir beyit dışında divanda bu mefhûma yer verilen beyitler, Hazret-i Muhammed’le ilgili tutularak kaleme alınmıştır.

Hâce, Kimi beyitte Ma’rifet mektebinde irfân hocasıdır

Gel ma’ârif mektebinde hâce-i ‘irfânı bul
Ma’rifet kadrini SEYYİD vâsıl-ı Rahmân bilür(45b/189)

³⁹⁰ Abdulkadir Geylânî hakkında bkz. Dilaver Gürer, *Abdulkadir Geylânî (Hayatı, Eserleri, Görüşleri)*, İnsan Yay. İstanbul, 1999.

³⁹¹ Pakalın, a.g.e., I, s. 845.

Kiminde Hazret-i Peygamber'in zâtına 'âlem hocalığını yaptırır:

Vücûdun hâce-i 'âlem ma'ârif kenzidir sadrın
Kelâmından bilünir sırr-ı muğlak Yâ Resûla'llah(53a/222)

Vücûdun hâce-i 'âlem sözün 'ilm-i ledûnnîdür
Ma'ârif kenzini el-hakk hezâr iz'ân iden sensin?(69b/305)

Sen ol hâce-i 'alemsin hakâik kâmdır kalbin
Şerî'at hem hakîkatdır makalın Yâ Resûla'llah(78a/355)

Kimi beyitte de Peygamber, cismânî ve ruhânî yahut dünya ve âhiret hocasıdır:

Sen ol Sultân-ı zî-şânsın kapundur Kâ'betü'l-'uşşâk
Dahî hâce-i kevneysin Îmâm-ı kiblete'l-'ulyâ(81b/379)

8.2. 'Âbid

İbâdet ve âmel eden, tâatta bulunan. Cehennemden kurtulmak ve cennete girmek için ibâdet eden, kurtuluşu ibâdetde gören kimse.³⁹²

Bir hâlden diğere geçme olan telvîn, bir beyitte şair tarafından ortaya konulurken, 'âbid bu hâllerden bir hâlin temsilciliğini üstlenir:

Gâh 'âbid gâh zâhid gâh 'ârif oluram
Gâh ben 'aşka düşerem Hakk'a 'âsî oluram(35a/134)

Kulluğun gereği olarak görülen "'âbid", Abdurrahman Nesib'de nefsin irfân tahsilinden geçmesiyle alakadar görülür:

Gice gündüz kul olan Mevlâ'sına 'âbid gerek
Bilmedi çârem nedir ki nefsimin 'irfânı yok(57b/243)

Bezm-i ezeli hatırlatarak -kalu belâ- ahdine sadakatı, Hakk'ı dâimâ istemekle birlikte 'âbidin öncelikleri arasına sokar şair:

³⁹² Uludağ, a.g.e., s. 15.

‘Ahde sâdık ol Hakk’a tâlib ol

Dâim ‘âbid ol olagör hâif(79b/366)

Sayırsız günah ve ‘isyânlarının kulluğuna hâlel getireceği endişesi bir beyitte dillendirilir:

Cihân içre nice olam senin bâbında ‘âbid

Sayılmaz cürm ü ‘isyânım benim kapunda küstâh
(87a/413)

8.3. ‘Âşık

Tutkun, düşkün, vurgun, haddinden fazla ve aşırı derecede seven. Allah Taâlâ’yı son derece ve azami mertebede seven. Hak âşıkı.

‘Âşık’a hiç kimse benzeyemez(11b/13); ‘Âşık’ın hâli, gittikçe hazana dönen bahar gibidir(14a/26); ‘Âşık olan dertli dertli ağlar(23a/73); Dünyaya dâir devleti de, ahirete ait ni‘meti de istemez, herkesten daha ma‘şuktur istediği ‘âşıkın(26a/90); Ayrılığıyla gönüllerin efkâra düştüğü Hakk’a bütün kullar ‘âşıktır(30a/110); Allah’a ‘âşıkların ciğeri sürekli büryândır(36a/137); Aşk ile dolmuş ‘âşıkların gözleri Ceyhûn gibi çağlar ve kararları da olmaz(42a/169); Çâresi olmayan ‘âşıkların çâresi sevgilidedir, bütün ‘âşıklar bu sevgiyle pervânedir(39b/157); Yârin derdiyle sinesi yandığı için aşk kadehinden içen ‘âşıklar sürekli sarhoş dolaşırlar(68b/302); Güzelliğine ‘âşık oldukları Allah’a, yeryüzü ve gökteki canlılar arasında en hakiri kendisi olduğunu söyler şair(54b/228); ‘Âşıktır sevgiliye boynunu fedâ edebilecek olan(55a/231); Dünya halkı içinde ‘aşka mübtelâ olmuş nice ‘âşıklar vardır ki ‘aşk âteşiyle gönülleri suzân olmuştur(64a/273); Bütün ‘âşıkları Mevlâ’yı çağırırlar(88a/418); Gözlerin görmediği, kulakların işitmediği merhamet sahibi olan Allah, ‘âşıklarına her zaman rahm eder(66b/286).³⁹³

Divanda kaleme alınmış olan şu iki şiir konu olarak ‘âşık’a yer vermiştir:

³⁹³ Divanda yer alan diğer beyitler şunlardır: (12a/16); (19b/57); (26b/92); (29a/107); (31a/114); (50a/211); (53a/221); (62b/265); (67b/294)

Mâl u milkden geçer ‘âşıkların
Cân virür yolunda hem sâdıkların

Neylesün fânî cihânı derdi var
Hasretinden ağlıyor yanıkların

Atdılar atlası giydiler ‘abâ
Virdiler ‘aşkınla hep varlıkların

Aç u ‘atşân oluyor ‘âşık kişi
‘Aşkî anlar kıldılar ‘âşıkların

SEYYİDÂ efgân ider ‘âşık olan
Dem-be-dem hâli budur müştakların(36a/138)

Yâ İlâhi zikr ü fikrin rahatu’l-ervâh olur
Derd-i ‘âşık her nefes Allah Allah hû olur

Zikr-i ‘aşkdır ‘âşık’ı maşuka vasıl eyleyen
‘Âşıkın hâli dem-â-dem zikr ile feryâd olur

Halka-i tevhidi görse cân atar ‘âşık olan
Zikr ider devriyle durmaz hâli bî-karâr olur

Mâl u mülkü ‘âşık’ın olmaz bu ‘âlem içre hiç
Dervîş olan nâm-ı Hakk’ı işdirse mahv olur

Pâdişâhâ derd-mendin SEYYİD’in bî-çâreye
Cânını ‘aşkınla teslim eylemek âsân olur(9b/5)

8.3.1. ‘ÂŞIK İLE İLGİLİ BENZETMELER

Abdurrahman Nesib Efendi, divânında söz konusu mefhûma “Kâr, cân, âh, ğam-hâr, pervâne, bî-çâre, şeydâ, canân, üftâde, nâlân, derd, dil-haste, Hudâ, mestâne, didâr” gibi kelimelerle birlikte terkipler yapmıştır.

‘Âşıklığa taliplik varsa eğer, vücûdun ‘aşk âteşiyle yanmasına sabır ve rızâ göstermelidir. Çünkü ‘âşığın işi ‘aşkla yanmadır:

Kâr-ı ‘âşık dem-be-dem ‘aşkıyla sûzân olmadır

Rûz u şeb sen yak bu cismini bir zaman sabr it gönül(31a/115)

Sabır ve kararının olmadığı bî-çâre bir ‘âşık olduğunu itiraf eden şâir, gözyaşlarını bulutlara benzeterek güzel bir teşbih yapar:

Yokdurur ârâm u sabrım ‘âşık-ı üftâdeyem

Dökülür bârân-ı çeşmim dîdemiz oldu sahâb(51a/215)

İnlemeleri gecelerde daha da artarak devam eden ‘âşıkın âhı semâya dek ulaşır:

‘Âşık’ın zârı tükenmez giceler giryân olur

Âh-ı ‘âşık âsumâne dem-be-dem peyvestedir(21b/65)

Şair, kalbini, sürekli olarak ‘âşığın kederde olan gönlüne benzeterek, sevgilinin bezminde mum olup yandığını ifade eder:

Kalb-i SEYYİD ‘âşık-ı ğam-hârsın

Bezm-i yârda şem‘-veş yanarsın(22b/70)

Sevgilinin etrafında dolanıp duran pervânelere benzetilen âşıkı, ancak nârda yanmış kavrulmuş anlayabilir(24b/80); ‘Âşık’ın işi gücü ayrılıkta da kavuşmada da ağlamaktır (29b/109); Ayrılık ve aşkla yananlar bî-çâre ‘âşıklardır(38a/150); Aklını aşkla yitirmiş ‘âşıkların mutluluğu sevgiliye ulaşmakla mümkündür(42a/169);

Ağladır ben ‘âşık-ı bî-çâreyi her gâh ‘aşk

Arttırur derd-i derûnum inledir gâh gâh ‘aşk(45a/183)

Zâtına mir'ât idindi zâtını 'âlemde Hak

Gizli sırdır bunu ancak 'âşık-ı cânân bilür(45b/189)

Cemâlin 'âlem-ârâdır güneş nûru değil zerre

Meşâm-ı cân-ı 'âşıkla nesîminden mu'attardır(19b/57)

'Âşık-ı nâlânınam rahm eyle lutf it kuluna

Kân-ı şefkatsın Efendim dîdede kalmadı âb(51a/215)

Cümle 'âlem hüsnüne pervâne olmuşdur senin

Derd-i 'uşşâka devâsın Yâ Muhammed Mustafa(60a/256)

Bu ne müşkil 'âşık-ı bî-çâreye kim dûr ola³⁹⁴

Gice gündüz bâb-ı Mevlâsından ayrılmak da güç(63a/267)

Ehl-i derd olan cihânda SEYYİDÂ dermân bulur

'Âşık-ı dil-hasteler hicrâna olmaz âşinâ(67a/292)

Zikri ol 'âşık-ı mestânelerin Yâ Hayydir

Nağmesi zâkir-i merdânelerin hey heydir(67b/294)

Zikr ü fikrim oldu Hak Hak dâimâ direm Allah

Yandı dil 'âşık-ı Hudâ'den özge bir sevdâdeyem(71a/314)

İki 'âlem halkı cümle 'âşık-ı dîdârındır

Vechinin her bir ravzı bir verd-i handândır bana(85a/398)

³⁹⁴ Bu ne müşkil/Bu ne dertdir

8.4. Sâdık

Doğru kimse. Hak olanı söylemekten kaçınmayan. Özün özüne uyduğu kimse.

Sâdık, divanda sadece iki beyitte geçer. Birinde Bezm-i ‘âlemdeki ahde telmih yapılırken:

‘Ahde sâdık ol Hakk’a tâlib ol
Dâim ‘âbid ol olagör hâif(79b/366)

diğerinde, “sâdık” Allah tarafından saklanıp kollanan bir kul olarak takdim edilir:

Bil odur râh-ı sakîmden hıfz iden her sâdıkı
Mazhar-ı hıfz olmayanlar sıdka olmaz âşinâ(71a/313)

8.5. Zâhid

Çok aşırı sofu, kaba sofu demektir.³⁹⁵ Edebiyatımızda rind ve zâhid sürekli karşılaştırılır. Zâhid, kuru ve riyâkârdır. Kendini dindâr göstererek genelde gösteriş peşindedir.

Tasavvufî bir makam olan telvîn’in anlatıldığı bir beyitte zâhid, hâlden hâle giren sâlikin durumudur:

Gâh ‘âbid gâh zâhid gâh ‘ârif oluram
Gâh ben ‘aşka düşerem Hakk’a ‘âsî oluram(35a/134)

8.6. ‘Ârif

Bilen, vâkîf, âşinâ, tanıyan, anlayışlı, ‘irfân ve ma‘rifet sahibi. Tasavvufta, Allah’ın kendi zâtını, sıfatlarını, isimlerini ve fiillerini müşâhade ettirdiği kimse.³⁹⁶ Divandaki şiirler arasında sıkça önümüze çıkan bu kelime, mutasavvıf bir şair olan Abdurrahman Nesib için anahtar kelimelerden birisidir.

Şekle önem vermeyen bir meşrebin öğreticiliğini yapan şair, bilgisiz görünen ama ma‘nâ ‘âlemindeki irfân sahiplerinin varlığına dikkat çeker:

³⁹⁵ Uludağ, a.g.e., s. 581.

³⁹⁶ Uludağ, a.g.e., s. 52.

SEYYİDÂ ma'nâya bak kim sûrete yokdur nazar
Sad-hezârân 'ârif olur cühelâ şeklindedir(23a/74)

Habîbâ Mushaf-ı fi'li bilür 'ârif olan zâtın
Sözün Âyât-ı Hakk'a ma-sadadır Yâ Resûla'llah(27a/94)

Gâh 'âbid gâh zâhid gâh 'ârif oluram
Gâh ben 'aşka düşerem Hakk'a 'âsî oluram(35a/134)

Her türlü sonucun Allah'ın irâdesi altında ortaya çıktığından emin olan 'ârif için,
sonucu ortaya koyanı tartışmak bile abesle iştiğaldir:

Kul neye kâdir ki ihdâ ide yâ ızlâl ide
Dimez 'ârif bunu Rahmân bunu insan eyledi(54a/225)

“Ölmeden evvel ölünüz”(Bkz. İktibas Hadisler) sözündeki ma'nâyı kavrayacak
bir irfânî bilgiye ihtiyaç görülür:

Emr-i *mûtu*'ya olagör 'ârif
Sen bu esrârı bilmesin iste(63a/266)

Cenâb-ı Hakk'a âşinâlık isteyenler için şart olan 'âriflik, esas olarak irfân
mektebinde tahsil görmekle elde edilir:

Var çalış 'ârif olagör Zât-ı Hak'dan al haber
Sen taleb-kâr ol ki Allah fâtihü'l-ebvâb imiş(63b/269)

Şair gönlünü inceden inceye araştırmaya tabi tutarak ona irfânî tahsil
yaptırıldığını ve böylece onu taklitlerden kurtardığını söylerken tahkikî bir imânın
sahipliğini de üstlenmiştir:

Bir gönül kim her maksada beni im'ân eyledi
Kurtulub taklîdden o tahsîl-i 'irfân eyledi(54a/225)

‘Ârif irfânını gizlerken, bazan cahiller bile ‘âriflik taslarlar. Bunlar Kur’ân’ı da Resûl’ü de bilmeyenlerdir:

İder da‘vâ-yı ‘irfânı bu cehliyle o nâdân
‘Aceb bilmez mi Kur’ân’ı dahî bâ‘is-i Resûlü(67a/290)

Oysa ne dünya umurlarındadır ne de âhiretten bir talepleri olur ‘âriflerin. Çünkü Onların Hakk’la âşinâlık gibi bir ayrıcalıkları vardır:

SEYYİDÂ ‘ârif olan iki cihân istemez
Geçdim ‘âlemden anun’çün dosta oldum âşinâ(71a/315)

“Eşya Hakk’ın aynası” olsa da eşyaya bakıp kalmayı uygun görmeyen şair, Tanrı ‘âlemi olan ‘âlem-i lâhuttaki sırlara vâkîf olabilmenin anahtarını ‘ârifin eline tutuşturur:

Zât-ı mir’ât ise de eşyaya salma dîdeni
‘Ârif isen ‘âlem-i lâhûta var esrârı gör(72a/322)

8.7. Âgâh

Bilgili, haberli, uyanık anlamlarına gelen bu mefhûm, ‘irfân sahibi olmayı gerekli kılar. Halden anlayan, doğru yolu gösteren, mâ‘nen ve maddeten darda kalanların imdâdına yetişen bilgin, olgun, Hak adamı, hoşgörülü ve kalp gözü açık velî.³⁹⁷

Aşk muhabbeti sînesine düşüp de cezbe halini ortaya koyan sâlik, mestlikle beraber vuslat zevkini de birlikte yaşar. Sülûk ehli için “sıdk” aranan özelliklerdendir. İşte bu hâli yaşayan sâdik sâlik bu meydânın gerçek erlerindedir:

Mest iken vuslat ile âgâh olan
Sâlik ü sâdik olan gelsün berü(50a/211)

³⁹⁷ Uludağ, a.g.e., s. 24.

Gaflet uykusundan gönlünün bir türlü uyanamayacağını itiraf eden şair, Peygamber'in şefâ'atını dilenirken umutsuzdur da:

Gözüm bu hâb-1 gafletten uyur olmaz gönül âgâh
Bu 'âlemde işim dâim hevâdır Yâ Resûla'llah(60b/257)

O halde kalbin uyanması ve uyarılması gerekmektedir:

Gel uyar kalbin hâb-1 gafletten
Gönlünün âgâh olmasın iste(63a/266)

Hakk'a zikri çoğaltma da işe yarayacaktır:

Gel dedem gel Hakk'ı zikr eyle rûz u şeb
Kalbi âgâh eyle zikru'llah ile(80a/370)

Şair, Cenâb-1 Hakk'a ilticâda bulunurken, seherlere dek kendini esir alan gaflet uykusundan agah kılınmasını niyâzdadır:

Pâdişâhâ ğaflet ile dîde mahcûb olmasun
SEYYİD'in bî-çâreyi âgâh eyle her seher(89b/428)

8.8. Ağyâr

Yabancılar, bigâneeler, eller, başkaları ve yâr olmayanlar. Sufî olmayan, tasavvufî hayata yabancı, zıt.

Abdurrahman Nesib'de bu mefhûm mâsivâ karşıtı, Allah'tan başka her şey olarak da karşımıza çıkmaktadır. Madem varılacak olan son mekân Allah'ın makamıdır, o halde başka adresler ve araçları gönülevinden atmak icab edecektir:

Varacağın SEYYİDÂ ol kapudur
Çıkarub ağyârı dilden yâre bak(30b/112)

Yâr sanılanların ağyâr çıkmasıyla, âh vâhlar etmenin bir işe yaramayacağını farkında olan şair, gerçek yâr olanla vuslatı dilemekten ümitsizliğe düşmek istemez:

Nâ-ümid itme beni sen kıl kerem vaslın ile
Yâr sanub bî-gâne-i ağyâre düşdüm âh u vâh(37b/148)

Tasavvufî mertebeler ve kavramlardan olan terk, rızâ ve tevekküle işaret edilirken, irfânî bilgiye ermiş bir gönülerinin itiraflarına şahit tutulmaktayız:

Virmedim ‘âlemde ağyâre gönül
Bu dilim her dem ana dil-bendedir (60b/259)

Ben sana ‘âşık olalı rûz u şeb
Görmezem ağyârı hayrân eyleyen(79b/368)

Ahirette rezil rüsvâ olmak da vardır. Bu gerçeğin bilinciyle işlediği günah ve kusurların cezâ günü ortaya dökülüp saçılacak olmasından son derece kaygılı ve mahcup görünen şair, aslında bütün mü’minlerin ortak duyarlılığını sergiler:

Sen bilürsin hâlimi ağyâre bildirme beni
İtdüğim cürm ü kusûru gayre bildirme beni(65a/278)

Bir beyitte de bütün üzüntülerine, kendini ihmâl eden sevgilinin, başkalarına olan yakınlaşmaları sebep gösterilmektedir:

Gördüm ağyârlarla ülfetler idersin rûz u şeb
Girye itdim su gibi dâğlar başında çağladım(93b/464)

8.9. Yâr

Divân’da en çok kullanılan mefhûmlardandır. Dost, sevgili anlamına gelir. Sadece bir beyitte çoğul olarak “yârân” kelimesi zikredilmiştir. “Aşk, vâsıl, derd, bezm, aşk, zahm, zülf ve hasret” kelimeleriyle terkipler yapılmıştır.

Gönüle dert salan sevgiliden dermân beklemek muhaldir. Ayrılık derdine mübtelâ olanı sadece ve sadece sevgili aşkını çekenler anlayabilecektir:

Dilde derd var dest-i dil-dârde devâ yok hayfâ
Ben tabîb-i hicre düşdüm ‘aşk-ı yâr anlar beni(24b/80)

Tasavvufî kavramlardan “sabır”ı konu edinen bir şiirin matla beytinde yâr vuslatının sabırla mümkün olabileceği ifade edilir:

Vâsıl-ı yârân olursun bir zaman sabr it gönül
Yâr ile tenhâ kalursun bir zaman sabr it gönül(31a/115)

‘Âşık için özlem bitmeyen bir çiledir. Baktığı her ne olsa da görünen O’ndan başkası değildir

‘Aşk ile ‘âşık olaldan kande baksam yâr var
Derd-i yâr ile dem-â-dem gözlerimde kan var(36b/140)

Dünyada her şeyden el etek çekerek benimsediği hayat tarzı insanların nazarında O’nu farklı yerlere koysa da, âhîret ülkesinde O’nun yeri ve makamı Allah’a kurbiyetten başkası olmayacaktır:

Gerçi nâmı hem nişânı yokdurur dervîşlerin
Lakîn amma bezm-i yârda Şâh ile cânâneyiz(36b/142)

Aşkın ilk temasıdır vücûdu harâb eden; onu dert edinen âşıkın hâli vîrânelerden farksız olur:

‘Aşk-ı yâr ile vücûdum böyle olmuşdur harâb
Derdiyle mecrûh olan vîrânedan sorsan beni(37b/147)

Aşk yarasıyla yaralanan gönlün devâsı yine aşkın kendisidir. Bu görüş divân şairlerinde de zaman zaman dile getirilerek daha da ileriye götürülmüş ve dert

talep edilmiştir³⁹⁸. Bu görüş Abdurrahman Nesib'in şiirlerinde yâr derdinin dermân belenmesi şeklinde ortaya çıkar:

‘Âşıkın derdi içinde gizli bir dermân var
Bu âlâmla zahm-ı yârı derde dâdım bilmişem(39a/156)

Divân Edebiyatı'nda “zûlf” mazmunu, şekli, kokusu, rengi gibi özellikleriyle karşımıza çıkar. Şairin bir beyitte zikrettiği “zûlf”, şekli itibariyle değerlendirilmiştir. Saç uzun ve iki taraftan örgülü şekliyle âşıkı ipe çeken bir dârağacıdır. Âşık'ın taşgınlığını zincirle zapt u rapt altına almaya ne hacet. O, zaten sevgilinin saçlarında asılmaya cân atar bir divânedir:

Kayd u bend itmek ne hacet ‘âşıkı zencir ile
Zûlf-i yâr ile asılır nice müştakân var(63b/271)

8.10. Dâna-Nâdan

“Dâna”, bilen, bilici demektir. Bu mefhûmla birlikte divânda, “kendini beğenmiş, kibirli, Allah ve Peygamber aşkıdan nâsipsiz” anlamına gelen “Nâdan” da kullanılmaktadır.

Tasavvufî kavramlardan “Recâ”nın işlendiği bir beyitte, “Nâ-dân” bir gönlün hâli olan gaflete işaret edilerek günahkâr bir kulun samimi itirâfına ve arkasından da ümitvâr bir yakarışa şahit tutulmaktayız.

Gitmedi ğaflet gönülden bu dil-i nâ-dândan
Bende-i mücrim isem de kesmezem ümîdimi(57a/241)

Şüphesiz âşıkların hâlini en iyi bilen Allah, hem ‘âlim hem dâna olarak zikredilir:

Hak'dan özge kimse bilmez hâlini ‘âşıkların
‘Âlim ü dâna olan Allah'a oldum âşinâ(71a/315)

³⁹⁸Yâ Rab belâ-yı ‘aşk ile kıl âşinâ beni,
Bir dem belâ-yı ‘aşkdan etme cüdâ beni. (Küliyat-ı Fuzûli, *Leylâ ve Mecnûn*, İstanbul, 1342, s. 270.)

‘İşk derdiyle hoşem el çek ilâcından tabîb
Kılma dermân kim helâküm zehri dermânundadır. (Aynı eser, *Divân-Gazeliyyât-*, s. 146.)

Felsefe ile uğraşanların tenkid edildiği bir şiirde, Onların Kur'ân'dan ve Peygamber'den habersiz oldukları vurgusu yapılırken bu halleriyle bile irfânî bilgiye yeltendikleri anlatılır:

İder da'vâ-yı 'irfânı bu cehliyle o nâdân
'Aceb bilmez mi Kur'ân'ı dahî bâ'is-i Resûlü(67a/290)

8.11. İnsân-ı Kâmil

Allah'ın zât, sıfat, isim ve fiilleriyle en mükemmel biçimde kendisinde tecelli ettiği insan. Allah'ın yeryüzündeki halifesi olması itibarıyla onun bütün isim ve sıfatlarına mazhar olan ve varlığın esas mertebelerini tümüyle kendinde toplayan insan. Kâmil insan, Allah'ın zât, sıfat ve isimlerinin aynasıdır.³⁹⁹

Allah üstünlük derecelerine göre velîlerde nebîlerde, resûllerde daha açık ve daha mükemmel tecellî eder. Fakat en mükemmel ve en göz kamaştırıcı ve şa'şâlı biçimde Hazret-i Muhammed'de tecellî ve zuhur eder.⁴⁰⁰ Cenâb-ı Hak zât 'âleminde gizli bir hazine iken tanınmayı istemiş, bunun için Hazret-i Peygamber'i ve aralarından Hazret-i Peygamber'in zuhuru için insanları yaratmıştır. O yüzden insanlar ve bilhassa bütün insanlığın özü olan Yüce Peygamber, İlâhî sıfatları aksettiren bir aynaya benzetilir.⁴⁰¹

Abdurrahman Nesib bu konuyu bir beytinde aktarırken, bu duruma vâkıf olarak kâmil insanları görür:

Zât'ını zâtına âyine idinmiş Kirdigâr
Ol Habîb-i Kibriyâyı ekmel-i insan bilür(26b/93)

Eşyaya bakıp da Yaratıcı kudretin tezâhürünü görmek, biçim ve görüntüye aldanmayan mükemmel insanların hâlini ortaya koyar:

Bu cihân nakşına bakma var yürü nakkâşa bak
Sûret-i terk eyleyenler kâmil-i insan olur(35b/136)

³⁹⁹ Uludağ, a.g.e., s. 270-271.

⁴⁰⁰ Uludağ, a.g.e., s. 72-73.

⁴⁰¹ Yeniterzi, a.g.e., s. 310.

Şair, mensup olduğu Celvetî tarikini anlattığı bir şiirinde bu yola mensup olan sâlikleri kâmil insanlar olarak takdim eder:

Ey Halvetî ey Halvetî
Kâmil olurmuş Celvetî(55b/234)

8.12. Erbâb-ı Dil, Erbâb-ı Hakikat, Ehl-i Dil, hl-i Hakk, Ehl-i Velâyet

Gönül adamı, gönülden anlayan kimse anlamına gelen⁴⁰² bu ifâdeler divânda ayrı ayrı kullanılmıştır.

Divânda bir şiir “Ehl-i Hak”redifli kaleme alınmıştır:

Mâsivâdan gözlerin yum ehl-i Hak ol ehl-i Hak
İsteme ağyâr-ı Hak ehl-i Hak ol ehl-i Hak

Çünkü âb üstüne kurdu mâsivâ bünyâdını
İki olmaz hiç karârı ehl-i Hak ol ehl-i Hak

Penbe-i ğaflet gözünü kapsadı bilmez misin
Yetişür ğafletde kaldın ehl-i Hak ol ehl-i Hak

Merd isen merdânelik hakkıyla dâim olmadır
Terk ü tecrîd içre olsan ehl-i Hak ol ehl-i Hak

Gönlünü fâniyle meşgul eyleme ‘âkıl isen
Sen hevâ-yı nefse uyma ehl-i Hak ol ehl-i Hak

Farz idelim sen Süleymân-ı vakt ol sen dahî
Bir gün olur terk idersin ehl-i Hak ol ehl-i Hak

⁴⁰² Baba, a.g.e., s. 53.

Sana Kur'ân-ı İlâhi yetişür pend ü nâsîh
Terk-i terk it SEYYİDÂ sen ehl-i Hak ol ehl-i Hak(10b/8)

“Ehl-i Dil” şu mısralarda karşımıza çıkar:

Ehl-i dil ‘âşıkları mest eyledi feryâd ile
Dâğ u câğ içre dem-â-dem âh idersin rûz u şeb(46a/191)

Cânını virmek diler yolunda her bir ehl-i dil
Derd-i ‘aşkın efgânlar iderler subh-gâh(53b/223)

Ehl-i dil girmez cihânın milkinin taksîmine
İstemez dünyâyı dil geçdim o yağmadan bugün(84a/393)

“Ehl-i velâyet”in yer aldığı mısrada, Onların gönülleri, benzeri olmayan cevhere benzetilmektedir:

Çün dil-i ehl-i velâyet gevher-i nâ-yâb imiş(63b/269)

“Hakikat erbâbı”, gizli hazine olarak tarif edilen bir kalbe sahiplik ederler:

Kalb-i erbâb-ı hakikat kenz-i mahfidir gönül(63b/269)

Bazı insanların, gerçek “Gönül erbâbı” olduklarına dikkat çekilmektedir:

Çehre-i erbâb-ı dilde sûret-i insana bak(58a/246)

8.13. Ehl-i ‘Ukbâ

Gaflet âteşiyle yanmış dünya ehli için en büyük ibret, bu dünyadan göçmüş “Ehl-i ukbâ” dır:

‘İbret al sen ehl-i ‘ukbâdan hemîn
Âteş-i gaflet ile mahrûr olan(49a/206)

8.14. Ebdâl

Dünya ile ilgisini kesmiş dervîş.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla şiirlerden sadece bir beyitte bu mefhûm zikredilir:

Hırka-ı ebdâl içinde sad-hezârân er yatur
Şeyh-i şâb ise de ana ma‘nide pîrâne bak(58a/249)

8.15. Melâmet Ehli

Melâmet, kınama, ayıplama, kötuleme, karalama demektir. Melâmet selâmeti terk etmektir. Kınayanların kınamasından çekinmeden doğru yolda yürümektir. Melâmet ehli ise, melâmet neş‘esine sahip olan, melâmet meşrebini tercih eden, melâmet tarikini tutan kimsedir.⁴⁰³

Yer yer görünüşe aldanmamayı öğütleyen beyitlerle karşımıza çıkan şair, en belirgin özelliğiyle kınanmaktan çekinmeyen melâmet-meşrebi de böyle değerlendirir:

Zâhiren divânedir amma melâmet ehlidir
Nice nîk kâmil olur kim büdelâ şeklindedir(23a/74)

SEYYİDÂ fânî ‘âlemde her melâmet ehline
Sen tevazu‘ eyle dâim ana dervîşâne bak(58a/246)

8.16. Âşinâ

Âşinâ; Devamlı surette Allah’ın varlığı ile irtibat halinde bulunmak⁴⁰⁴ olup, âşina olmayanlara da bigâne denir.⁴⁰⁵

Kendini Hak varlığında yok ederek “fenâ-fi’llah” makamına erişmiş olan sâlikin durumuna işaretlerle, şair, Hakk’ın dışındakilere meyli reddeden bir anlayışın temsilciliğini yapar:

⁴⁰³ Uludağ, a.g.e., s. 355-56.

⁴⁰⁴ Baltacı, a.g.e., s. 27.

⁴⁰⁵ Uludağ, a.g.e., s. 59.

‘Aşk-ı yârı bulalı bî-gâneye itmem nazar

İstemem ağıâr-ı Hakkı âşinâdan geçmişem(16a/38)

Peygamberimiz’i konu alan bir matla beyitte, dünyada başa gelen dert ve belâların müsebbibi olarak eski dosttan ayrı kalmak gösterilirken, bezm-i ezeldeki âşinâlığa vurgu yapılarak, ahde vefâsızlığın hâline şahitlik yapılır:

Kadîmî âşinâdan dil cüdâdır Yâ Resûla’llah

Bu ‘âlemde anun’cün çekdiği derd ü belâdır yâ Resûla’llah

(80b/373)

Eski dosttan ayrılalı beri gönlün çektikleri, aşk hevâsının belâsına mübtelâ olmayanların anlayabilecekleri şeyler değildir:

Nice demdir cüdâdır dil kadîmî âşinâsından

Bu ‘aşka düşmeyen bilmez hevâ-yı ‘aşk belâsından

(74b/337)

Bî-gânelerle ünsiyet kurup âşinâlık gösterenlerle işinin olamayacağını söylerken şair, sevgiliye karşı da bir nâz makamının sahipliğini yapar:

Olagör bîgânelerle âşinâ şimden girü

Sen gibi hercâî-meşreb sevmezem şimden girü(91a/434)

Divandaki bir müfredte, cefâsıyla dert ve gamına âşinâlık kesbettiği bir sevgilinin tanıdık yüzünü takdim etmektedir âşık:

Ey cefâ-cû âşinâ oldu bana derd ü ğamın

Pür-melâl itdi beni her rûz u şeb bu elemin(92a/439)

Abdurrahman Nesib, divânında söz konusu mefhûma dair dört adet şiirle karşımıza çıkar:

Şükr ü hamd olsun ana kim ana oldum âşinâ

Zümre-i bîgânedekten ben de oldum âşinâ

Bir zamân ben mübtelâ oldum firâk u hasrete
Vuslat el virdi dem-â-dem şimdi oldum âşinâ

Her ne varım var ise virdim buldum sevdiğim
Terk idüb ağıyârı ben Mevlâ'ya oldum âşinâ

Kalmadı zerre sivâden ehl-i tecrîdim bugün
Soyunub atdım kabâyı Hakk'a oldum âşinâ

Hak'dan özge kimse bilmez hâlini 'âşıkların
'Âlim ü dânâ olan Allah'a oldum âşinâ

SEYYİDÂ 'ârif olan iki cihân istemez
Geçdim 'âlemden anun'çün dosta oldum âşinâ(71a/315)

Olmayan hoşnûd-ı Hak rıdvâna olmaz âşinâ
Bahr-i ğufrân-ı Hudâ'ya lutf olmaz âşinâ

Sâkî-i bâkî elinden itmeyen nûş-i şarâb
İrmez ol bahr-i fenâye mahva olmaz âşinâ

Giç vücûdundan serâ-yı vahdeti bul ey gönül
Bulmayan vahdet-i serâyın Hakk'a olmaz âşinâ

İtdüğün 'isyâna nâdân olagör her rûz u şeb
Çün peşîmân olmayan Allah'a olmaz âşinâ

Gel tâlib-kâr-ı şefâ'at ol Resûlullah'dan
Mustafa 'yı bulmayan Allah'a olmaz âşinâ

Muktedâ-yı ism-i hâdî ü mudildir her işi
Tâib-i Hak olmayan tevîke olmaz âşinâ

Bil odur râh-ı sakîmden hıfz iden her sâdıkı
Mazhar-ı hıfz olmayanlar sıdka olmaz âşinâ

SEYYİDÂ râh-ı Hudâ'da müstakîm ol müstakîm
İstikâmet bulmayan Subhân'a olmaz âşinâ(71a/313)

Tâlib-i derd olmayan dermâna olmaz âşinâ
Cân u teninden geçmeyen cânâna olmaz âşinâ

'Andelib-âsâ seherde âh u efğân itmeyen
Bu cihânda bülbül-i bustâna olmaz âşinâ

Yâr elinden bâde-i 'aşkı içüb mest olmayan
Bilmez ol mestâneyi sekrâna olmaz âşinâ

Vasl-ı cânân isteyen cânâna virmişdir cânı
Virmeyen yolunda cânı cânâna olmaz âşinâ

Bâr-gâh-ı şefkâtinden nâ-ümîd olma olan
Bâb-ı lutfunde anın ihsâna olmaz âşinâ

Ehl-i derd olan cihânda SEYYİDÂ dermân bulur
'Âşık-ı dil-hasteler hicrâna olmaz âşinâ(67a/292)

'Abd-i 'âşık olmayan Allah'a olmaz âşinâ
Cân u dilden geçmeyen Allah'a olmaz âşinâ

Yâr-i bâkinin elinden câm-ı ‘aşkı nûş idüb
Mahv-ı mutlak bulmayan dergâha olmaz âşinâ

‘Aşk-ı Hakk’a kul olan şehr-i fenâ sultânıdır
Hüsrev ü Dârâ olan ednâya olmaz âşinâ

Dâr-ı dünyâ bağ-ı mihnet hem belâ külhânıdır
Terk-i dünyâ itmeyen ‘ukbâya olmaz âşinâ

Giç hevâdan sâlik-i râh-ı rızâ ol ey gönül
Tarîk-i nefis olmayanlar Hakk’a olmaz âşinâ

Müznib isen tut yüzün dergâha ağla rûz u şeb
Tatmayan yüz bâr-gâha ‘afva olmaz âşinâ

SEYYİD âlûde-meşreb olma Hakk’a sen kıl hazer
Emr-i Hakk’ı tutmayan rıdvâna olmaz âşinâ(22a/68)

8.17. Tâlib

Aday olmak. Tarikat’a Hak yoluna girmeyi arzu eden, matlubu bulmak ve murâda ermek için onu araştırmak. Talibler iki kısımdır: Hak talipleri, melâmiler ve sûfiler; Cennet talipleri, zahidler, fukarâ, hadimler ve âbidler.⁴⁰⁶

Hakk’ın isim ve sıfatlarıyla tecelli edip çokluk halinde görünmesi olan kesrette Allah’ın birliğine âşinâ olmak isteyenler için engel çoktur:

‘Âşık’ın hâli dem-â-dem çün seher-hîz olmadır
Kesret emvâcına dalma tâlib-i tevhîd isen(11a/10)

Dünyanın peşine takılıp giden için dünya ağırdan alır. Dünyaya esir olmak istemeyenler, onun isteklerine kulak tıkamalıdır:

⁴⁰⁶ Uludağ, a.g.e., s. 509; Baba, a.g.e., s. 271.

Tâlib olsan sana istiğnâ ider
'Âkıl isen ana sen it nâzı(51a/216)

Tasavvuf gereklerinden olan Şeyhe kayıtsız şartsız itaatın işlendiği beyitte, Şeyhten himmet istemenin şartları öne sürülürken bunların arasında teslîm ve tevekkül zikredilir:

Tâlib-i himmet olursan hâk-i pâyi-i Şeyh'den
Eğer teslîm ü tevekkül himmete esbâb imiş(63b/269)

İrfânî bilgiyi tahsil, Cenâb-ı Hakk'la aracısız hem-sohbet olmanın yollarından biri olarak görülürken, her türlü tâlebin cevap bulmasının Allah'ın kudretinde olduğu da hatırlatılır:

Var çalış 'ârif olagör zât-ı Hak'dan al haber
Sen taleb-kâr ol ki Allah fâtihü'l-ebvâb imiş(63b/269)

Bu konuyu destekleyen bir beyitte de mâsivâyâ meyletmeyen tâlibin görevinin, dergâha yüz sürmek olduğu söylenir:

Yalvarub dergâha yüz sür tâlibin hâli budur
Mâsivâyâ rağbet itme sen de ehl-i rû isen(11a/10)

Allah Rezzâk ve yegâne verici özellikleri sebebiyle tâlebin adresi olarak bir kez daha gösterilir:

Çünkü Rezzâk hem dahî Mu'tî O'dur
Rûz u şeb andan taleb-kâr olalım(79b/365)

Hata ve günahkâr olsa da mü'min için ümit asla tükenmez. Afvın tâlebi yine aynı merciyedir elbette:

Tâlib-i 'afvım yüzüm yok yüz urdum dergâhına
Cürm ile gönlü harâbım ben sana geldim sana(84b/397)

Terkin şekillerinden “Terk-i hestî”ye de vurgu yapılan beyit, Allah’a âşinâlık için derde tâlebin lüzumunu dile getirir

Tâlib-i derd olmayan dermâne olmaz âşinâ
Cân u teninden geçmeyen cânâne olmaz âşinâ(67a/292)

8.18. Sâkî

Kadeh sunan, içki veren kimsedir. Şâirin gözünde sâkî , bir sevgilidir. Tasavvufî olarak, insanın ruhuna Allah sevgisini yerleştiren kimsedir.

Sevgilinin elinden aşk şarabını içenler sonsuza dek sarhoşurlar. Allah aşkıyla bütünleşen gönüllerin bu zevkten dolayı başka şeyleri ne görecektir gözleri ne de verecek muhabbetleri olabilir.

Câm-ı ‘aşkı nûş idenler dest-i sâkiden bugün
Cûş ider deryâ gibi ol nâ-ebed sekrân olur(35b/136)

Feyz ve sevginin kaynağı olan Allah aşkıyla yüreklerini dağlamayanlar, yokluk ‘âleminde vücûdunu selâmete erdirip gönlünü âşinâ tutamazlar:

Sâkî-i bâkî elinden itmeyen nûş-i şarâb
İrmez ol bahr-i fenâyâ mahva olmaz âşinâ(71a/313)

8.19. Zâhid

Çok aşırı sofu, kaba sofu demektir.⁴⁰⁷ Edebiyatımızda rind ve zâhid sürekli karşılaştırılır. Zâhid, kuru ve riyâkârdır. Kendini dindâr göstererek genelde gösteriş peşindedir.

‘Âşık ile zâhidin mukayesesini gözler önüne seren bir şiirde, zâhidlerin de ‘âşıklar gibi cisimleriyle birlikte cânlarını Allah yolunda terk ederek sevgiliye ulaşmayı hedeflemeleri önerilmektedir:

Aç bâsîret dîdesin bu cismi yak zâhidâ
Cism ü cânı terk idüb cânâne geldim ben bugün(29a/106)

Sâlik için bir telvin hâlinin yansıtıldığı beyitte zâhid de zikredilir

⁴⁰⁷ Uludağ, a.g.e., s. 581.

Gâh ‘âbid gâh zâhid gâh ‘ârif oluram

Gâh ben ‘aşka düşerem Hakk’a ‘âsî oluram(35a/134)

Zâhidin istediği cennete vâsıl olmaksâ, ‘âşık için muhabbet kasrında gerçek dostla birlikte olmak yeg tutulur:

Senin dâru’l-cinân ise eğer matlûbun ey zâhid

Muhabbet kasrına girüb bükâ’-ı dost bana yegdir(45b/186)

Zâhidler için aşka imânları noktasında da temkinli davranan şair, aşka ermeyenlerin sarhoş olmalarını da muhal görür:

Sanma ey dil zâhid-i bî- ‘aşka kim peymâne var

Sanma zâhidler içinde bir iki mestâne var(59a/251)

Aşktan yana nâsipsiz olan zâhid, ‘âşığın kalbinin hâline de vâkıf olamaz. Aşkın değeri ile birlikte aşk şarabını ve aşkın feryâdının in‘ikâsı olan ney’e dâir bir bilgiye de sahip değildir:

Kalb-i ‘âşıkda yanan âteşi zâhid ne bilür

Görse ol nârı cevâbı yetişür ey eydir

.....

Kadr-i ‘aşkı mey ü nâyı ne bilür zâhid olan

SEYYİDÂ ‘âşık-ı mestâne nevâsı ney’dir(67b/294)

Abdurrahman Nesib divânında yer alan iki adet şiir, tamamıyla “zâhid”in özellikleriyle ilgili ipuçları verir bizlere:

Zâhid-i bî-‘aşk elinden el-amân el-amân

Sufî-i bî-rahm elinden el-amân el-amân

Sorma zühhâde bizi söyletme anı yok yere

Böyle ğaddârın dilinden el-amân el-amân

Gelse nedme durmaz istiğfâr tevbeler ide
Ol müâm'î tevbesinden el-amân el-amân

Kohu-i-zühde bürütdi vardığı her meclisi
Zühd-i ca'lı kohusundan el-amân el-amân

Elde tesbih belde misvâk halkı aldadub gezer
Pür riyâ tesbih çıtından el-amân el-emân

Meclis-i âyine varsa ta'n u teşni'dir sözü
Zâhid-i bârid sözünden el-amân el-amân

Görse âvâz ile devri hükm ider ki cümle mest
Böyle şerrârın şerrinden el-amân el-amân

Halvetinde câiz envâ'-ı menâhî sâlusen
Öyle nâ-şayân işinden el-amân el-amân

Cennet-i a'lâyı ister yemek ve içmek için ol
İmtilâsız mi'desinden el-amân el-amân

Olma hem-dem itme sohbet SEYYİDÂ anlar ile
Zâhid-i nâdân yüzünden el-amân el-amân(30b/113)

Sakınub sorma bizi sen ol kuru zâhidlere
Zâhidân zannında zîrâ cümlemiz dîvâneyiz

Keşf-i râz itmek olur mu kadr-i 'aşkı bilmeze
Anların 'indinde Hak'dan bir kerre bî-gâneyiz

Ta‘n u tesni‘den ‘ibâret zâhidin her bir sözü
Böyle bil kim yanlarında bir kararsız dâneyiz(36b/142)

8.20. Tabîb

Divân’da en yaygın bir şekilde kullanılan tiplerden birisidir. Genelde manevî rahatsızlık ve ilâhî aşkın ızdırabını dindirecek kâmil bir mürşid karşılığında kullanılmıştır.

Aşk derdiyle arasının hoş olduğu görülen şair, ne ondan ayrılmak taraftarıdır ne de derdin devamını talep etmektedir. Devâ, şair için sadece vuslatla söz konusudur:

Senin derdin Hudâyâ hem nedîmim hem tabîbim kıl
Devâsız derdime lutfunla dermân eyle Sultânım(31b/117)

Aşk belâsı yine ona sebep olan sevgili tarafından savuşturulabilir:

Ey tabîbim rahm idüb bu derde dermân itmedin
Tîr-i müjgânın ciğerde nice yıldır inledim(93b/464)

‘Âşkî belâ olarak gören bir beyitte, gece gündüz ızdırıp çekerek ağlayan bir ‘âşkın bu derdine, çâre olarak yine tabîb vardır:

Çün belâ-yı ‘aşka düşdüm çâre itmez mi tabîb
Bu fenâ varında zîrâ Ceyhûn-âsâ çağladım(38b/152)

Çâk çâk oldum ki dâd itsün bu sînem zahmını
Ol tabîbi arayub dermânım andım ağladım(40b/162)

Gece olmazsa peşi sıra gelen gündüzün de olmayacağı örneği, şairin, çâresiz derde dermân bulacak bir tabîbin bulunma zorunluluğuna yaptığı bir te’kittir:

Bilir kim çâresiz derddir arar derde tabîb ister
Güneş gibi bu zâhirdir şeb olmazsa nehâr olmaz(42b/170)

Ayrılık pençesinin gönülde açtığı yaraya maruz kalmış bir ‘âşığın yaptığı, yolunu gözlediği tabîbidir:

Pençe-i firkatle urmuşdu bu bağrım üstüne
SEYYİDÂ gelsün emânen kalmadı kande tabîb(91a/436)

Gönlünün yarasıyla zâr eyleyen ‘âşık, tabîbinden dermân beklerken hasta gönlü için bir katre dermana da razı olduğunu söyler ve çâresizliğini de samimi bir biçimde ortaya koyar:

‘Âşık-ı dil-haste-i zâr-ı zebûn oldum yeter
Gel tabîbim bir nigâh it gün be gün hâlim beter(92a/440)

Katre-i deryâyı lutfundan umar dermân-ı dil
Ey tabîbim haste-dil bu SEYYİD’i kılma ğarîb(82a/383)

8.21. Bâ y u Gedâ

Zenginle fakir demektir. Beyitlerde bazan şâh u gedâ olarak da zikredilir. Dilenci ve yoksul demek olan gedâ, İlâhî tecellilere muhtâç olan sâliktir.

Dünyanın geçiciliğine vurgu yapılan beyitte, mâl, mülk, makam ve mevki gibi dünyevî meşgalelere gönül verilmemesi istenirken, nice zengin ve makam sahiplerinin fukarâ ve düşkün olabileceklerine dikkat çekilir:

Nice bâyı şâh ider şâhı gedâ
Câh ile şâd u ğamla ağlama gönül (15a/31)

Görünüşe aldanmamayı zaman zaman dikkatimize sunan şair, bir beyitte de dünya mülküne sahip bir takım idârecilerin ma‘nevî âlemde aslında fukarâ olduklarını ifade ederken:

Pâdişâhân-ı fenâ var fukarâ şeklindedir
Nice nîk nîk ağniyâ var gurebâ şeklindedir(23a/74)

Bu mevzuyla destekleyen bir başka beyitte, fakir gibi görünen nicelerinin gönüllerinin İlâhî sırlara mahzenlik yaptığını söyler:

Her fakîre bakma dîvâne deyü mîrâne bak
Mahzen-i sırr-ı İlâhîdir dil-i merdâne bak(58a/246)

Yüzbinlerce cinn ve insanların emrine fermânber oldukları nice şâhların görünüşleri dervîşânedir:

Bende-i fermânı olur sad-hezâr cinn ile ins
Özge pâdişâh olur ehl-i ‘abâ şeklindedir(23a/74)

Bu yüzden dervîşlere kötü gözle bakılmamasını öğütleyen şair, fakir görünümlü sultânlar olarak tanımlar dervîşleri:

Kıl hazer sen dervîşe itme hataretle nazar
Nice sultânı olur kim ol gedâ şeklindedir(23a/74)

Saltanata düşkün bir dünya padişâhlığı, fakirliğiyle iftihâr eden bir gedâ olmaya tercih edilir:

Serîr-i saltanat üzre bu dünyâ şâhı olmakdan
Kemâl-i fakr ile me’nûs olan elbet gedâ yegdir(45b/186)

Kapunda SEYYİD’in mücrim gedâdır
Dem-â-dem matlabı senden devâdır(34b/131)

Olsan eğer şâh u gedâ
Allah ile ol âşinâ(64b/274)

Pâdişâhâ ben de kapunda gedâyım hem hakîr
Sen Ğanîsin ben kulun muhtacınım dahî fakîr(46b/194)

Söz konusu mefhumların Peygamberimizle ilgili tutulan beyitlerde, bütün ‘âlemlerin kendisine ilticâ ettiği Hazret-i Muhammed’e tüm bâ y u gedâ kurbândırlar:

Mültecâ-yı ‘âlemeyn olan Muhammed Mustafa
Sana kurbân olsun mu cümle bâ y ile gedâ(52a/218)

Bütün ümmetlerin kendisine gedâ olduğu bir Peygamber olan Hazret-i Muhammed’e:

Kapunda cümle ümmetler gedâdır (15b/34)

Şair, şefâ‘atıyla mahşerde kendisinden medet umduğu bir gedâ olarak yalvardığını belirtir:

Yâ Resûla’llah unutma rûz-i mahşer SEYYİD’i
Bir gedâdır ol mahşerden anı eyle emîn(27b/96)

8.22. Sâlik

Tarikata giren, seyr-i sülûk eyleyen, Hak yolcusu. Sâlik-i râh-ı Hak haliyle Allah yolunda yürüyen, ilmiyle değil, hâliyle ilim o kimseye göz olmuştur.⁴⁰⁸ Üç tabakadır: Vâsıl-Kâmil, Tâlib-sâlik ve Mukim.⁴⁰⁹

Tasavvufta cezbe ifadesi olan, muhabbet neş’esinin bütün vücûdu kaplaması hâli, sıdk özelliğiyle birlikte sâliki diğerlerinden ayıran durumudur:

Mest iken vuslat ile âgâh olan
Sâlik ü sâdik olan gelsün berü(50a/211)

Aziz Mahmud Hudâyî sâliklerinden Şeyh Selâmî Efendi’nin vefatı dolayısıyla kaleme alınan şiirde ukbâ ‘âleminde de Hudâyî’ye yakın olma temennisi vardır:

⁴⁰⁸ Baba, a.g.e., s. 243.

⁴⁰⁹ Uludağ, a.g.e., s. 451.

Sâlikân-ı râh-ı Mahmûd-i Hüdâyî'den idi
'Âlem-i 'ukbâda dahî hem-civâr eyle İlâh(96b/481)

9. AHLAKÎ VE GAYR-I AHLAKÎ UNSURLAR

9.1. AHLAKÎ UNSURLAR

9.1.1. Fazl, Fazilet

Lütuf, ihsan ve bahşîş demek olan fazl, tasavvufî olarak da herhangi bir sebebe bağılı olmadan ve karşılık beklemeden doğrudan yapılan halis iyiliktir.

Erdem anlamına gelen fazilet, İnsanda doğuştan var olan iyi huyların ve güzel niteliklerin geliştirilmiş ve olgunlaştırılmış şekilleridir.⁴¹⁰

'Âşık, aşkının hasretiyle sinesinde tutuşan âteş için, sevgilinin fazlının bahrinden bir damla suya taliptir:

Yakdı sînem üstüne hicr ü firâkın özge nâr
Bahr-i fazlından dahî bir katre âb ister gönül(17a/41)

Allah'ın fazl kapısına ilticâyı gözüne kestirmiş, pişmanlık âteşiyle yana yakıla medet ummakta olan şair:

Sînede nâr-ı nedâmet gözde âb-ı ilticâ
Bâb-ı fazlu'llaha geldim bana sendendir meded(89a/424)

'Âsî ve günahkâr bir kul olduğunu itiraf ederek fazilet eşiğinden istimdâda geldiği sevgilisinden afvı ümit eder:

Gerçi 'âsîdir bu SEYYİD mücrimin
'Afvın ile fazl u ihsân eylegil(43a/173)

Âsitân-ı fazla istimdâde geldim yâ Ehad
'Afvını ümmid idüb ben sana geldim yâ Samed(18a/46)

⁴¹⁰ Uludağ, a.g.e., s. 187.

Yine, hesapsız günahına tevbeler ederek doğru yola baş koymayı Allah'ın faziletine bırakmıştır şair:

Bî-hesâb cürmüme olsun tövbeler şimden girü
Fazlına kalmışdır âhir sâlik-i râh eylemek(44a/179)

Bunu yaparken de mahzun bırakılmamayı da ümit etmektedir:

Lutf idüb mahzûn koma Yâ Rab fazl-ı Îlâh'da
Her ne denlü mücrim ü 'âsî isem de kıl meded(46b/193)

Günah ve kabahat kullara ait ayıplardır. Lakin faziletiyle affetmek mağfiretiyle inâyet etmek Yaradan'ın büyüklüğündendir:

Ey Hudâvendim Efendim her kabahat bendedir
Lîk fazl u 'afv u ğufrân u 'inâyet sendedir(57a/240)

9.1.2. 'İzzet

Değer, kıymet, ululuk, yücelik anlamlarına gelen bu mefhûm, bâr-gâh, âsitân, huzûr, nisâb ve cenâb kelimeleriyle benzetmelere tabi tutulmuştur. 'Âşık'ın diline dolanan niyâzı, yüceler yücesi olan Allah'ın divânına sürekli ilticâ etmesi hâlinin gereği görülmüştür:

'Âşık vird-i zebân olmuşdurur çünkü niyâz
Bâr-gâh-ı 'izzetinde dâim ilticâyâ bak(57a/242)

Yüce divâna lâyük bir âmelin sahibi olmadığını söyleyen şair, du'âdan gayrı çâresinin kalmadığını söylerken:

Bâr-gâh-ı 'izzete lâyük 'amel yok bende
Bana çâre ola mı Hakk'a du'âdan gayrı(95a/473)

Yüzünün karalığıyla dergâha varamayacağını, ancak zâtı yüce Allah'tan yine de ihsânını umarak, ulu huzura kabul edilmeyi beklediğini söyler:

Âsitân-ı ‘izzetinde varmağa yok bende yüz
Zâtına lâyük olan ihsânın eyle sen bana(82a/380)

İlticâdır rûz u şeb hâli bu SEYYİD bendenin
Gel kabûl it ben huzûr-i ‘izzete geldim bu şeb(83a/388)

Bu mefhûm, Hazret-i Muhammed’le ilgili tutulan bazı beyitlerde de kaleme alınmıştır:

Sad-selâm sad-tahiyye rûz u şeb olsun sana
Ey benim ‘izzet-nisâbım ben sana geldim sana(84b/397)

Cenâb-ı ‘izzete lâyük ne var a‘mâl u ahlâkım
Mukarrım ben işim her dem hevâdır Yâ Resûla’llah(86b/409)

Bâr-gâh-ı ‘izzetine yüz sürer kürsî ile ‘arş
Hem dahî kapundadır her dem penâh-ı Evliyâ(21b/64)

9.1.3. ‘Adâlet

Lügatde; İstikamet (doğruluk,doğru davranış) anlamındadır. Şerîat’de, dînen yapılması tehlikeli olan şeyden kaçınmakla hak yol üzerinde doğru olmaktan ibarettir.⁴¹¹

Divânda bu kelime sadece bir beyitte karşımıza çıkmaktadır:

Yaşımla kâmım bu ‘aşka şâhid
Ey pâdişâhım eyle ‘adâlet(92a/442)

⁴¹¹ Cürcânî , a.g.e., s. 151.

9.2. GAYR-I AHLAKÎ UNSURLAR

9.2.1. Tûl-i emel

Hırs, açgözlülük. Tasavvufî manâsı ise, hiç ölmeyecekmiş gibi insanın dünya için çalışmasıdır.⁴¹² Divânda kaleme alınmış olan bir şiir, dünyaya ait ilginin ve beklentilerin zararlarını anlatması bakımından konumuzla alakalıdır:

Çün güzer-gâh oldu ‘âlem ‘âkıl isen ol irâk
Alma bu dâru’l-fenâyı elde ise gel bırak

Sen gönül virme anın sîm ü zerr ü zînetine
Bu zen-i dünyâyı terk it ana vir sen üç talâk

Böyle bir mekkâredir kim bunda olmaz hiç vefâ
Her gelen gitdi bu dârdan kimseye yokdur dûrâk

Aldadub zülfüne bağlar gâfili bin kayd eyler
Kim ki dil virmez ana elbetde olur yüzü âk

SEYYİDÂ dünyâyı terk it âhiret râhına gir
Kim ki târîkdir anındır cennet ü hûrî burâk(64b/275)

“Tul-i emel” sadece bir şiirde terim olarak zikredilir:

Nakd-i ‘ömr-i nâzenînin gitdi elden el-emân
Ğaflet ü ‘isyânla tûl-i emelden el-emân(64b/276)

9.2.2. Sehv-Hata, Nisyân, Noksan

Bin kusur barındırdığı sözlerinin medet ve lutfu istemede yetersiz olabileceğini düşünen şair, kerem edilip reddedilmemek umudundadır:

Meded ü lutfun umaram bana sen eyle meded
Pür-kusûr ise de güftâr kerem it eyleme red(9a/1)

⁴¹² Uludağ, a.g.e., s. 537.

Peygamberimizin, ümmetinin sehv ü hatâlarının afvı için aracılığı ve O'nun lutuf ve vericilik vasfının kendisine has özellikleri olduğu anlatılmak istenir:

Ey şâfi'-i sehv ü hatâ

Ey sâhib-i lutf u 'atâ(10a/7)

Hesapsızca hata, günah ve gafleti yaptırıp isyân âteşine giriftâr ettiren şeytânın kendisidir:

Nâr-ı 'isyâna giriftâr itdi şeytân-ı 'anîd

Bî-hesâb itdirdi cürm ü sehv ü ğaflet ber-mezîd(46b/193)

Hatalar ve unutkanlıklar sadece kulların ortaya koydukları hâllerdir. Bunları hoşgörerek merhametiyle afveden ise sadece yücelerin yücesi olan Allah'tır.

Benden olandır sehv ile nisyân

Senden olmuşdur 'afv ile ğufrân(48b/203)

Benden hatâ senden 'atâ

Yüce Hudâ kıl merhamet(68a/297)

Bütün ömrünü kabahatla geçirdiğini :

Bu'âlemde geçürdim nâzenîn-i 'ömri kabahatle(95a/472)

Artarak devâm eden isyânının, kusur ve hüsrânı da ziyâdeleştirdiğini söyleyen şair:

Zerrece bulmadı noksân dem-â-dem 'isyân

Artdı gitdikçe kusûr u zelîl ü hüsrân(71b/316)

Yaptıklarına pişmanlık duyduğunu, günahlarının çokluğunun farkında olup yanlışlık ve unutkanlıklarına binlerce tevbeler ettiğini, her günahkâr için

korunulacak ve sığınılacak yer olan Allah'ın dergahına yalvarıp lutuf beklediğini söyler:

Nâdimem bildim günâhım çokdur Ey Şâh-ı Kerîm
Sad-hezârân tövbe olsun sehve nisyânıma

Dergehin dâru'l-emândır SEYYİD'e her müznibe
Bakma lutf eyle ilâhî binde bir noksânıma(77a/351)

SONUÇ

Abdurrahman Nesib Efendi, Osmanlı Devleti'nin "Yıkılma Devri" kabul edilen XIX. asırda yaşamış; sırasıyla III. Selîm, IV. Mustafa, II. Mahmud, I. Abdülmecid dönemlerini idrak etmiştir.

Din adamlılığının, edebî ve sanatkâr kişiliğinin yanında bir mutasavvıf kimliğiyle, aslında klasik anlamda bir tarikat ehli olduğunu ifade edeceğimiz Nesib hakkında mevcut kaynaklarında doyurucu bir malumata rastlanılmadığı anlaşılmıştır.

Dinî ve tasavvufî edebiyat içinde değerlendirebileceğimiz faaliyet ve eserleriyle birlikte, merkezîyetçi anlayışla yönetilen bir tarikatın 22.postnişliğini 24 yıl üstlenmiş bir mutasavvıf ve şair olan Abdurrahman Nesib'in Divânı'nın dinî ve tasavvufî tahlili yapılmıştır.

Bu çalışmamızda vardığımız sonuçları şu şekilde tespit etmek mümkündür:

Önemli tasavvufî şahsiyetlere sahip bir aileye mensup olan Abdurrahman Nesib'in babası Şeyh Şehabeddin Efendi, âsîtânedede 26 yıl şeyhlik yapmıştır. Dedesi Şeyh Ruşenî, 20 yılı aşkın bir süre aynı âsîtânedede görev yapmış, onun da babası Abdurrahman Efendi, Bursalı İsmail Hakkı'nın halifesi; onun da babası Mustafa Efendi Atpazârî Osman Efendi'nin halifelerindendi. Abdurrahman Nesib Efendi'nin vefatından sonra iki oğlu sırasıyla âsîtânenin şeyhliklerini üstlenmişlerdir.

Bir dünya görüşü ve inanç sisteminin savunucusu olan Nesib'in şiirlerinde yer verdiği dinî ve tasavvufî unsurlar, estetik olduğu kadar, kabullendiği bir inancın sonucudur.

Esmâü'l-hüsnâ'dan doğrudan zikrettiği (Allah, Kerîm, Hayy, Kayyum, Halîm, Mâlik, Rahmân, Rahîm, Vâhid, Kâdir, Sâmed, Gaffâr vb.) ve Allah'ın zat ve sıfatları için kullandığı (Mennân, Bâr, Girdigâr, Hallâk, Cenâb-ı Kibriyâ, İlâh, Pâdişâh, Efendi, Hudâvendâ, Hudâ, Kibriyâ, Hakk, Bârî, Mevlâ, Cânân, Ehad, Rab, Sultân, Ğâfir, Mâlik, Hallâk, Ferd, Penâh, Gafûr, Hâlık-ı Yektâ, Rabb-ı Rahîm, Pâdişâh-ı bî-zevâl, Hudâ-i Zü'l-celâl, Şehinşâh-ı ezel, Hâlık-ı arz u semavâtî'l-'ulyâ, Rahmân-ı Rahîm, Hâlık-ı Yezdân, Bârî-i Şeh-şâh, Yezdân-ı Kerîm, Pâdişâh-ı lâ-yezâl vb.) pek çok isimlerle bu konudaki düşüncelerini dinî ve tasavvufî bir şekilde birçok beyitte sergileyen Nesib'in, her mutasavvıf şair gibi âmentünün bütün

esaslarına olan inancı eksiksizdir. Meleklerden sadece Cebrâil'den bahsedilen Divân'da, bu büyük melek Cebrâil - Cibril ve Nâmûs-i Ekber isimleriyle yer alır. Dört kitaptan sadece, ilâhî nasihat ve öğüt kitabı olarak, Peygamberin sözlerinde ve vasıflarında vücut bulduğunu söylediği Kur'ân'a, âyât-ı Kur'ân, âyât-ı Kitâb, Kur'ân-ı İlâhî isimleriyle yer verir. Çoğul olarak peygamberân ve enbiyâ kelimeleriyle zikrettiği peygamberlerden, ismi en fazla geçen "Muhammed" Peygamber'in üstün meziyetleriyle bütün peygamberlere imam ve önder olduğu anlatılır. Ayrıca Hazret-i Süleyman, Eyyüb, Yûsuf, Ya'kûb ve İbrâhim'e de yer verilmiştir.

Mirâç ve ilgili mefhumları sıklıkla kullanan şair, aynı zamanda bir mutasavvıf olmasının gereği olarak Nûr-i zemîn ü âsûmân, Nûr-i Hudâ, Nûr-i 'ayn-ı kâ'inât vs. gibi ifadeleri Hazret-i Muhammed'le ilgili tutarken Muhammedî Nur'a da işaret eder. Bütün kâinatın bu nurdan halk edilmesi olayı hadislerle temellendirilerek ifade edilir.

Birçok mutasavvıfta olan bir değerlendirmenin de sahibi olan Nesib, "eşya"da "vahdet"i görmeye davetiye çıkarır. Hakk'ın kesret âyinesindeki tecellisine dikkat çeker.

Kur'ân ve sünnet esaslı bir tasavvufî telakkiye sahip olduğu anlaşılan Nesib'in, iktibas veya telmih ettiği âyet ve hadislerle birlikte, bazı beyitlerdeki ifadeler yine âyet veya hadis temellidir.

Keşf ve ilham merkezi olan "Kalp" (Gönül) aynı zamanda Hakk'ın tecelligâhıdır. Nesib'in şiirlerinde yoğun bir şekilde göze çarpan, tasavvufî düşüncenin en temel konularından biri olan gönül, beyitlerde "kalb", "dil", "yürek" ve "sîne" mefhumlarıyla da zikredilmiş olup, Hakk'ın, aşkın, sırların, hikmet ve bilginin merkezi durumundadır. Divân'da, "mecrûh", "hasta", "bî-dermân", "bî-çâre", "ber-murâd", "çâk", "bende", "âvâre", "erbâb-ı hakikat", "ehl-i velâyet", "ehl-i dil" gönülle ilgili benzetmelerden sadece bir kaçındır.

"Aşk" da "gönül"le birlikte şiirlerde yer alan hakim unsurlardandır. Hakikî aşkı elde edenin mecâzî aşklara iltifatının olamayacağı söylenirken, aynı zamanda mutasavvıfların aşk belâsına düçar olmaktadır ısrarı, şairimizin de zaman zaman ortaya koymaktan çekinmediği bir tavidir. Aşkla ilgili

benzetmeler, divânın en çok yer verdiği benzetmelerdendir: “sultan”, “müjgân”, “cânân”, “reyhân”, “bî-dermân”, “hicrân”, “ser-gerdân”, “âteş-i sûzân”, “nîrân”, “büryân”, “mestân”, “hayrân”, “giryân”, “şâdân”, “dert”, “gam”, “tennûr”, “âteş”, “nâr”, “sûz” vs.

Divândaki şiirlerde çokça “cân” mefhumu yer alır. Beyitlerde genellikle âşğın manevî durumuyla alakalı benzetme ve tavsiflerle konu edilirken alakalı beyitlerin çoğu dil ve cân mefhumlarının birlikte zikredildiği beyitlerdir. Nesib, tasavvufî makamlardan olup ilâhî aşka ulaşmanın gereği olan “terk-i hestî”yi, sözkonusu edilen “cân”dan vazgeçmenin bir ifadesi olarak kabul eder. “Nakd”, “munîs”, “terk”, “kayd” ve “âgâh” Nesib’in şiirlerde yer verdiği benzetme unsurlarıdır.

Divân’da “ten” anlamında kullanılan vücûd, “cisim” mefhumuyla da karşımıza çıkar. Söz konusu beyitlerin çoğunda “vücut”, Hazret-i Muhammed’in maddi bedeni olmaktan çok, nûr-i Muhammedî olarak kâinatın yaratılış ya da şefâat-rahmet sebebidir. Yine bazen de terk edilmesi lazım gelen maddi bir varlıktır. Bu mefhum da birtakım benzetmelerle karşımıza çıkar.

Ruh, şairimizin beyitlerinde mücerred bir mefhum olarak, mücerred ruhlar (kutsal ruhlar) ve ezel bezminde Allah’a verilen sözün sahibi olarak gösterilirken o söze muhalif hâl ve davranışların da sahipliğini üstlenir.

Nefis, divândaki şiirlerde daha çok şeytanla birlikte gösterilerek düşman ilan edilmiştir. Bütün durumlarda nefis ve şeytanın emrine me’mur olan insan, ancak ilâhî aşk yolunda bu kölelikten özgür kalabilir. Nesib’e göre hevâ ve nefisten geçebilendir Allah’a âşinâlık eden. Çünkü Allah’ın emrine ve Peygamberi’nin sünnetine tabi olmaktan alıkoyandır nefis. Ama sonuçta kendisinin asla nefsin ve şeytanın hilelerine uymayıp mâsivâyâ iltifat etmediğini de söyleyerek bu konuda yetkin bir telakkinin sahibi olduğunu gösterir.

Dünyanın geçici yani fâniliği sıklıkla zikredilerek bütün tasavvuf-meşreb’in dünya hakkındaki kanaatına ortak olunan şiirlerde Nesib, dünya sevgisiyle bütün vücudu esir alınan, gam-ı dünyanın giriftarı olan insanın, bâki olan ukbâyâ dâir olması gerekenlere dikkat çeker. Dünyayı verip Hakk’ı almayı

tavsiye eder. Kimi zaman iki dünyanın nimetlerine bile sırtını dönen kâmil bir er portresi çizer.

Müntesip olduğu tarikatın (Celvetilik) bizzat isminin zikredilerek 3 adet şiire konu edilmesi, Abdurrahman Nesib'in mutasavvıf kişiliğinin şahsında bütün tasavvuf erbâbının kendi meşrebini öne çıkarma hassasiyetlerinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Divânda yer verdiği şiirlerde tarikatla ilgili oldukça geniş bir kavramlar dizisi önümüze çıkmaktadır. Özellikle zikir, dergah-tekye, dervîş, mürşid-şeyh öne çıkan unsurlardır.

Abdurrahman Nesib'in mutasavvıf kişiliğinin Kur'ân ve sünneti kapsayan yanı sıra klasik İslâm mutasavvıflarından çok ayrı tutulmaması gerektiğini ifade ederken, meşayihlikten ve din adamlığından başka musikîşinaslık tarafı onu belki de diğerlerinden ayıran en belirgin özelliği olduğunu söyleyebiliriz.

Ahiretle ilgili mefhumlardan, kıyamet, haşir, terazi, amel defteri, şefkat ve şefâat; ayrıca cennet ve cehennemle ilgili diğer bazı mefhumlar da şiirlerde söz konusu edilir. Kaza ve kader Abdurrahman Nesib'de İslâm akidesine uygundur. O her şeyin ezel bezminde Allah tarafından takdir kılındığına, aslında bütün olup bitenin insan irâdesinin dışında gelişip sonuçlandığına inanır.

Âhirette safâ bulmanın tek yolunu Hakk'a dâimâ ibâdet etmede bulan Nesib, çok hassas olduğu bu konuyla ilgili olarak namaz, ezan, seccade, tesbih, misvak, mihrâb, imam, vaaz, kible, dua vb.; Hacla ilgili olarak da Kâ'be, Mescid-i Aksâ ve Ravza'yı şiirlerine konu eder.

Günahkâr bir kulun, Allah'tan bağışlanma ve mağfiret isteği; şiirlerinin ana temasını oluşturan Abdurrahman Nesib'de İsrâ ve Mirâc'la ilgili beyitlerde daha çok na'tlarda dillendirilmiş olup iktibâs ve telmih olarak âyetlerle desteklenmişlerdir.

Yaptığımız araştırmalarda Mecmuâ ve Divânı'nın dışında herhangi bir eserine rastlamadığımız Nesib'in bazı kaynaklarda belirtilen üçüncü bir eserinden bahsedilse de böyle bir eserin Mecmuâ'yla karıştırıldığını düşünmekteyiz.

Abdurrahman Nesib Efendi, tasavvufî şiirlerini aruz vezni ve Divân Edebiyatı nazım şekilleriyle yazmıştır. Divânı'nda kullandığı nazım şekilleri, gazel, kaside (münâcât, naat, medhiye, mesnevî), tahmis ve lügazattır. Yine edebî sanatlardan telmih, iktibas, irsâl-i mesel, tekrîr, mecâz, istiâre, kinâye, cinâs, iştikâk vb. sanatlara yer verilmiştir. Bir dönem Ordu-yi Hümâyün vaziliği yapmış, uzun bir dönem postnişinlik görevini üstlenmiş bir mutasavvıf kimliğiyle Nesib'in, aynı zamanda musiki ilmüne olan vukufiyetinin profesyonellik boyutunu ortaya koyan eserlere imza atmış bir musikişinâs oluşu onun şahsiyetinin en belirgin yönlerinden birini gösterir. Şahsiyetinin ağırlık noktasını oluşturan mutasavvıf kişiliğine rağmen, bu anlayışın ifadesi olan “bir lokma bir hırka” Nesib için olmazsa olmaz değildir.

Dinî ve tasavvufî terminolojiyi iyi bilip kullandığına şahit olduğumuz şair, fikirlerini sade ve anlaşılır bir dille nazmetmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde, Abdurrahman Nesib'in Divânı'nın dinî ve tasavvufî muhtevası değerlendirilirken, bu konularla ilgili mefhumların tespiti ve mukayesesiyle anlam bütünlüğü ve aynı zamanda anlam derinliği birlikte düşünülmüş ve objektif olmaya çalışılmıştır. Çalışmamızda şairin fikrî ve estetik tarafını da daha anlaşılır olarak öne çıkarıp, dinî ve tasavvufî yönünü tespit etmiş bulunuyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

- KUR'ÂN-I KERİM VE ANLAMI** , Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını.
- ABDURRAHMAN NESİB**, *Divân*, Hacı Selimağa Ktp., Hudâyî Kitapları, nr. 1268
- , *Mecmuâ*, Hacı Selimağa Ktp., Hudâyî Kitapları, nr.1806.
- ABDÜLBAKİ**, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ân*, İstanbul, 1984.
- ABDULLAH CELVETÎ**, “*Şerh-i Gazel-i Hacı Bayram-ı Velî*”, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, 997/2.
- el-ACLÛNÎ**, İsmail İbn. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzili'l-İlbâs*, Mısır, 1351.
- AFİFÎ**, Ebu'l-Alâ, *Muhiddin İbn.Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi*,(trc.Mehmet Dağ), Ankara, 1975.
- , *Tasavvuf İslâm'da Manevî Hayat*,(trc.Ekrem Demirli-Abdullah Kartal), İz Yayınları, İstanbul, 1996.
- AĞAKAY**, M. Ali, *Türkçe'de Mecazlar Sözlüğü*, Ankara, 1949.
- AHMED CEVDET PAŞA**, *Belâgât-ı Osmaniye*, İstanbul, 1310.
- , *Tezâkir-Tetimme-*, nşr. Cevdet Batsun, Ankara, 1967.
- AHMED EFLÂKÎ**, *Menâkibu'l-Ârifîn*, (trc. Tahsin Yazıcı), İstanbul, 1982.
- AHMED VEFİK PAŞA**, *Lehçe-i Osmanî*, İstanbul, 1306.
- AKALIN**, L. Sami, *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1966.
- AKAR**, Metin, *Su Kasidesi Şerhi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- AKAY**, Hasan, *İslâmî Terimler Sözlüğü*, İşaret Yayınları, Ankara, 1995.
- AKSEKİ**, Ahmed Hamdi, *İslâm Dini*, Ankara, 1972
- AKSOY**, Ö.Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Ankara, 1971.

- ALBAYRAK**, Sadık, *Siyasî Boyutlarıyla Türkiye’de İslâmcılığın Doğuşu*, Risale Yayınları, İstanbul, 1989.
- ALİ ŞERMİ-İ NAKŞİBENDÎ**, “*Şerh-i Kelimât-ı İdris-i Muhtefî*”, Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa, 419.
- ALİYYÜ’L-KARÎ** , *el-Esrâru’l-Merfu’a*, Thk. Muhammed Lütfi es-Sabbâğ, Beyrut, 1986.
- ALTINTAŞ**, Hayranî, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara, 1984.
- ANNEMARIE SCHİMMELE**, *İslâmın Mistik Boyutları*, İstanbul, 2001.
- ARASTEH**, A.Reza, *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş*, (çev. Bekir Demirkol-İbrahim Özdemir), Kitabiyat, Ankara, 2000.
- ARAT**, R.Rahmeti, *Eski Türk Şiiri*, Ankara, 1965.
- ARMAOĞLU**, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986.
- ARSEVEN**, Celal Esad, *Sanat Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları İstanbul, 1983.
- ASIM EFENDİ**(Mütercim), *Kâmus Tercemesi*, İstanbul, 1305.
- AŞKAR**, Mustafa, *Molla Fenârî ve V.Vücûd Anlayışı*, Ankara, 1993.
- , *Niyâzî-i Mısri ve Tasavvuf Anlayışı*, Kültür Bakanlığı Yayınevi, Ankara, 1998.
- , *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Kültür Bakanlığı Yayınevi, İstanbul, 2001.
- ATEŞ**, Süleyman, *İslam Tasavvufu*, İstanbul, 1992.
- , *İşârî Tefsir Okulu*, Ankara, 1975.
- ATTAR**, Feridüddin, *Tezkiretü’l-Evliya* ,(trc. Süleyman Uludağ), İstanbul, 1985.
- Aziz Mahmud Hudâî, *Hulâsatu’l-Ahbâr*, (haz. Kerim Kara), İstanbul, 1994.
- ÂYİNE-ZÂDE-İ SİROZÎ**, *Şerh-i Manzume-i Çelebi Sultan*, Taksim Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, 1464/2
- BABA**, Sefer, *Istilahatı’s-Sufiyye fi Vatan-ı Asliye*, *Tasavvuf Terimleri*, Heten-Keten Yayınevi, İstanbul, 1988.

- BAĞDATLI İSMAİL PAŞA**, *Esmâu'l-Müellifin*, (haz. Mahmud Kemal İnal-Avni Aktunç), Maarif Basımevi, İstanbul, 1951-55.
- BAKLÎ**, Ruzbihan, *Meşrebü'l-Ervah*, (nşr. Nazif Hoca), İstanbul, 1974.
- BALTACI**, Cahit, *Tasavvuf Lügati*, Elif Neşriyat, İstanbul, 1981.
- BANARLI**, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I-II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1971.
- BAYBURTLUGİL**, Nurettin, *İstilahât-ı Ehl-i Tasavvuf*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1985.
- BAYRAKDAR**, Mehmet, *Bitlisli İdris*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.
- , *İslâm'da Yaratılış Teorisi*, İstanbul, 1987.
- BERKES**, Niyazi, *Türkiyede Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978.
- BİLGİN**, A. Azmi, *Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı*, İlmî Araştırmalar, S. 1, İstanbul, 1995.
- , *Ümmî Sinan Divanı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. İstanbul, 2000.
- BURSALI İBRAHİM HAKKI**, *Ruhu'l-Beyan*, İstanbul, 1969.
- BURSALI MEHMED TAHİR**, *Osmanlı Müellifleri*, I, II, III, İstanbul, 1333.
- el-BUSİRÎ**, Muhammed b. Said, *Kaside-i Bürde Tercümesi ve Şerhi*, (trc. Abidin Paşa), Sad. Ömer Faruk Harman, İstanbul, 1977.
- CALVERLEY**, E.F., “*Nefs*”, İA, VIII, 1988.
- CAMÎ**, Abdurrahman b. Ahmed, *Nefehatü'l-Üns*, (trc. Lamii Çelebi), İstanbul, 1270.
- CAN**, Şefik, *Hazret-i Mevlânâ'nın Rubaileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.
- CEBECİOĞLU**, Ethem, *Hallac-ı Mansur*, AÜİFD, XXX, Ankara, 1988.
- , *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayınları, Ankara, 1977.
- CEYLAN**, Ömür, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000.
- CÎLÎ**, Abdulkerim, *el-İnsanu'l-Kâmil*, İstanbul, 1300.

- COŞAN**, Esad, *Hacı Bektaş Veli Makâlât*, (Sad. Hüseyin Özbay), Ankara, 1996.
- ÇAVUŞOĞLU**, Mehmed, *Bakî ve Divanı'ndan Örnekler*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2001.
- , *Necatî Bey Divanı'nın Tahlili*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2001.
- ÇELEBİOĞLU**, Amil, *Muhammediye*, (I, II), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1996.
- DERVİŞ el-HÛD**, *Esne'l-Matâlib fi Ehâdise Muhtelifeti'l-Merâtib*, Beyrut, 1991.
- DEVELLİOĞLU**, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1993.
- DİLÇİN**, Cem, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.
- , *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.
- DİRİÖZ**, Meserret, *Nâbî*, FEY. Yayınları, İstanbul, 1994.
- DOĞAN**, Ahmet, *Müştak Baba, Hayatı ve Edebi Şahsiyeti*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1995.
- DÜZEN**, İbrahim, *Aziz Neseî'ye Göre Allah, Kâinat ve İnsan*, İnsan Yayınları, Ankara, 1991.
- EBU NASR SERRÂC TÛSÎ**, *el- Lüma*, (haz. H. Kamil Yılmaz), Altınoluk Yayınları, İstanbul, 1996.
- EBÛ TALİB MEKKÎ**, *Kûtü'l-Kulüb*, (trc. Muharrem Tan), İz Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- EFLÂKÎ**, *Menâkibu'l-Arifîn*, (trc. Tahsin Yazıcı), İstanbul, 1973.
- ERASLAN**, Kemal, *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Ankara, 1993.
- , *Yesevi'nin Fakr-nâmesi*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, XXII, İstanbul, 1977
- ERAYDIN**, Selçuk, "Çile", DİA, VIII, 1993.
- , *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, 1981.

- ERGÜN**, Saadettin Nüzhet, *Türk Şairleri*, I-III, İstanbul, 1946.
- ERTUĞRUL**, İ. Fenni, *V.Vücûd ve Muhyiddin-i Arâbî* (haz. Mustafa Kara) İstanbul, 1991.
- ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI**, *Marifetnâme*, I-IV, (Sad: Turgut Ulusoy), İstanbul, 1987.
- EŞREF ALİ et-TEHÂVENÎ**, *Tasavvuf ve Hayat*, (Çev. Mustafa Ateş), Ankara, 1998.
- EŞREFOĞLU RUMÎ**, *Müzekki'n-Nüfus*, İstanbul, 1327.
- FATİN EFENDİ**, *Tezkire-i Hatimetü'l-Eş'ar*, İstihkâm Alayları Litoğrafya Destgahı, 1271.
- GANİYY-İ MUHTEFÎ**, *Merâtib-i Tevhid Risâlesi*, (trc. Necmettin Şahiner), Furkan Kitaplığı, İstanbul, 2001.
- GÖLPINARLI**, Abdalbaki, "Çile", İ.A., III, 1988.
- , *Divan Şiiri*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1955.
- , *Fihî Mâ Fih ve Mecâlis-i Seb'adan Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara, 2000.
- , *Melâmilik ve Melâmiler*, Gri Yayınları, İstanbul, 1992.
- , *Mevlânâ Celâleddin Rumî*, İstanbul, 1985.
- , *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkilap ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1983.
- , *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkilap ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1966.
- , *100 Soruda Tasavvuf*, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1985.
- GÜNALTAY**, M.Şemseddin, *Yakın Şark*, Anadolu, Ankara, 1946.
- GÜNDOĞDU**, Cengiz, *Bir Türk Mutasavvıfı, Abdülmecid Sivâsî*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.
- GÜNDOĞDU**, Mehmet Kemal, *Müştak Baba*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1977.

GÜNGÖR, Erol, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1982.

GÜRER, Dilaver, *Abdulkadir Geylânî (Hayatı, Eserleri, Görüşleri)*, İnsan Yay. İstanbul, 1999.

GÜZEL, Abdurrahman, *Dinî Tasavvufî Türk Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara, trz.

-----, *Kaygusuz Abdal*, Ankara, 1981.

-----, *Tekke Şiiri*, Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı, III (Halk Şiiri), Türk Dil Kurumu, Ankara, 1989.

HACI BEKTAŞ VELÎ, *Makalat*, (Esad Coşan), Sadeleştiren, Hüseyin Özbey, Kültür Bakanlığı Yayınevi, Ankara, 1994.

HACI REŞİD PAŞA, *Tasavvuf Tarikatlar Silsilesi ve İslâm Ahlakı*, Salah Bilici Yayınevi, 1965.

HAFIZ-I ŞİRÂZÎ, *Divan*, (trc. Abdulbaki Gölpınarlı), Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları İstanbul, 1988.

HAKSEVER, A.Cahid, *Son Dönem Osmanlı Mevlevîlerinden Ahmed Remzi Akyürek*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

HALLÂC, Ebu'l-Muğis Hüseyin b. Mansur, *Kitabu'l-Tavâsin*, Beyazid Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Kitapları, 2187/3

HAMMER, Büyük Osmanlı Tarihi, (Ek 9), Medyaofset, İstanbul, trz.

HASKAN, Mehmet Nermi, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, I, 2001.

HUCVİRÎ, Ali b.Osman Cüllâbî, *Keşfü'l-Mahcub*, (trc. Süleyman Uludağ), Hakikat Bilgisi, İstanbul, 1982.

HÜSEYİN AYVANSARÂYÎ – SEYYİD ALİ SÂTI, *Hadikatü'l-Cevâmi'*, Cild-i sâni, Matbaa-i Amire, İstanbul, 7 Zilhicce 1281.

HÜSEYİN DESTGAYB, *Nefs-i Mutma'inne*, (trc. Aziz Çınar-Şefik Onar), İstanbul, 2001.

HÜSEYİN VASSAF, *Sefîne-i Evliyâ* (haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz), III, Kitabevi, 2006.

-----, *Gülzar-ı Aşk*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 2315.

İŞİN, Ekrem, “*Tarikatlar*”, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul, 1994.

İBN ABDİ’L-BER, *Câmi ‘ül-Beyâni’l- ‘ilm Li-Fazlî*, II, Medine, 1968.

İBN ARABÎ, *Fütûhâtü’l-Mekkiyye*,(trc. Mahmut Kanık-Ma’rifet ve Hikmet), İz Yayıncılık, İstanbul, 2002.

-----, *Ma’rifet ve Hikmet*, (Çev. Mahmut Kanık), İstanbul, 2002.

-----, *Tedbirât-ı İlâhiyye*, (trc.ve şrh., Ahmed Avni Konuk, haz. Mustafa Tahralı), İz Yayınları, İstanbul, 1992.

İBN HALDUN, *Şifau’s-Sail*, (Tasavvufun Mahiyeti), trc. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 1977.

İBNÜ’L-CEVZÎ, *Kitabu’l-Mevzuat*, Medine, 1966

İLMİHAL, (Heyet) İman ve İbadetler , İSAM, İstanbul, 1998,

İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul, 1969-1971.

İPEKTEN, Haluk, *Fuzulî, Hayatı, Edebî kişiliği, Eserleri ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*, Ankara, 1973.

-----, *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

-----, *Türk Edebiyatı Kaynaklarında Türkçe Şuarâ Tezkireleri*, Erzurum Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Ders Notları, 1986.

İPEKTEN, Haluk-**İSEN**, Mustafa, *Basılı Divanlar Kataloğu*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997.

İSEN, Mustafa-**MACİT**, Muhsin, *Türk Edebiyatında Tevhidler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1992.

İSMAİL HAKKI BURSEVÎ, *Kenz-i Mahfî*, Sad: Abdulkadir Akçiçek, İst. 1986.

-----, *Kitabu’l-Envâr*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hudâî Efendi 465

-----, *Şerh-i Gazel-i Niyazi-i Mısrî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Haşimpaşa 27

-----, *Şerh-i Gazel-i Yunus Emre*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi 152/1

-----, *Şerh-i İlâhî-i Hacı Bayrâm-ı Velî*, Süleymaniye Ktp., Halet Ef. 724/1.

İZ, Fahir, *Eski Türk Edebiyatında Nazım*, I-II, Akçağ Yayınları, Ankara, 1995.

İZ, Mahir, *Tasavvuf*, İstanbul, 1969.

KAM, Ferid, *Vahdet-i Vücut*, İstanbul, 1331.

KARA, Mustafa, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, Sır Yayıncılık, Bursa, 2008.

-----, *Osmanlıda Dinî-Tasavvufî Hayat*, İlim ve Sanat, I-II., 1996.

-----, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul, 1983.

-----, *Tasavvufta Fena Beka Nazariyesi*, Fikir ve Sanatta Hareket, Nisan, S.14, 1980.

-----, *Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul, 1990.

-----, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2005.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

KANAR, Mehmet, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1993.

KARAHAN, Abdulkadir, *Fuzuli, Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995.

-----, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, İstanbul, 1954.

-----, *Nef'i Divanı'ndan Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

KARAHAN, Hayrettin, *İmam-ı Rabbânî ve İslâm Tasavvufu*, İstanbul, 1975.

KAŞÂNÎ, Abdürrezzak, *Tasavvuf Sözlüğü*, (trc. Ekrem Demirli), İz yayıncılık, İstanbul, 2004.

- KAVRUK**, Hasan, *Şeyhü'l-İslâm Yahyâ Divanı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- KEKLİK**, Nihat, *Muhyiddin İbn Arabi*, 1966.
- KELÂBÂZÎ**, Ebubekir, *et-Taarruf, (Doğuş Devrinde Tasavvuf)*, haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 1979.
- KEMİKLİ**, Bilal, *Sun'ullah-ı Gaybi Divanı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2000.
- KIKKILIÇ**, Ahmet, *Başlangıçtan Günümüze Tasavvuf*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1996.
- KILIÇ**, Rüya, *Tasavvuf-İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl 7, 2006, S. 17.
- KIRZIOĞLU**, M. Fahrettin, *Kars Tarihi*, İstanbul, 1953.
- KOCATÜRK**, Vasfi Mahir, *Tekke Şiiri Antolojisi*, Edebiyat Yayınevi, Ankara, 1968.
- KONUK**, A. Avni, *Füsusü'l-Hikem Terceme ve Şerhi*, (haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın), Dergah Yayınları, İstanbul, 1987-92.
- KÖPRÜLÜ**, Mehmed Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1980.
- , *Türk Edebiyatı Tarihinde Usul, Bilgi*, Kasım 1923 / Teşrin-i Sanî, 1329.
- , *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991.
- KOSAL**, Cüneyt, *99 Makamla İlahiler*, İstanbul, 1994.
- KURNAZ**, Cemal, "felek", DİA, XII, 1995.
- , *Münâcât Antolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1992.
- KURT**, Metin ve diğerleri, *Türkiye Tarihi*, III, İstanbul, 1988.
- KUŞEYRÎ**, Abdu'l-Kerim, *er-Risale*, (Kuşeyri Risalesi), haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, 1979.
- KUTKAN**, Şevket, *Nedim Divanı'ndan Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

- KUTUB**, Seyyid-Sehbar A.Cude'es, *K.Kerim'den Dinî Hikâyeler*, (trc. Mustafa Runyun), Hisar Yayınları, 1977.
- Külliyât-ı Fuzûlî** : *Gazeliyyât*, Yeni Şark Kitapları Yayınları, 1924
- LEVEND**, Agah Sırrı, *Divan Edebiyatı*, (Kelimeler, Remizler, Mazmunlar ve Mefhûmlar), İstanbul, 1980.
- , *Türk Edebiyatı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- LEWIS**, Bernard, *Modern Türkiyenin Doğuşu*, (trc. Metin Kıratlı), İstanbul, 1988.
- MACDONALD, D.B.**, "Hakikat", İA., V, 1988.
- , "Kader", İA., VI, 1993.
- MACİT**, Muhsin, *Erzurumlu Zihni Divanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- MAZIOĞLU**, Hasibe, *Nedim*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.
- MECDÜDDİN SİPEHSALAR**, *Risâle-i Sipehsalar*, İstanbul, 1330.
- MEHMED ALİ AYNÎ**, *Hacı Bayram-ı Veli*, Evkaf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul, 1343.
- , *Tasavvuf Tarihi*, (sad. Hüseyin Rahmi Yananlı), İstanbul, 1340.
- , *Türk Azizleri I-İsmail Hakkı Bursevî*, İstanbul, 1944.
- MEHMED RÜŞEN**, *Mecmûa-i İlâhiyyât*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hudâyî Kitapları, nr.1804.
- MEHMED SÜREYYA**, *Sicill-i Osmânî* (Tezkire-i Meşâhir-i Osmaniye), III, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1311.
- MENGİ**, Mine, *Divan Şiirinde Hikemi Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1991.
- , *Eski Türk Edebiyat Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1994.
- MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN-İ RÛMÎ**, *Mesnevî*, (trc.ve şrh. A.Baki Gölpinarlı), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

MEYDAN LAROUSSE,1992.

MUALLİM NÂCÎ, *Lûgat-ı Naci*, İstanbul, 1987.

MUHAMMED GAZZALÎ, *Tasavvufun Esasları*, (trc. Ramazan Yıldız), Şamil Yayınları, İstanbul, trz.

MUHAMMED HAMİDULLAH, *İslâm Peygamberi*, (trc. Salih Tuğ), İstanbul, 1980.

MUHAMMED İKBÂL, *Câvidnâme*, (trc., Annemarie Schimmel), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

el-MUHÂSİBÎ, *er-Riâye*, (trc. Şahin Filiz-Hülya Küçük), İnsan Yayınları, İstanbul, 1998.

MUSTAFA AFYONKARAHİSÂRÎ, *Ahter-i Kebir*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1310.

MUTÇALI, Serdar, *Arapça Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, 1995.

NECMÜDDİN KÜBRÂ, *Fevâidü'l-Cemâl*, (Tasavvufî Hayat), haz. Mustafa Kara, Dergah Yayınları, İstanbul, 1980.

NEDVÎ, Abdulbari, *Tasavvuf ve Hayat*, (trc. Mustafa Ateş), İstanbul, 1974.

NESEFÎ, Azizüddin, *İnsan-ı Kâmil*, (trc. Mehmed Kanar), İstanbul, 1997.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Kalenderîler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

-----, *Menâkıbnâmeler*, Türk Tarih KurumuYayınları, Ankara, 1997.

OĞUZ, Muhammed İhsan, *İslâm Tasavvufunda Vahdet-i Vücut*, 1976.

OKUYUCU, Cihan, *Cinânî, Hayatı, Eserleri, Divanı'nın Tenkitli Metni*, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara, 1994.

ONAY, A.Talat, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1992.

ÖZCAN, Nuri, *Abdurrahman Nesib Efendi*, DİA,.I, 1988.

-----, *Aziz Mahmud Hudâyî Âsitânesi'nde Hizmet Etmiş Mûsiki-şinâs Şeyhler* (Üsküdar Sempozyumu III, -Aziz Mahmud Hudâyî- 20-22 Mayıs 2005.

ÖZDEMİR, Hikmet, *Âdile Sultan Divanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

ÖZÖN, M. Nihat, *Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1959.

ÖZTUNA, Yılmaz, *Devletler ve Hanedanlar (Türkiye)*, II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996.

-----, *Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, I, II, III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1969-76.

ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, *Hallac-ı Mansur ve eseri Kitabı't-Tevâsin*, İstanbul, 1976.

-----, *Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf*, Yeniboyut Yayınları, İstanbul, 1990.

-----, *Kuşadalı İbrahim Halveti*, Fatih Yayınevi, İstanbul, 1982.

-----, *Tarih Boyunca Tasavvufi Düşünce*, İstanbul, 1974.

-----, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, Sidre Yayınları, İstanbul, 1988.

PAKALIN, M.Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (I-II-III), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları İstanbul, 1993.

PALA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1995.

-----, *Divan Edebiyatı*, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 1998.

PEKOLCAY, Necla, *İslâmî Türk Edebiyatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1994.

-----, *İslâmî Türk Edebiyatında Şekil ve Nev'ilere Giriş*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1994.

-----, *İslâmî Türk Edebiyatının Eski Metinlerinde Sık sık Adı Geçen Şahsiyetler*, Diyanet Dergisi, XI, Ankara, 1970.

-----, *Mevlid (Vesiletü'n-Necat)*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

REVNAKOĞLU, Cemaleddin Server, *İstanbul Tekkeleri Tarihi Notları*, B/93, 160.

- SADIK VİCDÂNÎ**, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, (haz. İrfan Gündüz), Enderun Kitabevi, İstanbul, 1995.
- SAFİYÜ'DDİN ALİ b. HÜSEYN HEREVÎ**, *Reşahat Aynü'l-Hayat*, İstanbul, 1291.
- SARI ABDULLAH EFENDÎ**, *Semeratu'l-Fuad*, İstanbul, 1288.
- SCHIMMEL ANNEMARIE**, *İslâm'ın Mistik Boyutları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1999.
- , *Tasavvufun Boyutları*, (trc.Yaşar Keçeci), Kırkambar Kitaplığı, İstanbul, 2000.
- SEHÂVÎ**, *el-Mekâsidü'l-Hasene*, Thk. Muhammed Osman el-Hist, Beyrut, 1985.
- SELAHADDİN UŞŞÂKÎ**, *Şerh-i Gazel-i Niyazi-i Mısrî*, Süleymaniye Kütüphanesi, M. Halid Efendi459/1
- SELVÎ**, Dilâver, *Kur'ân ve Tasavvuf -Tefsirlerin Tasavvufa Bakışı*, Şule Yayınları, İstanbul, 1997.
- SERRÂC**, *el-Lumâ*, (trc. Hasan Kamil Yılmaz), Altınoluk Yay., İstanbul, 1996.
- SEVİMLİ**, Seyfullah, *İslâm Düşüncesinde Ma'rifet ve İbnü'l-Arabî*, İstanbul, 1977.
- SEYYİD ŞERİF CÜRCÂNÎ**, *Kitabu't-Ta'rifât*, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü, (trc. Arif Erkan)İstanbul, 1997,
- SUNAR**, Cavit, *Melamilik ve Bektaşilik*, Ankara, 1975.
- , *Tasavvuf Felsefesi*, Ankara, 1974.
- , *Tasavvuf Tarihi*, Ankara, 1974.
- , *Vahdet-i Vücut*, Vahdet-i Şühud, Ankara, 1960.
- SUNGUR**, Necati, *Âhî Divanı*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.
- SÜHREVERDÎ**, Ebu Hafs Ömer, *Avarifu'l-Maarif*, (trc. Dilaver Selvi), İstanbul, 1999.
- SÜLEYMAN ÇELEBÎ**, *Mevlid (Vesiletü'n-Necât)*, (Nşr. Necla Pekolcay), İstanbul, 1980.
- SÜREYYA**, Mehmed, *Sicilli Osmanî*, İstanbul, 1308.

- ŞAHİDÎ**, İbrahim, *Gülşen-i Tevhid*, (trc. Mithat Bahârî Beytur), Kırkambar Yayınları, İstanbul, 2002.
- ŞAHİNER**, Necmeddin, *Merâtib-i Tevhid Risâlesi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001.
- ŞAPOLYO**, Enver Behnan, *Tarikatlar ve Mezhepler Tarihi*, İstanbul, 1964.
- ŞEMSEDDİN SAMİ**, *Kamusu'l-A'lâm*, İstanbul, Mihran Matbaası, 1302-1316.
-----, *Kamûs-i Türkî*, İstanbul, 1992.
- ŞENGEL**, Ali Rıza, *Türk Mûsikîsi Klasikleri*, (I-VIII), İlâhiler (haz. Yusuf Ömürlü) Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1979.
- ŞEVKÂNÎ**, *Fevâidü'l-Mecmu'a*, (thk. Abdurrahman b.Yahya el-Yemânî), Beyrut, 1987.
- TAHRALI**, Mustafa, **ERAYDIN**, Selçuk, *Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1987
- TAHRALI**, Mustafa, “Yunus Emre'nin Şiirlerinde Tasavvufî Mefhumların Akisleri”, Kubbealtı Akademi Mecmuası, XXI, S.1, 1992
- TARLAN**, Ali Nihat, *Edebiyat Meseleleri*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1981,
-----, *Fuzuli Divânı Şerhi*, Ankara, 1985.
-----, *Mevlânâ*, İstanbul, 1974.
-----, *Şeyhi Divânını Tedkik*, İstanbul, 1964.
- TAŞKÖPRÜZADE AHMED İSÂMÜDDİN**, *eş-Şakaiku'n-Nu'maniyye*, (trc. Mecdi Efendi), İstanbul, 1269.
- TATÇI**, Mustafa, *Hayretî'nin Dinî-Tasavvufî Dünyası*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.
-----, *Yunus Emre Divanı İnceleme, I*, 1997.
- TATLISU**, Ali Osman, *Esmâu'l-Hüsna Şerhi*, İstanbul, trz.
- TOPÇU**, Nureddin, *İslâm ve İnsan- Mevlânâ ve Tasavvuf*, (haz. Ezel Erverdi-İsmail Kara), Dergah Yayınları. 1998.
- TÖRE**, Abdülkadir, *Türk Mûsikîsi Klasikleri*, İlâhiler, (haz. Yusuf Ömürlü), Kubbealtı Neşriyat, VI, İstanbul, 1979.
- TÜRER**, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Sehâ Neşriyat, İstanbul, 1995.

TÜRK DİLİ, *Türk Şiiri Özel Sayısı*, II (Divan Şiiri), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1986.

ULUDAĞ, Süleyman, “*Hallac-ı Mansur*”, DİA, XV, 1989.

-----, *İbn Arabi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

-----, *İslâm açısından Musiki ve Semâ*, İrfan Yayınları, İstanbul, 1976.

-----, *İnsan ve Tasavvuf*, Mavi Yayıncılık, İstanbul, 2001.

-----, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1995.

UYŞAL, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Yediveren Yayınları, Konya, 2001.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1975-77.

YAKIT, İsmail, *Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1992.

YAZICI, Seyfettin, *Temel Dini Bilgiler*, Ankara, 1994.

YAZICIZADE AHMED BİCÂN, *Envâru'l-Aşikîn*, İstanbul, 1283.

YAZIR, Mahmud Bedreddin, *Kalem Güzeli*, I, II, III, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1972-89

YAZIR, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul, 1971.

YENİTERZİ, Emine, *Divân Şiirinde Na't*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.

-----, *Mevlânâ Celâledin Rûmî*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

YILDIRIM, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000.

YILMAZ, Ali, *Köstendilli Süleyman Şeyhî*, Ankara, 1989.

YILMAZ, Durmuş, *Osmanlı'nın Son Yüzyılı*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2001.

YILMAZ, H.Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1994.

-----, *Aziz Mahmud Hudâyî, Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, Erkam Yayınları, İstanbul, 1999.

-----, “Aziz Mahmud Hudâyî”, DİA., 1991.

-----, *Tasavvufî Hadis Şerhleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990.

YORGANCIOĞLU, Salim, *Üsküdar Dergahları*, Üsküdar Bel. Bşk.Yay, Üsküdar, 2004.

YÜCER, H. Mahmut, *Abdurrahman Nesib Efendi ve Eserlerindeki Bazı İlâhileri*, (Uluslararası Aziz Mahmud Hudâyî Sempozyumu, 20-22 Mayıs, 2005)

-----, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (XIX.Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.

ÖZET

ŞEYH ABDURRAHMAN NESİB, HAYATI, DİNÎ-TASAVVUFÎ KİŞİLİĞİ ve DİVANI'NIN TAHLİLİ

Celveti meşâyihından olan Şeyh Abdurrahman Nesib Efendi, İstanbul'da doğmuş - doğum tarihi bilinmiyor-aynı yerde vefat etmiştir (ö.1842). Şeyh Şehabeddin Efendi'nin oğludur. Üsküdar Hüdâyî Âsitanesi'nde babasının gözetiminde yetişmiştir. Daha sonra babasından hilafet alarak Aziz Mahmud Hüdayi Âsitânesi'nde 24 yıl meşayihlik yapmıştır. Dergâhta insanların irşâdıyla uğraşmıştır. En az 5 kuşak şeyhlik yapan bir aileye mensuptur.

Edebi ve sanatçı kişiliğinin yanında, bir mutasavvıf kimliğiyle aslında klasik anlamda bir tarikat adamı olduğunu ifade edeceğimiz Nesib hakkında kaynaklarda doyurucu bir bilgiye sahip değiliz. Dini ve tasavvufi edebiyat içinde sayabileceğimiz faaliyet ve eserleriyle birlikte, merkezîyetçi anlayışla yönetilen bir tarikatın liderliğini üstlenmiş, bir mutasavvıf ve şair olan Nesib' in Divanı'nın dini ve tasavvufi tahlili yapılmıştır. Bir dünya görüşü ve inanç sisteminin savunucusu olan Nesib'in şiirlerinde yer verdiği dini ve tasavvufî unsurlar, estetik olduğu kadar, kabullendiği bir inancın sonucudur.

Bilinen iki eseri vardır: Divân ve Mecmua. Bu çalışmada, Abdurrahman Nesib Efendi'nin hayatı, Dini ve Tasavvufî kişiliği ve Divânı'nın tahlili yapılmıştır.

Çalışma, bir giriş iki bölümden oluşmuştur. Giriş bölümü, 19.yüzyıl'ın siyasi, edebi ve kültürel hayatının yanında, aynı yüzyılın tasavvufî hayatını ele almıştır. Birinci bölümde, Nesib'in hayatı, dini ve tasavvufî kişiliği ve eserleri ele alınmıştır. Çalışmamızın esasını oluşturan ikinci bölümde, Divan, dini ve tasavvufî yönden tahlile tabi tutulmuştur.

Anahtar kelimeler: Şeyh Abdurrahman Nesib, Divan, Celvetiye, Derviş, Cezbe, Sülûk, Vahdet-i vücûd.

ABSTRACT

SHEIKH ABDURRAHMAN NESİB, HIS LIFE, RELIGIOUS-MYSTICAL PERSONALITY AND HIS DİVÂN'S ANALİYSİS

Sheikh Abdurrahman Nesib Efendi, who was a Celveti sheikh, was born in İstanbul- date of birth is unknown- and has passed away in Istanbul (d. 1842). He is the son of Sheikh Şehabeddin Efendi. In Üsküdar Hüdayî Dervish Convent he grew up under the supervision of his father. Afterwards he received khilafa from Sheikh Şehabeddin Efendi. He was khilafa in Hudai dervish convent. He dealt with teaching people in the dervish convent 24 years. Who belongs to a family of at least 5 generations sheike.

Next to the artist's personality and identity of a literary mystic we will express the fact that the man in the classic sense, a dervish order Nesib do not have any information about the sources satisfying. In religious and mystical literature and the works of which we can operate together, a centralized managed approach assumed leadership of the order, a mystic and poet Nesib 'analysis is made in the court of religious and mystical. A world view and belief system of the Nesib advocate of the religious and mystical elements in his poems, as well as aesthetics, the result of the acceptance of a faith.

He has two known works: Divân and Mecmua. In this thesis, I tried to research his life of Abdurrahman Nesib Efendi, spiritual guidanes, religion and sufistic opinions and his Divan's analysis

The study was an entrance formed by two parts. Input section of the 19th century political, literary and cultural life, as well as the century of his life has addressed the mystical. In the first section, Nesib of life, religious and mystical personality and his works are discussed. Forming the basis of our study is the second part, the Court, the analysis has been subject to religious and mystical aspects.

Key word: Sheikh Abdurrahman Nesib, Divan, Celvetiye, Darwish, Intoxication, Spiritual journey, Oneness of Being (wahdet al wucuud)